

הרמב"ם כפשוטו

ביאור והערות
להקדמה, תרי"ג מצוות וספר המדע

יו"ל לרגל

מחזור הארבעים

בלימוד שיעור היומי ג' פרקים ליום
עפ"י תקנת כ"ק אדמו"ר נשיא דורנו

תשורה

משמחת הנישואין של
החתן הרה"ת מנחם מענדל שיחי'
והכלה מרת רבקה תחי'
הרצל

יום שלישי, ג' ניסן ה'תשפ"א

הרמב"ם כפשוטו

ביאור והערות
להקדמה, תרי"ג מצוות וספר המדע
בעריכת החתן
הרה"ת מנחם מענדל שי' הרצל

תשורה הרמב"ם כפשוטו

הערות והארות נא לשלוח לאימייל

5778mmh@gmail.com

עימוד ועיצוב

ytmvdesign@gmail.com

פתח דבר

לרגל מחזור הארבעים בלימוד שלשה פרקים ליום, על פי תקנת לימוד הרמב"ם היומי ע"י כ"ק אדמו"ר נשיא דורינו בשנת תשד"מ -

יו"ל בזה ביאור קצר והערות להקדמת הרמב"ם, תריג מצוות וספר המדע, עבור לומדי השיעור היומי ברמב"ם.

מאז שהכריז הרבי על תקנת לימוד הרמב"ם הצטרפו רבבות אלפי ישראל אל הלימוד היומי ביד החזקה. כדי להקל על הלומדים בשיעור היומי הופיעו במשך השנים כמה ביאורים וספרי עזר למען ירוץ בהם הלומד את השיעור היומי.

הביאור שלפנינו מתמקד בלבאר את 'הרמב"ם כפשוטו' - כלומר לימוד הרמב"ם לפי סדר הדברים בהם סידר הרמב"ם את הפרקים וההלכות של ספרו.

בשיחות רבות ביאר הרבי אשר סדר הדברים ברמב"ם הוא מדוייק ביותר, וכל הלכה נמצאת בדוקא בהמשך להלכה שלפניה, ועד שהרמב"ם סומך על דברים שהוא כתב לפני כן בספרו ואינו מבארם שוב.

ביטוי לגודל הדיוק בסדר ההלכות ניתן לראות כאשר מעיינים במקורות מהם לקח הרמב"ם את דבריו. לדוגמא בפרק אחד מהלכות אישות, הרמב"ם מביא הלכות המפוזרים בכל מסכת כתובות, אבל הם לא לפי סדר הדפים בגמרא, אלא כל הלכה מקורה מדף אחר במסכת או בש"ס. היינו שהרמב"ם ליקט מכל התורה וסידר את ההלכות לפי הנושאים שהוא סידר.

וכידוע דברי המאירי על גודל הדיוק והסדר בספר יד החזקה, שלפעמים מברייתא אחת בש"ס, הרמב"ם מלקט הלכות שונות שמפוזרות על פני שמונה ספרים שונים בספר היד!

ועל כן הביאור שלפנינו מתמקד בעיקר בביאור סדר הפרקים וההלכות והמובן מסדרם זה, ועל כן נקרא בשמו 'רמב"ם כפשוטו', כי מטרתו לבאר את דברי הרמב"ם עצמו ואת סדר ההלכות שבו, ולא את מקורותיו וההתאמה אליהם.

עוד יובאו כו"כ ביאורים שאינם על פי סדר ההלכות, אבל הם ביאורים היוצאים מתוך לימוד דברי הרמב"ם, למען יוכל הקורא ללמוד את דברי הרמב"ם לא כספר הלכות המנותקים אחד מן השני, אלא להבין את ההמשך והקשר שבין כל הלכה והלכה ובין כל פרק ופרק. בביאור זה השתמשנו בנוסח הרמב"ם של מכון ממרא שהוא ע"פ כת"י תימניים.

בתקוה שביאור זה יעזור ללומד הרמב"ם בשיעור היומי, ללמוד את הרמב"ם באופן שיהיה נלמד בשטף ובהמשך אחד, היינו כספר אחד המחולק לפרקים רבים שכולם מהווים חוליות בשרשרת אחת הקשורים זה בזה, ולא כפרקים והלכות רבות ושונות שנתקבצו לספר אחד.

מנחם מענדל הרצל

הקדמה להקדמה

לשיטת הרמב"ם (כפי שמפורש כאן בהקדמתו) רק מה שנאמר בגמרא מחייב את כל ישראל, ומכאן ואילך לכל מקום יש את מנהגיו ושיטתו, ולכן כן אדם שיבאר את הגמרא ותהיה שיטתו הגיונית יותר – היא תתקבל (אלא שלא יסתור למנהג המקום וכו').

וחילוק זה בין זמן הגמרא שקבע לכל עם ישראל לבין כל הזמן שלאחריו יבואר כאן בהקדמה זו – שלא נכנסו אלפים ורבבות מישראל לשיבות, ולכן לא קיבלו על עצמם כל ישראל את תוקף הדינים המאוחרים, ורק עד הגמרא למדו כולם יחד – אלפים ורבבות – ולכן הגמרא היא הדבר האחרון שכל עם ישראל קיבל על עצמו.

אם כנים הדברים וזה תוכן המתבאר בהקדמה זו, יובנו חידושים ודיוקים נוספים בהקדמה זו, שרק אם כל עם ישראל מקבל על עצמו תקנה מסוימת היא מחייבת, ורק הגמרא מחייבת את בני" בכל הדורות. ולכן גם הרמב"ם יפרט את כל סדר הלימוד של עם ישראל ויוכיח אותו – עד חתימת הגמרא, להוכיח שיש תוקף מיוחד לכל מה שנאמר בגמרא, ורק זה נקרא 'תורה שבעל פה' שלומדים אותה בעל פה, מכאן ואילך הלימוד הוא שונה וכו'.

ולפי הבנה זו יש לומר שתובן מהות התורה שבעל פה ועניינה, ולפי"ז גם יתבארו כמה דיוקים בלשון הזהב של הרמב"ם.

מהותה של התושב"ע היא שיש צורך להעביר את התורה בעל פה – על ידי שהעם עצמו לומד וחי את התורה, שעם ישראל על ידי ששומר את התורה הוא מכריע את ההלכות ויוצר את התורה שבעל פה בעצמו ולא רק מציית לפסקים כתובים, ולכן כל עוד זה היה אפשרי – כן עברה התורה, אבל אחרי זמן הגמרא זה נפסק וממילא כבר אין תורה שעוברת בעל פה.

ולפי הקדמה זו תתפרש הקדמת הרמב"ם בדרך אפשר.

הקדמת הרמב"ם ז"ל

וגו'. התורה שבכתב ניתנה לכל עם ישראל*. והמצוה שהיא פירוש התורה לא כתבה אלא צוה בה לזקנים וליהושע ולשאר כל ישראל. בשונה מהתורה שנכתבה המצווה שהיא הפירוש לא נכתב. שנאמר את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אותו תשמרו לעשות וגו'. מה שמשם מצווה בעל פה (הלשון מצווה שהוכח שהוא בעל פה). ומפני זה נקראת תורה שבעל פה. כלומר כיוון שמשם ציווה אותה בעל פה לשבעים זקנים - נקראת תורה שבעל פה.

אף על פי שלא נכתבה תורה שבעל פה למדה משה רבינו כולה בבית דינו לשבעים זקנים. הלשון אע"פ מורה שישנו איזה חידוש בנידון, 'אע"פ שלא נכתבה' היה מקום לחשוב שמשם רצה להעביר אותה לדור הבא ושלא תכתב על ידו אלא על ידי הדור הבא, מ"מ הוא לימד אותה בבית דינו להרבה אנשים שמטרת אי כתיבתה היא מטרה אחרת: ואלעזר ופנחס ויהושע שלשתן קבלו ממשה. בנוסף למה שלימד לשבעים זקנים כנ"ל, מוסיף שקיבלו ממשה שלושה אנשים, דכאן בא להביא את סדר המסורה ולא את הלימוד בעצמו, והמקבלים והמעבירים לדור הבא היו אלעזר ופנחס ויהושע, וליהושע שהוא תלמידו של משה רבינו מסר תורה שבעל

אז לא אבוש בהביטי אל כל מצותיך. לכל פסוק שהרמב"ם מביא בתחילת ספר יש שייכות למקום שהרמב"ם מביאו, פסוק זה נמצא בראש כל הספר מאחר והוא מדגיש את השייכות של כל המצוות כחטיבה אחת, ש'לא אבוש' דווקא כאשר אביט אל כל המצוות, וגם שבראש הספר נמנים המצוות כולם.

כל המצוות שניתנו לו למשה בסניני בפירושן ניתנו. כלומר מלבד הפסוקים שבתורה אודות המצוות - ה' נתן למשה גם את הפירוש והדרך לקיימם, ההוכחה לזה שנאמר ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצווה. תורה זו תורה שבכתב. והמצוה זו פירושה. כי אחרת מהי הכפילות הרי המילה 'תורה' כוללת את כל מצוותיה, ולכן חייבים לומר ש'מצווה' היא מלשון ציווי על פה ולא בכתב, והחידוש בנתינת המצווה הוא פירוש התורה בעל פה. וצונו לעשות התורה על פי המצוה. אי"ז מפורש בפסוק, אבל אם נתנה לנו תורה בפירושה הכוונה שנקיים את התורה על פי פירושה שניתן לנו. ומצוה זו היא הנקראת בלשון חז"ל תורה שבעל פה.

כל התורה כתבה משה רבינו קודם שימות בכתב ידו. ונתן ספר לכל שבט ושבט וספר אחד נתנהו בארון לעד. שנאמר לקוח את ספר התורה הזה ושמתם אותו

א. אולי יש לבאר מה שכותב הרמב"ם שנתנה לכל שבט ושבט, להדגיש שעניין התורה שבכתב הוא גם נשמר על ידי כל העם וכל חלקי העם, ותושב"ע לא נכתבה כי המטרה של תורה זו הוא העיון והעיסוק בה על ידי כל עם ישראל בהבנה והשגה, כמו שכל ישראל שומרים על התורה שבכתב.
 ב. וי"ל כי המטרה באי כתיבתה הוא כדי שתהיה מתהוות על ידי שמירת העם, שהעם יהווה אותה בעצם קיומו, שלא תהיה ספר בארון בלבד.
 ג. ולכן לא הוזכר כאן אהרן הכהן, כי הקבלה כאן מדגישה מעבר מדור לדור ולא הלימוד בדור זה עצמו - כאהרן.

גדול, יהוידע מוזכר כאן ככהן, שאר הנביאים היו ישראלים, ור"ע ור"מ היו בני גרים, ואליהו קיבל מאחיה השילוני ובית דינו. ואלישע קיבל מאליהו ובית דינו. הם נביאים המוזכרים במלכים ויהוידע הכהן קיבל מאלישע ובית דינו. וזכריה קיבל מיהוידע ובית דינו. יהוידע וזכריה בנו היו כהנים גדולים שעשו מהפכה בממלכת יהודה, והנהיגו עבודת ה' - במלכים בזמן מאוחר יותר. והושע קיבל מזכריה ובית דינו. ועמוס קיבל מהושע ובית דינו. וישעיה קבל מעמוס ובית דינו. ומיכה קיבל מישעיה ובית דינו. ויואל קיבל ממיכה ובית דינו. ונחום קיבל מיואל ובית דינו. וחבקוק קיבל מנחום ובית דינו. וצפניה קיבל מחבקוק ובית דינו. סדר הנביאים כאן הוא לפי הזמנים שנכתב בתושב"כ מתי נתבאר, חלק בתרי עשר או בספר בפ"ע. וירמיה קיבל מצפניה ובית דינו. וברוך בן נריה קיבל מירמיה ובית דינו. ועזרא ובית דינו קיבלו מברוך בן נריה ובית דינו. בית דינו של עזרא הם הנקראים אנשי כנסת הגדולה והם חגי זכריה ומלאכי דניאל וחנניה ומישאל ועזריה ונחמיה בן חכליה ומרדכי בלשן וזרובבל והרבה חכמים עמהם תשלום מאה ועשרים זקנים. ע"כ השמות שהובאו בתנ"ך ומכאן ואילך במסכת אבות. האחרון מהם הוא שמעון הצדיק והוא היה מכלל המאה ועשרים. וקיבל תורה שבעל פה מכולם והוא היה כהן גדול אחר עזרא. ראה לעיל אצל אחיה

פה וצוהו עליהי. וכן יהושע כל ימי חייו למד על פה. וזקנים רבים קבלו מיהושע. שוב מזכיר הרמב"ם את הלימוד על ידי יהודים רבים בזמן יהושע, שלימד התורה לזקנים רבים. וקבל עלי מן הזקנים ומפינחס. הזקנים זה שם כולל ועל כן צריך שם פרטי - פינחס - למסורת הקבלה ממשה עד חתימת תושב"ע. ושמואל קיבל מעלי ובית דינו. פעם ראשונה שכתוב שקיבל ממישהו ובית דינו, יהושע לא קיבל ממשה ובית דינו ועלי לא קיבל מפינחס וב"ד, ולכאורה יש לומר הכוונה שהרמב"ם בא לבאר כאן ב' דברים: א' עצם שלשלת הדורות ממשה עד לגמרא, ב' מהות עניין תושב"ע שנלמדה על ידי כל העם והייתה חלק ממהות עמ"י, ועל כן לא יכול להיות דור שבו רק מישהו אחד למד את התורה לבדו, וברור שהיה לו ב"ד ועל ידם היה יכול להחיות את התורה ולחיות דרכה, ולכן ביהושע ומשה ופינחס שהיו זקנים שלמדו את התורה וחי אתה אי"צ לומר שהיה ב"ד לגדול הדור דווקא (ראה להלן בתנאים, וברבינו הק' שנשתנה לשון זו), ודוד קיבל משמואל ובית דינו. ואחיה השילוני מיוצאי מצרים היה ולוי היה ושמע ממשה והיה קטן בימי משה והוא קיבל מדוד ובית דינו. צריך להבין למאי נפק"מ הפרטים הרבים בנוגע לאחיה, בנוגע למה שהיה לוי אפ"ל שהרמב"ם מזכיר כאן את כל סוגי היהודים בתור מעבירי התורה, הוא היה לוי, שמעון הצדיק היה כהן

ד. צריך לעיין מה מוסיף במיוחד ביהושע שלא רק קיבל את התורה אלא גם נצטווה עליה.

ה. וזה מה שיתבאר לקמן בפירוט, שהרמב"ם מונה גם מקבלים פרטיים, וגם מסביר שלימוד התורה היה על ידי אנשים רבים, ולא על ידי יחידים בלבד, להראות שלימוד התורה עבר אצל כל עם ישראל, וית' בפנים.

ו. ויל"ע בשאר הפרטים

ז. הרמב"ם חיבר את שלשלת המסורה, ובפנים יתבאר מהיכן מוכיח את סדר זה.

מאיר הם ר' יהודה ור' יוסי ור' שמעון ור' נחמיה ור' אלעזר בן שמוע ור' יוחנן הסנדלר ושמעון בן עזאי ור' חנניה בן תרדיון. וכן קיבלו חבריו של ר' עקיבא מר' אליעזר הגדול. וחבריו של רבי עקיבא הם רבי טרפון רבו של רבי יוסי הגלילי ורבי שמעון בן אלעזר ורבי יוחנן בן נורי. כאן מפסיק בפירוט לומדי התורה ומביא את המסורת עצמה בשלשלת מסודרת. רבן גמליאל הזקן קיבל מרבן שמעון אביו בנו של הלל הזקן. ורבן שמעון בנו קבל ממנו ורבן גמליאל בנו קבל ממנו ורבן שמעון בנו קיבל ממנו ור' יהודה בנו של רבן שמעון זהו הנקרא רבינו הקדוש והוא קיבל מאביו ומר' אלעזר בן שמוע ומר' שמעון חבריו. רבינו הקדוש חיבר המשנה.

ומימות משה רבינו ועד רבינו הקדוש לא חיברו חבור שמלמדין אותו ברבים בתורה שבעל פה. כלומר לא היה ספר שהיו לומדים ממנו את התורה שבעל פה שנתנה ב'מצווה' (אפילו לא פרטי הדינים המעשיים בלבד), אלא בכל דור ודור ראש בית דין או נביא שהיה באותו הדור כותב לעצמו זכרון השמועות ששמע מרבתי והוא מלמד על פה ברבים. כלומר כן היו ספרים אבל הם לא נלמדו בעצמם, אלא נכתבו רק בשביל הזיכרון של הלומדים והמלמדים. וכן כל אחד ואחד כותב לעצמו כפי כחו מביאור התורה ומהלכותיה כמו ששמע. לא רק גדול הדור המלמד אלא כל אחד לעצמו. ומדברים שנתחדשו בכל דור ודור בדינים שלא למדום מפי השמועה אלא במדה

השילוני מה ההדגשה. אנטיגנוס איש סוכו ובית דינו קיבלו משמעון הצדיק ובית דינו. ויוסי בן יועזר איש צרידה ויוסף בן יוחנן איש ירושלים ובית דינם קיבלו מאנטיגנוס ובית דינו. ויהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי ובית דינם קבלו מיוסי בן יועזר ויוסף בן יוחנן ובית דינם. ויהודה בן טבאי ושמעון בן שטח ובית דינם קבלו מיהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי ובית דינם. שמעיה ואבטליון גרי הצדיק /הצדק/ הרמב"ם מדגיש בכל פעם שמישהו גר צדק שכך הוא, וי"ל שזה הוא כדי להראות שלכולם יש חלק בתורה ואל לגרים להתייאש. ובית דינם קבלו מיהודה ושמעון ובית דינם. הלל ושמאי ובית דינם קבלו משמעיה ואבטליון ובית דינם. ורבן יוחנן בן זכאי ורבן שמעון בנו של הלל הזקן קבלו מהלל [ושמאי] וב"ד. פעם אחרונה שנזכר בית דין וייתכן שזה כי אחרי חרבן הבית כבר לא היה סנהדרין שלכן התחילו מחלוקות בישראל, וכבר בית דינם של הלל ושמאי נתחלק לשנים, ולכן מכאן ואילך לא יזכיר הרמב"ם בית דין (מלבד ברבי) אלא חברים שלמדו תורה וחיו את המסורה. חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי והם גדולי החכמים שקיבלו ממנו ואלו הם. ר' אליעזר הגדול ור' יהושע ור' יוסי הכהן ור' שמעון בן נתנאל ור' אלעזר בן ערך. ור' עקיבא בן יוסף קיבל מר' אליעזר הגדול ויוסף אביו גר צדק היה. ור' ישמעאל ור' מאיר בן גר צדק קבלו מר' עקיבא וגם קיבל ר' מאיר וחבריו מר' ישמעאל. וחבריו של ר'

ח. עזרא גם היה כה"ג וצ"ע.

ט. צ"ע מדוע מתחיל עם חבריו של רבי מאיר לפני חבריו של רבי עקיבא, המובאים מיד לאח"כ.

י. לכאורה המטרה בזה היא כנ"ל כי עניין התושב"ע הוא דווקא שחיים אותה כללות העם ומעבירים אותה כחלק מהחיים, ולכן חובה ללמד בעל פה, ולא מתוך הספר.

בעולם ומתגברת. וישראל מתגלגלין והולכין לקצוות. חיבר חיבור אחד להיות ביד כולם כדי שילמדוהו במהרה ולא ישכח. ראה שכל עמ"י מתפזרים ואין לכולם אפשרות וזמן להיות יחד וללמוד את התורה שבע"פ כפי שהיה בעבר בארץ ישראל, ולכן חיבר חיבור שכולם יוכלו ללמוד אותו במהרה לאן שהולכים ויוכלו לזכור את עיקרי כל התורה בכל מצב, ושם ימשיכו ללמוד אותה בעל פה. וישב כל ימיו הוא ובית דינו ולמדו המשנה ברבים. מלבד מה ששינן את המשנה ברבים, הוא למד אותה בעל פה כנ"ל. ואלו הם גדולי החכמים שהיו בבית דינו של רבינו הקדוש וקיבלו ממנו. כאן שוב מוזכר בית דין, אלא שכאן הבית דין קיבל מרבינו הקדוש, ולא שהעביר למישהו, כמו שנכתב לעיל "קיבל מעלי ובית דינו", כאן בית דינו קיבל ממנו, ולכאורה יש לבאר שחייבים להוסיף בית דין, כי כדי להקים עניין שיחייב חובה שיהיה כח של ב"ד". שמעון וגמליאל בניו. ורבי אפס. ור' חנינא בן חמא. ור' חייא ורבי ינאי ובר קפרא ושמואל ור' יוחנן ור' הושעיא. ואלו הם גדולי החכמים שקיבלו ממנו ועמהם אלפים ורבות משאר החכמים. כאן לראשונה כותב שמה שמזכיר את גדולי הדור אי"ז שרק הם למדו ולימדו, אלא שאלפים ורבות למדו איתם כל הזמן - דהיו הרבה שילמדו. אע"פ שאלו הי"א קיבלו מרבינו הקדוש ועמדו במדרשו. ר' יוחנן קטן היה ואחר כן היה תלמיד לר' ינאי וקיבל ממנו תורה. וכן רב קיבל מר' ינאי. ושמואל קיבל מרבי חנינא בר חמא. ר' רב

משלש עשרה מדות והסכימו עליהם בית דין הגדול. כדי שיתקבל דין בי"ג מידות צריך שב"ד הגדול יקבלו, כלומר דרך התורה שבע"פ הוא לא רק הפירוש של התורה אלא גם לימוד דינים חדשים, וזה דווקא על ידי הסכמת הכח הכללי של עמ"י, וכשאין ב"ד ראה להלן. וכן היה הדבר תמיד עד רבינו הקדוש והוא קיבץ כל השמועות מימרות פרטיות וכל הדינים פסקי הלכה וכל הביאורים והפירושים של התורה ששמעו ממשו רבינו ושלמדו בית דין שבכל דור ודור בכל התורה כולה וחיבר מהכל ספר המשנה. כלומר קיבץ את כל התורה שבע"פ כולה שהייתה עד זמנו, בכל הנושאים שרק אפשר, כל מצווה שהיה עליה קבלה קיבלה יחס מסוים במשנה. ושננו לחכמים ברבים ונגלה לכל ישראל וכתבוהו כולם. הוא לא כתב את הספר לעצמו כקודמיו, אלא דווקא לימד מתוכו לרבים, והיה מלמד את הדינים בעל פה מתוך המשנה והפסקים המונחים לפניו, כלומר שהתורה שבע"פ נמשכה לעבור בעל פה, ורק שהדינים נכתבו ונלמדו מתוך הכתב. ועל ידי זה נגלה לכל ישראל, וכיוון שכך כתבוהו כולם. ורבינו בכל מקום. כדי שלא תשתכח תורה שבעל פה מישראל. כדי שבכל מקום יוכלו ללמוד את התושב"ע הפיצו את הדינים הכתובים - מסקנות מהתושב"ע. ולמה עשה רבינו הקדוש כך ולא הניח הדבר כמות שהיה. הרי התורה עברה עדיין בע"פ, ומה הוסיף בכתבת הדינים, לפי שראה שתלמידים מתמעטין והולכין והצרות מתחדשות ובאות ומלכות רומי פושטת

יא. וכמ"ש בעניין קבלת דין מ"ג מידות

יב. מעניין שמפרט שהתורה עברה לרב ושמואל דרך שני בתי מדרש שונים לחלוטין, רבי ינאי ורבי חנינא בר חמא.

נמצא מרב אשי עד משה רבינו עליו השלום ארבעים דורות ואלו הן: (א) רב אשי מרבא. (ב) ורבא מרבא. (ג) ורבה מרב הונא. (ד) ורב הונא מר' יוחנן ורב ושמואל. (ה) ורבי יוחנן ורב ושמואל מרבינו הקדוש. (ו) ורבינו הקדוש מרב שמעון אביו. (ז) ורבי שמעון [מרבן גמליאל אביו. (ח) ורבן גמליאל מרבן שמעון אביו ט) ורבן שמעון] מרבן גמליאל הזקן אביו. י) ורבן גמליאל הזקן מרבן שמעון אביו. יא) ור' שמעון מהלל אביו ושמאי. יב) והלל ושמאי משמעיה ואבטליון. יג) ושמעיה ואבטליון מיהודה ושמעון. יד) ויהודה ושמעון מיהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי. טו) ויהושע ונתאי מיוסי בן יעזר ויוסף בן יוחנן. טז) ויוסי בן יעזר ויוסף בן יוחנן מאנטיגנוס. יז) ואנטיגנוס משמעון הצדיק. יח) ושמעון הצדיק מעזרא. יט) ועזרא מברוך. כ) וברוך מירמיה. כא) וירמיה מצפניה. כב) וצפניה מחבקוק. כג) וחבקוק מנחום. כד) ונחום מיואל. כה) ויואל ממיכה. כו) ומיכה מישעיה. כז) וישעיה מעמוס. כח) ועמוס מהושע. כט) והושע מזכריה. ל) וזכריה מיהודע. לא) ויהודע מאלישע. לב) ואלישע מאליהו. לג) ואליהו מאחיה. לד) ואחיה מדוד. לה) ודוד משמואל. לו) ושמואל מעלי. לז) ועלי מפנחס. לח) ופנחס מיהושע. יט) ויהושע ממשה רבינו. מ) ומשה רבינו מפי הגבורה. נמצא שכולם מה' אלהי ישראל:

כל אלו החכמים הנזכרים הם גדולי הדורות. אלו הגדולים שבדור המוכרים על ידי הכל ופועלים את עיקר העברת התורה מהם ראשי ישיבות ומהם

חיבר ספרא וספרי לבאר ולהודיע עיקרי המשנה. הספרא והספרי מבארים כיצד דינים נלמדים מפסוקים וכו' ועל כן מבארים את עיקרי המשנה ואת היסודות של המשנה. ור' חייא חיבר התוספתא לבאר עניני המשנה. תוספתא היא הרחבה של המשניות היא מסודרת ממש על פי סדר המשניות (שישה סדרים ובכל מסכת מספר פרקים הקיים במשנה), ועל כן מבאר את דיני ועניני המשנה. וכן ר' הושעיא ובר קפרא חיברו ברייתות לבאר דברי המשנה. הברייתות מובאות בתוך הגמרא בלבד, הם נכתבו בפ"ע ולא בספר מסודר כנראה, אבל בד"כ הם מבארים פשוט את מילות המשנה ומביאים דברים נוספים שנחסרו במשנה מחמת קיצורה, ועל כל מבארים את דברי ולשון המשנה. וגם פסקים נוספים. ור' יוחנן חיבר הגמרא הירושלמית בארץ ישראל אחר חרבן הבית בקרוב שלש מאות שנה. ומגדולי החכמים שקיבלו מרב ושמואל רב הונא ורב יהודה ורב נחמן ורב כהנא. ומגדולי החכמים שקיבלו מר' יוחנן רבה בר בר חנה ור' אמי ור' אסי ורב דימי ור' אבין. ומכלל החכמים שקיבלו מרב הונא ומרב יהודה רבה ורב יוסף. ומכלל החכמים שקיבלו מרבא ורב יוסף אביו ורבא. ושניהם קיבלו גם מרב נחמן. ומכלל החכמים שקיבלו מרבא רב אשי ורבינא. ומר בר רב אשי קיבל מאביו רב אשי ומרבינא: כאן שוב בכל דור הביא יותר מרב אחד שקיבל המסורה. כל הדורות האלו מאז רבי, למדו את התורה בעל פה מתוך ספר המשניות שהיה לפנייהם.

יג. צ"ע מה זה שייך כאן.

יד. להעיר שלעיל כתב הרמב"ם שפינחס קיבל ישר ממשה רבינו, וכאן כותב שקיבל דווקא דרך יהושע.

לנו מה תקנו ב"ד לקיים, לכאורה רק התורה יכולה לצוות, לפי שאסור לסור מהם שנאמר לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל. ולכן זה עניין השייך לתושב"ע כמו פירושי התורה. וכן משפטים ודינים מופלאים שלא קיבלום ממש ודנו בהם בית דין של אותו הדור במדות שהתורה נדרשת בהן. ופסקו אותם הזקנים וגמרו שהדין כך הוא. הכל חיבר רב אשי בגמרא מימות משה ועד ימיו. וחברו חכמי המשנה חיבורים אחרים לפרש דברי התורה. רבי הושעיא תלמידו של רבינו הקדוש חיבר ביאור ספר בראשית. ורבי ישמעאל פירש מאלה שמות עד סוף התורה והוא הנקרא מכילתא. וכן ר' עקיבא חיבר מכילתא. וחכמים אחרים אחריהם חיברו מדרשות. והכל חובר קודם הגמרא הבבלי: לכאורה בא להוסיף בעניין זה שכל התורה שבעל פה כבר נכתבה עד רב אשי, ואין יותר תורה שבעל פה ממש אלא הבנת מה שנכתב כבר.

נמצא רבינא ורב אשי וחבריהם. סוף גדולי חכמי ישראל המעתיקים תורה שבעל פה. ושגזרו גזירות והתקינו התקנות והנהיגו מנהגות ופשטה גזירתם ותקנתם ומנהגותם בכל ישראל בכל מקומות מושבותם. הם האחרונים שכתבו את מה שקבלו דורי דורות, ומהם פסק הרצף והמסורה מפה לפה של ביאור התורה, כי כבר כתבו כל מה שצריך. ואחר בית דין של רב אשי שחבר הגמרא וגמרו בימי בנו זה שנפסקה המסורה היה כי: נתפזרו ישראל בכל הארצות פיזור יתר והגיעו לקצוות ואיים הרחוקים ורבתה קטטה בעולם ונשתבשו הדרכים בגייסות התוצאה המהירה שקרתה מזה ונתמעט תלמוד תורה ולא נכנסו ישראל ללמוד

ראשי גליות ומהם סנהדרי גדולה. התורה לא עברה בסגנון אחד בכל דור, היו שהעבירוה על ידי שהיו בסנהדרין והיו שהיו ראשי ישיבות או נביאים ולא דומה לימוד כזה ללימוד אחר, ומכל מקום עצם הלימוד היה שווה. ועמהם בכל דור ודור אלפים ורבבות ששמעו מהם ועמהם. לא רק הם בלבד אלא כללות האומה למדו את התורה. רבינא ורב אשי הם סוף חכמי הגמרא. ורב אשי הוא שחיבר הגמרא הבבלי בארץ שנער אחר שחיבר ר' יוחנן הגמרא ירושלמית בכמו מאה שנה. וענין שני הגמרות הוא פירוש דברי המשניות וביאור עמקותיה ודברים שנתחדשו בכל בית דין ובית דין מימות רבינו הקדוש ועד חיבור הגמרא. הגמרא מוסיפה על שאר ביאורי המשניות התנאיים שהיא מפרשת ממש את המשניות ובעיקר את 'עמוקותיה' של המשנה. ומשני הגמרות ומן התוספתות ומספרא וספרי (ומן התוספות) מכולם יתבאר האסור והמותר הטמא והטהור החיוב והפטור הפסול והכשר כמו שהעתיקו איש מפי איש מפי משה רבינו מסיני: כי רב אשי ורבינא סיכמו את התורה שבעל פה בעצמה ולכן כל מה שמושה העביר מדור לדור נסתיים בהם, ואחריהם כבר התורה שבעל פה הייתה בכתב, וכל הרוצה ליטול יבוא ויטול כדלקמן.

גם יתבאר מהם דברים שגזרו חכמים ונביאים שבכל דור ודור לעשות סייג לתורה כמו ששמעו ממושה בפירוש. שנאמר ושמרתם את משמרת עשו משמרת למשמרתי. כלומר תשמרו ותזהירו שלא יגיעו למה שאיני רוצה. וכן יתבאר מהם המנהגות והתקנות שהתקינו או שנהגו בכל דור ודור כמו שראו בית דין של אותו הדור. ואם תשאל מה משנה

בישיבותיהם אלפים ורכבות כמו שהיו מקודם כלומר אין כבר עניין שכללות עם ישראל יושב ומעביר את התורה וחי את העברת ומסירת התורה בחייו, כי עמ"י נתפזר ממש למרחקים ומסורה במקום אחד לא עוברת למקום אחר, והאנשים עוברים ושוכחים. אלא מתקבצים יחידיים השרידיים אשר ה' קורא בכל עיר ועיר ובכל מדינה ומדינה ועוסקין בתורה ומבינים בחיבורי החכמים כולם ויודעים מהם דרך המשפט היאך הוא. ונשאר לכל חכם בכל מקום ללמוד בעצמו ולהורות מתוך הכתב את מה שיש צורך לעשות, אבל לא ללמוד בעל פה בעצמו, אבל נשאר כח לגזור גזירות: וכל בית דין שעמד אחר הגמרא בכל מדינה ומדינה וגזר או התקין או הנהיג לבני מדינתו או לבני מדינות רבות לא פשטו מעשיו בכל ישראל מפני רחוק מושבותיהם ושבוש הדרכים. והיות בית דין של אותה המדינה יחידיים ובית דין הגדול של שבעים ואחד בטל מכמה שנים קודם חיבור הגמרא. לפיכך אין כופין אנשי מדינה זו לנהוג כמנהג מדינה האחרת. ואין אומרים לבית דין זה לגזור גזירה שגזרה בית דין אחר במדינתו. כיום הגזירות אינם תושב"ע, אלא שייכת לכל מקום ומקום כפי עניינו ואין יותר כח לאף אחד לומר את התורה בעצמה ולהיות הנציג של התורה כיום שעמ"י מפוזר. וכן אם למד אחד מהגאונים שדרך המשפט כך הוא ונתבאר לבית דין אחר שעמד אחריו שאין זה דרך המשפט הכתוב בגמרא, אין שומעין לראשון אלא למי שהדעת נוטה לדבריו בין ראשון בין אחרון: כי כיום לומדים את תושב"ע מהכתב, ולכן תקפם של החכמים אינו חזק כשל חכמי הגמרא.

דברים הללו בדינים גזירות ותקנות

ומנהגות שנתחדשו אחר חיבור הגמרא. אבל כל הדברים שבגמרא הבבלי חייבין כל ישראל ללכת בהם וכופין כל עיר ועיר וכל מדינה ומדינה לנהוג בכל המנהגות שנהגו חכמי הגמרא ולגזור גזירותם וללכת בתקנותם. הואיל וכל אותם הדברים שבגמרא הסכימו עליהם כל ישראל. ואותם החכמים שהתקינו או שגזרו או שהנהיגו או שדנו דין ולמדו שהמשפט כך הוא, הם כל חכמי ישראל או רובם והם ששמעו הקבלה בעקרי התורה כולה דור אחר דור עד משה רבינו עליו השלום. הכח של הגמרא היא בשני דברים א' שיש לה קבלה ישירה ממה ש ועד לרב אשי, ב' שהיא נתקבלה בכל עם ישראל כתורה שבעל פה בעצמה, ועל כן יש להמשיך ולנהוג בכל התקנות והגזירות שגזרו על ידיהם. וכל החכמים שעמדו אחר חיבור הגמרא ובנו בו ויצא להם שם בחכמתם הם הנקראים גאונים. וכל אלו הגאונים שעמדו בארץ ישראל ובארץ שנער ובספרד ובצרפת למדו דרך הגמרא והוציאו לאור תעלומותיו וביארו עניניו, לפי שדרך עמוקה דרכו עד למאוד. ועוד שהוא בלשון ארמי מעורב עם לשונות אחרות לפי שאותה הלשון היתה ברורה לכל אנשי שנער בעת שחוברה הגמרא. אבל בשאר מקומות וכן בשנער בימי הגאונים אין אדם מכיר אותה הלשון עד שמלמדים אותו. ועל כן יש צורך בפירוש מעמיק על הגמרא, ושאלות רבות שואלין אנשי כל עיר ועיר לכל גאון אשר היה בימיהם לפרש להם דברים קשים שבגמרא. והם משיבים להם כפי חכמתם. ואותם השואלים מקבצים התשובות ועושין מהם ספרים להבין מהם. השואלים הם אלו שיוצרים את השו"תים, כי הם צריכים לדעת את הדינים שהמשיב כבר יודע בעצמו, ומבין

הדינים היוצאים מהתורה למעשה. כולם בלשון ברורה ודרך קצרה עד שתהא תורה שבעל פה כולה סדורה בפי הכל בלא קושיא ולא פירוק. לא זה אומר בכה וזה בכה. אלא דברים ברורים קרובים נכונים על פי המשפט אשר יתבאר מכל אלו החיבורים והפירושים הנמצאים מימות רבינו הקדוש ועד עכשיו. עד שיהיו כל הדינים גלויין לקטן ולגדול בדין כל מצוה ומצוה ובדין כל הדברים שתיקנו חכמים ונביאים. כללו של דבר כדי שלא יהא אדם צריך לחיבור אחר בעולם בדין מדיני ישראל אלא יהא חיבור זה מקבץ לתורה שבעל פה כולה עם התקנות והמנהגות והגזירות שנעשו מימות משה רבינו ועד חבור הגמרא וכמו שפירשו לנו הגאונים בכל חיבוריהם שחיברו אחר הגמרא. לפיכך קראתי שם חיבור זה משנה תורה. לפי שאדם קורא בתורה שבכתב תחלה ואחר כך קורא בזה ויודע ממנו תורה שבעל פה כולה ואינו צריך לקרות ספר אחר ביניהם. וראיתי לחלק חיבור זה הלכות הלכות בכל ענין וענין. ואחלק ההלכות לפרקים שבאותו ענין. וכל פרק ופרק אחלק אותו להלכות קטנות כדי שיהיו סדורים על פה. אלו ההלכות שבכל ענין וענין יש מהם הלכות שהם משפטי מצוה אחת בלבד. והיא המצוה שיש בה דברי קבלה הרבה והוא ענין בפני עצמו. ויש מהם הלכות שהם כוללים משפטי מצות הרבה אם יהיו אותן המצות כולם בענין אחד. מפני שחילוק חיבור זה לפי הענינים לא לפי מנין המצות כמו שיתבאר לקורא בו. ומנין מצות התורה הנוהגות לדורות שש מאות ושלוש עשרה מצות. מהם מצות עשה מאתים וארבעים ושמונה סימן להם מנין אבריו של אדם. ומהם מצות לא תעשה שלש מאות וששים וחמש סימן להם מנין ימי שנת החמה:

את הגמרא היטב בעצמו. גם חיברו הגאונים שבכל דור ודור חיבורים לבאר הגמרא. מהם מי שפירש הלכות יחידות. כמו בה"ג, ובעל הלכות פסוקות. ומהם שפירש פרקים יחידים שנתקשו בימיו. ומהם מי שפירש מסכתות וסדרים. כמו רבינו חננאל. ועוד חיברו הלכות פסוקות בענין איסור והיתר וחיוב ופטור בדברים שהשעה צריכה להם כדי שיהיו קרובים למדע מי שאינו יכול לירד לעומקה של גמרא. כהרי"ף. וזו היא מלאכת ה' שעשו בה כל גאוני ישראל מיום שחברה הגמרא ועד זמן זה שהיא שנה שמינית אחר מאה ואלף לחרבן הבית, והיא שנת ארבעת אלפים ותשע מאות ושלושים ושבע לבריאת עולם: כי אחרי שהגמרא נחתמה עלינו להבין ממנה את הדינים והיא מטרתנו בלימוד התורה שבע"פ - בכתב.

ובזמן הזה תקפו הצרות יתירות ודחקה השעה את הכל ואבדה חכמת חכמינו ובינת נבוינו נסתרה. לפיכך אותם הפירושים וההלכות והתשובות שחברו הגאונים וראו שהם דברים מבוארים נתקשו בימנו ואין מבין עניניהם כראוי אלא מעט במספר. ואין צריך לומר הגמרא עצמה הבבליית והירושלמית וספרא וספרי והתוספתא שהם צריכין דעת רחבה ונפש חכמה וזמן ארוך ואחר כך יודע מהם הדרך הנכונה בדברים האסורים והמותרים ושאר דיני התורה היאך הוא. ומפני זה נערת חצני אני משה בן מיימון הספרדי ונשענתי על הצור ברוך הוא ובינותי בכל אלו הספרים וראיתי לחבר דברים המתבררים מכל אלו החיבורים בענין האסור והמותר הטמא והטהור עם שאר דיני התורה. כיוון שכיום נשאר רק לבאר את היוצא מתוך דברי הגמרא, לכן ביאר הרמב"ם את כל

מצוות עשה

סדר המצוות עשה ולא תעשה, מסודר כאן כמו שהוא מסודר בספר המצוות, סדר המצוות לא כ"כ ברור, ורבים תמהו וניסו לבאר לפי מה סידר הרמב"ם את סדר המצוות, ובפרט שהסדר הכללי של המ"ע שונה מאוד מהסדר הכללי של המל"ת, ויש לעיין הרבה בזה. כאן ישנה חלוקה פשוטה ומאוד לא מחייבת של המצוות.

השקפות יסוד :

- א. מצוה ראשונה ממצוות עשה, לידע שיש שם אלו-ה, שנאמר "אנוכי ה' אלוהיך" (שמות כ, ב; דברים ו, ו).
- ב. לייחדו, שנאמר "ה' אלוהינו, ה' אחד" (דברים ו, ד).
- ג. לאוהבו, שנאמר "ואהבת, את ה' אלוהיך" (דברים ו, ה; דברים יא, א).
- ד. ליראה ממנו, שנאמר "את ה' אלוהיך תירא" (דברים ו, יג; דברים י, כ).
- ה. להתפלל, שנאמר "ועבדתם, את ה' אלוהיכם" (שמות כג, כה); עבודה זו תפילה.
- ו. לדבוקה בו, שנאמר "ובו תדבק" (דברים י, כ).
- ז. להישבע בשמו, שנאמר "ובשמו, תישבע" (דברים ו, יג; דברים י, כ).
- ח. להידמות בדרכיו הטובים והישרים, שנאמר "והלכת, בדרכיו" (דברים כח, ט).
- ט. לקדש את שמו, שנאמר "ונקדשתי, בתוך בני ישראל" (ויקרא כב, לב).

מצוות מעשיות :

- י. לקרות קרית שמע פעמיים בכל יום, שנאמר "ודיברת בם . . . בשכבך ובקומך" (דברים ו, ז).
- יא. ללמוד תורה וללמדה, שנאמר "ושיננתם לבניך" (דברים ו, ז).
- יב. לקשור תפילין בראש, שנאמר "והיו לטוטפות, בין עיניך" (דברים ו, ח).
- יג. לקשור תפילין ביד, שנאמר "וקשרתם לאות, על ירך" (דברים ו, ח).
- יד. לעשות ציצית, שנאמר "ועשו להם ציצית" (במדבר טו, לח).
- טו. לקבוע מזוזה, שנאמר "וכתבתם על מזוזות ביתך" (דברים ו, ט; דברים יא, כ).
- טז. להקהיל את העם לשמוע התורה במוצאי שביעית, שנאמר "הקהל את העם" (דברים לא, יב).
- יז. לכתוב כל איש ספר תורה לעצמו, שנאמר "כתבו לכם את השירה הזאת" (דברים לא, יט).
- יח. לכתוב המלך ספר תורה לעצמו, יתר על האחד של כל אדם, עד שיהיה לו שתי תורות, שנאמר "וכתב לו את משנה התורה הזאת" (דברים יז, ח).
- יט. לברך אחר המזון, שנאמר "ואכלת, ושבעת ובירכת את ה' אלוהיך" (דברים ח, י).

בית המקדש :

- כ. לבנות בית הבחירה, שנאמר "ועשו לי, מקדש" (שמות כה, ח).
- כא. ליראה מבית זה, שנאמר "ומקדשי תיראו" (ויקרא יט, ל; ויקרא כו, ב).

מצוות עשה

יא

- כב. לשמור בית זה תמיד, שנאמר "ואתה ובניך איתך, לפני אוהל העדות" (במדבר יח, ב).
- כג. להיות הלוי עובד במקדש, שנאמר "ועבד הלוי הוא" (במדבר יח, כג).
- כד. לקדש הכוהן ידיו ורגליו בשעת העבודה, שנאמר "ורחצו אהרון ובניו" (שמות ל, יט).
- כה. לערוך נרות במקדש, שנאמר "יערוך אותו אהרון ובניו" (שמות כז, כא).
- כו. לכרך הכהנים את ישראל, שנאמר "כה תכרכו את בני ישראל" (במדבר ו, כג).
- כז. להסדיר לחם ולכונה לפני ה' בכל שבת, שנאמר "ונתת על השולחן לחם פנים" (שמות כה, ל).
- כח. להקטיר קטורת פעמיים ביום, שנאמר "והקטיר עליו אהרון, קטורת סמים" (שמות ל, ז).
- כט. להבעיר אש במזבח העולה תמיד, שנאמר "אש, תמיד תוקד על המזבח" (ויקרא ו, ו).
- ל. להרים את הדשן מעל המזבח, שנאמר "והרים את הדשן" (ויקרא ו, ג).
- לא. לשלח טמאים ממחנה שכינה שהוא המקדש, שנאמר "וישלחו מן המחנה, כל צרוע וכל זב; וכול, טמא לנפש" (במדבר ה, ב).

מצוות הקרבנות:

- לב. לחלוק כבוד לזרעו של אהרון ולהקדימו לכל דבר שבקדושה, שנאמר "ויקידשתו" (ויקרא כא, ח).
- לג. להלביש הכהנים לעבודה בגדי כהונה, שנאמר "ועשית בגדי קודש" (שמות כה, ב).
- לד. לשאת את הארון על הכתף כשנושאים אותו, שנאמר "בכתף יישאו" (במדבר ז, ט).
- לה. למשוך כהנים גדולים ומלכים בשמן המשחה, שנאמר "שמן משחת קודש יהיה זה" (שמות ל, לא).
- לו. להיות הכהנים עובדים במקדש משמרות משמרות, ובמועדים עובדים כאחד, שנאמר "וכי יבוא הלוי" (דברים יח, ו) "לבד ממכריו, על האבות" (דברים יח, ח).
- לז. להיות הכהנים מיטמאים לקרוביהן ומתאבלין עליהן כשאר ישראל שהן מצווין להתאבל, שנאמר "לה, ייטמא" (ויקרא כא, ג).
- לח. להיות כוהן גדול נושא בתולה, שנאמר "והוא, אישה בבתוליה ייקח" (ויקרא כא, ג).
- לט. להקריב תמידין בכל יום, שנאמר "שניים ליום, עולה תמיד" (במדבר כה, ג).
- מ. להקריב כוהן גדול מנחה בכל יום, שנאמר "זה קרבן אהרון ובניו" (ויקרא ו, ג).
- מא. להוסיף קרבן אחר בכל שבת, שנאמר "וביום, השבת שני כבשים" (במדבר כה, ט).
- מב. להוסיף קרבן בכל ראש חודש וחודש, שנאמר "ובראשי חודשיכם" (במדבר כה, יא).
- מג. להוסיף קרבן בחג הפסח, שנאמר "שבעת ימים, תקריבו אישה לה'" (ויקרא כג, לו).
- מד. להקריב מנחת העומר ממוחרת יום ראשון של פסח עם כבש אחד, שנאמר "והבאתם את עומר ראשית קצירכם, אל הכוהן" (ויקרא כג, ז).
- מה. להוסיף קרבן ביום עצרת, שנאמר "וביום הביכורים . . ." (במדבר כה, כו).

- מו. להביא שתי הלחם עם הקרבנות הקרבים בגלל הלחם ביום עצרת, שנאמר "ממושבותיכם תביאו לחם תנופה" (ויקרא כג, יז) "והקרבתם על הלחם" (ויקרא כג, יח).
- מז. להוסיף קרבן בראש השנה, שנאמר "ובחודש השביעי באחד לחודש" (במדבר כט, א).
- מח. להוסיף קרבן ביום הצום, שנאמר "ובעשור לחודש השביעי" (במדבר כט, ז).
- מט. לעשות עבודת היום ביום הצום, שנאמר "בזאת יבוא אהרון, אל הקודש: בפר בן בקר" (ויקרא טז, ג), וכל העבודה הכתובה בפרשת אחרי מות.
- נ. להוסיף קרבן בחג הסוכות, שנאמר "והקרבתם עולה אישה ריח ניחוח" (במדבר כט, יג).
- נא. להוסיף קרבן ביום שמיני עצרת, כי רגל בפני עצמו הוא, שנאמר "ביום, השמיני" (במדבר כט, לה).
- נב. לחוג ברגלים, שנאמר "שלוש רגלים, תחוג לי" (שמות כג, יד).
- נג. להיראות ברגלים, שנאמר "שלוש פעמים, בשנה ייראה, כל זכורך" (שמות כג, יז; שמות לד, כג; דברים טז, טז).
- נד. לשמוח ברגלים, שנאמר "ושמחת, בחגך" (דברים טז, יד).
- נה. לשחוט כבש הפסח, שנאמר "ושחטו אותו, כול קהל . . ." (שמות יב, ו).
- נו. לאכול בשר הפסח צלי בלילי המישה עשר מניסן, שנאמר "ואכלו את הבשר" (שמות יב, ח).
- נז. לעשות פסח שני, שנאמר "בחודש השני בארבעה עשר" (במדבר ט, יא).
- נח. לאכול את בשר פסח שני על מצה ומרור, שנאמר "על מצות ומרורים, יאכלוהו" (במדבר ט, יא).
- נט. לתקוע בחצוצרות על הקרבנות ובשעת הצרות, שנאמר "ותקעתם בחצוצרות" (במדבר י, י).
- ס. להיות כל קרבנות בהמה מיום שמיני והלאה, שנאמר "מיום השמיני, והלאה" (ויקרא כב, כז).
- סא. להיות כל קרבן בהמה תמים, שנאמר "תמים יהיה לרצון" (ויקרא כב, כא).
- סב. למלוח כל קרבן, שנאמר "על כל קרבנך, תקריב מלח" (ויקרא כב, יג).
- סג. מעשה העולה, שנאמר "אם עולה קרבנו" (ויקרא א, ג).
- סד. מעשה חטאת, שנאמר "זאת תורת החטאת" (ויקרא ו, יח).
- סה. מעשה האשם, שנאמר "זאת תורת, האשם" (ויקרא ז, א).
- סו. מעשה זבח השלמים, שנאמר "וזאת תורת, זבח השלמים" (ויקרא ז, יא).
- סז. מעשה המנחה, שנאמר "ונפש, כי תקריב קרבן מנחה" (ויקרא ב, א).
- סח. להקריב בית דין קרבן אם טעו בהוראה, שנאמר "ואם כל עדת ישראל, ישגו" (ויקרא ד, יג).
- סט. להקריב היחיד קרבן חטאת אם שגג במצות לא תעשה שחייבים עליה כרת, שנאמר "ונפש כי תחטא" (ויקרא ה, א).
- ע. להקריב היחיד קרבן אם נסתפק לו אם חטא חטא שחייבים עליו חטאת או לא חטא,

מצוות עשה

יג

- שנאמר "ולא ידע ואשם . . . והביא את אשמו" (ראה ויקרא ה, יז-יח); וזה הוא נקרא אשם תלוי.
- עא. להקריב השוגג במעילה, או החוטא בגזילה, או בשפחה חרופה, או שכפר בפיקדון ונשבע; מביא קרבן אשם, וזה הוא הנקרא אשם ודאי.
- עב. להקריב קרבן עולה ויורד, שנאמר "ואם לא תגיע ידו" (ויקרא ה, ז), "ואם לא תשיג ידו" (ויקרא ה, יא).
- עג. להתוודות לפני ה' מכל חטא שיעשה האדם, בשעת הקרבן ושלא בשעת הקרבן, שנאמר "והתוודו, את חטאתם אשר עשו" (במדבר ה, ז).
- עד. להקריב הזב קרבן אחר שיטהר, שנאמר "וכי יטהר הזב, מזוהבו" (ויקרא טו, יג).
- עה. להקריב הזבה קרבן אחר שתטהר, שנאמר "ואם טהרה, מזוהבה" (ויקרא טו, כח).
- עו. להקריב היולדת קרבן אחר שתטהר, שנאמר "ובמלאות ימי טהרה" (ויקרא יב, ו).
- עז. להקריב המצורע קרבן אחר שיטהר, שנאמר "וביום השמיני ייקח" (ויקרא יד, י).
- עח. לעשר הבהמה, שנאמר "וכל מעשר בקר וצאן" (ויקרא כז, לב).
- עט. לקדש בכור הבהמה הטהורה ולהקריבו, שנאמר "כל הבכור אשר ייוולד" (דברים טו, ט).
- פ. לפדות בכור אדם, שנאמר "אך פדה תפדה, את בכור האדם" (במדבר יח, טו).
- פא. לפדות פטר חמור, שנאמר "ופטר חמור תפדה בשה" (שמות לד, כ).
- פב. לערוף פטר חמור, שנאמר "ואם לא תפדה וערפתו" (שמות יג, יג; שמות לד, כ).
- פג. להביא כל הקרבנות שיש על האדם בחובה או בנדבה ברגל ראשון שפגע בו, שנאמר "ובאת שמה" (דברים יב, ה), "והבאתם שמה" (דברים יב, ו).
- פד. להקריב כל הקרבנות בבית הבחירה, שנאמר "ושם תעשה, כול אשר אנוכי מצווך" (דברים יב, יד).
- פה. להיטפל בהבאת הקרבנות מחוצה לארץ לבית הבחירה, שנאמר "רק קודשין אשר יהיו לך, ונדרין, תישא ובאת" (דברים יב, כו); מפי השמועה למדו שאינו מדבר אלא בקודשי חוצה לארץ.
- פו. לפדות קודשים בעלי מומים ויהיו מותרים באכילה, שנאמר "רק בכל אות נפשך תזבח ואכלת בשר" (דברים יב, טו); מפי השמועה למדו שאינו מדבר אלא בפסולי המוקדשין שייפדו.
- פז. להיות התמורה קודש, שנאמר "והיה הוא ותמורתו יהיה קודש" (ויקרא כז, י); ויקרא כז, לג).
- פח. לאכול שיירי מנחות, שנאמר "והנותרת ממנה, יאכלו אהרון ובניו" (ויקרא ו, ט).
- פט. לאכול בשר חטאת ואשם, שנאמר "ואכלו אותם אשר כופר בהם" (שמות כט, לג).
- צ. לשרוף בשר קודש שנטמא, שנאמר "והבשר אשר ייגע בכל טמא" (ויקרא ז, ט).
- צא. לשרוף הנותר, שנאמר "והנותר, מבשר הזבח כיום, השלישי, באש, ישרף" (ויקרא ז, יז).
- צב. לגדל הנזיר שיערו, שנאמר "גדל פרע, שיער ראשו" (במדבר ו, ה).
- צג. לגלח הנזיר שיערו על קרבנותיו במלאות ימי נזרו, או בתוך ימי נזרו אם נטמא, שנאמר "וכי ימות מת עליו" (במדבר ו, ט).

צד. לקיים אדם כל מה שהוציא בשפתיו, מקרבן או צדקה וכיוצא בהם, שנאמר "מוצא שפתיו, תשמור ועשית" (דברים כג, כד).
 צה. לדון בהפרת נדרים בכל הדינים האמורין בפרשה. בכל מקום שהמצווה היא פרשה שלמה, הרמב"ם לא מביא פסוק להוכיח. כל פרשה בתורה שהיא תיאור של הרבה דינים, קורא הרמב"ם לאופן קיום מצווה זו "לדון", משמע שהיא מצווה על ב"ד.

טומאה וטהרה:

צו. להיות כל נוגע בנבילה טמא, שנאמר "וכי ימות מן הבהמה" (ויקרא יא, לט).
 צז. להיות שמונה שרצים מטמאין, שנאמר "וזו לכם הטמא" (ויקרא יא, כט).
 צח. להיות האוכלין מיטמאין, שנאמר "מכל האוכל אשר ייאכל" (ויקרא יא, לד).
 צט. להיות הנידה טמאה ומטמאה לאחרים.
 ק. להיות היולדת טמאה כנידה.
 קא. להיות המצורע טמא ומטמא.
 קב. להיות בגד מנוגע טמא ומטמא.
 קג. להיות בית מנוגע מטמא.
 קד. להיות הזב מטמא.
 קה. להיות שכבת זרע מטמאה.
 קו. להיות זבה מטמאה.
 קז. להיות המת מטמא.
 קח. להיות מי נידה מטמאין לאדם טהור, ומטהרין מטומאת מת בלבד. וכל אלו הדינים של טומאות אלו, רוב משפט כל טומאה וטומאה מהן מבואר בתורה שבכתב. ועל כן אולי הרמב"ם לא מביא את הפסוקים, אך במצוות הראשונות בטומאה וטהרה כן יש פסוקים.²
 קט. להיות הטהרה מכל הטמאות בטבילה במי מקוה, שנאמר "ורחץ במים את כל בשרו" (ויקרא טו, טז); למדו מפי השמועה שרחיצה זו במים שכל גופו עולה בהן בבת אחת.
 קי. להיות הטהרה מן הצרעת בין צרעת אדם בין צרעת בית בעץ ארז ואיזוב ושני תולעת ושתי ציפורים ומים חיים, שנאמר "זאת תהיה תורת המצורע" (ויקרא יד, ב).
 קיא. להיות המצורע מגלח כל שיערו, שנאמר "והיה ביום השביעי יגלח את כל שיערו" (ויקרא יד, ט).
 קיב. להיות המצורע ידוע לכול בדברים האמורים בו, "בגדיו יהיו פרומים וראשו יהיה פרוע, ועל שפם, יעטה; וטמא טמא, יקרא" (ויקרא יג, מה). וכן כל שאר הטמאים צריכין להודיע את עצמן.
 קיג. לעשות פרה אדומה להיות אפרה מוכן, שנאמר "והייתה לעדת בני ישראל" (במדבר יט, ט). המצווה היא שהאפר יהיה מוכן, ועל כן מביא הרמב"ם פסוק

א. יש לעיין מה היא מצוות עשה בכך שמשוהו מטמא. עוד צריך עיון רב והסבר גדול אימתי משתמש הרמב"ם במילים "להיות", ואימתי כותב שהמצווה היא לעשות משהו.
 ב. וצ"ע החילוק.

מצוות עשה

טו

שלא מדבר על עשיית הפרה אלא על כך ש"והייתה לעדת בני"י, כי המצווה שהאפר יהיה קיים כל הזמן, וממילא צריך גם להכין ולשרוף פרה בשביל זה.

הקדשות ומתנות:

- קיד. להיות מעריך אדם נותן דמים הקצובין בפרשה, שנאמר "איש, כי יפליא נדר" (ויקרא כז, ב).
- קטו. להיות מעריך בהמה טמאה נותן דמיה, שנאמר "והעמיד את הבהמה" (ויקרא כז, יא).
- קטז. להיות מעריך ביתו נותן כערך הכוהן, שנאמר "ואיש, כי יקדיש" (ויקרא כז, יד).
- קיז. להיות מקדיש שדהו נותן בערך הקצוב בפרשה, שנאמר "והיה ערכך, כפי זרעו" (ראה ויקרא כז, טז).
- קיח. לשלם השוגג במעילה מה שמעל לה' ולהוסיף חומש, שנאמר "ואת אשר חטא מן הקודש ישלם" (ויקרא ה, טז).
- קיט. להיות נטע רבעי קודש, שנאמר "יהיה, כל פרייו קודש הילולים" (ויקרא יט, כד).
- קכ. להניח פיאה.
- קכא. להניח לקט.
- קכב. להניח עומר השכחה.
- קכג. להניח עוללות בכרם.
- קכד. להניח פרט הכרם. לפי שבכל אלו נאמר "לעני ולגר תעזוב אותם" (ויקרא יט, י; ויקרא כג, כב); וזו היא מצוות עשה שלהם. "לעני ולגר תעזוב אותם" הוא פסוק שהולך על כל ארבעת המצוות דלעיל בהם לא נכתב פסוק.
- קכה. להביא ביכורים לבית הבחירה, שנאמר "ראשית, ביכורי אדמתך" (שמות כג, יט; שמות לד, כו).
- קכו. להפריש תרומה גדולה לכוהן, שנאמר "ראשית דגנך . . . תיתן לו" (דברים יח, ד).
- קכז. להפריש מעשר דגן ללויים, שנאמר "כל מעשר הארץ . . ." (ויקרא כז, ל).
- קכח. להפריש מעשר שני להיאכל לבעליו בירושלים, שנאמר "עשר תעשר" (דברים יד, כב); מפי השמועה למדו שזה הוא מעשר שני.
- קכט. להיות הלויים מפרישין מעשר מן המעשר שלקחו מישראל ונותנין אותו לכוהנים, שנאמר "ואל הלויים תדבר" (במדבר יח, כו).
- קל. להפריש מעשר עני תחת מעשר שני בשלישית ובשישית בשבוע, שנאמר "מקצה שלוש שנים, תוציא את כל מעשר תבואתך" (דברים יד, כח).
- קלא. להתוודות וידוי מעשר, שנאמר "ואמרת לפני ה' אלוהיך ביערתי הקודש" (דברים כו, יג).
- קלב. לקרות על הביכורים, שנאמר "וענית ואמרת לפני ה' אלוהיך" (דברים כו, ה).
- קלג. להפריש חלה לכוהן, שנאמר "ראשית, עריסותיכם חלה, תרימו תרומה" (במדבר טו, כ).
- קלד. להשמיט קרקע, שנאמר "והשביעית תשמטנה ונטשתה" (שמות כג, יא).
- קלה. לשבות מעבודת הארץ, שנאמר "בחריש ובקציר, תשבות" (שמות לד, כא).

- קלו. לקדש שנת יובל בשבייתה כשמיטה, שנאמר "ויקדשתם, את שנת החמישים" (ויקרא כה, י).
- קלז. לתקוע בשופר בשנת היובל, שנאמר "והעברת שופר תרועה" (ויקרא כה, ט).
- קלח. ליתן גאולה לארץ בשנת היובל, שנאמר "ובכול, ארץ אחזתכם, גאולה, תיתנו לארץ" (ויקרא כה, כד).
- קלט. להיות גאולה בבתי ערי חומה עד שנה, שנאמר "ואיש, כי ימכור בית מושב" (ויקרא כה, כט).
- קמ. למנות שני יובל שנים ושמיטים, שנאמר "וספרת לך, שבע . . ." (ויקרא כה, ח).
- קמא. להשמיט כספים בשביעית, שנאמר "שמוט כל בעל משה ידו" (דברים טו, ב).
- קמב. לנגוש לנוכרי, שנאמר "את הנוכרי, תיגוש; ואשר יהיה לך" (דברים טו, ג).
- קמג. ליתן מן הבהמה לכוהן הזרוע והלחיים והקיבה, שנאמר "ונתן, לכוהן, הזרוע" (דברים יח, ג).
- קמד. ליתן ראשית הגז לכוהן, שנאמר "וראשית גז צאנך תיתן לו" (דברים יח, ד).
- קמה. לזון בדיני חרמים, מהם לה' ומהם לכוהן, שנאמר "אך כל חרם אשר יחרים" (ויקרא כז, כח).

מצוות שבאכילה:

- קמו. לשחוט בהמה חיה ועוף ואחר כך יאכל בשרם, שנאמר "וזבחת מבקרך ומצאנך" (דברים יב, כא).
- קמז. לכסות דם חיה ועוף, שנאמר "ושפך, את דמו, וכיסהו, בעפר" (ויקרא יז, ג).
- קמח. לשלח הקן, שנאמר "שלח תשלח את האם ואת הבנים תיקח לך" (דברים כב, ז).
- קמט. לבדוק בסימני בהמה, שנאמר "זאת החיה אשר תאכלו" (ויקרא יא, ב).
- קנ. לבדוק בסימני העוף עד שיבדיל בין טמא לטהור, שנאמר "כל ציפור טהורה, תאכלו" (דברים יד, יא).
- קנא. לבדוק בסימני חגבים לידע טהור מן הטמא, שנאמר "אשר לו כרעיים" (ויקרא יא, כא).
- קנב. לבדוק בסימני דגים, שנאמר "את זה, תאכלו, מכול, אשר במים" (ויקרא יא, ט; דברים יד, ט).

מצוות המועדים:

- קנג. לקדש חודשים ולחשב שנים וחודשים בבית דין בלבד, שנאמר "החודש הזה לכם, ראש חודשים" (שמות יב, ב).
- קנד. לשבות בשבת, שנאמר "וביום השביעי תשבות" (שמות כג, יב; שמות לד, כא).
- קנה. לקדש שבת, שנאמר "זכור את יום השבת, לקדשו" (שמות כז, ז).
- קנו. לבער חמץ, שנאמר "ביום הראשון, תשביתו שאור מבתים" (שמות יב, טו).

ג. יש לעיין מדוע מצווה זו נכתבה כאן (כ'נספח' למצווה הבאה בפסוק לפנייה) ולא ליד מצווה דומה לה "להלוות לנכרי בריבית".

ד. צריך עיון כיצד מקיימים את המצווה הזו, ואולי היא הקדמה לאכילה.

מצוות עשה

יז

- קנז. לספר ביציאת מצריים בלילה הראשון של חג המצות, שנאמר "והגדת לבנך" (שמות יג, ח).
- קנח. לאכול מצה בלילה זה, שנאמר "בערב, תאכלו, מצות" (שמות יב, יח).
- קנט. לשבות בראשון של פסח, שנאמר "וביום הראשון, מקרא קודש" (שמות יב, טז).
- קס. לשבות בשביעי בו, שנאמר "וביום השביעי, מקרא קודש" (שמות יב, טז; במדבר כח, כה).
- קסא. לספור מקצירת העומר תשעה וארבעים יום, שנאמר "וספרתם לכם, ממוחרת השבת" (ויקרא כג, טו).
- קסב. לשבות ביום חמישים, שנאמר "וקראתם בעצם היום הזה, מקרא קודש" (ויקרא כג, כא).
- קסג. לשבות בראשון של חודש השביעי, שנאמר "באחד לחודש, יהיה לכם שבתון" (ויקרא כג, כד).
- קסד. להתענות בעשירי בו, שנאמר "ובעשור לחודש תענו את נפשותיכם" (ראה ויקרא טז, כט; במדבר כט, ז).
- קסה. לשבות ביום הצום, שנאמר "שבת שבתון" (ויקרא טז, לא; ויקרא כג, לב).
- קסו. לשבות בראשון של חג הסוכות, שנאמר "ביום הראשון, מקרא קודש" (ויקרא כג, לה).
- קסז. לשבות בשמיני של חג, שנאמר "וביום השמיני מקרא קודש" (ראה ויקרא כג, לו).
- קסח. לישב בסוכה שבעת ימים, שנאמר "בסוכות תשבו, שבעת ימים" (ויקרא כג, מב).
- קסט. ליטול לולב, שנאמר "ולקחתם לכם ביום הראשון, פרי עץ הדר כפות תמרים" (ויקרא כג, מ).
- קע. לשמוע קול שופר בראש השנה, שנאמר "יום תרועה, יהיה לכם" (במדבר כט, א).
- מצווה זו הובאה אחרי מצוות חג הסוכות, ולא לפני כיוון שהיא כתובה בספר במדבר ולא כשאר המצוות בספר ויקרא.
- קעא. ליתן מחצית השקל בכל שנה ושנה, שנאמר "זה ייתנו, כל העובר על הפקודים" (שמות ל, יג).

סמכויות ומשפט :

- קעב. לשמוע מכל נביא שיהיה בכל דור ודור אם לא יוסיף ולא יגרע, שנאמר "אליו, תשמעון" (דברים יח, טו).
- קעג. למנות מלך, שנאמר "שום תשים עליך מלך" (דברים יז, טו).
- קעד. לשמוע מכל בית דין הגדול שיעמדו להם לישראל, שנאמר "ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה" (דברים יז, יא).
- קעה. לנטות אחרי רבים אם תהיה מחלוקת בין הסנהדרין בדינין, שנאמר "אחרי רבים להטות" (שמות כג, ב).
- קעו. למנות שופטים ושוטרים בכל קהל וקהל מישראל, שנאמר "שופטים ושוטרים, תיתן לך" (דברים טז, יח).
- קעז. להשוות בין בעלי דינין בשעה שעומדין בדין, שנאמר "בצדק, תשפוט עמיתך" (ויקרא יט, טו).

- קעח. להעיד בבית דין למי שיש לו עדות, שנאמר "והוא עד, או ראה או ידע" (ויקרא ה,א).
- קעט. לחקור העדים הרבה, שנאמר "ודרשת וחקרת ושאלת, היטב" (דברים יג,טו).
- קפ. לעשות לעדים זוממין כמו שזמו לעשות, שנאמר "ועשיתם לו, כאשר זמם" (דברים יט,ט).
- קפא. לערוף את העגלה כמצותה, שנאמר "וערפו שם את העגלה, בנחל" (דברים כא,ד).
- קפב. להכין שש ערי מקלט, שנאמר "תכין לך, הדרך, ושילשת" (דברים יט,ג).
- קפג. לתת ללויים ערים לשבת, וגם הן קולטות, שנאמר "ונתנו ללויים . . . ערים" (במדבר לה,ב).
- קפד. לעשות מעקה, שנאמר "ועשית מעקה לגגך" (דברים כב,ח).

עבודה זרה ומלחמה:

- קפה. לאבד עבודה זרה וכל משמשיה, שנאמר "אבד תאבדון את כל המקומות" (דברים יב,ב).
- קפו. להרוג אנשי עיר הנידחת ולשרוף את העיר, שנאמר "ושרפת באש את . . . כל שללה" (דברים יג,ז).
- קפז. לאבד שבעה עממים מארץ ישראל, שנאמר "החרם תחרימם" (דברים כ,ז).
- קפח. להכרית זרעו של עמלק, שנאמר "תמחה את זכר עמלק" (דברים כה,ט).
- קפט. לזכור מה שעשה לנו עמלק תדיר, שנאמר "זכור, את אשר עשה לך עמלק" (דברים כה,ז).
- קצ. לעשות במלחמת הרשות כמשפט הכתוב בתורה, שנאמר "כי תקרב אל עיר" (דברים כ,י).
- קצא. למשוח כוהן למלחמה, שנאמר "והיה, כקורבכם אל המלחמה; וניגש הכוהן" (דברים כ,ב).
- קצב. להתקין יד במחנה, שנאמר "ויד תהיה לך, מחוץ למחנה" (דברים כג,יג).
- קצג. להתקין יתד, שנאמר "ויתד תהיה לך, על אונך" (דברים כג,יד).

בין אדם לחברו

- קצד. להשיב את הגזל, שנאמר "והשיב את הגזילה אשר גזל" (ויקרא ה,כג). אבל תשלומין של גניבה וכו', המצווה היא 'לדון' כלומר מצווה על ב"ד ולא על האדם הפרטי, ולכן לא נמנו מצוות אלו יחד, וישנם נפק"מ להלכה בגלל זה.
- קצה. ליתן צדקה, שנאמר "פתוח תפתח את ירך" (דברים טו,ח; דברים טו,יא).
- קצו. להעניק לעבד עברי, שנאמר "הענק תעניק, לו" (דברים טו,יד); וכן אמה עבריייה.
- קצז. להלוות לעני, שנאמר "אם כסף תלווה את עמי" (שמות כב,כד); "אם" זה אינו רשות אלא מצוה, שנאמר "והעבט, תעביטנו" (דברים טו,ח).
- קצח. להלוות לנוכרי בריבית, שנאמר "לנוכרי תשיך" (דברים כג,כא); מפני השמועה למדו שזו מצות עשה.
- קצט. להשיב המשכון לבעליו, שנאמר "השב תשיב לו את העבוט" (דברים כד,יג).

מצוות עשה

ט

- ר. ליתן שכר שכיר בזמנו, שנאמר "ביומו תיתן שכרו" (דברים כד, טו).
רא. להיות השכיר אוכל בזמן שכירותו, שנאמר "כי תבוא בכרם ריעך" (דברים כג, כה),
"כי תבוא בקמת ריעך" (דברים כג, כו).
רב. לעזוב מעל חברו או מעל בהמתו, שנאמר "עזוב תעזוב, עימו" (שמות כג, ה).
רג. להקים המשא על הבהמה, שנאמר "הקם תקים, עימו" (דברים כב, ד).
רד. להשיב האבידה, שנאמר "השב תשיכם, לאחריך" (דברים כב, א).
רה. להוכיח החוטא, שנאמר "הוכח תוכיח את עמיתך" (ויקרא יט, יז).
רו. לאהוב כל בני אדם מבני ברית, שנאמר "ואהבת לריעך כמוך" (ויקרא יט, יח).
רי. לאהוב את הגר, שנאמר "ואהבתם, את הגר" (דברים י, יט).
רז. לצדק מאזניים עם המשקלות, שנאמר "מאזני צדק אבני צדק" (ויקרא יט, לו).
רט. לכבד החכמים, שנאמר "מפני שיבה תקום" (ויקרא יט, לב).
רי. לכבד אב ואם, שנאמר "כבד את אביך, ואת אימך" (שמות כ, יא; דברים ה, טו).
ריא. ליראה מאב ואם, שנאמר "איש אימו ואביו תיראו" (ויקרא יט, ג).

משפחה:

- ריב. לפרות ולרבות, שנאמר "פרו ורבו" (בראשית ט, ז).
ריג. לבעול בקידושין, שנאמר "כי ייקח איש, אישה; ובא אליה" (דברים כב, יג; וראה
דברים כד, א).
ריד. לשמח חתן את אשתו שנה, שנאמר "נקי יהיה לביתו, שנה אחת. . ." (דברים
כד, ה). אע"פ שנכתבה מצווה זו בדיני מלחמה מ"מ אי"ז מצווה השייכת
למלחמה בלבד.
רטו. למול את הבן, שנאמר "וביום, השמיני, יימול, בשר עורלתו" (ויקרא יב, ג).
רטז. לייבם אשת אח, שנאמר "יבמה יבוא עליה" (דברים כה, ה).
ריז. לחלוץ ליבם, שנאמר "וחלצה נעלו מעל רגלו" (דברים כה, ט).
ריח. לישא אונס את אנוסתו, שנאמר "ולו תהיה לאישה" (דברים כב, כט).
ריט. לישב מוציא שם רע עם אשתו כל ימיו, שנאמר "ולו תהיה לאישה" (דברים
כב, יט).
רכ. לדרן במפתח בחמישים שקל עם שאר דינין, שנאמר "כי יפתה איש" (שמות כב, טו).
רכא. לעשות ליפת תואר ככתוב, שנאמר "וראית, בשביה, אשת, יפת תואר" (דברים
כא, יא).
רכב. לגרש בשטר, שנאמר "וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה" (דברים כד, א; דברים
כד, ג).
רכג. לעשות לסוטה כתורה, שנאמר "ועשה לה הכוהן, את כל התורה הזאת" (במדבר
ה, ל).

מצוות בית הדין:

- רכד. להלקות הרשעים, שנאמר "והפילו השופט והכהו" (דברים כה, ב).
רכה. להגלות רוצח בשגגה, שנאמר "וישב בה, עד מות הכוהן" (במדבר לה, כה).
רכו. להיות בית דין הורגין בסיף, שנאמר "נקום, ינקם" (שמות כא, כ).

- רכז. להיות בית דין הורגין בחנק, שנאמר "מות יומת הנואף, והנאפת" (ויקרא כ, י).
 רכח. להיות בית דין שורפין באש, שנאמר "באש ישרפו אותו, ואתהן" (ויקרא כ, יד).
 רכט. להיות בית דין סוקלין באבנים, שנאמר "וסקלתם אותם" (דברים כב, כד).
 רל. לתלות מי שנתחייב תלייה, שנאמר "ותלית אותו, על עץ" (דברים כא, כב).
 רלא. לקבור הנהרג ביומו, שנאמר "כי קבור תקברנו ביום ההוא" (דברים כא, כג).
 רלב. לדון בעבד עברי כהלכותיו, שנאמר "כי תקנה עבד עברי" (שמות כא, ב).
 רלג. לייעד אמה עברייה, שנאמר "אשר לו יעדה" (שמות כא, ח), "ואם לבנו, ייעדנה" (שמות כא, ט).
 רלד. לפדות אמה עברייה, שנאמר "והפדה" (שמות כא, ח).
 רלה. לעבוד בעבד כנעני לעולם, שנאמר "לעולם, בהם תעבדו" (ויקרא כה, מו).
 רלו. להיות החובל משלם ממון, שנאמר "וכי יריבון אנשים והכה איש" (שמות כא, יח).
 רלז. לדון בנזקי בהמה, שנאמר "וכי ייגוף שור איש את שור ריעהו" (שמות כא, לה).
 רלח. לדון בנזקי הבור, שנאמר "כי יפתח איש בור" (שמות כא, לג).
 רלט. לדון לגנב בתשלומין או במיתה, שנאמר "וכי יגנוב" (ראה שמות כא, לז), "אם במחותרת" (שמות כב, א), "וגונב איש ומכרו" (שמות כא, טז).
 רמ. לדון בנזקי הבער, שנאמר "כי יבער איש, שדה או כרם" (שמות כב, ד).
 רמא. לדון בנזקי האש, שנאמר "כי תצא אש ומצאה קוצים" (שמות כב, ה).
 רמב. לדון בדין שומר חינם, שנאמר "כי ייתן איש אל ריעהו כסף או כלים" (שמות כב, ו).
 רמג. לדון בדין נושא שכר ושוכר, שנאמר "כי ייתן איש אל ריעהו חמור או שור" (שמות כב, ט).
 רמד. לדון בדין השואל, שנאמר "וכי ישאל איש מעם ריעהו" (שמות כב, יג).
 רמה. לדון בדין מקח וממכר, שנאמר "וכי תמכרו ממכר לעמיתך" (ויקרא כה, יד).
 רמו. לדון בדין טוען וכופר, שנאמר "על כל דבר פשע" (שמות כב, ח).
 רמז. להציל הנרדף ואפילו בנפש הרודף, שנאמר "וקצותה, את כפה" (דברים כה, יב).
 רמח. לדון בדיני נחלות, שנאמר "איש כי ימות, ובן אין לו" (במדבר כז, ח).

מצוות לא תעשה

עבודה זרה וחוקות הגוים:

- א. מצוה ראשונה ממצוות לא תעשה, שלא לעלות במחשבה שיש שם אלוה זולתי ה', שנאמר "לא יהיה לך אלוהים אחרים, על פניי" (שמות כ, ב; דברים ה, ו).

ה. יש להעיר שהמצווה כאן היא לא 'לדון' בדיני חובל, ומ"מ מצווה זו היא יחד עם מצוות ב"ד, וגם כאן הלשון הוא 'להיות', שלשון זו מורה על דין שונה ולא ממש כהדין להשיב את הגול.
 ו. מדוע זו מצווה כאן, במה שייכת לב"ד, ולמה איננה אחרי לדין בדיני נחלות שבוודאי שייכת לכאן.

מצוות לא תעשה

כא

- ב. שלא לעשות פסל, לא יעשה בידו ולא יעשו לו אחרים, שנאמר "לא תעשה לך פסל" (שמות כ, ג; דברים ה, ז). פסל הוא ייצוג בעוה"ז לאלוהות מסויימת, והאיסור הזה הוא שאדם יחפש כזה דבר לעצמו.
- ג. שלא לעשות עבודה זרה ואפילו לאחרים, שנאמר "ואלוהי מסכה, לא תעשו לכם" (ויקרא יט, ד). איסור להכין דבר של עבודה זרה, כך שבכלל לא יהיה דברים כאלו בעולם.
- ד. שלא לעשות צורות לנואי, ואף על פי שאין עובדין אותן, שנאמר "לא תעשון, איתי" (שמות כ, יט).
- ה. שלא להשתחוות לעבודה זרה, ואף על פי שאין דרך עבודתה בהשתחויה, שנאמר "לא תשתחוה להם" (שמות כ, ד; דברים ה, ח).
- ו. שלא לעבוד עבודה זרה בדברים שדרכה להיעבד בהם, שנאמר "ולא תועבדם" (שמות כ, ד; שמות כג, כד; דברים ה, ח).
- ז. שלא להעביר למולך, שנאמר "ומזרעך לא תיתן, להעביר למולך" (ויקרא יח, כא).
- ח. שלא לעשות מעשה אוב, שנאמר "אל תפנו אל האובות" (ויקרא יט, לא). עשיית אוב היא ע"ז מצד עצמה, אבל השאלה בה אסורה רק מצד שלא להידמות למעשי עובדי כוכבים, וכן בידעוני, ועך כן יובאו מצוות אלו לקמן.
- ט. שלא לעשות מעשה יידעוני, שנאמר "ואל היידעונים" (ויקרא יט, לא).
- י. שלא לפנות אחר עבודה זרה, שנאמר "אל תפנו, אל האלילים" (ויקרא יט, ד).
- יא. שלא להקים מצבה, שנאמר "ולא תקים לך, מצבה" (דברים טז, כב).
- יב. שלא ליתן אבן משכית, שנאמר "ואבן משכית לא תיתנו בארצכם" (ויקרא כו, א).
- יג. שלא ליטע אילן במקדש, שנאמר "לא תיטע לך אשרה, כל עץ" (דברים טז, כא).
- יד. שלא לישבע בעבודה זרה לעובדיה, ולא משביעין אותן בה, שנאמר "ושם אלוהים אחרים לא תזכירו, לא יישמע על פיך" (שמות כג, יג).
- טו. שלא להדיח בני ישראל אחר עבודה זרה, שנאמר "לא יישמע על פיך" (שמות כג, יג); זו אזהרה למדיח. אע"פ שהפסוק הוא אותו פסוק הנאמר במל"ת הקודמת, מ"מ המדיח אנשים רבים חייב מיתה ואזהרתו מכאן.
- טז. שלא להסית אדם מישראל אחר עבודה זרה, שנאמר במסית "ולא יוסיפו לעשות" (דברים יג, יב).
- יז. שלא לאהוב המסית, שנאמר "לא תאבה לו" (דברים יג, ט).
- יח. שלא לעזוב השנאה למסית, שנאמר "ולא תשמע אליו" (דברים יג, ט).
- יט. שלא להציל המסית אלא עומד על דמו, שנאמר "לא תחוס עינך עליו" (דברים יג, ט).
- כ. שלא ילמד המוסת זכות על המסית, שנאמר "לא תחמול" (דברים יג, ט).
- כא. שלא ישתוק המוסת מללמד חובה על המסית, אם ידע לו חובה, שנאמר "ולא תכסה עליו" (דברים יג, ט).
- כב. שלא ליהנות בציפויי נעבד, שנאמר "לא תחמוד כסף וזהב עליהם" (דברים ז, כה).
- כג. שלא לבנות עיר הנידחת לכמות שהייתה, שנאמר "לא תיבנה עוד" (דברים יג, יז).
- כד. שלא ליהנות בממון עיר הנידחת, שנאמר "ולא ידבק בידך מאומה, מן החרם" (דברים יג, יח).

- כה. שלא ליהנות בעבודה זרה, ובכל משמשיה ובתקרובת שלה וביין שנתנסך לה, שנאמר "ולא תביא תועבה אל ביתך" (דברים ז, כו).
- כו. שלא להתנבא בשמה, שנאמר "ואשר ידבר, בשם אלוהים אחרים" (דברים יח, כ).
- כז. שלא להתנבא בשקר, שנאמר "אשר יזיד לדבר דבר בשמי, את אשר לא ציוויתיו" (דברים יח, כ).
- כח. שלא לשמוע למתנבא בשם עבודה זרה, שנאמר "לא תשמע, אל דברי הנביא" (דברים יג, ד).
- כט. שלא נימנע מהריגת נביא השקר ולא נירא ממנו, שנאמר "לא תגור ממנו" (דברים יח, כב).
- ל. שלא ללכת בחוקות עובדי עבודה זרה ולא במנהגותם, שנאמר "ולא תלכו בחוקות הגוי" (ויקרא כ, כג).
- לא. שלא לקסום, שנאמר "לא ימצא בך . . . קוסם קסמים" (דברים יח, י).
- לב. שלא לעונן, שנאמר "לא תעוננו" (ויקרא יט, כו).
- לג. שלא לנחש, שנאמר "לא תנחשו" (ויקרא יט, כו).
- לד. שלא לכשף, שנאמר "לא ימצא בך . . . ומכשף" (דברים יח, י).
- לה. שלא לחבור חבר, שנאמר "וחובר, חבר" (דברים יח, יא).
- לו. שלא לשאול באוב, שנאמר "ושואל אוב" (דברים יח, יא).
- לז. שלא לשאול ביידעוני, שנאמר "ושואל אוב ויידעוני" (דברים יח, יא).
- לח. שלא לשאול בחלום מן המתים, שנאמר "ודורש אל המתים" (דברים יח, יא).
- לט. שלא תעדה אישה עדי איש, שנאמר "לא יהיה כלי גבר על אישה" (דברים כב, ה).
- מ. שלא יעדה איש עדי אישה, שנאמר "ולא ילבש גבר שמלת אישה" (דברים כב, ה), מפני שזה היה מנהג עובדי עבודה זרה וכן מפורש בספרי עבודתה. לכאורה לפי הרמב"ם כל איסורים אלו הם מפני שכך מתנהגים עובדי הע"ז בשייכות לעבודתה, אבל אין איסור להתדמות לעכו"ם בסתם, ועל כן מבהיר שכן מפורש בספרי עבודתה, שמנהג העובדים ללכת ככה, ויוכח בכל מצווה כדלקמן.
- מא. שלא לכתוב בגוף כעובדי עבודה זרה, שנאמר "וכתובת קעקע, לא תיתנו בכם" (ויקרא יט, כח). ז"ל הרמב"ם בהל' ע"ז: "וזה היה מנהג הגויים שרושמין עצמן לעבודה זרה שלהן, כלומר שהוא עבד מכור לה ומורשם לעבודתה", כלומר שזה מנהג העכו"ם בשייכות לעבודת אלילים.
- מב. שלא ללבוש שעטנז כמו שלובשין כומרי עבודה זרה, שנאמר "לא תלבש שעטנז" (דברים כב, יא). וברור שדברים שעושים כומרי הע"ז הם שייכים לעכו"ם.
- מג. שלא להקיף פיאת ראש ככומרי עבודה זרה, שנאמר "ולא תקיפו, פאת ראשכם" (ראה ויקרא יט, כז).
- מד. שלא להשחית כל הזקן כעובדי עבודה זרה, שנאמר "ולא תשחית, את פאת זקנך" (ויקרא יט, כז). גם כומרי ע"ז היו נוהגים כן (בספר היד).
- מה. שלא להתגודד כעובדי עבודה זרה, שנאמר "לא תתגודדו" (דברים יד, א); וגדידה ושריטה אחת היא. בספר היד כותב: "וכשם שהיו הגויים שורטים בבשרם על מתיהן מפני הצער—כך היו חובלין בעצמן לעבודה זרה, שנאמר "ויתגודדו כמשפטם", הרי ששייך לעבודת אלילים.

מצוות לא תעשה

כג

- מו. שלא לשכון בארץ מצריים לעולם, שנאמר "לא תוסיפון לשוב בדרך הזה, עוד" (דברים יז, טז). "מפני שמעשיה מקולקלין יותר מכל הארצות, שנאמר "כמעשה ארץ מצריים", וע"כ שייך לע"ז.
- מז. שלא לתור אחר מחשבות הלב וראיית העיניים, שנאמר "ולא תתורו . . ." (במדבר טו, לט).
- מח. שלא לכרות ברית לשבעה עממין, שנאמר "לא תכרות להם ברית" (דברים ז, ב).
- מט. שלא להחיות אדם משבעה עממים, שנאמר "לא תחיייה, כל נשמה" (דברים כ, טז).
- נ. שלא לחון על עובדי עבודה זרה, שנאמר "ולא תחונם" (דברים ז, ב).
- נא. שלא להושיב עובדי עבודה זרה בארצנו, שנאמר "לא יישבו בארץך" (שמות כג, לג).
- נב. שלא להתחתן בעובדי עבודה זרה, שנאמר "ולא תחתן, כם" (דברים ז, ג).
- נג. שלא יישא עמוני ומואבי בת ישראל לעולם, שנאמר "לא יבוא עמוני ומואבי, בקהל ה'" (דברים כג, ד).
- נד. שלא להרחיק זרע עשיו מן הקהל אלא עד שלושה דורות, שנאמר "לא תתעב אדומי" (דברים כג, ח).
- נה. שלא להרחיק מצרי מלבוא בקהל אלא עד שלושה דורות, שנאמר "לא תתעב מצרי" (דברים כג, ח).
- נו. שלא לקרוא שלום לעמון ומואב בתחילה בשעת מלחמה כשאר גויים, שנאמר "לא תדרוש שלום, וטובתם" (דברים כג, ז).
- נז. שלא להשחית אילני מאכל, וכן כל שיש בו השחתה אסור, שנאמר "לא תשחית את עצה" (דברים כ, ט).
- נח. שלא ייראו אנשי המלחמה ולא יפחדו מאויביהם בשעת מלחמה, שנאמר "לא תערוץ, מפניהם" (דברים ז, כא), "לא, תיראום" (דברים ג, כב).
- נט. שלא יסור מליבנו מעשה עמלק הרע שעשה לנו, שנאמר "לא, תשכח" (דברים כה, ט).

כבוד אלוקים:

- ס. שאנו מוזהרין על ברכת השם, שנאמר "אלוהים, לא תקלל" (שמות כב, כז), ונאמר בעונש "ונוקב שם ה' מות יומת" (ויקרא כד, טז). וזה הכלל: כל שענש עליו הכתוב כרת או מיתת בית דין, הרי זו מצות לא תעשה חוץ ממילה ופסח, שהן בכרת והן מצוות עשה. וכתב כן כי הפסוק הוא "לאו שבכללות" שלומדים ממנו הרבה מצוות, וברגע שיש מיתה אזי הלאו שבכללות נחשב לאו נפרד, כי בוודאי שאסור לעשות דבר כזה, ויש למצוא היכן הזהיר אפילו בפסוק שכבר יש בו עבירה אחרת, ומכאן נראה לכל מקום שיביא את העונש בלבד.
- סא. שלא לעבור על שבועת ביטוי, שנאמר "ולא תישבעו בשמי, לשקר" (ויקרא יט, יב).

- סב. שלא יישבע לשוא, שנאמר "לא תישא את שם ה' אלוהיך, לשוא" (שמות כו, 1); דברים ה, 1).
- סג. שלא לחלל את שם הקדוש ברוך הוא, שנאמר "ולא תחללו, את שם קודשי" (ויקרא כב, לב).
- סד. שלא לנסות את דבר ה', שנאמר "לא תנסו, את ה' אלוהיכם" (דברים ו, טז).
- סה. שלא לאבד בית המקדש, או בתי כנסיות, או בתי מדרשות; וכן אין מוחקין את השמות המוקדשין, ואין מאבדין כתבי הקודש, שנאמר "אבד תאבדון" (דברים יב, ב), "לא תעשון כן, לה' אלוהיכם" (דברים יב, ד).
- סו. שלא ילין הצלוב על העץ, שנאמר "לא תלין נבלתו על העץ" (דברים כא, כג). וזה שייך לכבוד ה' וכמ"ש בסה"מ: "כדי שלא יתחדש מזה פרסום ברכת השם בהתבוננות כשנראה שאנחנו לא נתלה זולת מגדף ועובר עבודה זרה כמו שבא את ה' הוא מגדף."

מקדש וכליו:

- סז. שלא להשבית שמירה סביב למקדש, שנאמר "ושמרתם את משמרתי" (ויקרא יח, ל).
- סח. שלא ייכנס כוהן להיכל בכל עת, שנאמר "ואל יבוא בכל עת אל הקודש" (ויקרא טז, ב).
- סט. שלא ייכנס בעל מום מן המזבח ולפנים, שנאמר "אך אל הפרוכת לא יבוא" (ויקרא כא, כג).
- ע. שלא יעבוד בעל מום, שנאמר "אשר יהיה בו מום" (ויקרא כא, יז).
- עא. שלא יעבוד בעל מום עובר, שנאמר "כל איש אשר בו מום, לא יקרב" (ויקרא כא, יח).
- עב. שלא יתעסק הלוויים בעבודת הכוהנים ולא הכוהנים בעבודת הלוויים, שנאמר "אל כלי הקודש ואל המזבח, לא יקרבו . . . גם הם גם אתם" (במדבר יח, ג).
- עג. שלא ייכנס למקדש ולא יורה בתורה שתוי יין, שנאמר "יין ושיכר אל תשת . . . בבואכם אל אוהל מועד" (ויקרא י, ט), ונאמר "ולהורות, את בני ישראל" (ויקרא י, יא).
- עד. שלא יעבוד הזר במקדש, שנאמר "וזר, לא יקרב אליכם" (במדבר יח, ד).
- עה. שלא יעבוד כוהן טמא, שנאמר "ויינזרו מקודשי בני ישראל" (ויקרא כב, ב).
- עו. שלא יעבוד כוהן טבול יום עד שיעריב שמשו, שנאמר "ולא יחללו" (ויקרא כא, ו).
- עז. שלא ייכנס טמא לעזרה, שנאמר "ולא יטמאו את מחניהם" (במדבר ה, ג); זה מחנה שכינה.
- עח. שלא ייכנס טמא למחנה לוייה, שכנגדו לדורות הר הבית, שנאמר "לא יבוא אל תוך המחנה" (דברים כג, יא); זה מחנה לוייה.
- עט. שלא לבנות אבני מזבח גזית, שנאמר "לא תבנה אתהן גזית" (שמות כ, כא).
- פ. שלא לפסוע על המזבח, שנאמר "ולא תעלה במעלות, על מזבחי" (שמות כ, כב).
- פא. שלא להקטיר ולהקריב במזבח הזהב, שנאמר "לא תעלו עליו קטורת זרה" (שמות ל, ט).

מצוות לא תעשה

כה

- פב. שלא לכבות אש המזבחה, שנאמר "אש, תמיד תוקד על המזבח לא תכבה" (ויקרא ו,1).
- פג. שלא לעשות במתכונת שמן המשחה, שנאמר "ובמתכונתו, לא תעשו" (שמות ל,לב).
- פד. שלא לסוך בשמן המשחה זר, שנאמר "על בשר אדם, לא ייסך" (שמות ל,לב).
- פה. שלא לעשות במתכונת הקטורת, שנאמר "ובמתכונתה, לא תעשו" (ראה שמות ל,לז).
- פו. שלא להוציא בדי הארון, שנאמר "לא יסורו, ממנו" (שמות כה,טו).
- פז. שלא ייזח החושן מעל האיפוד, שנאמר "ולא ייזח החושן, מעל האיפוד" (שמות כח,כח; שמות לט,כא).
- פח. שלא ייקרע המעיל, שנאמר "כפי תחרא יהיה לו לא ייקרע" (שמות כח,לב).

עבודת הקרבנות:

- פט. שלא להעלות קודשים בחוץ, שנאמר "הישמר לך, פן תעלה עולותיך" (דברים יב,יג).
- צ. שלא לשחוט קודשים בחוץ, שנאמר "איש . . . אשר ישחט שור או כשב" (ויקרא יז,ג). "ואל פתח אוהל מועד, לא הביאו . . . ונכרת" (ויקרא יז,ד).
- צא. שלא להקדיש בעלי מומין למזבח, שנאמר "כול אשר בו מום, לא תקריבו" (ויקרא כב,כ); זה הוא איסור הקדשו.
- צב. שלא לשחוט בעלי מומין לשם קרבן, שנאמר "לא תקריבו אלה, לה'" (ויקרא כב,כב).
- צג. שלא לזרוק דם בעלי מומין לגבי המזבח, שנאמר בבעלי מומין "לא תקריבו לה'" (ויקרא כב,כד); וזה הוא איסור זריקת דמו.
- צד. שלא להקטיר אימורי בעלי מומין, שנאמר "ואישה, לא תיתנו מהם" (ויקרא כב,כב).
- צה. שלא להקריב בעל מום עובר, שנאמר "לא תזבח לה' אלוהיך שור ושה, אשר יהיה בו מום" (דברים יז,א); זה הוא מום עובר.
- צו. שלא להקריב בעל מום מיד הגויים, שנאמר "ומיד בן נכר, לא תקריבו" (ויקרא כב,כה).
- צז. שלא ייתן מום בקודשים, שנאמר "מום לא יהיה בו" (ויקרא כב,כא); כלומר, לא ייתן בו מום.
- צח. שלא להקריב שאור או דבש, שנאמר "כי כל שאור וכל דבש, לא תקטירו" (ויקרא ב,יא).
- צט. שלא להקריב תפל, שנאמר "ולא תשבית מלח ברית אלוהיך" (ויקרא ב,יג).
- ק. שלא להקריב אתנן ומחיר, שנאמר "לא תביא אתנן זונה ומחיר כלב" (דברים כג,יט).
- קא. שלא לשחוט אותו ואת בנו, שנאמר "אותו ואת בנו, לא תשחטו ביום אחד" (ויקרא כב,כח).
- קב. שלא ליתן שמן זית במנחת חוטא, שנאמר "לא ישים עליה שמן" (ויקרא ה,יא).
- קג. שלא ליתן עליה לבונה, שנאמר "ולא ייתן עליה לבונה" (ויקרא ה,יא).

קד. שלא ייתן שמן במנחת סוטה, שנאמר "לא ייצוק עליו שמן" (במדבר ה, טו).
 קה. שלא ייתן עליו לבונה, שנאמר "ולא ייתן עליו לבונה" (במדבר ה, טו).
 קו. שלא להמיר את הקודשים, שנאמר "לא יחליפנו, ולא ימיר אותו" (ויקרא כז, י).
 קז. שלא לשנות את הקודשים מקרבן לקרבן, שנאמר בככור "לא יקדיש איש, אותו" (ויקרא כז, כו); כלומר, לא יקדישו לקרבן אחר.
 קח. שלא לפדות בכור בהמה טהורה, שנאמר "אך בכור שור . . . לא תפדה" (במדבר יח, יז).

קט. שלא למכור מעשר בהמה, שנאמר "לא ייגאל" (ויקרא כז, לג).
 קי. שלא למכור שדה החרם, שנאמר "לא יימכר" (ויקרא כז, כח).
 קיא. שלא לפדות שדה החרם, שנאמר "לא ייגאל" (ויקרא כז, כח).
 קיב. שלא יבדיל ראש חטאת העוף, שנאמר "ומלק את ראשו ממול עורפו" (ויקרא ה, ח).

קיג. שלא לעבוד בקודשים, שנאמר "לא תעבוד בככור שורך" (דברים טו, יט).
 קיד. שלא לגזוז את הקודשים, שנאמר "ולא תגוז בכור צאנך" (דברים טו, יט).
 קטו. שלא ישחוט הפסח והחמץ קיים, שנאמר "לא תשחט על חמץ, דם זבחי" (שמות לד, כה).

קטז. שלא להניח אימורי הפסח עד שיפסלו בלינה, שנאמר "ולא ילין חלב חגי, עד בוקר" (שמות כג, יח).

קיז. שלא להותיר מבשר הפסח, שנאמר "ולא תותירו ממנו, עד בוקר" (שמות יב, י).
 קיח. שלא להותיר מחגיגת ארבעה עשר ליום השלישי, שנאמר "ולא ילין מן הבשר" (דברים טז, ד); מפי השמועה למדו שבבשר חגיגת ארבעה עשר הכתוב מדבר, וזה שנאמר "לבוקר" (שם) לבוקרו של יום שני של פסח, שהוא שלישי לשחיטה.
 קיט. שלא להותיר מבשר פסח שני עד בוקר, שנאמר "ולא ישאירו ממנו עד בוקר" (ראה במדבר ט, יב).

קכ. שלא להותיר מבשר התודה עד בוקר, שנאמר "ולא תותירו ממנו, עד בוקר" (ראה ויקרא כב, ל); והוא הדין לשאר הקודשים, שאין מניחין אותן לאחר זמן אכילתן.

קכא. שלא לשבור עצם בפסח, שנאמר "ועצם, לא תשברו בו" (שמות יב, מו).
 קכב. שלא לשבור עצם בפסח שני, שנאמר "ועצם, לא תשברו בו" (שמות יב, מו); וראה במדבר ט, יב).

קכג. שלא להוציא מבשר הפסח מן החבורה, שנאמר "לא תוציא מן הבית" (שמות יב, מו).

קכד. שלא לעשות שיירי מנחות חמץ, שנאמר "לא תיאפה חמץ", חלקם (ויקרא ו, י).

איסורי אכילה בקדושה (כלומר איסורי אכילה מחמת שייכותם לקודש):

קכה. שלא לאכול בשר הפסח נא ומבושל, שנאמר "אל תאכלו ממנו נא, ובשל" (שמות יב, ט).

קכו. שלא להאכיל בשר הפסח לגר תושב, שנאמר "תושב ושכיר, לא יאכל בו" (שמות יב, מה).

מצוות לא תעשה

כז

- קכז. שלא יאכל הערל בשר הפסח, שנאמר "כל ערל, לא יאכל בו" (שמות יב, מח).
קכח. שלא להאכיל בשר הפסח לישראל שנשתמד, שנאמר "כל בן נכר, לא יאכל בו" (שמות יב, מג); כלומר, ישראל שנלווה לבני נכר ועבד עבודה זרה כמותם לא יאכל בו. אבל גוי עצמו נאסר ק"ו מתושב.
- קכט. שלא יאכל אדם שנטמא קודשים, שנאמר "והנפש אשר תאכל בשר, מזבח השלמים אשר לה", וטומאתו, עליו" (ויקרא ז, כ).
קל. שלא לאכול מן הקודשים שנטמאו, שנאמר "והבשר אשר ייגע בכל טמא, לא ייאכל" (ויקרא ז, ט).
קלא. שלא לאכול נותר, שנאמר "ואוכליו עוונו יישא . . . ונכרתה הנפש ההיא, מעמיה" (ויקרא יט, ח).
קלב. שלא לאכול פיגול, שנאמר "המקריב אותו לא ייחשב לו, פיגול יהיה; והנפש האוכלת ממנו, עוונה תישא" (ויקרא ז, יח); והוא בכרת.
קלג. שלא יאכל זר תרומות, שנאמר "וכל זר, לא יאכל קודש" (ויקרא כב, י).
קלד. שלא יאכל אפילו תושב כוהן ושכירו תרומה, שנאמר "תושב כוהן ושכיר, לא יאכל קודש" (ויקרא כב, י).
- קלה. שלא יאכל ערל תרומה, והוא הדין לשאר קודשים. ודבר זה לימדו הכתוב מן הפסח בגזירה שווה, ואינו בפירוש מן התורה; ומפי השמועה למדו שאיסור ערל בקודשים מגופי תורה, ואינו מדברי סופרים.
- קלו. שלא יאכל כוהן טמא תרומה, שנאמר "איש מזרעך . . . בקודשים לא יאכל" (ראה ויקרא כא, יז; ויקרא כב, ד).
קלז. שלא תאכל חללה קודש, לא תרומות ולא חזה ושוק, שנאמר "ובת כוהן כי תהיה, לאיש זר" (ויקרא כב, יב).
קלח. שלא תאכל מנחת כוהן, שנאמר "וכל מנחת כוהן כליל תהיה, לא תאכל" (ויקרא ו, טז).
קלט. שלא לאכול בשר חטאות הנעשות בפנים, שנאמר "וכל חטאת אשר יובא מדמה" (ויקרא ו, כג).
- קמ. שלא לאכול פסולי המוקדשין שהוטל בהם מום בכונה, שנאמר "לא תאכל, כל תועבה" (דברים יד, ג); מפי השמועה למדנו שבפסולי המוקדשין שהוטל בהם מום הכתוב מדבר.
- קמא. שלא לאכול מעשר שני של דגן חוץ לירושלים, שנאמר "לא תוכל לאכול בשערך, מעשר דגנך" (דברים יב, יז).
קמב. שלא לאכול מעשר שני של תירוש חוץ לירושלים, שנאמר "תירושך" (דברים יב, יז).
קמג. שלא לאכול מעשר שני של יצהר חוץ לירושלים, שנאמר "ויצהרך" (דברים יב, יז).
קמד. שלא לאכול בכור תמים חוץ לירושלים, שנאמר "לא תוכל . . . ובכורות" (דברים יב, יז).
קמה. שלא יאכלו הכוהנים חטאת ואשם חוץ לעזרה, שנאמר "לא תוכל . . . בקרך,

- יצאנך" (דברים יב, יז); מפני השמועה למדו שלא בא הכתוב אלא לאסור בשר חטאות ואשמות חוץ לעזרה, לפי שכל דבר שייאכל חוץ למקום אכילתו "לא תוכל לאכול בשעריך" (שם) אקרא בו.
- קמו. שלא לאכול בשר העולה, שנאמר "לא תוכל . . . נדריך אשר תידור" (דברים יב, יז); כלומר, לא תוכל לאכול נדריך אשר תידור. וזו היא אזהרה של כל מועל, שלא ייחנה מן הקודשים האסורים ליהנות מהם; ואם נהנה, מעל.
- קמו. שלא לאכול בשר קודשים קלים קודם זריקת דמים, שנאמר "לא תוכל . . . ונדבותיך" (דברים יב, יז); כלומר, לא תוכל לאכול נדבותיך עד שייזרק דם.
- קמח. שלא יאכל זר בשר קודשי קודשים, שנאמר "וזר לא יאכל, כי קודש הם" (שמות כט, לג).
- קמט. שלא יאכל כוהן ביכורים קודם הנחה בעזרה, שנאמר "לא תוכל . . . ותרומת ידך" (דברים יב, יז); אלו הביכורים.
- קנ. שלא לאכול מעשר שני בטומאה ואפילו בירושלים עד שיפדה, שנאמר "לא ביערתי ממנו בטמא" (דברים כו, יד).
- קנא. שלא לאכול מעשר שני באנינות, שנאמר "לא אכלתי באוני ממנו" (דברים כו, יד).
- קנב. שלא להוציא דמי מעשר שני בשאר דברים שאין בהם אכילה ושתייה, שנאמר "ולא נתתי ממנו, למת" (דברים כו, יד); וכל שהוא חוץ לעורכי הגוף החי, "נתתי ממנו, למת" אקרא בו.
- קנג. שלא לאכול הטבל; והטבל הוא הדבר שגידוליו מן הארץ החייב בתרומות ומעשרות, שלא הוציאו ממנו תרומת ה'; שנאמר "ולא יחללו, את קודשי בני ישראל את אשר ירימו, לה'" (ויקרא כב, טו); כלומר, דברים שהם עתידין להרים אותם לה', לא יעשו אותם חול ויאכלו אותם בטבלם. שאיסור אכילתו הוא מפני שיש בו "קדשי בני ישראל".
- קנד. שלא להקדים תרומה לביכורים, ולא מעשר ראשון לתרומה, ולא מעשר שני לראשון, אלא מוציאין על הסדר: ביכורים תחילה, ואחר כך תרומה גדולה, ואחר כך מעשר ראשון, ואחר כך מעשר שני; שנאמר "מלאתך ודמעך, לא תאחר" (שמות כב, כח), כלומר לא תאחר דבר הראוי להקדימו.
- קנה. שלא לאחר הנדרים והנדבות שנדר ושנדב, שנאמר "לא תאחר לשלמו" (דברים כג, כב).
- קנו. שלא לעלות לחג בלא קרבן, שנאמר "ולא יראו פניי, ריקם" (שמות כג, טו).
- קנז. שלא לעבור על דברים שאסר אדם על נפשו, שנאמר "לא יחל, דברו" (במדבר לג, ג). השייך גם בנדרי קרבנות הנ"ל, ועל כן הובאה מצווה זו יחד עם מצוות הקרבנות.

עובדי המקדש:

- קנח. שלא ייקח כוהן זונה, שנאמר "אישה זונה וחללה לא ייקחו" (ויקרא כא, ז).
- קנט. שלא ייקח כוהן חללה, שנאמר "וחללה לא ייקחו" (ויקרא כא, ז).
- קס. שלא ייקח כוהן גרושה, שנאמר "ואישה גרושה מאישה לא ייקחו" (ויקרא כא, ז).

מצוות לא תעשה

כט

- קסא. שלא ייקח כוהן גדול אלמנה, שנאמר "אלמנה וגרושה וחללה זונה, את אלה לא ייקח" (ויקרא כא, יד).
- קסב. שלא יבעול כוהן גדול אלמנה, ואפילו בלא קידושים, מפני שמחללה, שנאמר "לא יחלל זרעו, בעמיו" (ויקרא כא, טו); הרי הוא מוזהר שלא לחלל כשרה. אבל רק באיסור המיוחד לו, שזה אלמנה כי רק הוא הוזהר.
- קסג. שלא ייכנס כוהן למקדש פרוע ראש, שנאמר "ראשיכם אל תפרעו" (ויקרא י, ו).
- קסד. שלא ייכנס כוהן למקדש קרוע בגדים, שנאמר "ובגדיכם לא תפרומו" (ויקרא י, י).
- קסה. שלא ייצא כוהן מן העזרה בשעת עבודה, שנאמר "ומפתח אוהל מועד לא תצאו" (ויקרא י, ז).
- קסו. שלא ייטמא כוהן הדיוט לשאר מתים, שנאמר "לנפש לא ייטמא בעמיו" (ויקרא כא, א).
- קסז. שלא ייטמא כוהן גדול ואפילו לקרוביו, שנאמר "לאביו ולאימו, לא ייטמא" (ויקרא כא, יא).
- קסח. שלא ייכנס כוהן גדול עם מת, שנאמר "ועל כל נפשות מת, לא יבוא" (ויקרא כא, א); כך למדו מפי השמועה, שהוא חייב בכל יבוא וחייב בכל ייטמא.
- קסט. שלא ייקח כל שבטלוי חלקבארץ, שנאמר "ונחלה לא יהיה לו" (דברים יח, ב).
- קע. שלא ייקח כל שבטלוי חלקבבזיה בשעת כיבוש הארץ, שנאמר "לא יהיה לכוהנים הלויים . . . חלק ונחלה" (דברים יח, א).
- קעא. שלא לעשות קורחה על מת, שנאמר "לא תשימו קורחה בין עיניכם למת" (דברים יד, א). הנה מצווה זו הובאה בספר היד יחד עם הלכות ע"ז אלא שנכפלה בפסוקים, פסוק זה נאמר לכל עמ"י, אלא נאסר רק בין העיניים. ולכהנים נאמר "לא יקרחו קרחה" בכלל, ולמדו מפי השמועה שהכל מצווה אחת ומלמד על הכל שחייבים על כל הראש, ואולי יש לתרץ מדוע נמצא דווקא כאן, מכיוון שא"ז דרך עובדי ע"ז ובלשון הרמב"ם בטה"מ: "כמו שיעשו הסכלים", אלא זה שייך לקדושת עם ישראל כולם "ממלכת כהנים", ועצ"ע.

מאכלות אסורות:

- קעב. שלא לאכול בהמה טמאה, שנאמר "אך את זה, לא תאכלו, ממעלי הגרה" (ויקרא יא, ד; דברים יד, ז).
- קעג. שלא לאכול דג טמא, שנאמר "ושקץ, יהיו לכם; מבשרם לא תאכלו" (ויקרא יא, יא).
- קעד. שלא לאכול עוף טמא, שנאמר "ואת אלה תשקצו מן העוף, לא יאכלו" (ויקרא יא, יג).
- קעה. שלא לאכול שרץ העוף, שנאמר "כול שרץ העוף, טמא הוא לכם" (דברים יד, יט).
- קעו. שלא לאכול שרץ הארץ, שנאמר "וכל השרץ, השורץ על הארץ שקץ הוא, לא יאכל" (ויקרא יא, מא).
- קעז. שלא לאכול רמש הארץ, שנאמר "ולא תטמאו את נפשותיכם, בכל השרץ הרומש על הארץ" (ויקרא יא, מד).

- קעח. שלא לאכול תולעת הפירות כשתצא לאוויר, שנאמר "לכל השרץ, השורץ על הארץ לא תאכלום" (ויקרא יא, מב).
- קעט. שלא לאכול שרץ המים, שנאמר "אל תשקצו, את נפשותיכם, בכל השרץ" (ויקרא יא, מג).
- קפ. שלא לאכול מתה, שנאמר "לא תאכלו כל נבילה" (דברים יד, כא).
- קפא. שלא לאכול טריפה, שנאמר "ובשר בשדה טריפה לא תאכלו" (שמות כב, ל).
- קפב. שלא לאכול אבר מן החי, שנאמר "לא תאכל הנפש, עם הבשר" (דברים יב, כג).
- קפג. שלא לאכול גיד הנשה, שנאמר "על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה" (בראשית לב, לג).
- קפד. שלא לאכול דם, שנאמר "וכל דם, לא תאכלו" (ויקרא ג, יז; ויקרא ז, כו).
- קפה. שלא לאכול חלב, שנאמר "כל חלב שור וכשב, ועז לא תאכלו" (ויקרא ז, כג).
- קפו. שלא לבשל בשר בחלב, שנאמר "לא תבשל גדי, בחלב אימו" (שמות כג, יט; שמות לד, כו; דברים יד, כא).
- קפז. שלא לאכול בשר בחלב, שנאמר "לא תבשל גדי, בחלב אימו" פעם שנייה (שמות לד, כו); כך למדו מפי השמועה, שאחד לאיסור בישול ואחד לאיסור אכילה.
- קפח. שלא לאכול בשר שור הנסקל, שנאמר "ולא יאכל את בשרו" (שמות כא, כח).
- קפט. שלא לאכול פת תבואה חדשה קודם הפסח, שנאמר "ולחם . . . לא תאכלו" (ויקרא כג, יד).
- קצ. שלא לאכול קלי מן החדש, שנאמר "וקלי . . . לא תאכלו" (ויקרא כג, יד).
- קצא. שלא לאכול כרמל מתבואה חדשה, שנאמר "וכרמל לא תאכלו" (ויקרא כג, יד).
- קצב. שלא לאכול עורלה, שנאמר "שלוש שנים, יהיה לכם ערלים לא יאכל" (ויקרא יט, כג).
- קצג. שלא לאכול כלאי הכרם, שנאמר "פן תקדש, המלאה הזרע אשר תזרע, ותבואה, הכרם" (דברים כב, ט); זה הוא איסור אכילה.
- קצד. שלא לשתות יין נסך, שנאמר "אשר חלב זבחימו יאכלו, ישתו יין נסיכם" (דברים לב, לח).
- קצה. שלא לאכול ולשתות דרך זולל וסובא, שנאמר "כננו זה . . . זולל, וסובא" (דברים כא, כ).
- קצו. שלא לאכול ביום הצום, שנאמר "כי כל הנפש אשר לא תעונה" (ויקרא כג, כט).
- קצז. שלא לאכול חמץ בפסח, שנאמר "לא יאכל, חמץ" (שמות יג, ג).
- קצח. שלא לאכול תערובת חמץ, שנאמר "כל מחמצת, לא תאכלו" (שמות יב, כ).
- קצט. שלא לאכול חמץ אחר חצות יום ארבעה עשר, שנאמר "לא תאכל עליו חמץ" (דברים טז, ג).
- ר. שלא ייראה חמץ, שנאמר "לא ייראה לך חמץ" (שמות יג, ז).
- רא. שלא יימצא חמץ, שנאמר "שאור, לא יימצא בבתיכם" (שמות יב, יט). מצוות אלו

ב. צ"ע מדוע איננו מביא הלאו של חיוב מיתה זה "לא תאכלו על הדם", כבשאר הלאוין הנלמדין מפסוק זה, ושינה והביא פסוק שכלל אינו שייך לאיסור.

מצוות לא תעשה

לא

- שייכים לאיסורי אכילה כי המשך הפסוק: "שאור לא ימצא בבתיכם כי כל אכל מחמצת ונכרתה הנפש ההוא מעדת ישראל..".
- רב. שלא ישתה הנזיר יין, ולא דבר שנתערב בו יין וטעמו כטעם יין, שנאמר "וכל משרת ענבים" (במדבר ו, ג); ואפילו החמיץ היין או דבר שנתערב בו היין, הרי זה אסור עליו, שנאמר "חומץ יין וחומץ שיכר לא ישתה" (שם).
- רג. שלא יאכל ענבים לחים, שנאמר "וענבים לחים . . . לא יאכל" (במדבר ו, ג).
- רד. שלא יאכל ענבים יבשים, שנאמר "ויבשים לא יאכל" (במדבר ו, ג).
- רה. שלא יאכל חרצנים, שנאמר "מחרצנים . . . לא יאכל" (במדבר ו, ד).
- רו. שלא יאכל זוגין, שנאמר "ועד זג לא יאכל" (במדבר ו, ד).
- רז. שלא ייטמא הנזיר למת, שנאמר "לאביו ולאימו . . . לא ייטמא להם, במותם" (במדבר ו, ז).
- רח. שלא ייכנס באוהל המת, שנאמר "על נפש מת, לא יבוא" (במדבר ו, ו).
- רט. שלא יגלה הנזיר, שנאמר "תער לא יעבור על ראשו" (במדבר ו, ה).

איסורים בשדה:

- רי. שלא לקצור כל השדה, שנאמר "לא תכלה פאת שדך בקוצרך" (ויקרא כג, כב).
- ריא. שלא ללקוט השיבולים הנופלות בשעת קצירה, שנאמר "ולקט קצירך, לא תלקט" (ויקרא יט, ט; ויקרא כג, כב).
- ריב. שלא לבצור עוללות הכרם, שנאמר "וכרמך לא תעולל" (ויקרא יט, י).
- ריג. שלא ללקוט פרט הכרם, שנאמר "ופרט כרמך לא תלקט" (ויקרא יט, י).
- ריד. שלא ליקח עומר השכחה, שנאמר "לא תשוב לקחתו" (דברים כד, יט); וכן לכל האילנות יש שכחה, שנאמר "לא תפאר אחריך" (דברים כד, כ).
- רטו. שלא לזרוע כלאי זרעים, שנאמר "שדך לא תזרע כלאים" (ויקרא יט, יט).
- רטז. שלא לזרוע תבואה או ירק בכרם, שנאמר "לא תזרע כרמך, כלאים" (דברים כב, ט).
- ריז. שלא להרביע בהמה מין בשאינו מינו, שנאמר "בהמתך לא תרביע כלאים" (ויקרא יט, יט).
- ריח. שלא יעשה מלאכה בשני מיני בהמה כאחד, שנאמר "לא תחרוש בשור ובחמור, יחדיו" (דברים כב, י).
- ריט. שלא לחסום בהמה בשעת מלאכה בדבר שאוכלת ממנו ונהנית, שנאמר "לא תחסום שור, בדישו" (דברים כה, ד).
- רכ. שלא לעבוד אדמה בשביעית, שנאמר "שדך לא תזרע" (ויקרא כה, ד).
- רכא. שלא לעבוד אילן בשביעית, שנאמר "וכרמך לא תזמור" (ויקרא כה, ד).
- רכב. שלא לקצור ספיחי שביעית כדרך שקוצרין בשאר השנים, שנאמר "את ספיח קצירך לא תקצור" (ויקרא כה, ה).
- רכג. שלא לאסוף פירות האילן בשביעית כדרך שאוספין בכל שנה ושנה, שנאמר "ואת עינבי נזיריך לא תבצור" (ויקרא כה, ה).
- רכד. שלא לעבוד בשנת יובל בין אדמה בין אילן, שנאמר בה "לא תזרעו" (ויקרא כה, יא).

- רכה. שלא לקצור ספיחי יובל כשאר השנים, שנאמר בו "לא תקצרו את ספיחיה" (ויקרא כה, יא).
- רכו. שלא לאסוף פירות יובל כאסיפת שאר השנים, שנאמר בו "ולא תבצרו את נזיריה" (ויקרא כה, יא).
- רכז. שלא למכור שדה בארץ ישראל לצמיתות, שנאמר "והארץ, לא תימכר לצמיתות" (ויקרא כה, כג).
- רכח. שלא לשנות מגרשי הלויים ושדותיהם, שנאמר "ושדה מגרש עריהם, לא יימכר" (ויקרא כה, לד); מפי השמועה למדו שזו אזהרה שלא ישתנה.

איזון חברתי:

- רכט. שלא לעזוב הלויים, שנאמר "הישמר לך, פן תעזוב את הלוי" (דברים יב, יט), אלא נותנין להם מתנותיהם ומשמחים אותם בהן בכל רגל ורגל.
- רל. שלא יתבע הלוואה שעברה עליה שביעית, שנאמר "לא ייגוש את ריעהו ואת אחיו" (דברים טו, ב).
- רלא. שלא יימנע מלהלוות לעני מפני השמיטה, שנאמר "הישמר לך פן יהיה דבר" (דברים טו, ט). זה הכלל כל מקום שנאמר הישמר או פן או אל, אינו אלא מצות לא תעשה.
- רלב. שלא יימנע מלהחיות לעני ומליתן לו מה שהוא צריך, שנאמר "לא תאמץ את לבבך" (דברים טו, ז); נמצא הנותן צדקה עושה מצות עשה, והמעלים עיניו מן הצדקה יתר על שביטל עשה עבר על לא תעשה.
- רלג. שלא לשלח עבד עברי ריקם כשייצא חופשי, שנאמר "לא תשלחנו, ריקם" (דברים טו, יג).
- רלד. שלא יתבע העני בחובו כשיידע שהוא עני, ולא יצר לו, שנאמר "לא תהיה לו, כנושה" (שמות כב, כד).
- רלה. שלא להלוות בריבית לישראל, שנאמר "את כספך לא תיתן לו, בנשך" (ויקרא כה, לד).
- רלו. שלא ללוות בריבית, שנאמר "לא תשיך לאחיך" (דברים כג, כ); כך למדו מפי השמועה, שזו אזהרה ללווה שלא יינשך למלווה.
- רלז. שלא להשית יד בין לווה ומלווה בריבית, ולא להיות ערב, ולא עד, ולא לכתוב שטר ביניהם, שנאמר "לא תשימון עליו, נשך" (שמות כב, כד).
- רלח. שלא לאחר פעולת שכיר, שנאמר "לא תלין פעולת שכיר, איתך" (ויקרא יט, יג).
- רלט. שלא ימשכן בעל חוב בזרוע, שנאמר "לא תבוא אל ביתו, לעבוט עבוטו" (דברים כד, י).
- רמ. שלא למנוע העבוט מעליו העני בעת שהוא צריך לו, שנאמר "לא תשכב, בעבוטו" (דברים כד, יב); כלומר, לא תשכב ועבוטו עימך, אלא תשיבנו לו בלילה, הואיל והוא צריך לו בלילה.
- רמא. שלא למשכן האלמנה, שנאמר "ולא תחבול, בגד אלמנה" (דברים כד, יז).
- רמב. שלא לחבול כלים שעושים בהם אוכל נפש, שנאמר "לא יחבול ריחיים, ורכב" (דברים כד, ו).

מצוות לא תעשה

לג

גזל עושק ועוולות:

- רגג. שלא לגנוב נפש מישראל, שנאמר "לא תגנוב" (שמות כ,יב; דברים ה,טז); זה גונב נפש.
- רמד. שלא לגנוב ממון, שנאמר "לא, תגנובו" (ויקרא יט,יא); זו היא גניבת ממון.
- רמה. שלא לגזול, שנאמר "לא תגזול" (ויקרא יט,יג).
- רמו. שלא להסיג גבול, שנאמר "לא תסיג גבול ריעך" (דברים יט,יד).
- רמז. שלא לעשוק, שנאמר "לא תעשוק את ריעך" (ויקרא יט,יג).
- רמח. שלא לכחש בממון חברו, שנאמר "לא תכחשו" (ויקרא יט,יא).
- רמט. שלא לישבע על כפירת ממון חברו, שנאמר "לא תשקרו" (ויקרא יט,יא); כלומר, לא תישבע על שקר בממון שיש לחברך בידך.
- רנ. שלא יונה במקח וממכר, שנאמר "אל תונו, איש את אחיו" (ויקרא כה,יד).
- רנא. שלא יונה בדברים, שנאמר "ולא תונו איש את עמיתו" (ויקרא כה,יז); זו אונאת דברים.
- רנב. שלא להונות את הגר בדברים, שנאמר "וגר לא תונה" (שמות כב,כ).
- רנג. שלא להונות את הגר במקח וממכר, שנאמר "ולא תלחצנו" (שמות כב,כ).
- רנד. שלא להחזיר עבד שברח לארץ ישראל לאדוניו שבחוצה לארץ, שנאמר "לא תסגיר עבד, אל אדוניו" (דברים כג,טז).
- רנה. שלא להונות עבד זה, שנאמר "עימך יישב בקרבך . . . בטוב לו; לא, תוננו" (דברים כג,יז).
- רנו. שלא לענות יתום ואלמנה, שנאמר "כל אלמנה ויתום, לא תענון" (שמות כב,כא).
- רנז. שלא לעבוד בעבד עברי כעבודת עבד, שנאמר "לא תעבוד בו, עבודת עבד" (ויקרא כה,לט).
- רנח. שלא למכור אותו ממכרת עבד, שנאמר "לא יימכרו, ממכרת עבד" (ויקרא כה,מב).
- רנט. שלא לעבוד בעבד עברי בפרך, שנאמר "לא תרדה בו, בפרך" (ויקרא כה,מג; ויקרא כה,מו).
- רס. שלא להניח הגוי לעבוד בעבד עברי הנמכר לו בפרך, שנאמר "לא ירדנו בפרך, לעיניך" (ויקרא כה,נג).
- רסא. שלא למכור אמה עברייא לאחר, שנאמר "לא ימשול למוכרה, בבגדו בה" (שמות כא,ח).
- רסב. שלא למנוע מאמה עברייא היעודה שאר כסות ועונה, שנאמר "שארה כסותה ועונתה, לא יגרע" (שמות כא,י); והוא הדין לשאר הנשים.
- רסג. שלא למכור אשת יפת תואר, שנאמר "ומכור לא תמכרנה" (דברים כא,יד).
- רסד. שלא לכבוש אשת יפת תואר שפחה, שנאמר "לא תתעמר בה" (דברים כא,יד).
- רסה. שלא להמוד, שנאמר "לא תחמוד, אשת ריעך" (שמות כ,יג; דברים ה,יז).
- רסו. שלא להתאוות, שנאמר "לא תתאוה בית ריעך" (דברים ה,יז).
- רסז. שלא יאכל השכיר שלא בשעת גמר מלאכה מן המחובר שהוא עושה בו, שנאמר "וחרמש לא תניף" (דברים כג,כו).

רסח. שלא ייקח השכיר יתר על אכילתו, שנאמר "ואכלת ענבים כנפשך שובעך" (דברים כג, כה).

רסט. שלא יתעלם מן האבידה, שנאמר "לא תוכל, להתעלם" (דברים כב, ג).
רע. שלא להניח הבהמה רובצת תחת משאה בדרך, שנאמר "לא תראה חמור אחיך" (ראה דברים כב, ד).

רעא. שלא לעשות עוול במידה, שנאמר "לא תעשו עוול, במשפט, במידה" (ויקרא יט, לה); מפי השמועה למדו שהכתוב מזהיר לא תעשו עוול במשפט המידה.

רעב. שלא להיות אצלנו איפה ואיפה אבן ואבן, שנאמר "לא יהיה לך בביתך, איפה ואיפה" (דברים כה, יד).

דיינים ומשפט :

רעג. שלא לעוול המשפט, שנאמר "לא תעשו עוול במשפט" (ויקרא יט, טו).

רעד. שלא ליקח שוחד, שנאמר "ושוחד, לא תיקח" (שמות כג, ח).

רעה. שלא לכבד גדול בדין, שנאמר "ולא תהדר פני גדול" (ויקרא יט, טו).

רעו. שלא יירא הדיין בדין מאדם רע, שנאמר "לא תגורו מפני איש" (דברים א, יז).

רעז. שלא לרחם על עני בדין, שנאמר "ודל, לא תהדר בריבו" (שמות כג, ג).

רעה. שלא להטות משפט אדם חוטא, שנאמר "לא תטה משפט אביונך" (שמות כג, ו); למדו מפי השמועה, שזה אביון במצוות.

רעט. שלא לרחם על המזיק בדיני קנסות, שנאמר "לא תחוס, עינך" (דברים יט, כא).

רפ. שלא להטות משפט גרים ויתומים, שנאמר "לא תטה, משפט גר יתום" (דברים כד, יז).

רפא. שלא לשמוע מאחד מבעלי דינין ואין חברו עימו, שנאמר "לא תישא, שמע שוא" (שמות כג, א).

רפב. שלא לנטות אחרי רבים בדיני נפשות, אם היו המחייבין יתר על המזכין אחד, שנאמר "לא תהיה אחרי רבים, לרעות" (שמות כג, ב).

רפג. שלא ילמד חובה מי שלימד זכות תחילה בדיני נפשות, שנאמר "לא תענה על ריב, לנטות" (שמות כג, ב).

רפד. שלא למנות בדיינין אדם שאינו חכם בדברי תורה, אף על פי שהוא חכם בחכמות אחרות, שנאמר "לא תכירו פנים במשפט" (דברים א, יז).

רפה. שלא להעיד בשקר, שנאמר "לא תענה בריעך עד שקר" (שמות כ, יב).

רפו. שלא יעיד בעל עבירה, שנאמר "אל תשת ירך עם רשע, להיות עד חמס" (שמות כג, א).

רפז. שלא יעיד קרוב, שנאמר "לא יומתו אבות על בנים" (דברים כד, טז); מפי השמועה למדו שלא יומתו אבות בעדות בנים, והוא הדין לשאר הקרובים.

רפח. שלא לכרות הדין על פי עד אחד, שנאמר "לא יקום עד אחד באיש" (דברים יט, טו).

דיני נפשות :

רפט. שלא להרוג נקי, שנאמר "לא תרצח" (שמות כ, יב; דברים ה, טז).

מצוות לא תעשה

לה

- רצ. שלא לחתוך הדין באומד הדעת, עד שיראו שני עדים גופו של דבר, שנאמר "ונקי וצדיק אל תהרוג" (שמות כג, ז).
- רצא. שלא יורה העד בדין שהעיד בו בדיני נפשות, שנאמר "ועד אחד, לא יענה בנפש" (במדבר לה, ל).
- רצב. שלא להרוג מחוייב הריגה קודם שיעמוד בדין, שנאמר "ולא ימות הרוצח, עד עומדו לפני העדה" (במדבר לה, יב).
- רצג. שלא לחוס על הרודף, אלא הורגין אותו קודם שיגיע לנרדף ויהרגנו או יגלה ערותו, שנאמר "וקצותה, את כפה: לא תחוס, עינך" (דברים כה, יב).
- רצד. שלא לענוש האנוס, שנאמר "ולנערה לא תעשה דבר" (דברים כב, כו).
- רצה. שלא ליקח כופר מן הרוצח, שנאמר "ולא תקחו כופר לנפש רוצח" (במדבר לה, לא).
- רצו. שלא ליקח כופר בגלות רוצח בשגגה, שנאמר "ולא תקחו כופר, לנוס אל עיר מקלטו" (במדבר לה, לב).
- רצז. שלא לעמוד על הדם, שנאמר "לא תעמוד על דם ריעך" (ויקרא יט, טז).
- רצח. שלא להניח מכשול, שנאמר "ולא תשים דמים בבייתך" (דברים כב, ח).
- רצט. שלא להכשיל תם בדרך, שנאמר "ולפני עיוור, לא תיתן מכשול" (ויקרא יט, יד).
- ש. שלא להוסיף במלקות המחוייב מלקות, שנאמר "לא יוסיף: פן יוסיף" (דברים כה, ג).

חיי הציבור:

- שא. שלא לרגל, שנאמר "לא תלך רכיל בעמיך" (ויקרא יט, טז).
- שב. שלא לשנוא בלב, שנאמר "לא תשנא את אחיך, בלבבך" (ויקרא יט, יז).
- שג. שלא להלבין פני אדם מישראל, שנאמר "הוכח תוכיח את עמיתך, ולא תישא עליו חטא" (ויקרא יט, יז).
- שד. שלא לנקום, שנאמר "לא תיקום" (ויקרא יט, יח).
- שה. שלא לנטור, שנאמר "לא תיטור" (ויקרא יט, יח).
- שו. שלא ליקח אם על הבנים, שנאמר "לא תיקח האם, על הבנים" (דברים כב, ו).
- שז. שלא לגלח שיער הנתק, שנאמר "ואת הנתק, לא יגלח" (ויקרא יג, לג).
- שח. שלא לתלוש סימני צרעת, שנאמר "הישמר בנגע הצרעת" (דברים כד, ח).
- שט. שלא לעבוד ולזרוע בנחל איתן, שנאמר "אשר לא ייעבד בו, ולא יזרע" (דברים כא, ד).
- שי. שלא יתחייב חתן בדבר מצורכי רבים כל שנתו, כגון צבא ושמירת החומה וכיוצא בהן, שנאמר "לא ייצא בצבא, ולא יעבור עליו לכל דבר" (דברים כד, ה).
- שיא. שלא להחיות מכשף, שנאמר "מכשפה, לא תחיה" (שמות כב, יז). איסור מיוחד על ב"ד שלא יחיו מכשף בלבד.
- שיב. שלא להמרות על פי בית דין, שנאמר "לא תסור, מכל הדבר" (ראה דברים יז, יא).
- שיג. שלא להוסיף על מצוות התורה, בין תורה שבכתב בין בפירושה שקיבלו על פה, שנאמר "את כל הדבר, אשר אנוכי מצווה אתכם אותו תשמרו, לעשות: לא תוסיף עליו" (דברים יג, א).
- שיד. שלא לגרוע מכל מצוות התורה, שנאמר "ולא תגרע ממנו" (דברים יג, א).

שטו. שלא לקלל הדיין, שנאמר "אלוהים, לא תקלל" (שמות כב, כז).
 שטז. שלא לקלל הנשיא, והוא המלך או ראש ישיבת ארץ ישראל, שנאמר "ונשיא בעמך, לא תאור" (שמות כב, כז).
 שיז. שלא לקלל אחד משאר ישראל, שנאמר "לא תקלל חירש" (ויקרא יט, יד).
 שיח. שלא לקלל אב ואם, שנאמר "ומקלל אביו ואימו, מות יומת" (שמות כא, יז).
 שיט. שלא להכות אב ואם, שנאמר "ומכה אביו ואימו, מות יומת" (שמות כא, טו).

שבת ומועדים:

שכ. שלא לעשות מלאכה בשבת, שנאמר "לא תעשה כל מלאכה" (שמות כ, ט; דברים ה, ג).
 שכא. שלא להלך חוץ לתחום מדינה כהולכי דרכים בשבת, שנאמר "אל ייצא איש ממקומו" (שמות טז, כט).
 שכב. שלא לענוש בשבת, שנאמר "לא תבערו אש, בכול מושבותיכם" (שמות לה, ג).
 שכג. שלא לעשות מלאכה בראשון של פסח, שנאמר "כל מלאכה, לא ייעשה בהם" (שמות יב, טז).
 שכד. שלא לעשות מלאכה בשביעי של פסח, שנאמר "כל מלאכה, לא ייעשה בהם" (שמות יב, טז).
 שכה. שלא לעשות מלאכה בחג השבועות, שנאמר בו "כל מלאכת עבודה, לא תעשו" (ויקרא כג, כא; במדבר כח, כו).
 שכו. שלא לעשות מלאכה באחד לחודש השביעי, שנאמר בו "כל מלאכת עבודה, לא תעשו" (ויקרא כג, כה; במדבר כט, א).
 שכז. שלא לעשות מלאכה ביום הכיפורים, שנאמר בו "כל מלאכה, לא תעשו" (ויקרא טז, כט; במדבר כט, ז).
 שכה. שלא לעשות מלאכה בראשון של חג, שנאמר בו "כל מלאכת עבודה, לא תעשו" (ויקרא כג, לה; במדבר כט, יב).
 שכט. שלא לעשות מלאכה ביום שמיני של חג, שנאמר בו "כל מלאכת עבודה, לא תעשו" (ויקרא כג, לו; במדבר כט, לה).

איסורי ביאה:

של. שלא לגלות ערוות אם, שנאמר "אימך היא, לא תגלה ערוותה" (ויקרא יח, ז).
 שלא. שלא לגלות ערוות אשת אב, שנאמר "ערוות אשת אביך, לא תגלה" (ויקרא יח, ח).
 שלב. שלא לגלות ערוות אחות, שנאמר "ערוות אחותך . . . לא תגלה" (ויקרא יח, ט).
 שלג. שלא לגלות ערוות אחות מן האב ומן האם, שנאמר "ערוות בת אשת אביך מולדת אביך, אחותך היא לא תגלה, ערוותה" (ויקרא יח, יא).
 שלד. שלא לגלות ערוות בת הבן, שנאמר "ערוות בת בנך" (ויקרא יח, י).
 שלה. שלא לגלות ערוות בת הבת, שנאמר "או בת בתך, לא תגלה ערוותן" (ויקרא יח, י).
 שלו. שלא לגלות ערוות הבת; ולמה לא נתפרשה בתורה, מפני שאסר בת הבת שתק מן הבת, ומפי השמועה למדו שאיסור הבת מגופי תורה, כשאר עריות.

מצוות לא תעשה

לז

שלו. שלא לגלות ערוות אישה ובתה, שנאמר "ערוות אישה ובתה, לא תגלה" (ויקרא יח, יז).

שלח. שלא לגלות ערוות אישה ובת בנה, שנאמר "את בת בנה" (ויקרא יח, יז). שלט. שלא לגלות ערוות אישה ובת בתה, שנאמר "ואת בת בתה, לא תיקח" (ויקרא יח, יז).

שמ. שלא לגלות ערוות אחות האב, שנאמר "ערוות אחות אביך, לא תגלה" (ויקרא יח, יב).

שמא. שלא לגלות ערוות אחות האם, שנאמר "ערוות אחות אימך, לא תגלה" (ויקרא יח, יג).

שמב. שלא לגלות ערוות אשת אחי האב, שנאמר "אל אשתו לא תקרב, דודתך היא" (ויקרא יח, יד).

שמג. שלא לגלות ערוות אשת הבן, שנאמר "ערוות כלתך, לא תגלה" (ויקרא יח, טו). שמד. שלא לגלות ערוות אשת אח, שנאמר "ערוות אשת אחיך, לא תגלה" (ויקרא יח, טז).

שמה. שלא לגלות ערוות אחות אישה, שנאמר "ואישה אל אחותה, לא תיקח" (ויקרא יח, יח).

שמו. שלא לגלות ערוות נידה, שנאמר "ואל אישה, בנידת טומאתה לא תקרב" (ויקרא יח, יט).

שמוז. שלא לגלות ערוות אשת איש, שנאמר "ואל אשת, עמיתך לא תיתן שכובתך" (ויקרא יח, כ). יש לבאר את טעם השינוי באיסורי עריות, במצוות אחדות נכתב 'לא לגלות ערוות' ובאחרות 'לא לשכב' לפי הרמב"ם גילוי עריות הוא ההגדרה של איסור ביאה השייך ל'גברא' כלומר שסוג אדם ספציפי זה אסור בביאה, לדוגמא 'אשת איש', ואפי' האיסור המיוחד לגלות ערוות האב שהרי הוא זכר וא"כ לכאורה נאמר כבר על זכר 'שלא לשכב', אלא כיוון שהאיסור חל על אדם זה מחמת שהוא אב, ולא סוג שונה.

שמח. שלא לשכב עם בהמה, שנאמר "ובכל בהמה לא תיתן שכובתך, לזרע" (ראה ויקרא יח, כ; ויקרא יח, כג).

שמט. שלא תביא אישה בהמה עליה, שנאמר "ואישה, לא תעמוד לפני בהמה לרבעה" (ויקרא יח, כג).

שנ. שלא לשכב עם זכר, שנאמר "ואת זכר לא תשכב" (ויקרא יח, כב).

שנא. שלא לגלות ערוות האב עצמו, שנאמר "ערוות אביך . . . לא תגלה" (ויקרא יח, ז). שנב. שלא לגלות ערוות אחי האב עצמו, שנאמר "ערוות אחי אביך, לא תגלה" (ויקרא יח, יד).

שנג. שלא ליקרב לעריות בדברים המביאין לידי גילוי ערוות, כגון חיבוק ונישוק ורמיזה וקפיצה, שנאמר "אל כל שאר בשרו, לא תקרבו לגלות ערוות" (ויקרא יח, ו); מפי השמועה למדו שזו אזהרה לקריבה המביאה לידי גילוי ערוות.

שנד. שלא יישא ממזר בת ישראל, שנאמר "לא יבוא ממזר, בקהל ה'" (דברים כג, ג). שנה. שלא תהיה קדשה, והיא הנבעלת בלא כתובה וקידושין, שנאמר "לא תהיה קדשה" (דברים כג, יח).

שנו. שלא יחזיר המגרש גרושתו אחר שנישאת לאחר, שנאמר "לא יוכל בעלה הראשון אשר שילחה לשוב לקחתה" (דברים כד, ד).
 שנו. שלא תינשא היבמה לאחר חוץ מיבמה, שנאמר "לא תהיה אשת המת" (דברים כה, ה).
 שנה. שלא יגרש האונס אנוסותו, שנאמר "לא יוכל שלחה, כל ימיו" (דברים כב, כט).
 שנט. שלא יגרש מוציא שם רע את אשתו, שנאמר בו "לא יוכל לשלחה כל ימיו" (דברים כב, ט).
 שס. שלא ייקח סריס בת ישראל, שנאמר "לא יבוא פצוע דכא" (דברים כג, ב).
 שסא. שלא לסרס זכר מכל המינין, לא אדם ולא בהמה חיה ועוף, שנאמר "ובארצכם, לא תעשו" (ויקרא כב, כד).

מצוות המלך :

שסב. שלא למנות על ישראל איש מקהל גרים, שנאמר "לא תוכל לתת עליך איש נוכרי" (דברים יז, טו).
 שסג. שלא ירבה המלך סוסים, שנאמר "לא ירבה לו סוסים" (דברים יז, טז).
 שסד. שלא ירבה המלך נשים, שנאמר "לא ירבה לו נשים" (דברים יז, יז).
 שסה. שלא ירבה לו המלך כסף וזהב, שנאמר "וכסף וזהב, לא ירבה לו מאוד" (דברים יז, יז).
 אלו הם שש מאות ושלוש עשרה מצוות שנאמרו לו למשה בסיני, הן וכללותיהן ופרטותיהן ודקדוקיהן; וכל אותן הכללות והפרטות והדקדוקין והביאורין של כל מצוה ומצוה, היא תורה שבעל פה שקיבלו בית דין מפני בית דין.
 ויש מצוות אחרות שנתחדשו אחר מתן תורה, וקבעו אותן נביאים וחכמים ופשוטו בכל ישראל כגון מקרא מגילה, ונר חנוכה, ותענית תשעה באב, וידיים, ועירובין. ויש לכל מצוה ומצוה מאלו פירושיהן ודקדוקיהן; והכול יתבאר בחיבור זה.
 כל אלו המצוות שנתחדשו חייבין אנו לקבלם ולשומרם, שנאמר "לא תסור, מכל הדבר . . ." (ראה דברים יז, יא); ואינם תוספת על מצוות התורה. ועל מה הזהירה תורה "לא תוסף עליו, ולא תגרע ממנו" (דברים יג, א) שלא יהיה נביא רשאי לחדש דבר ולומר שהקדוש ברוך הוא ציווהו במצוה זו להוסיפה למצוות התורה, או לחסר אחת מאלו השש מאות ושלוש עשרה מצוות.
 אבל אם הוסיפו בית דין עם נביא שיהיה באותו הזמן מצוה דרך תקנה, או דרך הוראה, או דרך גזירה אין זו תוספת: שהרי לא אמרו שהקדוש ברוך הוא ציווה לעשות עירוב או לקרות מגילה בעונתה. ואלו אמרו כן, היו מוסיפין על התורה.
 אלא כך אנו אומרים, שהנביאים עם בית דין תיקנו וציוו לקרות המגילה בעונתה כדי להזכיר שבחיו של הקדוש ברוך הוא ותשועות שעשה לנו, והיה קרוב לשווענו כדי לברכו ולהללו, וכדי להודיע לדורות הבאים שאמת מה שהבטיחנו בתורה, "ומי גוי גדול, אשר לו אלוהים קרובים אליו" (ראה דברים ד, ז; דברים ד, ח). ועל דרך זו היא כל מצוה ומצוה שהיא מדברי סופרים, בין עשה ובין לא תעשה.

משך חסדך, לידעך; וצדקתך, לישרי-לב (תהילים לו,יא). פסוק זה מדבר על יודעי ה', ולכן בספר המדע שעניינו הוא המצוות אותם "צריך האדם לידע ראשית הכל" מביא פסוק על יודעי ה'.

ספר ראשון והוא ספר המדע

הלכותיו חמש, וזה הוא סדרן: הלכות יסודי התורה, הלכות דעות, הלכות תלמוד תורה, הלכות עבודה זרה וחקות הגויים, הלכות תשובה.

הלכות יסודי התורה

יש בכללן עשר מצוות שש מצוות עשה, וארבע מצוות לא תעשה; וזה הוא פרטן: (א) לידע שיש שם אלוה; (ב) שלא יעלה במחשבה שיש שם אלוה זולתי ה'; (ג) ליחדו; (ד) לאהבו; (ה) ליראה ממנו; (ו) לקדש שמו; (ז) שלא לחלל את שמו; (ח) שלא לאבד דברים שנקרא שמו עליהן; (ט) לשמע מן הנביא המדבר בשמו; (י) שלא לנסותו. ובאור כל המצוות האלו בפרקים אלו. בד"כ סדר המצוות בתחילת ההלכות הוא לפי סדרם בתוך ההלכות, ובהם עשה קודם ללאו.

הלכות יסודי התורה פרק א

בפרק זה הראשון מכל ספר היד יבאר הרמב"ם את שרשי האמונה היהודית על פי המצוות. כלומר אלו מצוות ה' מצווה אותנו לדעת בהבנה והשגה והם יסודות התורה, ידיעות אלו יתבארו בתוך המצוות הללו: ידיעת הא-ל (אופן מציאותו), איסור להאמין בזולתו (לקמן יתבאר מה הוא איסור זה בהבנה), וליחדו (היינו מה שאינו גוף). כל המצוות יוכחו ויבארו כאן בהגיון שכלי וגם מהכתובים יוכח שכן הוא.

עליו ומה היא מהותו. ובהקדים שאצל עו"ז אליליים היו חלק מתוך היקום, כלומר יש ביקום כו"כ אישיות בלתי מוגבלות ביכולותיהן, והם אינם מוגבלים ברצונותיהם כבנ"א, וממילא יכולים לעשות ככל העולה על רוחם (במילים אחרות האלילים הם בנ"א ללא כל המגבלות של בנ"א), וכדי שבנ"א יקבלו רק טוב מהם יש צורך לעבוד אותם. ועל כן יכול להיות אדם שיאמין בה' וירצה

א יסוד היסודות ועמוד החכמות, לידע שיש שם מצוי ראשון. והוא מציא כל הנמצא; וכל הנמצאים (לכאורה יש לפרש לשון נמצאים כקיימים) מן שמים וארץ ומה בנייהם, לא נמצאו אלא מאמתת המצא. הרמב"ם מגדיר שהמצווה היא לידע שיש מצוי ראשון ולא להאמין, שהרי אי אפשר לצוות על אמונה, ולכן הרמב"ם מדבר למאמין שיש אלוקים אלא שלא יודע היאך לחשוב

שְׁהַתּוֹרָה אוֹמֶרֶת "אֵין עוֹד, מְלַבְדּוֹ" (דברים ד, לה), כְּלוֹמֵר אֵין שָׁם מְצוֹי אָמֶת מְלַבְדּוֹ כְּמוֹתוֹ. רק הא-ל הוא האמת, ואֵין דבר אחר אמת כמוהו מלבדו (שאם היה עוד קיום שני כמוהו צריך קיום אמיתי שלישי שיכריח את קיום שניהם כנ"ל).

ג [ה] הַמְצוֹי הַזֶּה—הוא אֱלוֹהַּ הָעוֹלָם, אֲדוֹן כָּל הָאָרֶץ. והוא המְנַהֵיג הַגְּלִגְלָה בְּכוֹחַ שְׂאֵין לוֹ קֶץ וְתִכְלִית, בְּכוֹחַ שְׂאֵין לוֹ הַפְּסֵק, שְׁהַגְּלִגְלָה סוֹבֵב תְּמִיד, וְאֵי אִפְשָׁר שְׂיִסַּב בְּלֹא מְסַבֵּב; וְהוא כְּרוֹף הַמְּסַבֵּב אוֹתוֹ, בְּלֹא יָד וְלֹא גוֹף. והמצוי שמצווה לדעת שהוא קיים – הוא הא-ל המצווה מצווה זו. ובנוסף לקיומו הגורם לכל הנבראים קיום, הוא גם מנהיג את העולם, כלומר הוא מנהיג את ה'גלגל' (שכפי שנראה בפ"ד כל קיום העולם תלוי בגלגל, ולכן מנהיג הגלגל הוא מנהיג העולם), הגלגל הוא המסובב את כל היקום סביב כדור הארץ ואֵין מעליו דבר, ועל כן חייבים למצוא סיבה לסיבובו, שהרי אֵין מתנענע ללא מניע והרי הוא נע לנצח (א"ת שהוא נברא ונפסד, אזי פשוט שהמניע שלו הוא היוצר שלו שיצר את תנועתו לזמן מסוים, אבל הרמב"ם כותב את המצווה אפי' להאומרים שהגלגל (והיקום) הוא נצחי אֵין לו תחילה ואֵין לו סוף). ועל כן צריך לומר שהא-ל הוא המניע שלו, כי הא-ל הוא נצחי בקיומו מצד עצמו, וכיוון שהוא המציאות האמיתית של כל הנמצאים הוא גם המציאות של הנהגתם הנצחית, על ידי שרצה כן ברצונו שקיים תמיד, וא"כ אֵין תנועת היקום חלק מקיומו שלו בכללי הטבע, אלא בגלל שהא-ל נצחי והוא מניעו מאליו (כלומר גם יקום נצחי זקוק לאלוקים שיסדרו תמיד וינהיגו ממש, כי אחרת אם כללי היקום הם היחידים – אֵין

לקיים את מצוותיו אלא שיחשוב שמציאות ה' שונה מהאמת (כמו אליל ח"ו), ועל כן מצווה התורה לידע ולהכיר את מציאות הא-ל המצווה. המצווה היא לדעת שיש 'מצוי ראשון' כלומר מציאות הקודמת לכל היקום (ולא אחרי היקום כחלק מהיקום והטבע) וכל מה שקיים הוא בגלל קיומה של מציאות זו. מצוי זה הוא לא כאלילים ח"ו אלא היקום קיים בגללו ובעקבות מציאותו, זהו קיום נצחי שקיים מצד עצמו ולא כי הוא כרגע נתפס בגדר מסוים ועל כן הוא קיים. [ב] וְאֵם יַעֲלֶה עַל הַדַּעַת שֶׁהוא אֵינוֹ מְצוֹי, אֵין דָּבָר אַחֵר יְכוֹל לְהַמְצִיאֹת. וללא ה'מצוי ראשון' אֵין כל קיום בעולם שהרי לכל הדברים יש שורש אחד – קיום (וכללי היקום), לכן חייבים לומר שיש קיום כללי שבגלל שהוא מצוי – הכל נמצא (בהווה, מבלי להיכנס לבריאה כדלקמן), וממילא ע"י שמבינים סברא זו מוכרחת מציאותו של ה'מצוי ראשון'. [ג] וְאֵם יַעֲלֶה עַל הַדַּעַת שְׂאֵין כָּל הַנְּמַצְאִים מְלַבְדּוֹ מְצוּיִים, הוא לְבַדּוֹ יִהְיֶה מְצוֹי וְלֹא יִבְטַל הוא לְבִטּוֹלָם: שְׁכָל הַנְּמַצְאִים צְרִיכִין לוֹ; והוא כְּרוֹף הוּא אֵינוֹ צְרִיף לָהֶם, וְלֹא לְאֶחָד מֵהֶם. ואם יהיה ביטול הנמצאים אימתי שהוא לפי הכרח מסוים, הוא לא יבטל שהרי מציאותו היא קיומו הנצחי, שהרי שורש קיום הנמצאים בהווה הוא ה'קיום' בעצמו הקיום במהותו השווה תמיד, ועל כן ברגע שהנחנו את קיומו שוב איננו יכול להתבטל מצד אותו הגיון של קיומו.

ב לפיכך אֵין אָמֶתָּהּ כְּאֶמֶתֶת אֶחָד מֵהֶם. כיוון שמציאותו וקיומו שונה בהגדרת השכל מכל הנמצאים ברור א"כ שרק הוא קיים באמת. [ד] הוא שְׁהַנְּבִיא אוֹמֵר "וְהָ אֱלֹהִים אָמֶת" (ירמיהו י, י)–הוא לְבַדּוֹ הָאָמֶת, וְאֵין לְאַחֵר אָמֶת כְּאֶמֶתוֹ. והוא

ה' כשייך לטבע ח"ו כמצוות עשה מצד עצמה.

ה [ז] אלוה זה אחד הוא—אינו לא שנים ולא יתר על שנים, אלא אחד, שאין פירושו אחד מן האחדים הנמצאים בעולם: לא אחד כמין שהוא כולל אחדים הרבה, ולא אחד כגוף שהוא נחלק למחלקות ולקצוות; אלא יחוד שאין יחוד אחר כמותו בעולם. בנוסף למצווה לדעת את מציאות ה' ישנה מצווה ליחד אותו, כלומר לדעת שאותו אלוה שנתברר לנו שהוא מנהיג העולם והוא המציאות האמיתית של העולם – הוא איננו מתחלק לחלקים – הוא אחד, שהרי אחרי שהמאמין יודע שזו מציאות הבורא יכול לחשוב שמציאות זו היא מחולקת לחלקים וכולם יחד הם הנצחיות והקיום של העולם, על זה אומר הרמב"ם שיש מצווה לדעת שהוא אחד שלא כולל דבר תחת הגדרתו כ'אחד', כמו שבר"כ המילה אחד באה לבטאות או אחד המנוי או אחד הכולל, וכאן אחד הפשט לא ביחס לדבר אלא ביחס לעצמו שאינו מחולק דהרי כבר נתבאר שאין מצוי מלבדו אמת כמותו. ואין בזה מצוות קידוש ה' החלה רק על עבודה זרה בפועל להרמב"ם.

ו אלו היו האלוהות הרבה—היו גופין וגויות, מפני שאין הנמנין השוין במציאתן נפרדין זה מזה אלא במאדעין שיאדעו הגופות והגויות. ואלו היו היוצר גוף וגויה—היה לו קץ ותכלית, שאי אפשר להיות גוף שאין לו קץ. וכל שיש לו קץ ותכלית, יש לכוחו קץ וסוף. צריך לזכור שפרק זה מדבר על מצוות שחובה על כל מאמין לדעת בין חכם בין לאו, ולכן

מתנוענע ללא מניע, והמניע הוא הוא (בעצמו).

נמצאנו למדים שיש מצוי נצחי, והוא קיים לעד והיה קיים תמיד (מגדרו כמצוי), והוא היחיד שקיים באמת, והוא גם מנהיג את העולם ברצונו בנוסף לקיומו, וממילא הוא הא-ל ברוך הוא.

ד [ו] וידעת דבר זה מצות עשה, שנאמר "אנכי ה' אלהיך" (שמות כ, ב; דברים ה, ו). הפסוק אומר 'אנכי' – מצוי, 'הוי' – הוא מחויב המציאות, 'אלוקיך' – מנהיג העולם. וכל המעלה על דעתו שיש שם אלוה אחר, חוץ מזה—עובר בלא תעשה, שנאמר "לא יהיה לך אלהים אחרים, על-פני" (שמות כ, ב; דברים ה, ו); וכפר בעיקר, שזה הוא העיקר הגדול שהכל תלוי בו. כלומר זו מצווה לאדם המאמין במציאות הא-ל ולכן רוצה לשמוע בקול ה', ולכן אי אפשר לאסור להאמין שיש אלוקים שאיננו אלוקי ישראל שמי שלא מאמין – אין מה לומר לו, אלא החושב שיש מנהיג לעולם נוסף על הנהגת הגלגל וקיום מציאותו הנצחית (כמו שחושבים עו"ז את אליליהם שנוספים על סדר הטבע) הוא נקרא כופר, כי הכוח היחיד של המציאות הוא הכוח היחיד המנהיג, ולכן אסור לחשוב ש'אלוקי ישראל' הוא אלוה אחר שאינו המציאות הנצחית. ולכן לפי הרמב"ם אין איסור זה שייך לעבודת אלילים עצמה ולכן לא נמצא בהלכות עבודה זרה, כי יש מצווה לדעת את סוג מציאותו של ה' ולא לחשוב אחרת. ולכן אי אפשר לומר שהתורה אוסרת להרהר – אלא אוסרת להגדיר את

ב. כהרמב"ן שאכן כלל איסור זה באיסורי עבודה זרה.

ג. אולם החינוך חולק עליו וסובר שישראל כן מוסרים נפשם על אחדות ה'.

כָּל-תְּמוּנָה" (דברים ד, טו), וְנֶאֱמַר "וְאֵל-מִי תִדְמִינִי, וְאִשׁוּהָ" (ישעיהו מ, כה); וְאֵלֹהֵי הָיָה גּוֹף, הָיָה דוֹמָה לְשֶׁאֵר גּוֹפִים. אחר שהביא מופת מההגיון מביא ראייה מהפסוקים שה' איננו גוף אפי' שמשמע כן, ושומא על הרמב"ם לבאר עניין זה בפרק זה שאם התורה אומרת שהוא גוף בטל כל בניין היחוד, ועל כן שייך דווקא לפרק זה.

ט אִם כֵּן מָה הוּא זֶה שְׁנֵאמַר בְּתוֹרָה "וְתַחַת רַגְלָיו" (שמות כד, י), "כְּתַבִּים בְּאֶצְבַּע אֱלֹהִים" (שמות לא, יח); דברים ט, י), "יֵד-ה'" (שמות ט, ג; במדבר יא, כג; דברים ב, טו), "עֵינָיו ה'" (דברים יא, יב), "אָזְנֵי ה'" (במדבר יא, א; במדבר יא, יח), וְכִיּוֹצֵא בְּדַבְרֵים הַלְלוּ-הַכֹּל לְפִי דַעְתָּן שְׁלֹבְנֵי אָדָם הוּא, שְׂאִינָן מְפִירִין אֲלֵא הַגּוֹפּוֹת; וְדַבְרָה תוֹרָה כְּלִשׁוֹן בְּנֵי אָדָם. וְהַכֹּל כְּנוּיִים הֵם, כְּמוֹ שְׁנֵאמַר "אִם-שְׁנוֹתַי בְּרַק חֲרִבִי" (דברים לב, מא), וְכִי חֲרִב יֵשׁ לוֹ וְכַחֲרִב הוּא הוֹרֵג; אֲלֵא מִשְׁל, וְהַכֹּל מִשְׁל. והתורה רצתה לתת לאדם הפשוט אפשרות להבין גם את השייכות שלו לקב"ה, ועל כן דיברה התורה בלשון כזה אפי' שבוודאי נוגד זה את המופת מסביבת הגלגל.

י רְאִיָּה לְדַבֵּר זֶה, שְׁנֹבְיָא אֶחָד אוֹמֵר שְׂרָאָה הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא "לְבוּשָׁה כְּתֹלַג חֲנֹר" (דניאל ז, ט), וְאַחַר רְאָהוּ "חֲמוּץ בְּגָדִים מְבַצְרָה" (ישעיהו סג, א); וּמִשָּׁה רִבְנוּ עֲצָמוּ רְאָהוּ עַל הַיָּם כְּגִבּוֹר עוֹשֶׂה מְלַחְמָה, וּבְסִינַי כְּשֶׁלִּיחַ צְבוּר עֲטוּף. לומר שְׂאִין לוֹ דְמוּת וְצוּרָה, אֲלֵא הַכֹּל בְּמַרְאֵה הַנְּבוּאָה וּבְמַחְזָה. וְאִמְתַּת הַדְּבַר, אִין דַּעְתוֹ שְׁלֹאֲדָם יְכוּלָה לְהַשִּׁיגוֹ וְלַחְקְרוֹ; וְזֶה הוּא שְׂאֵמַר הַכְּתוּב "הַחֲקֵר אֱלֹהִים, תִּמְצָא; אִם עַד-תִּכְלִית שְׂדֵי, תִּמְצָא" (איוב יא, ז). וכאן נשאלת השאלה הפשוטה "אולי ה'

הרמב"ם מתייחס רק לדברים שבוודאי חובה להאמין בהם, אבל אין מצווה להאמין בבריאת העולם, ועל כן כאן מביא הוכחות שאינם שייכות להבנה והסברים המכרחים את כל התורה על פי שכל - אלא רק למצוות במה להאמין, ולכן הרמב"ם אומר שאילו היו רבים היו גוף אבל לומר שה' הוא דעתו וחיוו נפרדים אי"ז נגד אחדות ה' אלא זו עובדה הברורה לנו כמו בריאת העולם - על ידי התורה והבנתה. ההוכחה היא שכל דבר שנפרד (אם כוחו שווה ולא נוצר עילה מעלול כמו שכלים נבדלים דלקמן) מחברו הוא נפרד במאורעות, ולכן חייב לומר שהוא מחולק בגוף (נצחי) ואם הוא גוף אז כוחו מוגבל כי גוף מתחיל במקום מסוים ונגמר במקום אחר.

ז וְאֵלֵהֵינוּ בְּרוּךְ שְׁמוֹ, הוֹאִיל וְכוּחוֹ אִין לוֹ קֶץ וְאִינוּ פּוֹסֵק, שְׁהָרִי הַגִּלְגַּל סוֹבֵב תָּמִיד, אִין כּוּחוֹ כּוֹחַ גּוֹף. והואיל וְאִינוּ גּוֹף, לֹא יֵאָרְעוּ מְאָרְעוֹת הַגּוֹפּוֹת כְּדִי שְׂיִהְיֵא נִחְלָק וְנִפְרָד מֵאַחַר; לְפִיכֵן אִי אִפְשָׁר שְׂיִהְיֵא אֲלֵא אֶחָד. וְיִדְעֵת דְּבַר זֶה-מִצְּנוֹת עֲשָׂה, שְׁנֵאמַר "ה' אֱלֹהֵינוּ, ה' אֶחָד" (דברים ו, ד). ומסיבוב הגלגל מוכח שאינו גוף, ורק לכן ברור שהוא אחד ולא גופים נפרדים. זו מ"ע של יחוד ה' הנלמדת מ'הוי אחד', אין הרמב"ם מוכיח את זה שהוא אחד מכך שמחוייב המציאות חייב להיות אחד הפשוט כי זו איננה מצווה (כנ"ל בעניין הוא ודעתו וחיייו).

ח הָרִי מִפְרָשׁ בְּתוֹרָה וּבְנֹבְיָא, שְׂאִין הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא גּוֹף וְגוֹיָה; שְׁנֵאמַר "כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם, הוּא הָאֱלֹהִים בְּשֵׁמִים מִמַּעַל וְעַל הָאָרֶץ מִתַּחַת" (ראה דברים ד, לט; יהושע ב, יא), וְהַגּוֹף לֹא יִהְיֶה בְּשֵׁנֵי מְקוֹמוֹת. וְנֶאֱמַר "כִּי לֹא רְאִיתֶם,

הלכות יסודי התורה פרק א

מג

כל גופו ומלבושו בדעתו משאר האנשים; ועל דבר זה רמז הפתוב, ואמר "וראית, את-אחרי; ופני, לא יראו" (שמות לג, כג). הבדלת אדם משאר בני"א מאחוריו היא לא משייכת את הפרצוף לאדם, אלא מתאר וצורה לאדם ומתאר הוא לא באמת חלוק משאר בני"א בדעת האדם אלא רק כללותו, ועל כן נקרא "אחורי".

יג [יא] וכיין שנתברר שאינו גוף וגויה, יתבאר שלא יארכו ולא אהד ממארעות הגוף: לא חבור ולא פרוד, ולא מקום ולא מדה, ולא עליה ולא ירידה, ולא ימין ולא שמאל, ולא פנים ולא אחר, ולא ישיבה ולא עמידה. ואינו מצוי בזמן, עד שיהיה לו ראשית ואחרית ומנין שנים; ואינו משתנה, שאין לו דבר שיגרם לו שנוי. רק כאן יבאר הרמב"ם שאינו נמצא בזמן כלל, כי עד עכשיו היה מקום לומר שהוא נצחי כמו היקום (בתוך גרי הזמן), ואם אינו גוף מתחדש לנו מושג של רוחניות, והרמב"ם מבאר שמה שחל על סברא שכלית חל גם על הקב"ה, ושייך לפרק זה לבאר היחוד, כיוון שאינו גוף יחודו הוא כמו ייחוד של רוחניות, ייחוד אמיתית.

יד ואין לו לא מנת ולא חיים כחיי הגוף החי, ולא סבלות ולא חכמה כחכמת האיש החכם, לא שינה ולא הקיצה, ולא פעם ולא שחוק, ולא שמחה ולא עצבות, ולא שתיקה ולא דבור כדבור האדם. כך אמרו חכמים, אין למעלה לא ישיבה ולא עמידה, לא ערף ולא עפוי. אפי' חיים אין לרוחניות כחיי אדם (חיים בתוך גוף) אלא רק כתואר שלילי (שאינו שייך למצווה ועל כן לא הובא כאן).

החליף בגדים" ויכולים להיות בגדים אדומים ולבנים? אבל לא ייתכן לומר שיש בכלל בגדים, שהרי א"כ הבגדים נצחיים כמותו ומתאימים ל'גופו' של הקב"ה ועל כן חייבים לומר שהכל במשל.

יא [ין] מה הוא זה שבקש משה רבנו להשיג כשאמר "הראני נא, את-כבודך" (שמות לג, יח)—בקש לידע אמתת המצאו שלהקדוש ברוך הוא, עד שיהיה ידוע בלבו כמו ידיעת אחד מן האנשים שראה פניו ונחקקה צורתו בקרבו, שנמצא אותו האיש נפרד בדעתו משאר האנשים; כך בקש משה רבנו להיות מציאת הקדוש ברוך הוא נפרדת בלבו משאר מציאת הנמצאים, עד שידע אמתת המצאו כמה שהיא. והשיבו ברוך הוא שאין בוח בדעת האדם החי שהוא מחבר מגוף ונפש, להשיג אמתת דבר זה על פריו. משה רצה לדעת את ההבדלה של מציאותו של ה' מציאות שאנחנו מכירים כמו ההכרה והחיבור בין פנים מוכרות לאדם ספציפי שאין כל מקום לחלק ביניהם (בשונה משאר בני"א שכל פרצופיהם נראים אותו דבר), וה' השיב שעצם חומר לא יכול לקלוט מציאות שלמעלה מחומר ועל כן אי אפשר להשיג מה הוא קיומו של ה', אבל מלאכים שאינם בגוף יודעים כן את מציאותו של ה'.

יב והודיעו ברוך הוא מה שלא ידע אדם לפניו ולא ידע לאחוריו, עד שהשיג מאמתת המצאו דבר שנפרד הקדוש ברוך הוא בדעתו משאר הנמצאים, כמו שיפרד אחד מן האנשים שראה אחוריו, והשיג

ד. ועל כן הראב"ד חולק ע"ז וראה בכס"מ.

האלו אינם מצויים אלא לגופים האפלים השפלים, "שכני בתי-חמר-אשר-בעפר יסודם" (איוב ד, ט). אבל הוא ברוך הוא יתעלה ויתרומם, על כל זה. ומפני זה חייבים לומר שאין לו רגשות שכל רגש הוא שינוי, ולכן זה סוג דבר שונה בעליל מכל דבר הידוע לנו, וזהו גם סוג של ייחוד שאם מבינים שאינו מצוי בזמן הוא אחד אחר לגמרי, ומה שמשמע מנביאים שיש כעס ומצוי בזמן, חייבים לומר שזה באמת משל.

טו [יב] והואיל והדבר קך הוא, כל הדברים הללו וכיוצא בהן שנאמר בתורה ובדברי נביאים—הכל משל ומליצה הם, כמו שנאמר "יושב בשמים, ישחק" (תהילים ב, ד), "כעסוני בהבליהם" (דברים לב, כא), "כאשר-שש ה'" (דברים כח, טג), וכיוצא בהן. על הכל אמרו חכמים, דברה תורה כלשון בני אדם. וכן הוא אומר "האתי הם מכעסים" (ירמיהו ז, יט); הרי הוא אומר "אני ה', לא שניתני" (מלאכי ג, ו), ואלו היה פעמים פועס ופעמים שמת, היה משתנה. וכל הדברים

הלכות יסודי התורה פרק ב

בשלושת הפרקים הבאים מבאר הרמב"ם עובדות על הבורא שיכולים להביא את היודעים והמתבונן בהם לידי אהבת ה' ויראתו. בפרק הזה יבאר פרטים על הבורא שאין מצווה לדעתם – אלא המתבונן בהם יגיע לידי אהבת ה'.

המביאה לאהבה כלומר חייב לנסות ולהבין מה ששייך בכדי לאהוב את הבורא (והבריאה אינה חובה לדעת – אלא נלמדת מהעולם ומהתורה), ולכן רק כאן אומר את המילה "ברואיו" שכדי שיהודי יאהב את ה' יש לו להתבונן בכל מה שקיים ולהשיג בשכלו. הרגשות תלויים בידיעה – שרק זה אהבה אמיתית שאינה תלויה בדבר (הפירוש) כי תלוי ברצון להתחבר ולהיות שייך לגדולה המובנת בשכל, ועל כן ככל שיותר מבינים יותר מרגישים.

ב וכשמחשב בדברים האלו עצמן, מיד הוא נרתע לאחוריו, ויירא ויפחד וינדע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה, עומד בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות, כמו שאמר דויד "כי-אראה שמיך . . . מה-אנוש פי-תזכרנו" (תהילים ח, ד-ה).

א האל הנכבד והנורא הזה—מצוה לאהבו וליראה ממנו, שנאמר "ואהבת, את ה' אלהיך" (דברים ו, ה; דברים יא, א) ונאמר "את-ה' אלהיך תירא" (דברים ו, יג; דברים י, כ). [ב] והיאך היא הדרך לאהבתו, ויראתו: בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים, ויראה מהם חכמתו שאין לה ערך ולא קץ—מיד הוא אוהב ומשבח ומפאד ומתאנה תאנה גדולה לידע השם הגדול, כמו שאמר דויד "צמאה נפשי, לאלהים—לאל חי" (תהילים מב, ג). לאחר שסיים הרמב"ם לבאר את מצוות הידיעה מתחיל לבאר את מצוות הרגש, מצוות אלו בנויים גם על הבנה במציאות הבורא, אלא שהמצווה היא להרגיש ולא להבין ועל כן כאן לראשונה ייכנס להנחות הנובעות מדברי תורה או מההגיון המכריח כן ולפיהם יבאר גדלות הבורא

ה ומקם בְּרֹאִים צוּרָה בְּלֹא גִלְמֵם כָּל־וְהֵם הַמְּלֹאכִים, שְׁהַמְּלֹאכִים אֵינָם גּוֹף וְגוּיָה, אֲלֹא צוּרוֹת נִפְרָדוֹת זֹו מִזֹּו. [ד] וְזֶה הוּא זֶה שֶׁהַנְּבִיאִים אוֹמְרִים שְׂרָאוֹ הַמְּלֹאךְ אֵשׁ וּבְעַל כִּנְפִים—הַכֹּל בְּמִרְאֵה הַנְּבוּאָה וְדַרְךְ חֵידָה, לוֹמֵר שְׂאִינוֹ גּוֹף וְאִינוֹ כְּבֹד כְּגוֹפּוֹת הַכְּבֹדִים, כְּמוֹ שְׁנֹאמֵר "כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ, אֵשׁ אֲכָלָה הוּא" (דברים ד, כד). וְאִינוֹ אֵשׁ אֲלֹא מְשָׁל. וְכְמוֹ שְׁנֹאמֵר "עֲשֵׂה מְלֹאכֶיךָ, רוּחוֹת" (תהילים קד, ד). הַמְּלֹאכִים רוּחוֹנִים וְאִינָם גּוֹף, וְאִ"כ יוֹצֵא שְׁכֹל הַגְּדֵרוֹת שֶׁהוֹגְדֵרוֹ בְּמִצְוֹת יִיחֹד ה' עֲלוּ שְׂאִינוֹ גּוֹף כְּגוֹן שְׂאִינוֹ מִצְוֵי בִזְמַן וְאִינוֹ מְרִגִישׁ, גַּם הַמְּלֹאכִים כֹּאֲלוֹ אֵלֹא שֶׁהֵם נְבֵרִים כִּי בְּעוֹלָם כְּפוּעֵל יֵשׁ נְבֵרִים שְׂאִינָם נִמְצָאִים בְּגוֹף (וְחָל עֲלֵיהֶם גְּדֵר יִחֹד הַשֵּׁם הַנְּמוּךְ) וְלִכֵּן אֵינָם בְּסִתְרָה אֵלִיו, יוֹדְעִים אֵת מִצִּיאוֹתָם מִהַקְּבֵלָה וְהַנְּבוּאָה, בְּשׁוֹנָה מִמִּצְוֹת יִחֹד ה' שְׁחֹבָה לְדַעַת אֵת זֶה, יוֹדְעַת הַדְּבָר הַזֶּה בְּקִשְׁרָה עִם הַמְּלֹאכִים הוּא רַק בְּכֹדִי לַהֲבִיא לַאֲהַבַת ה'. וְלִפִּי יוֹדְעַת קִיוֹמָם נִבִּין כְּמָה עֲנִינִים בְּמִצִּיאוֹת ה' וְלִכֵּן נֹאֲהַב אוֹתוֹ יוֹתֵר.

ו [ה] וְכִמָּה יִפְרְדוּ הַצּוּרוֹת זֹו מִזֹּו, וְהֵרִי אֵינָן גּוֹפִין—לְפִי שְׂאִינָן שׁוֹוִין בְּמִצִּיאוֹתָן, אֲלֹא כָּל אֶחָד מֵהֶן לְמִטָּה מִמְּעַלְתוֹ שְׁלַחְבְּרוֹ וְהוּא מְצוּי מְפּוּחוֹ זֶה לְמַעְלָה מִזֶּה; וְהַכֹּל נִמְצָאִים מְפּוּחוֹ שְׁלַחְבְּרוֹ שְׁלַחְבְּרוֹ הוּא וְטוֹבוֹ. וְזֶה הוּא שְׂרָמֵז שְׁלֵמָה בְּחֻקְמָתוֹ וְאָמַר "כִּי גִבָּה מֵעַל גִּבָּה, שְׁמֵר, וְגִבָּהִים, עֲלֵיהֶם" (קוהלת ה, ז). הַדְּרָךְ הַיְחִידָה שֶׁל רוּחוֹנִית לְהִיפְרֵד הִיא כִּיוּן שֶׁהֵם נִעְלִים אֶחָד מֵהַשְּׁנַי, וְלֹא זֹו בְּלִבְד אֵלֹא שֶׁהֵם נִמְצָאִים אֶחָד מֵהַשְּׁנַי שֶׁהַעֲלִיוֹן כּוֹלֵל אֵת רוּחַ הַתַּחְתּוֹן הַפְּרִטִית יוֹתֵר, כִּי

הַמִּצְוּוֹה הִיא יִרְאָה וְאֵלִיָּה בְּאִים עַל יַדֵּי אוֹתָהּ הַתְּבוּנוֹת, וְאִינָנָה כִּירְאָה מִחַמַּת פְּחַד הַנְּמוּכָה, אֵלֹא הַתְּבַטְלוֹת בְּפִנֵּי הַגְּדוּלָּה.

ג וְלִפִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֹו אֲנִי מְבַאֵר כְּלָלִים גְּדוּלִים מִמְּעֵשֶׂה רְבוּן הַעוֹלָמִים, כְּדִי שְׂיִהְיוּ פֶתַח לְמִבִּין לְאַהֲבָה אֵת הַשֵּׁם, כְּמוֹ שְׂאָמְרוּ חֻקְמִים בְּעִנְיֵן אֲהַבָּה, שְׁמֵתוֹךְ כֶּךָ אֵתָהּ מְפִיר אֵת מִי שְׂאָמַר וְהִיָּה הַעוֹלָם. בְּשִׁלּוּשֵׁת הַפְּרָקִים הַבְּאִים יִבְאֵר הַרְמַב"ם יְסוּדוֹת הַמְּבִיאִים לַאֲהַבַת ה', וְכֹל עֲנִיין כֹּזֵה מוֹבֵן עַל יַדֵּי הַבְּרוּאִים בְּלִבְד וְכֹאֵן בְּשׁוֹנָה מִהַפְּרָק הַקּוֹדֵם תְּמִיד יִקְרָא הַרְמַב"ם לְכֹל שֶׁאֵר הַדְּבָרִים 'בְּרוּאִים' וְלֹא נִמְצָאִים לְהַדְגִישׁ הִיוֹת הַכֹּל נְבֵרָה מֵה', (מְלֹאכִים, גִּלְגָּלִים וְיְסוּדוֹת) וְכַמְשִׁי"ת.

ד [ג] כֹּל מָה שְׂבִרָא הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּעוֹלָמוֹ, נִחְלַק לְשִׁלּוּשֵׁה חֻלְקִים: מֵהֵם בְּרוּאִים שֶׁהֵם מְחַבְּרִים מְגַלְמֵם וְצוּרָה—וְהֵם נְהוּיִם וְנִפְסְדִים תְּמִיד, כְּמוֹ גּוֹפּוֹת הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה וְהַצְּמָחִים וְהַמְּתָכוֹת. וְמֵהֵם בְּרוּאִים שֶׁהֵם מְחַבְּרִים מְגַלְמֵם וְצוּרָה, אֲבָל אֵינָם מְשִׁתְּנִים מְגוּף לְגוּף וּמִצּוּרָה לְצוּרָה כְּמוֹ הָרְאשׁוֹנִים, אֲלֹא צוּרָתָם קְבוּעָה בְּגִלְמֵם לְעוֹלָם, וְאֵינָם מְשִׁתְּנִים כְּמוֹ אֵלֹו—וְהֵם הַגִּלְגָּלִים וְהַכּוֹכְבִים שְׁבָהֵן, וְאֵין גִּלְמֵם כְּשֶׂאֵר גִּלְמֵים וְלֹא צוּרָתָם כְּשֶׂאֵר צוּרוֹת. יֵשׁ שֶׁהַצּוּרָה וְהַחּוֹמֵר נִצְחִיִים וְאִזּוֹ מְדוּבָר בְּחוֹמֵר מִיּוֹחַד שְׂאִינָנוּ מְכִירִים אוֹתוֹ וְנִמְצָא בְּשִׁמִּים בְּלִבְד, וְיֵשׁ שֶׁהַצּוּרָה וְהַחּוֹמֵר אֵינָם אִמִּיתִיִים אֵלֹא מְתַבְטְלִים כֹּל הַזְּמַן וּמִשְׁנִים צוּרָתָם כֹּל הַזְּמַן וְהַחּוֹמֵר וְצוּרָה הַכֹּלִלִי שֶׁלָּהֵם לֹא מִשְׁתַּנָּה כְּדִלְקֵמָן בְּפְרָקִים הַבְּאִים.

שְׁהֵן תַּחַת הַכֶּסֶף. וּמַעֲלָה עֲשִׂירִית, הִיא מַעֲלַת הַצֹּרֶה שֶׁנִּקְרְאת אִישִׁים, וְהֵם הַמְּלֹאכִים שֶׁמְדַבְּרִים עִם הַנְּבִיאִים וְנִקְרְאוּ לָהֶם בְּמִרְאֵה הַנְּבוּאָה; לְפִיכֵן נִקְרְאוּ אִישִׁים, שֶׁמַּעֲלָתָם קְרוּבָה מִמַּעֲלַת דַּעַת הָאָדָם. הַמְּלֹאכִים שֶׁנִּרְאוּ לְאָדָם הֵם קִצַּת בַּמַּעֲלָה מֵעַל הַנְּבִיאִים שֶׁאֵינִם מוֹגְבֵּלִים בַּחֲמוּר, וְלִכֵּן שִׁיךְ לַהֲבִינֵי אוֹתָם וְלִקְבֹּל מֵהֶם הַשְּׁגוֹת שְׁכִלּוּת, אֲךָ מִצַּד שֵׁנִי הֵם נִעְלִים מִהַנְּבִיאִים שֶׁהֵרִי הוּא מוֹגְבֵּל בַּחֲמוּר וְאֵינוּ יִכּוֹל לַהֲבִינֵי מִצִּיאוֹת שֶׁלֹּמַעֲלָה מַחֲמוּר.

הֵם בְּסֵה"כ דְּרָגוֹת שֶׁל תְּפִיסַת אֱלוּקוֹת וְלִכֵּן כָּל שֶׁהַשְּׁכֵל מַכְרִיחַ עֵינָיו נִעְלָה יוֹתֵר הוּא עֲצוּמוֹ יוֹתֵר נִעְלָה, וְאִם הוּא בְּדֶרֶגַת נִמּוּכָה הוּא בּוֹדָאֵי מוֹכְרָח מֵהַשְּׁכֵל הַקְּדוּם אֵלָיו הַכִּלְלִי וְהַנִּעְלָה מִמֶּנּוּ, וְעַל כֵּן זֶה הַחִידוּשׁ בַּמִּצִּיאוֹת הַמְּלֹאכִים – שֶׁכָּל צוּרָה רֹחֲנִית שִׁיכּוּלָה לַהֲכִיר בַּמִּצִּיאוֹת הַבּוֹרָא יוֹתֵר מֵאַחֶרֶת – הִיא יוֹתֵר נִעְלִית וּמַכְרִיחָה אֶת הַדְּרָגָה שֶׁמִּתַּחְתֶּיהָ הַמְּשִׁיגָה אֶת קִיוֹמָה וְאֵת קִיוֹם מֵהַשְּׁמִתַּחְתֶּיהָ הַמּוֹכְרָח מִמֶּנָּה, אֲבָל אֵינָה יִכּוּלָה לַהֲשִׁיגַת אֶת הַדְּרָגָה מַעֲלֵיהָ הַנּוֹתַנָּת לָהּ קִיוֹם.

י [ח] וְכָל הַצֹּרוֹת הָאֵלוּ חַיִּים וּמִפְרִים אֶת הַבּוֹרָא, וְיִוְדְעִין אוֹתוֹ דַּעָה גְדוֹלָה עַד לְמֵאוֹד. כָּל צוּרָה וְצוּרָה לְפִי מַעֲלָתָהּ, לֹא לְפִי גְדוּלוֹ. אִפְלוּ מַעֲלָה הַרְאִשׁוֹנָה אֵינָה יִכּוּלָה לַהֲשִׁיגַת אֶמְתַּת הַבּוֹרָא כִּמְהָ שֶׁהִיא, אֲלָא דַּעְתָּהּ קֶצֶרָה לַהֲשִׁיגָה. אֲבָל בַּשּׁוֹנָה מִמֶּשֶׁה רַבִּינוּ הֵם יוֹדְעִים אֶת מִצִּיאוֹת ה' וְרַק שֶׁלֹּא מְשִׁיגִים אֶת אִמִּיתוֹת (וּרְאֵה לְקַמֵּן בְּמָה מִיּוֹחֶדֶת אִמִּיתוֹת).

ז [ו] זֶה שֶׁאֶמְרֵנוּ לְמַטָּה מִמַּעֲלָתוֹ, אֵינָה מַעֲלַת מְקוֹם כְּמוֹ אָדָם שֶׁיּוֹשֵׁב לְמַעֲלָה מִחִבְרָו; אֲלָא כְּמוֹ שְׂאוּמְרִין בְּשֵׁנֵי חֲכָמִים שֶׁאֶחָד גְּדוֹל מִחִבְרָו בְּחִכְמָהּ, שֶׁהוּא לְמַעֲלָה מִמַּעֲלָתוֹ שְׁלִזָה, וְכְמוֹ שְׂאוּמְרִין בְּעֵלָה, שֶׁהִיא לְמַעֲלָה מִן הָעֵלּוּל. וְהַשְּׂאֵלָה אִם הַמְּלֹאכִים הֵם עֵילָה וְעֵלּוּל, אוֹ שׁוֹ דוּגְמָא בְּלַבַּד וְהֵם נִמְצָאִים אֶחָד מֵהַשְּׁנֵי בְּאוֹפֵן שֶׁכָּל אֶחָד הוּא מֵהוֹת הַכּוֹלֵלֶת דְּרָגָא שֶׁתַּחְתֶּיהָ אֲבָל לֹא כְּעֵילָה עֵבּוּרָה (וּרְאֵה בַּפִּירוּשׁ שֶׁהַכְּרִיעַ שֶׁהֵם עֵילָה וְעֵלּוּל)

יא אֲבָל מִשְׁגַּת וְיִוְדְעַת יִתֵּר, מִמָּה שֶׁמִּשְׁגַּת וְיִוְדְעַת צוּרָה שֶׁלֹּמַטָּה מִמֶּנָּה; וְכֵן כָּל מַעֲלָה וּמַעֲלָה, עַד מַעֲלָה עֲשִׂירִית. וּמַעֲלָה עֲשִׂירִית גַּם הִיא יוֹדְעַת הַבּוֹרָא, דַּעָה שֶׁאֵין כּוֹחַ בְּנֵי אָדָם הַמְּחַבְּרִין מִגְּלָם וְצוּרָה יִכּוּל לַהֲשִׁיגַת וְלִידַע כְּמוֹתָהּ. וְהַכֹּל אֵינֵן יוֹדְעִין אֶת הַבּוֹרָא, כְּמוֹ שֶׁהוּא יוֹדֵעַ עֲצוּמוֹ. יוֹדֵעַ עֲצוּמוֹ זֶה פֶּשׁוּט שֶׁהֵרִי לִכֵּן הוּא קִיִּים וְכוֹלֵם כְּלוּלִים בַּהֲגִיּוֹן שְׁלוֹ, וְהוּא הַיַּחֲדִי שִׁיּוֹדֵעַ עֲצוּמוֹ לְגַמְרֵי וְלִכֵּן הוּא הַבּוֹרָא שֶׁל כּוֹלֵם, וְכוֹלֵם מְשִׁיגִים רַק אֶת קִיוֹמָם וְקִיוֹם הַנּוֹבְעִים מֵהֶם – כִּי יוֹדְעִים מִמָּה הַדְּרָגוֹת מִתַּחְתֶּיהֶם (רִיבּוּי פְּרָטִים לֹא קְשׁוּרִים לְכַאוּרָה) נּוֹבְעִים בַּהֲגִיּוֹן, לְמַשֵּׁל הַאֲפֶשְׁרוֹת לְדַעַת אֶת הַעֲתִיד נּוֹבַעַת מִזֶּה – הַכְּרָה בְּדַרְכֵי הַטְּבַע כְּפִי שֶׁהֵם בַּהֲגִיּוֹן

ח [ז] שְׁנֵי שְׁמוֹת הַמְּלֹאכִים, עַל שֵׁם מַעֲלוֹתָם הִיא; וְלְפִיכֵן נִקְרְאוּ חַיִּים הַקֶּדֶשׁ וְהֵם לְמַעֲלָה מִן הַכֹּל, אוֹפְנִים, וְאֶרְאֵלִים, וְחֲשַׁמְלִים, וְשֶׁרְפִים, וּמְלֹאכִים, וְאַלְהִים, וּבְנֵי אֱלֹהִים, וְכְרוּבִים, וְאִישִׁים. כָּל אֶחָד מִשְׁמוֹת אֵלוּ קִיִּים בְּנִבְיָאִים וּבְכַתּוּבִים, וְעַל כֵּן מוֹכְרָח שִׁישׁ עֲשׂר דְּרָגוֹת.

ט כָּל אֵלוּ עֲשָׂרָה הַשְּׁמוֹת שֶׁנִּקְרְאוּ בָּהֶם הַמְּלֹאכִים, עַל שֵׁם עֲשָׂר מַעֲלוֹת שֶׁלָּהֶם הֵם. וּמַעֲלָה שֶׁאֵין לְמַעֲלָה מִמֶּנָּה אֲלָא מַעֲלַת הָאֵל בְּרוּךְ הוּא, הִיא מַעֲלַת הַצֹּרוֹת שֶׁנִּקְרְאת חַיִּים; לְפִיכֵן נִקְרְאוּ בְּנִבְיָאִים,

למשיגים בלבד) ולכן צריך לומר שלא רק שאין קיומו כקיומנו אלא גם אין ידיעתו כידיעתנו, וידיעתו מאוחדת איתו ועד שהוא ושכלו אחד וקיימים באותו קיום של מחויב המציאות, וזה החידוש בעניין הבורא שהוא והקיום והבריאה (ידיעת עצמו ועי"ז הנבראים) הכל אחד מצידו ולא נפרד ממנו (אלא שאחדותו שכל המורכב בד"כ מפרטים, אבל כיוון שקיומו מאוחד עם השכל אזי איננו פרטים אלא המציאות בעצמה) "ודבר זה אין כח וכו'"

יד נמצאת אומר: הוא היודע, והוא הידוע, והוא החד, ודבר זה—אין כוח פפה לאמרו ולא באזן לשמעו ולא בלב האדם להפירו, על בריו. ולפיכך אומרים "חי פרעה" (בראשית מב, טו; בראשית מב, טז) ו"חי נפשך" (שמואל א א, כו; ועוד הרבה, בצירה), ואין אומרים חי ה' אלא "חי-ה'" (שופטים ח, יט; ועוד הרבה, בפתח)—שאין הבורא וחייו שנים כמו חי הגופות החיים, או כחי המלאכים. וכיוון שאינו כהשגת הנבראים רק לכן אין כח להתחיל להבין את קיום הבורא ואיך בורא וכו', כי הכל שייך למציאותו ומאוחד איתו, ועל כן מחד יש שכל אבל כיוון שמאוחד איתו אז איננו כבר שכל מפורט ויכול להיות נצחי ומקיים ובורא יש מאין.

טו לפיכך אינו מכיר הברואים ויודעם מחמת הברואים, כמות שאנו יודעים אותם, אלא מחמת עצמו ידעם; לפיכך מפני שהוא יודע עצמו, ידע הכל—שהכל נסמך בהיותו לו. כנ"ל שיודע המקור וממנו התוצאה, ולכן יודע הנבראים מעצמו.

והאמת, וממילא שייך לדעת מה יקרה לפי הגיון זה בעתיד.

יב [ט] כל הנמצאים חוץ מן הבורא, מצורה הראשונה עד תוש קטן שיהיה בטבור הארץ—הכל מכות אמתו נמצאו. ולפי שהוא יודע עצמו ומכיר גדלו ותפארתו ואמתו, הוא יודע הכל ואין דבר נעלם ממנו. אחרי שידענו על מציאות המלאכים שכל אחד מביא לשני נוכל להבין את גדלות הבורא העצומה, לכל לראש הוא היחיד שייך לדעת את עצמו באמת לגמרי (כי אינו 'עלול' ממשוהו שקדם לו), וכיוון שיודע עצמו וכל מה שנמצא ממנו בהגיון יודע הכל ממש, ממרום כל ועד לתחתיות שהרי יודע ה'עילה' שלהם, ואת ההגיון המכריח את קיומם מאמתת המצאו, ועל כן כולם נבראים ממנו דהיינו שנובעים מהשכל היחיד שיודע את עצמו.

יג [י] הקדוש ברוך הוא מכיר אמתו, ויודע אותה כמות שהיא. ואינו יודע בדעה שהיא חוץ ממנו כמו שאנו יודעים, שאין אנו יודעתנו אחד. אבל הבורא—הוא ידעתו וחייו אחד, מכל צד ומכל פנה: שאלמלא היה חי בחיים ויודע בדעה, היו שם אלוהות הרבה—הוא וחייו יודעתו; ואין הדבר כן, אלא אחד מכל צד ומכל פנה ובכל דרך יחוד. וכאן מגיע חידוש נוסף בגדלות הבורא ובמה נעלית רוחניותו על כל המלאכים, כיוון שהוא היחיד שיודע את עצמו, והוא מחויב המציאות, ברור שידיעתו איננה דבר נוסף עליו, כי אם הייתה נוסף עליו אזי יש דבר קודם להם מחויב המציאות שחיברם (השגות שכליות אלו לא נדרשים מעמי הארצות ולא מחוייבים בזה מצד דין אחדות ה', אלא מצד הכרח השכל

לְסַבְּלָן. וְעַלִּיהֶן אָמַר שְׁלֹמֹה בְּחֻקֵּיהֶן דָּרָךְ
מִשָּׁל, "כְּבָשִׁים לְלְבוּשָׁךְ" (משלי כז, כו);
כִּי אָמְרוּ חֻקִּים בְּפִרוּשׁ מִשָּׁל זֶה, דְּבָרִים
שֶׁהֵן כְּבָשׁוֹנוֹ שְׁלֵעוֹלָם יִהְיוּ לְלְבוּשָׁךְ,
כְּלוּמַר לָךְ לְבָדָךְ, וְאַל תִּדְרָשׁ אוֹתָן בְּרַבִּים.
וְעַלִּיהֶם אָמַר "יִהְיוּ-לָךְ לְבָדָךְ; וְאֵין לְזָרִים,
אֲתָךְ" (משלי ה, יז). וְעַלִּיהֶן אָמַר "דְּבַשׁ
וְחֶלֶב תַּחַת לְשׁוֹנֶךָ" (שיר השירים ד, יא);
כִּי פָּרְשׁוּ חֻקִּים הֶרְאֵשׁוּנִים, דְּבָרִים שֶׁהֵן
כְּדָבַשׁ וְחֶלֶב, יִהְיוּ תַּחַת לְשׁוֹנֶךָ. וְעַל כָּל לֹא
נֹאמַר כֵּאֵן הַכֹּל בְּפִירוּשׁ, אֲלֵא הַמְצוּוֹת
וְתַחֲלִילַת הַדֶּרֶךְ לֵאחֹב אֵת ה'.

טז [יא] דְּבָרִים אֵלוֹ שְׁאֲמַרְנוּ בְּעֵינֵינוּ זֶה
בְּשֵׁנֵי פְּרָקִים אֵלוֹ, כְּמוֹ טֵפֶה מִן הַיָּם
הֵן מִמֶּה שֶׁצָּרִיךְ לְבָאֵר בְּעֵינֵינוּ זֶה. וּבְאֹר כָּל
הַעֵינָקִים שֶׁבְּשֵׁנֵי פְּרָקִים אֵלוֹ—הוּא הַנְּקָרָא
מְעֻשָׂה מְרַבָּה. הַקַּב"ה וְהַמְּלָאכִים וְסֹדֵר
הַבְּרִיאָה וּמַהוּתָהּ.

יז [יב] צוּוֹ חֻקִּים הֶרְאֵשׁוּנִים שְׁלֵא לְדָרֵשׁ
בְּדְבָרִים אֵלוֹ אֲלֵא לְאִישׁ אֶחָד בְּלֶבֶד,
וְהוּא שִׁיחֵהּ חֻקִּים וּמִבֵּינֵן מְדַעְתּוֹ. וְאַחֲרֵי כֵן
מוֹסְרִין לוֹ רְאִישֵׁי הַפְּרָקִים, וּמוֹדִיעִין אוֹתוֹ
שְׁמִיץ מִן הַדְּבָר; וְהוּא מִבֵּינֵן מְדַעְתּוֹ, וְיִוָּדַע
סוֹף הַדְּבָר וְעִמְקוֹ.

יח וְדְבָרִים אֵלוֹ דְּבָרִים עֲמוּקִים הֵם עַד
לְמֹאֲדָה, וְאֵין כָּל דַּעַת וְדַעַת רְאוּיָהּ

הלכות יסודי התורה פרק ג

בפרק זה יבאר הרמב"ם כיצד מתוך הבריאה אפשר להגיע לידי אהבת הבורא, שהרי בגדרי הבריאה הגשמית יש חומר וצורה (דלא כמלאכים שיכולים להכיר מציאות רוחנית) וא"כ כיצד שייכים להכיר במציאות הבורא?^א

גדולת הבורא מתוך הנבראים הנראים בענייניו.

ב והוא המקיף את הכל ומסבב את הכל. וְזֶה שֶׁתִּרְאֶה כָּל הַכּוֹכָבִים כְּאֵלוֹ הֵן בְּלֶן
בְּגֻלְגַּל אֶחָד וְאֵף עַל פִּי שֵׁשׁ בָּהֶם זֶה
לְמַעַל מִזֶּה, מִפְּנֵי שֶׁהַגֻּלְגָּלִים טְהוּרִים
וְזָכִים כְּזָכוּת וְכִסְפִּיר; וְלִפְיֶךָ רֹאִין
כּוֹכָבִים שֶׁבְּגֻלְגַּל הַשְּׁמַיִם מִתַּחַת גֻּלְגַּל
הֶרְאֵשׁוֹן. הַקַּב"ה מִסְבֵּב כָּל הַגֻּלְגָּלִים וְהוּא
חַיּוּתָם, בְּנוֹסֵף לָמָּה שֶׁהוּא בּוֹרָא וְיִוָּדַע
כִּנ"ל פ"ב, הוּא גַם מְנַהֵיג בְּפוּעַל אֵת
הָעוֹלָם שֶׁלָנוּ וּמִתְלַבֵּשׁ בּוֹ מִמֶּשׁ, וְזֶה חֵלֶק

א וְהַגֻּלְגָּלִים, הֵם הַנְּקָרָאִים שְׁמַיִם וְרִקִּיעַ
וְזָבוּל וְעֲרֵבוֹת; וְהֵם תְּשׁוּעָה
גֻּלְגָּלִים—גֻּלְגַּל הַקְּרוֹב מִמֶּנּוּ הוּא גֻּלְגַּל
הַיָּרֵחַ, וְהַשֶּׁנִּי שֶׁלְמַעַל מִמֶּנּוּ גֻּלְגַּל שְׁבוּ
הַכּוֹכָב הַנְּקָרָא כּוֹכַב, וְגֻלְגַּל שְׁלִישִׁי
שֶׁלְמַעַל מִמֶּנּוּ שְׁבוּ נֶגַה, וְגֻלְגַּל רְבִיעִי
שְׁבוּ חֲמָה, וְגֻלְגַּל חֲמִישִׁי שְׁבוּ מְאָדִים,
וְגֻלְגַּל שֵׁשִׁי שְׁבוּ כּוֹכַב צָדֵק, וְגֻלְגַּל שְׁבִיעִי
שְׁבוּ שְׁבֵתָאִי, וְגֻלְגַּל שְׁמִינִי שְׁבוּ שְׁאָר כָּל
הַכּוֹכָבִים שְׁנֹרָאִים בְּרִקִּיעַ, וְגֻלְגַּל תְּשִׁיעִי
הוּא גֻלְגַּל הַחֻזָּר כְּכֹל יוֹם מִמְּזָרְח לְמַעֲרָב.
סֹדֵר הַגֻּלְגָּלִים שִׁיךְ לְעֵינֵינוּ הַתְּכוּנָה, אֲבָל
הַרְמַב"ם מְבִיא רַק מָה שִׁיעֻזּוֹר לְהַבִּין אֵת

א. בסוף הפרק יבואר הכל בדרך אפשר.

הלכות יסודי התורה פרק ג

ט

הגלגלים הקטנים שאינן מקיפין, שמונה. וממהלך הכוכבים וידיעת שעור סביבתן בכל יום ובכל שנה ונטיתן לרוח צפון ורוח דרום ומגבתן מעל הארץ וקריבתן, ינדע מספר כל אלו הגלגלים, וצורת הליכתן, ודרך הקפתן. וזו היא חכמת חשבון תקופות ומזלות, וספרים רבים חברו בה חכמי יון.

ז [ו] גלגל התשיעי שהוא מקיף את הכל—חלקוהו החכמים הקדמונים לשנים עשר חלק, כל חלק וחלק העלו לו שם על שם צורה שתראה בו מן הכוכבים שלמשה ממונו שהם מכונים תחתיו; והם המזלות—ששמותם טלה, שור, תאומים, סרטן, אריה, בתולה, מאזניים, עקרב, קשת, גדי, דלי, דגים.

ח [ז] גלגל התשיעי עצמו, אין בו לא חלקה ולא צורה מכל הצורות האלו ולא כוכב, אלא בחבור הכוכבים שבגלגל שמיני הוא שיראה בכוכבים גדולים שבו תבנית הצורות האלו, או קרוב מהן.

ט [ח] ואלו השתים עשרה צורות, לא היו מכונות כנגד אותן החלקים אלא בזמן המבול, שבו העלו להן שמות אלו; אבל בזמן הזה, כבר סבבו מעט, לפי שכל הכוכבים שבגלגל שמיני כלם סובבים כמו השמש והירח, אלא שהן סובבין בכבודות. וחלק שתהלה השמש כנגדו ביום אחד, ילך כנגדו כל כוכב מהן בקרוב משבעים שנה. ולכן כיום יש חילוק בין הלוח האסטולוגי (ההולך לפי מה שהיה אז) לבין הלוח האסטרונומי (לפי מה שרואים היום), וכיוון שהכוכבים נעים אין

מקיומו שפועל את נצחיות הסיכוב, אלא שזה שייך רק מצידו ולא מצד נברא ששייך לחומר (והפירוש מבאר שזה ע"י המלאכים אבל הוא עצמו אינו המסובב, שהרי גם הם רוחניים).

ג [ב] כל גלגל וגלגל משמנת הגלגלים שבהם הכוכבים, נחלק לגלגלים הרבה זה למעלה מזה כמו גלדי בצלים: מהם גלגלים סובבים ממערב למזרח, ומהם סובבים ממזרח למערב כמו הגלגל החוזר התשיעי. וכלם, אין ביניהן מקום פנוי. כדי שיתחברו מגלגל התשיעי.

ד [ג] כל הגלגלים, אינם לא קלים ולא כבדים. ואין להם לא עין אדם ולא עין שחור ולא שאר עינות; וזה שאנו רואין אותן פעין התכלת, למראית העין בלבד הוא, לפי גבה האויר. וכן אין להם לא טעם ולא ריח, לפי שאין אלו המארכים מצויים אלא בגופות שלמטה מהם. הם חומר וצורה נצחיים ועל כן לא יתפרקו לדבר אחר בעולם, ונשארים תמיד אותו דבר בקיומם ובצביונם, ועל כן גם חומרם שונה לגמרי מחומר שלנו.

ה [ד] כל הגלגלים האלו המקיפין את העולם כלו—הן עגולין כדור, והארץ תלויה באמצע. ויש למקצת מן הכוכבים, גלגלים קטנים שהן קבועין בהן; ואין אותם הגלגלים מקיפין את הארץ, אלא גלגל קטן שאינו מקיף קבוע בגלגל גדול המקיף. וראה בהלכות קידוש החודש בעניין זה בקשר למהלך הלבנה.

ו [ה] מספר כל הגלגלים המקיפין את כל העולם, שמונה עשר; ומספר כל

ב. וראה בספר החקירה הכרח משהו השייך לקב"ה בעצמו בסיכוב הגלגלים, אם כי לא הסיכוב עצמו.
ג. וראה בספר נחמד נעים לר"ד גאנו (הובא בהוספות לספר החקירה) ביאורים כיצד ייתכן שיסובב גלגלים המסתובבים לבד במשכי זמן שונים.

יב [ין] ברא האל למטה מגלגל הירח, גלם אחד שאינו כגלם הגלגלים; וברא ארבע צורות לגלם זה, ואינם כצורת הגלגלים. ונקבעה כל צורה וצורה במקצת גלם זה. גולם הוא חומר מופשט והוא נברא לבדו, אלא שה' הכניס בו ארבע צורות המראות אותו ומבטאות את הגולם הזה, ולכן הוא יכול להשתנות לחזור כל הזמן לדברים אחרים כי הוא גולם אחד וחומר אחד.

יג צורה ראשונה, צורת האש נתחברה במקצת גלם זה ונהיה משניהם גוף האש; וצורה שנייה, צורת הרוח נתחברה במקצתו ונהיה משניהם גוף הרוח; וצורה שלישית, צורת המים נתחברה במקצתו ונהיה משניהם גוף המים; וצורה רביעית, צורת הארץ נתחברה במקצתו ונהיה משניהם גוף הארץ. מה שאנו רואים מהארבע יסודות הוא רק את התוצאה של החומר והצורה, אבל הצורה בפ"ע קיימת באופן שונה.

יד נמצא למטה מן הרקיע, ארבעה גופין מחלקין זה למעלה מזה, וכל אחד ואחד מקיף את שלמטה ממנו מכל רוחותיו כמו גלגל. הגוף הראשון הסמוך לגלגל הירח, הוא גוף האש; למטה ממנו, גוף הרוח; למטה ממנו, גוף המים; למטה ממנו, גוף הארץ. ואין ביניהם מקום פנוי בלא גוף, כלל. ככל שהדבר יותר כבד יותר למטה, העפר מתחת למים והמים תחת האוויר שקל מהם, האש אינה נתפסת כאן על הארץ על כן למעלה מהאוויר יש את גוף האש ממש כמו גוף המים.

המזלות כבר מראים את עונות השנה כראוי.

י [ח] כל הכוכבים הנראים—יש מהן כוכבים קטנים שהארץ גדולה מאחד מהן, ויש מהן כוכבים שכל אחד מהן גדול מן הארץ כמה פעמים. והארץ גדולה מן הירח כמו ארבעים פעמים, והשמש גדולה מן הארץ כמו מאה ושבעים פעמים; נמצא הירח אחד מששת אלפים ושמונה מאות מן השמש בקרוב. ואין בכל הכוכבים, כוכב גדול מן השמש ולא קטן מכוכב שבגלגל שני. גולד השמש בקוטר וגודל הירח בנפח (הרבי) וצ"ע להתאים עם התוצאה הסופית.

יא [ט] כל הכוכבים והגלגלים, כלם בעלי נפש ודעה והשכל הם; והם חיים ועומדים ומפירים את מי שאמר והיה העולם, כל אחד ואחד לפי גדלו ולפי מעלתו משבחים ומפארים ליוצרים כמו המלאכים. וכשם שמפירים את הקדוש ברוך הוא, כך מפירים את עצמן ומפירים את המלאכים שלמעלה מהן. ודעת הכוכבים והגלגלים, מעוטה מדעת המלאכים וגדולה מדעת בני האדם. כיוון שהם נעים ברור שיש להם דיעה וחיים עצמאיים ועל כן נעים מדעת עצמם לאן שהם רוצים, שהרי אין מתנענע ללא מניע, ואם יש להם חיים יש להם דיעה והכרה בבורא ולכן נעים באופן מסויים. אבל על גלגל התשיעי א"א לומר כן שהרי אין בו כל כוכב ונע מצ"ע ללא מטרה ומבלי להביא דבר מסוים למקום מסויים, ולכן חייבים לומר שזה בא מהבורא בעצמו כנ"ל פ"אי.

ד. צריך עיון למה צריך לומר שיש גם לכוכבים דיעה וגם לגלגלים, ומדוע לא שאחד יסתובב על גבי השני.

יותר ואין להם הכרה במציאותם, שהרי למלאכים ולגלגלים יש. שהרי הגלגלים אינם יכולים להשיג את הבורא כהמלאכים כי מחוברים מחומר וצורה, אלא שיכולים להבין את קיומם עצמם שהרי הוא עצמו ממש בא מהבורא בצורתו הנצחית שאינה משתנה, ולכן הכרתם שווה בזה למלאכים, אבל בעולם הזה קיומנו הוא שונה מאוד שהוא משתנה תדיר - הווה ונפסד, ולכן אינו יכול להכיר כיצד קיומו בא מהבורא, אלא רק את הפרטים והריבוי, ומתוך הריבוי להבין את הבורא שיכול להפרט לכ"כ הרבה פרטים - ועל כן רק בעולמנו זה יש הרבה כ"כ פרטים שכולם גילוי הבורא בדרגא הכי נמוכה. וזה הרווח באהבת ה' מפרק זה אודות הגלגלים כי מזה יודעים כיצד מתבוננים בבריאה.

טו [יא] אַרְבַּעָה גּוֹפּוֹת הָאֱלוֹ-אֵינָם בְּעֵלֵי נַפְשׁ וְאֵינָם יוֹדְעִין וְלֹא מִכִּירִין, אֲלֵא כְּגוֹפִים מֵתִים; וַיֵּשׁ לְכָל אֶחָד וְאֶחָד מֵהֶם, מִנְהַג שְׂאֵינּוּ יוֹדְעוּ וְלֹא מְשִׁיגוּ וְאֵינּוּ יוֹכֵל לְשַׁנּוֹתוֹ. וְזֶה שְׂאָמַר דָּוִד "הֲלֹלוּ אֶת-ה', מִן-הָאָרֶץ-תְּנִינִים, וְכָל-תְּהוֹמוֹת. אֲשׁ וּבְרָד" (תהילים קמח, ז-ח) - עֲנִין הַדְּבָרִים, הַלְלוּהוּ בְּנֵי אָדָם מִגְּבוּרֹתָיו שֶׁתִּרְאוּ בְּאֵשׁ וּבְרָד וּבְשָׁאָר בְּרוּאִים שֶׁתִּרְאוּ לְמַטָּה מִן הַרְקִיעַ, שֶׁגְּבוּרָתָם תִּמְיֵד נִפְרָת, לְקַטֵּן וְלַגְדּוֹל. וכאן בני האדם נכנסים לתמונה - מטרתם היא להבין את מה שה' מראה בחכמתו מנבראים אלו, ועל כן אחרי שהבנו שהכוכבים והגלגלים מכירים במציאות ה' ולכן קיימים וחיים והווים, מה שהנבראים למטה קיימים אינו כמו כן כי אין להם קיום אמיתי (שמשתנים כל הזמן והווים ונפסדים) ולכן קיומם נמוך

הלכות יסודי התורה פרק ד

לאחר שנתבאר האישיות המבינות את הבורא מכוחן העצמי - מנצחיותן (הגלגלים) או ממהותן (המלאכים), יבואר בפרק הבא אודות הבריאה בעולם הזה והחידוש של האדם בהבנתו המיוחדת, שהיא אינה דומה להבנת המלאכים והגלגלים וחידושו עליהם. ובסופו תבואר התוצאה מכל מהלך העניינים בשלושת הפרקים האחרונים - מהות הבנצ האדם את הבורא, ועל ידי מה יכול לאהבו וכיצד.

מחובר מארבע יסודות, ולכן צורתו איננה סופית ובוודאי שישתנה מצורה לצורה, כלומר בגלל שהחומר מורכב - לכן יש שינויים והפסק הצורה העכשווית.

ב נמצאו כל הגופים שלמטה מן הרקיע, חוץ מארבע יסודות האלו, מחברים מגלם וצורה, וגלם שלהם מחבר מארבע יסודות אלו; אבל כל אחד מארבע יסודות, אינו מחבר אלא מגלם וצורה בלבד. אבל ארבעת היסודות בעצמם הם אכן נצחיים, ולכן הם קיימים לנצח וכל

א ארבעה גופים האלו שהן אש ורוח ומים וארץ, הם יסודות כל הנבראים למטה מן הרקיע; וכל שיהיה מאדם ובהמה ועוף ורמש ודג וצמח ומתכת ואבנים טובות ומרגליות ושאר אבני בנין והרים וגושי עפר-הפל, גלמו מחבר מארבע יסודות האלו. לאחר שסיימנו להבין את הגלגלים וההבדל ביניהם לבין העולם שתחת גלגל הירח, יבאר הרמב"ם את מהות הקיום בעולם הזה. שבעצם הכל כלול מארבע דברים אלו, כלומר החומר של כל צורה מצורת העולם

הזמן, אלא שגם הם מולבשים על גולם אחד ועל כן ישתנו מאחד לשני כדלקמן.

ג [ב] דָּרַךְ הָאֵשׁ וְהָרוּחַ, לְהִיּוֹת מִהֶלְכֶם מִמְטָה מִטְּבוֹר הָאָרֶץ לְמַעַלָּה כִּלְפֵי הָרְקִיעַ; וְדָרַךְ הַמַּיִם וְהָאָרֶץ, לְהִיּוֹת מִהֶלְכֶם מִתַּחַת הָרְקִיעַ לְמַטָּה לְאֲמֻצָּע—שְׁאֲמֻצֵּעַ הָרְקִיעַ, הוּא הַמְטָה שְׂאִין לְמַטָּה מִמֶּנּוּ. וְאִין הַלּוּכֶם בְּדַעְתָּם וְלֹא בְּחֻצָּצָם, אֲלֵא מִנְהַג שְׁנוּקְבֵע בְּהֶם וְטָבֵע שְׁנוּטְבֵע בְּהֶם. בְּשׁוֹנָה מִהַגְלָלִים וְהַכּוּכָבִים שֶׁלֹּכַל אֶחָד מֵהֶם יֵשׁ סִיבּוּב שׁוֹנָה, מִהִירוֹת שׁוֹנָה וְרוּצוֹן שׁוֹנָה לֵאן לִלְכַת, יִסּוּדוֹת אֵלו תְּמִיד הוֹלְכִים לִמְקוֹמָם שְׂבוּ הֵם אִמּוּרִים לְהִיּוֹת, וְכִיוּוֹן שְׂאִין לְהֵם מִצִּיאוֹת תְּמִידִית (שֶׁהִרִי נִהְפָּכִים לְכֹל דְּבַר שְׂקִיִּים בְּעוֹלָם) לִכֵּן בְּרוּר שׁוֹהוּ הַטְּבֵע שֶׁלֵּהֶם בְּתוֹךְ גּוֹלָם זֶה שֶׁל הָעוֹלָם כּוֹלוּ וְאִין זֶה בְּדַעְתָּם. וְהָאֵשׁ קִלְה מִן הָאוּוִיר שֶׁהוּא נִמְצָא עַל פְּנֵי הַמַּיִם שֶׁמִּתַּחַתֵּם הָאֲדָמָה – אֲלֵא שְׂמִים וְאֲדָמָה יַחַד שְׁנִיֵּהֶם כְּבָדִים מִן הָאוּוִיר וְלִכֵּן תְּמִיד שׁוֹאֲפִים לְהִגִּיעַ לְמַטָּה.

ד טָבֵע הָאֵשׁ חֵם יָבֵשׁ, וְהוּא קָל מִכָּלֶם; וְהָרוּחַ חֵם לַח; וְהַמַּיִם קָרִים לְחָיִים; וְהָאָרֶץ יָבֵשָׁה קָרָה, וְהִיא כְּבֹדָה מִכָּלֶם. וְהַמַּיִם קָל מִמֶּנָּה, לְפִיכֶךְ נִמְצָא לְמַעַלָּה מִן הָאָרֶץ; וְהָרוּחַ קָל מִן הַמַּיִם, לְפִיכֶךְ הוּא מְרַחֵף עַל פְּנֵי הַמַּיִם; וְהָאֵשׁ קָל מִן הָרוּחַ. לְחוֹת יִבְשׁוֹת חוּם וְקוֹר, הֵם הַמְצָבִים שִׁישׁ בְּטַבֵּע, וּבְכֹל דְּבַר אֲפֶשֶׁר לְמִצּוֹא מֵהֶם, וְלִכֵּן חִיבוּרָם יַחַד יוֹצֵר נִבְרָאִים.

ה וּמִפְּנֵי שֶׁהֵם יִסּוּדוֹת לְכָל גּוֹפִים שֶׁתַּחַת הָרְקִיעַ, יִמְצָא כָּל גּוֹף וְגוֹף מֵאֲדָם וּבְהִמָּה וְחִיָּה וְעוֹף וְדָג וְצִמָּח וּמִתְּכַת וְאֶבֶן, גְּלָמוּ מִחֶבֶר מֵאֵשׁ וְרוּחַ וּמַיִם וְעֶפֶר; וְאַרְבַּעַתָּן יִתְעַרְבוּ בְּיַחַד וְיִשְׁתַּנֶּה כָּל אֶחָד מֵהֶם בְּעַת הָעָרוּב, עַד שִׁימְצָא הַמְּחַבֵּר

מֵאַרְבַּעַתָּן אֵינוּ דוֹמָה לְאֶחָד מֵהֶן כִּשְׁהוּא לְכַדּוֹ. וְאִין בְּמַעְרָב מֵהֶן, אֲפִלוּ חֵלֶק אֶחָד שֶׁהוּא אֵשׁ בְּפְנֵי עֲצָמָה אוּ מַיִם בְּפְנֵי עֲצָמָן אוּ אָרֶץ בְּפְנֵי עֲצָמָה אוּ רוּחַ בְּפְנֵי עֲצָמָה; אֲלֵא הַכֹּל נִשְׁתַּנּוּ, וְנִעֲשׂוּ גוֹף אֶחָד.

ו וְכָל גּוֹף וְגוֹף הַמְּחַבֵּר מֵאַרְבַּעַתָּן, יִמְצָא בּוֹ קָר וְחֹם לַח וְיָבֵשׁ כְּאֶחָד. אֲבָל יֵשׁ מֵהֶם גּוֹפִים שִׁיחִיָּה בְּהֶם חֻזְקָה מִיִּסּוּד הָאֵשׁ כְּמוֹ בְּעַלֵי נֶפֶשׁ חַיָּה, לְפִיכֶךְ יִרְאֶה בְּהֶם הַחֵם יָתֵר; וְיֵשׁ מֵהֶם גּוֹפִים שִׁיחִיָּה בְּהֶם חֻזְקָה מִיִּסּוּד הָאָרֶץ כְּמוֹ הָאֲבָנִים, לְפִיכֶךְ יִרְאֶה בְּהֶם הַיָּבֵשׁ הַרְבֵּה.

ז וְעַל הַדֶּרֶךְ הַזֶּה, יִמְצָא גּוֹף חֵם יָתֵר מִגּוֹף אֶחָד חֵם, וְגוֹף יָבֵשׁ יָתֵר מִגּוֹף אֶחָד יָבֵשׁ. וְכֵן יִמְצָא גּוֹפִים, יִרְאֶה בְּהֶם הַקָּר בְּלִבְדּוֹ; וְגוֹפִים, יִרְאֶה בְּהֶם הַלַּח בְּלִבְדּוֹ. וְגוֹפִים, יִרְאֶה בְּהֶם הַקָּר וְהַיָּבֵשׁ כְּאֶחָד בְּשׁוֹנָה, אוּ הַקָּר וְהַלַּח כְּאֶחָד בְּשׁוֹנָה, אוּ הַחֵם וְהַיָּבֵשׁ כְּאֶחָד בְּשׁוֹנָה. לְפִי רַב הַיִּסּוּד שִׁחִיָּה בְּעִיקָר הַתְּעַרְבָת, יִרְאוּ מַעֲשֵׂה אוֹתוֹ הַיִּסּוּד וְטָבֵעוּ בְּגוֹף הַמַּעְרָב.

ח [ג] וְכָל הַמְּחַבֵּר מֵאַרְבַּע יִסּוּדוֹת אֵלוּ, לְהֵם הוּא נִפְרָד בְּסוּף. יֵשׁ שֶׁהוּא נִפְרָד לְאַחַר יָמִים אֶחָדִים, וְיֵשׁ שֶׁהוּא נִפְרָד לְאַחַר שָׁנִים רַבִּים; וְכָל שְׁנַתְּחַבֵּר מֵהֶם—אִי אֲפֶשֶׁר שְׁלֹא יִפְרָד לְהֶם, אֲפִלוּ הַזֶּהָב וְהָאֲדָם: אִי אֲפֶשֶׁר שְׁלֹא יִפְסֹד וְיִחָזֵר לִיִּסּוּדוֹתָיו, וְיִחָזֵר מִקְצָתוֹ לְאֵשׁ וּמִקְצָתוֹ לְמַיִם וּמִקְצָתוֹ לְרוּחַ וּמִקְצָתוֹ לְאָרֶץ. כְּלוּמֵר כֹּל נִבְרָא חֵי צוּמַח אוּ דוּמָם כּוֹלָם שׁוּוִים וְנִבְרָאוּ בְּאוֹתָהּ מִתְּכוֹנָתָהּ, אֲבָל בְּעֵצֶם הַכֹּל יִשׁוּבוּ לְמַהוּתָם הַעֲצֻמִּית שֶׁהִיא אַרְבַּעָה יִסּוּדוֹת גְּלָמִים, שְׂאִין לְהֵם שׁוּם אֲפֶשֶׁרוֹת לְהַכִּיר אֶת עֲצָמָם וְאֶת הַמְצִיאוֹת, יֵשׁ לְהֵם תְּכוּנוֹת טְבֵעוּת וְהֵם נוֹתְנִים אוֹתָם גַּם לְשֹׂאֵר הַנִּבְרָאִים

המים רוח או כל הרוח אש, שאי אפשר שיבטל אחד מן היסודות הארבעה. אלא מקצת ישתנה מאש לרוח ומקצת מרוח לאש; וכן בין כל אחד וחברו, ימצא השנוי בין ארבעתם וחוזרות חלילה. כי אם יגמר אחד מארבעתם אז אין קיום לריבוי הנבראים בעולם.

יב [ו] ושנוי זה יהיה בסביבת הגלגל, ומסביבתו יתחברו ארבעתם ויהיה מהם שאר גלמי בני אדם ונפש חיה וצמח ואבן ומתכת. והאל נותן לכל גלם וגלם צורה הראויה לו, על ידי המלאך העשירי שהיא הצורה הנקראת אישים. רק כאן מבאר כיצד הנבראים נוצרים מהיסודות, על ידי סביבת הגלגל שלהרמב"ם זהו הכח האינסופי היחיד שבתוך הטבע ממש, ומסיבובו הוא משפיע על עירוב ארבעת היסודות באופן תמידי, אלא שהגיון הכי נמוך שבדרגא מעל לטבע מלאך האישים - מלביש את הצורה הנמוכה של כל נברא באופן פרטי, כי הוא מגלה מה יותר שייך ונצרך בעולם, והוא מלביש צורה בחומר החדש שנברא מהעולם עצמו - כלומר החומר של כל נברא פרטי בעולם שלנו קיים רק בגלל צורתו האמיתית שהיא ההגיון שבדבר ואיך שהוא יראה, ורק לפי זה מתחברים האש רוח מים עפר באופן הראוי לצורה זו.

יג [ז] לעולם אין אתה רואה גלם בלא צורה, או צורה בלא גלם. אלא לב האדם - הוא שמחלק הגוף הנמצא בדעתו, ויודע שהוא מחבר מגלם וצורה, ויודע שיש שם גופים שגלמם מחבר מארבע יסודות, וגופים שגלמם פשוט ואינו מחבר מגלם אחר. והצורות שאין להם גלם, אינן נראין לעין, אלא בעין הלב הם דויעים, כמו שידענו אדון הכל בלא ראית עין.

שמתהווים מהם. כלומר כשם שאש אינו מבין מדוע עולה למעלה והמים לא משיגים את ירידתם למטה, כך גם כל נברא המורכב מהם קיבל מכל אחד מהם תכונות של 'התנהגות' ולפי"ז הוא מתנהג, יכול לאכול, לשתות, לישון, לברוח מטורפים אבל כל תכונותיו אינם רצוניות אלא סה"כ טבע שבא מעירוב אש רוח מים ועפר, ועל כן אין חילוק בין חי צומח ודומם בעניין זה.

ט [ד] הואיל וכל הנפךד לאלו יפרד, למה נאמר לאדם "ואל עפר תשוב" (בראשית ג, יט) - לפי שרב בנינו מן העפר. ולא כל הנפסד, כשיפסד, מיד יחזר לארבע היסודות; אלא יפסד ויחזר לדבר אחר, ודבר אחר לדבר אחר, וסוף הדברים יחזר ליסודות. ונמצאו כל הדברים חוזרין חלילה.

י [ה] ארבעה יסודות אלו, משתנים זה לזה תמיד בכל יום ובכל שעה - מקצתן, לא כל גופן. כיצד: מקצת הארץ הקרויה מן המים, משתנית ומתפוררת ונעשית מים; וכן מקצת המים הסמוכין לרוח, משתנים ומתמסקמסין והווין רוח; וכן הרוח, מקצתו הסמוך לאש משתנה ומתחולל ונעשה אש. וכן האש, מקצתה הסמוך לרוח משתנה ומתכנס ונעשה רוח; וכן הרוח, מקצתו הסמוך למים משתנה ומתכנס ונעשה מים; וכן המים, מקצתן הסמוך לארץ משתנה ומתכנס ונעשה ארץ. הסדר כאן הוא מלמטה למעלה וחוזר למטה: ארץ נעשה מים שנעשים רוח שנעשית אש, והאש נעשית רוח שנעשית מים שנעשים ארץ. ונת' כבר מה ההגיון בשינוי שלהם.

יא ושנוי זה, מעט מעט ולפי ארך הימים; ואין כל היסוד משתנה עד שיעשה כל

(עד כמה שאפשר כשמחוברים בחומר), אבל המיוחד בצורה זו בשונה מהמלאכים שאין לה מציאות עצמאית לבדה כמלאכים ולכן גם יכולים להיות הרבה בני אדם עם הרבה צורות מחולקות, כי הצורה מאוחדת עם החומר של האדם ובכל זאת יכולה להשיג את קיום הבורא, אלא שלא יכולה להשיג אותו מקיומה – כהגלגלים, או מעצם מהותה כהמלאכים, רק על ידי עבודה והתעלות במעלות השכל היא תגלה את עצמה מהכוח אל הפועל ותבין את המציאות (ולכן היא מלובשת בזמן כי התגלותה בגוף האדם ובתוארו ובנפשו הטבעית קיים בזמן), ועל כן ילד קטן ממש מתנהג כבהמה בלבד, ורק כשמשג את העניינים מצד עצמן יכול להתעלות על קיומו ולהתנהג כנדרש. והמטרה של כל הבריאה היא בשביל האדם שיגלה את עצמו שזה הדבר היחיד שלא הטבע והרגילות שנקבעה מראש כי זה גילוי מהכח אל הפועל, שתלוי באדם עצמו ללא סיוע.

צורה היא התכלית של הדבר, ועל כן כבהמות וחיות עיקר מהותם זה הנפש החיונית אבל באדם עיקר תכליתו הם החיים השכליים ועל כן זו צורתו המיוחדת השונה מצורת כל שאר הדברים על פני כדור הארץ.

טו ואינה הנפש המצויה לכל נפש חיה, שבה אוכל ושותה ומוליד ומרגיש ומתרחק. אלא הדעה – שהיא צורת הנפש, ויצורת הנפש הפתוח מדבר. ופעמים רבות, תקרא זו הצורה נפש ורוח; ולפיכך צריך להזהר בפשמות, שלא תטעה: וכל שם ושם, ילמד מענינו. נפש של האדם היא כנפשו של החיה, אך דווקא שם יכולה להתגלות הצורה האמתית.

כלומר הצורה איננה נפרדת אין לה אפשרות להיות ללא חומר (מלבד מלאכים שהם הצורה וההגיון בעצמו), והחומר הוא הכלי שלה שמסוגל לקבל אותה, הצורה היא הדבר שאפשר להכיר היא ההגדרה של הדבר, אין חומר ללא הגדרה הצורה היא הגדרתו והיא מהותו, אלא שהגדרת הנבראים איננה כי אם גילוי אופן מסוים של ארבעה יסודות, ולא מציאות עצמאית. האדם רואה רק מה שהוא חומר כמוהו אבל יכול להשיג רק את צורתו של אותו חומר – הוא לא יכול להשיג את החומר מצד עצמו כי הוא לא ניתן להכרה, ולכן גם לא יכול לראות צורה לבדה.

יד [ח] נפש כל בשר, היא צורתו שנתן לו האל. והדעת היתרה המצויה בנפשו שלאדם, היא צורת האדם השלם בדעתו; ועל צורה זו נאמר בתורה "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו" (בראשית א, כו), כלומר שתהיה לו צורה היודעת ומשגת הדעות שאין להם גלם, עד שידמה להן. ואינו אומר על צורה זו הנקרת לעינים, שהיא הפה והחטם והלסתות ושאר רשם הגוף, שזו תאר שמה. לנקודה זו היה צורך בכל הביאורים הללו, רק לאדם יש צורה נוספת שניתנה לו ע"י ה', צורה זו איננה טבעית שבאה מהעולם לפי הסדר הרגיל של כל דבר מתחת לירח, אלא היא נוספת על החומר והצורה הרגילים של האדם, היא לא עובדת לפי טבע שהוטבע בה מראש, צורה זו יכולה להשיג דברים ולהתנהג לפיהם, על ידי השגת עניין מסויים היא יכולה לשנות את מהלכיה הטבעיים שמשכו אותה לכיוון מסויים (כמו אצל החיות והבהמות). בגלל שכל עניינה של צורה זו היא להשיג – לכן היא דומה אל המלאכים ויכולה להיות כמותם

הלכות יסודי התורה פרק ד

נה

יח [יא] ומה בין ענין מעשה מרובה לענין מעשה בראשית—שענין מעשה מרובה, אפילו לאחד אין דורשין בו, אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו, נותנין לו ראשי הפרקים; וענין מעשה בראשית, מלמדיו אותו ליחיד, אף על פי שאינו מבין אותו מדעתו, ומודיעין אותו כל שיכול לידע מדברים אלו. ולמה אין מלמדיו אותו ברבים, לפי שאין כל אדם יש לו דעת רחבה להשיג פרוש ובאור כל הדברים על ברין.

יט [יב] בזמן שאדם מתבונן בדברים אלו, ומפיר כל הברואים ממלאך וגלגל ואדם וכיוצא בו, ויראה חקמתו שלהקדוש ברוך הוא בכל היצורים וכל הברואים—מוסיף אהבה למקום, ותצמא נפשו ויכמה בשרו לאהב המקום ברוך הוא; ויירא ויפחד משפלותו ודלותו וקלותו, כשיעריך עצמו לאחד מהגופות הקדושים הגדולים, וכל שכן לאחד מהצורות הטהורות הנפרדות מן הגלמים, שלא נתחברו בגלם כלל. וימצא עצמו, שהוא ככלי מלא בושא וכלמה, ריק וחסר. אהבת האדם למקום תהיה רק אחרי ששיג את מהות ההתהוות והדרך הארוכה שה' יוצר את העולם ושינוי הדברים, היכן ה' מתגלה יותר והיכן פחות, ועל ידי שהאדם יבין את מיקומו בסדר השתלשלות הזה, ויבין כיצד נדרש ממנו להבין את הבורא, וכיצד הדברים שטבעם הוא צורתם מבינים את הבורא,

טז [ט] אין צורת הנפש הזאת מחברת מן היסודות, כדי שתפרד להם, ואינה מכוח הנשמה, עד שתהא צריכה לנשמה כמו שהנשמה צריכה לגוף; אלא מאת ה', מן השמים היא. לפיכך כשיפרד הגלם שהוא מחבר מן היסודות, ותאבד הנשמה מפני שאינה מצויה אלא עם הגוף וצריכה לגוף בכל מעשיה, לא תכרת הצורה הזאת, לפי שאינה צריכה לנשמה במעשיה—אלא יודעת ומשגת הדעות הפרודות מן הגלמים, ויודעת בורא הכל, ועומדת לעולם, ולעולמי עולמים. הוא שאמר שלמה בחקמתו, "וישב העפר על-הארץ, כשהיה; והרוח תשוב, אל-האלהים אשר נתנה" (קוהלת יב, ז). כיוון שצורה זו היא מה' ללא שייכות רגילה אל העולם לכן היא תשאר לעולם כדי להבין ולהשיג (לפי מה שהייתה בהיותה מציאות בגוף), היא לא צריכה לנשימה ולגוף - היא הכרה בלבד שמתלבשת בתוך גוף ונפש טבעית*.

יז [יג] כל הדברים האלו שדברנו בענין זה, כמר מדלי הם; ודברים עמוקים הם, אבל אינם בעמק ענין פרק ראשון ושני. ובאור כל אלו הדברים שבפרק שלישי ורביעי, הוא הנקרא מעשה בראשית. וכך צוו חכמים הראשונים, שאין דורשין גם בדברים האלו ברבים, אלא לאדם אחד בלבד מודיעים דברים אלו ומלמדין אותו. פרק א' - הקב"ה, פ"ב - המלאכים, פ"ג - הגלגלים, פ"ד - היסודות והאדם.

א. אלא שכאן צ"ע ממה שביאר הרמב"ם בענין נצחיות הנפש בהקדמה לפרק חלק, משם משמע שנצחיות הנפש היא רק בגלל שמתחברת עם הבורא הנצחי שמישהו אותו ומתאחדת עם המושכל, וייתכן לפרש שגם כאן זו אותה המשמעות ולכן מסיים שידועת בורא הכל, כי אם לא אין לה קיום אמיתי שהרי היא פועל שיצא מכוח בלבד, והכח שווה בכל בני האדם, ולכן גם כאן יש אותה משמעות של איחוד ה'פועל' של מה שהשיגה עם הקב"ה, ולכן גם אחרי המוות יש לה מציאות אישית כי כל פועל המשיג שונה מחברו, והיא אכן תשאר נצחית כמו המושכל שהתאחדה עימו (וייתכן בדוחק לפרש שכאן זהו ביאור שונה בנצחיות הנפש - שיש לה קיום אישי ובריאה אישית בשונה משאר הצורות ועל כן היא נשארת גם במציאות אחרי המוות, אלא שבהלכות תשובה לא משמע כן כלל).

וריהוק הערך בינו אליהם, רק אז יוכל להבין ולהכיר את הבורא.

כלומר אין כוונת הרמב"ם להתבונן בטבע העולם ובחכמת הטבע (כמו שהבינו רבים) הנבראים שהרמב"ם מנה היו רק אלו שדרכם שייך להבין את הקב"ה ופרטי הגילוי שלו בעולם ובכל ברואיו כולם, הטבע הוא גילוי אלוקות ואת הגילוי צריך לחפש, לא את עצם מציאות הנבראים (ראה ברשימת הרבי הרי"צ בסוף ספר החקירה).

כ [יג] ועניני ארבעה פרקים אלו שבחמש מצוות האלו הם שחכמים הראשונים קוראין אותן פרדס, כמו שאמרו ארבעה נכנסו לפרדס: ואף על פי שגדולי ישראל היו וחכמים גדולים היו, לא כלם היה בהן כוח לידע ולהשיג כל הדברים על ברין.

כא ואני אומר שאין ראוי להטיל בפרדס, אלא מי שנתמלא כרסו לחם ובשר; ולחם ובשר זה, הוא לידע באור האסור והמתיר וכיוצא בהן משאר המצוות. ואף על פי שדברים אלו, דבר קטן קראו אותם חכמים, שהרי אמרו חכמים דבר גדול מעשה מרפכה, ודבר קטן הנה דאביי ורבא; אף על פי כן, ראויין הן להקדימן: שהן מישבין דעתו שלאדם תחלה, ועוד שהן הטובה הגדולה שהשפיע הקדוש ברוך הוא לשוב העולם הזה, כדי לנחל חיי העולם הבא. ואפשר שיידעם הכל—גדול וקטן, איש ואשה, בעל לב רחב ובעל לב קצר. כוון שגם המצוות עניינם לזכך את הדעת ולגלות מעט מעט את הצורה של הנפש מהכח אל הפועל, ולכן צריך להתחיל להתעדן בקיום המצוות ולימוד התורה קודם שמתחילים לנסות להשיג עניין וגילוי מהבורא.

הלכות יסודי התורה פרק ה

מצוות קידוש ה' היא מצווה עיקרית ביותר, ויתבאר להלן בדרך אפשר מדוע, ועל כן אחרי סיום ביאור המצוות שבידיעה מיד מבאר הרמב"ם את מצוות קידוש ה'.

קידוש ה' ואיסור חילול שמו מבווארים בפרק זה, ויש לציין שתחילת ההגדרה של קידוש ה', היא דווקא החיים (ולא המוות) על קידוש שמו. - כלומר שהיהודי צריך לעבור על המצווה בגלל שיוחי בהם^א.

ב במה דברים אמורים, בשאר מצוות—חוץ מעבודה זרה, וגילוי עריות, ושפיכות דמים. אבל שלוש עברות אלו, אם יאמר לו עבר על אחת מהן או

א כל בית ישראל מצוין על קדוש השם הגדול הזה, שנאמר "ונקדשתי, בתוך בני ישראל" (ויקרא כב, לב); ומזהרין שלא לחללו, שנאמר "ולא תחללו, את-שם קדשי" (שם). כיצד—בשעה שיעמד גוי ויאנס את ישראל לעבר על אחת מקל מצוות האמורות בתורה או יהרגנו, יעבר ואל יהרג: שנאמר במצוות, "אשר יעשה אתם האדם וחי בהם" (ויקרא יח, ה)—ולא שימות בהם. ואם מת ולא עבר, הרי זה מתחייב בנפשו. מצוות

א. ולפי זה יש לעיין אם העובר על המצווה מטעם וחי בהם מקיים להרמב"ם את מצוות קידוש ה'.

נֹאמֵר "כִּי-עֲלֶיךָ, הִרְגֵנוּ כָל-הַיּוֹם; נִחַשְׁבָנוּ, כְּצֹאן טֹבְחָה" (תהילים מד, כג), וְעַלֶיְהֶם נֹאמֵר "אֶסְפּוּ-לִי חֲסִידֶי-כְרִתֵי בְרִיתִי, עַל־זִבְחֹ" (תהילים נה).

וְכָל מִי שֶׁנֹּאמַר בּוֹ יִהְרַג וְאֵל יַעֲבֹר, וְעֹבֵר וְלֹא נִהְרַג—הָרִי זֶה מַחְלֵל אֶת הַשֵּׁם, וְאִם הָיָה בְּעֶשְׂרֵה מִיִּשְׂרָאֵל, הָרִי זֶה חָלַל אֶת הַשֵּׁם בְּרַבִּים; וּבִטֵּל מִצְוֹת עֲשֵׂה שֶׁהֵיָא קִדּוּשׁ הַשֵּׁם, וְעֹבֵר עַל מִצְוֹת לֹא תַעֲשֶׂה שֶׁהֵיָא חָלֹל הַשֵּׁם. וְאִךָ עַל פִּי כֵן, מִפְּנֵי שְׂעֵבֵר בְּאֲנָס, אֵין מִלְקִין אוֹתוֹ וְאֵין צָרִיף לֹמַר שְׂאֵין מְמִיתִין אוֹתוֹ בֵּית דִּין, אִפְלוּ הֵרַג בְּאֲנָס: שְׂאֵין מִלְקִין וּמְמִיתִין, אֲלֵא לְעֹבֵר בְּרִצּוֹנוֹ בְּעֵדִים וְהִתְרַאָּה, שֶׁנֹּאמַר בְּנוֹתָן מְזַרְעוּ לַמֶּלֶךְ, וְיִנְתַּתִּי אֲנִי אֶת-פְּנֵי בְּאִישׁ הַהוּא" (ראה ויקרא כג, ג; ויקרא כה, ה); וּמִפִּי הַשְּׂמוּעָה לְמַדּוּ, "הַהוּא" לֹא אָנוֹס וְלֹא שׁוּגֵג וְלֹא מְטָעָה. הַמַּחְלֵל אֶת ה' עֹוֵר עַל לֹאוֹ שֶׁל אוֹתָהּ הַעֲבִירָה, וּבִנוֹסֶף לַכֶּךָ הוּא לֹא הִרָאָה שֶׁה' אַמַּת, וּמ"מ אֵין הַתּוֹרָה מַעֲנִישָׁה אוֹתוֹ כִּי הַכֹּל הִיָּה לֹאוֹנוֹס וְלֹא בְרִצּוֹנוֹ רִצָּה לַחֲלֵל אֶת ה'.

ז וּמָה אִם עֹוֹבֵדָה זָרָה, שֶׁהֵיָא חֲמוּרָה מִן הַכֹּל, הַעֹוֵבֵד אוֹתָהּ בְּאֲנָס אֵינוֹ חֲזִיב כְּרַת, וְאֵין צָרִיף לֹמַר מִיתַת בֵּית דִּין—קַל וְחֲמֹר לְשֶׂאֵר מִצְוֹת הָאֲמוֹרוֹת בַּתּוֹרָה. וּבְעֶרְיֹוֹת, הוּא אוֹמֵר "וְלֹנְעֵר לֹא-תַעֲשֶׂה דְבָר" (דברים כב, כו).

ח [ה] נְשִׁים שְׂאֲמָרוּ לָהֶם גּוֹיִים, תְּנוּ לָנוּ אַחַת מִכֶּם וּנְטַמֵּא אוֹתָהּ, וְאִם לֹאוּ, נְטַמֵּא אֶת כָּלְכֶם—טַמְאוּ אֶת כָּלְךָ, וְאֵל יִמְסְרוּ לָהֶם נֶפֶשׁ אַחַת מִיִּשְׂרָאֵל. וְכֵן אִם אָמְרוּ לָהֶם גּוֹיִים, תְּנוּ לָנוּ אַחַד מִכֶּם וְנִהְרַגְנוּ, וְאִם לֹאוּ, נִהְרַג אֶת כָּלְכֶם—יִהְרַגוּ כָלְכֶם, וְאֵל יִמְסְרוּ לָהֶם נֶפֶשׁ אַחַת מִיִּשְׂרָאֵל.

תִּהְרַג, יִהְרַג וְאֵל יַעֲבֹר. יֵשׁ לְבֹאֵר שְׂיִיכּוֹת מִצְוֹה זֹו לְהַלְכוֹת יִסּוּדֵי הַתּוֹרָה דּוּוֹקֵא שְׂקִידוֹשׁ ה' הוּא לְהִרָאוֹת שְׂאֵין דְבַר חֲשׁוֹב בְּעוֹלָם יוֹתֵר מִהַבּוֹרָא, וּרְקַ עַל יַדֵּי זֶה מֵרָאִים שֶׁה' הוּא מְנַהֵיג הָעוֹלָם בְּאַמַּת, קִידּוּשׁ ה' הוּא גִילּוּי שֶׁל הַמִּצְוֹת שֶׁנִּתְבָּאֵרוּ בְּפִרְקֵי א', עַל יַדֵּי שִׁיְהוּדִי מֵרָאָה אוֹתָם בְּעוֹלָם וּמִתְנַהֵג רַק לְפִיָּהֶם וְאֵין דְבַר חֲשׁוֹב יוֹתֵר מִעַקְרָנוֹת אֵלוֹ יְכוֹל לְהִיּוֹת קִיִּים.

ג בְּמָה דְבָרִים אֲמוֹרִים, בְּזִמְן שֶׁהִגּוּי מִתְכַּוֵּן לְהִנָּאֵת עֲצָמוֹ, גְּבוּן שְׂאֲנָסוֹ לְבָנוֹת לוֹ בֵּיתוֹ בְּשִׁבְתָּ אוֹ לְבִשְׁלוֹ לוֹ תְּבִשְׁלוֹ אוֹ אָנָס אִשָּׁה לְבַעֲלָהּ וְכִיּוֹצֵא בְּזֶה. אֲבָל אִם נִתְכַּוֵּן לְהַעֲבִירוֹ עַל הַמִּצְוֹת בְּלֶבֶד—אִם הָיָה בֵּינוֹ לְבִין עֲצָמוֹ, וְאֵין שֵׁם עֲשֶׂרָה מִיִּשְׂרָאֵל—יַעֲבֹר וְאֵל יִהְרַג; וְאִם אָנָס לְהַעֲבִירוֹ בְּעֶשְׂרֵה מִיִּשְׂרָאֵל—יִהְרַג וְאֵל יַעֲבֹר, וְאִפְלוּ לֹא נִתְכַּוֵּן לְהַעֲבִירוֹ אֲלֵא עַל מִצְוָה מְשֶׂאֵר מִצְוֹת בְּלֶבֶד.

ד [ג] וְכָל הַדְּבָרִים הָאֵלוֹ, שְׂלֵא בְּשַׁעַת הַשְּׂמֵד. אֲבָל בְּשַׁעַת הַשְּׂמֵד, וְהוּא כְּשִׁיעֲמַד מִלְךָ וְשַׁעַת כְּנִבּוּכְדִנְאֶצַּר וְחֲבָרִיו וְיִגְדוּ שְׂמֵד עַל יִשְׂרָאֵל לְבִטֵּל דָּתָם אוֹ מִצְוָה מִן הַמִּצְוֹת—יִהְרַג וְאֵל יַעֲבֹר, אִפְלוּ עַל אַחַת מְשֶׂאֵר מִצְוֹת, בֵּין נְאָנָס בַּתּוֹף עֲשֶׂרָה, בֵּין נְאָנָס בֵּינוֹ לְבִין גּוֹיִים.

ה [ד] כָּל מִי שֶׁנֹּאמַר בּוֹ יַעֲבֹר וְאֵל יִהְרַג, וְנִהְרַג וְלֹא עֹוֵר—הָרִי זֶה מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ. וְכָל מִי שֶׁנֹּאמַר בּוֹ יִהְרַג וְאֵל יַעֲבֹר, וְנִהְרַג וְלֹא עֹוֵר—הָרִי זֶה קִדְּשׁ אֶת הַשֵּׁם. וְאִם הָיָה בְּעֶשְׂרֵה מִיִּשְׂרָאֵל—הָרִי זֶה קִדְּשׁ אֶת הַשֵּׁם בְּרַבִּים, כְּדִנְיָאֵל חֲנַנְיָה מִיִּשְׂאֵל וְעִזְרִיָּה וְכִרְבִּי עֲקִיבָה וְחֲבָרִיו; וְאֵלוֹ הֵם הַרוּגֵי מַלְכוּת, שְׂאֵין מַעֲלָה עַל מַעֲלָתָם, וְעַלֶיְהֶם

ב. ובפנימיות העניינים אפשר לבאר בפשיטות שייכות מסירות נפש ליסודות התורה.

(דברים ו, ה), אפלו הוא נוטל את נפשך. והריגת נפש מישראל לרפות נפש אחרת, או להציל אדם מיד אנס—דבר שהדעת נוטה לו הוא, שאין מאבדין נפש מפני נפש; ועריות הקשו לנפשות, שנאמר "כי כאשר יקום איש על רעהו, ורצחו נפש—פן, הדבר הזה" (דברים כב, כו). בהלכה זו מבאר את המקור בתורה שדווקא על מצוות אלו צריכים למסור את הנפש על קידוש ה'.

יא [ח] במה דברים אמורים שאין מתרפאין בשאר אסורין אלא במקום סכנה—בזמן שהן דרך הנאתן, כמו שמאכילין את החולה שקצים ורמשים, או חמץ בפסח, או שמאכילין אותו ביום הכפורים. אבל שלא דרך הנאתן, כגון שעושין לו רטיה או מלגמה מחמץ או מערלה, או שמשקין אותו דברים שיש בהן מר מערב עם אסורי מאכל, שהרי אין בהן הניה לחך—הרי זה מתר, ואפלו שלא במקום סכנה: חוץ מפלאי הפרם ובשר בחלב—שהן אסורין, אפלו שלא דרך הנאתן; לפיכך אין מתרפאין בהן, אפלו שלא דרך הנאה, אלא במקום סכנה.

יב [ט] מי שנתן עינו באשה וחלה ונטה למות, ואמרו הרופאים אין לו רפואה עד שתבעל לו—אפלו היתה פנויה, ואפלו לדבר עמו מאחורי הגדר—אין מורין לו בכך, וימות ולא יורו לו לדבר עמו מאחורי הגדר: שלא יהו בנות ישראל הפקר, ויבואו בדברים אלו לפרץ בעריות. זו גזירה דרבנן של שב ואל תעשה של פיקו"נ כדי שלא יהיו בנות ישראל

ואם יחדוהו להם ואמרו, תנו לנו פלוני או נהרג את פלכם—אם היה מחיב מיתה פשע בן בכרי, יתנו אותו להם, ואין מורין להם פן, לכתחלה; ואם אינו חיב—יהרגו בלם, ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל. לפי מה שנתבאר לעין יש לבאר עניין נוסף בקידוש ה' הוא האחריות הכללית של יהודי ליהודי אחר, ולכן מצווה זו נמצאת כאן שיש חובה על כל היהודים לקדש את ה' ולא למסור יהודי אחד לעבור עבירה שאסור לקיימה בשום אופן, זוהי מסירת נפש הציבור וזה קידוש ה' נדיר.

ט [ו] כענין שאמרו באנסיין, כך אמרו בחלאים. כיצד—מי שחלה ונטה למות ואמרו הרופאים שרפואתו בדרך פלוני מאסורין שבתורה, עושין לו. ומתרפאין בכל אסורין שבתורה, במקום סכנה: חוץ מעבודה זרה וגלוי עריות ושפיכות דמים—שאפלו במקום סכנה, אין מתרפאין בהם; ואם עבר ונתרפא—עונשין אותו בית דין, ענש הראוי לו. מחלות אינם אונס שהרי עשיית העבירה והבחירה בה באה מרצונו, הוא יכול להתנהג בסדר העולם ויכול לבחור בעבירה, וכשם שבעבירה רגילה שיש לו רצון לקיימה עליו להימנע ממנה, כך גם כאן, אלא שלא עונשים אותו על חילול ה' אלא עונש הראוי לו בעניין זה – סוגי המיתה שמתחייב בהם.

י [ז] ומנין שאפלו במקום סכנת נפשות, אין עוברין על אחת משלוש עברות אלו: שנאמר "ואהבת, את ה' אלהיך, בכל לבבך ובכל נפשך, ובכל מאדך"

ג. כל הלכה זו לכאורה איננה במקום שהרי כאשר אין סכנה הדינים שייכים למאכלות אסורות מדוע הביא הרמב"ם איסור והיתר כאן – ביסודי התורה בהלכות על קידוש ה'?

הלכות יסודי התורה פרק ו

נט

בשחוק, או באכילה ושתיה אצל עמי הארץ וביניהן; או שאין דבורו בנחת עם הבריות, ואינו מקבילן בסבר פנים יפות, אלא בעל קטטה וכעס; וכיוצא בדברים האלו. הכל לפי גדלו שלחכם-צריך שידקדק על עצמו, ויעשה לפנים משורת הדין.

טו וכן אם דקדק החכם על עצמו, והיה דבורו בנחת עם הבריות, ודעתו מערבת עמהם, ומקבילן בסבר פנים יפות, ונעלב מהן ואינו עולבן, מכבד להן ואפלו למקילין לו, ונושא ונותן באמונה, ולא ירבה באריחות עמי הארץ וישבתן, ולא יראה תמיד אלא עוסק בתורה עטוף בציצית מכתר בתפלין, ועושה בכל מעשיו לפנים משורת הדין-והוא שלא יתרחק הרבה, ולא ישתומם הרבה-עד שימצאו הכל מקלסין אותו ואוהבין אותו, ומתאיין למעשיו: הרי זה קדש את השם, ועליו הכתוב אומר "ויאמר לי, עבדי-אתה-ישראל, אשר-בה אתפאר" (ישעיהו מט,ג). זהו קידוש ה' שאיננו שייך לעברות או למצוות, אלא הוספה לפנים משורת הדין, ומ"מ על ידי שמתנהג כך ואנשים רוצים להיות שייכים לעם חכם ונבון זה ולהיות ת"ח כמוהו, ה"ה מקדש את ה'.

פרוצות, ועל כן זה נמצא כאן אחרי גמר הגדרת המצווה דאורייתא.

יג [נין] כל העובר מדעתו בלא אנס על אחת מכל מצוות האמורות בתורה, בשאט בנפש להכעיס-הרי זה מחלל את השם; ולפיכך נאמר בשבועת שקר, "וחללת את-שם אלהיך, אני ה'" (ויקרא יט,יב). ואם עבר בעשרה מישראל, הרי זה חלל את השם ברבים. וכן כל הפורש מעברה או עשה מצוה, לא מפני דבר בעולם, לא פחד ולא יראה, ולא לבקש פבוד, אלא מפני הבורא ברוך הוא, כמניעת יוסף הצדיק עצמו מאשת רבו-הרי זה מקדש את השם. על פי מיקומה של הלכה זו משמע שגם היא דרבנן, או שהיא מדאורייתא גם כן אלא שאין זה דיני מיתה ולכן הובאה בסוף, ומ"מ היא מצד קדושת ה' ולכן היא כאן.

יד [יא] ויש דברים אחרים שהם בכלל חילול השם, והוא שיעשה אדם גדול בתורה ומפרסם בחסידות, דברים שהבריות מרננים אחריו בשבילן, ואף על פי שאינם עברות-הרי זה מחלל את השם: כגון שלוקח ואינו נותן דמי הלקח לאלתר, והוא שיש לו, ונמצאו המוכרין תוכעין אותו, והוא מקיפן; או שירבה

הלכות יסודי התורה פרק ו

חובה לקדש את ה' כדרכים שנתבארו בפרק הקודם, וחייבים לכבדו גם כן, ולכן אסור למחוק אותו ולזלזל בו חלילה ע"כ ולכן בא פרק זה אחרי איסור חילול ה', הסדר בפרק זה הוא: האיסור למחוק שם, לנתן מזבח, לשרוף עצי ה', ואח"כ דינים דרבנן השייכים לאיסורים אלו.

ד. אע"פ שאין כאן קידוש ה' אלא רק חובת מיתה, אולי יש לומר שמ"מ יש כאן קידוש ה' כאשר אדם יקשיב להוראת חכמים וימות בגלל זה.

א. ויש לומר שזו השייכות של מצוות אלו להלכות יסודי התורה, שא"ז רק צד השני של עבודה זרה אלא ממש קידוש ה' וכבורו שנת' לעיל כמה זה מעיקרי הדת.

ו כלי שהיה שם כתוב עליו—קוצץ את מקום השם, וגונוזו. אפלו היה השם חקוק בכלי מתכות או בכלי זכוכית, והתיך הכלי—הרי זה לוקה: אלא חותך את מקומו, וגונוזו. וכן אם היה שם כתוב על בשרו, הרי זה לא ירחץ ולא יסוך ולא יעמד במקום הטנפת. נודמנה לו טבילה שלמצה—כורך עליו גמי, וטובל; ואם לא מצא גמי, מסבב אחריו. ולא יהדק, כדי שלא יחץ—שלא אמרו לכרך עליו, אלא מפני שאסור לעמד בפני השם ערם. על ידי גרמא מותר למחוק את השם מבשרו, אלא שגרמא כאן היא צריכה להיות כך שהאדם לא יביא את עצמו לידי גרמא זו מרצונו, ולכן רק טבילה של מצווה נקראת גרמא אמיתית אבל רחיצה וסיכה סתם אינם 'גרמא' ואסורים. דין נוסף שנראה מהלכה זו שייך לאיסור לעמוד במקום הטינופת - שלא נאמר שאסור לתת אזכרות במקום הטינופת במפורש ורק כאן נאמר, ולכאורה לפי משנת י"ל שגם זה מדיני קידוש ה' וכבוד שמותיו הקדושים.

ז הסותר אפלו אכן אחת דרך השחתה מן המזבח, או מן ההיכל, או משאָר העזרה—לוקה: שנאמר בעבודה זרה, "כי את-מזבחתם תתצו" (שמות לד, יג; וראה דברים יב, ג); וכתוב "לא-תעשון פן, לה' אלהיכם" (דברים יב, ד). וכן השורף עצי הקדש דרך השחתה—לוקה, שנאמר "ואשריהם תשרפון באש . . . לא-תעשון פן, לה' אלהיכם" (דברים יב, ג-ד). אין אשירה לקב"ה אלא לעבודה זרה בלבד, ומ"מ כתוב שלא תעשון כן לה' אלוהיכם' גם על 'אשריהם תשרפון באש' ולכן חייבים לומר שישנו איסור מיוחד

א כל המאבד שם מן השמות הקדושים הטהורים שנקרא בהן הקדוש ברוך הוא, לוקה מן התורה—שהרי הוא אומר בעבודה זרה, "ואבדתם את-שָׁמַם . . . לא-תעשון פן, לה' אלהיכם" (דברים יב, ג-ד).

ב ושבעה שמות הן—השם הנכתב יוד הא ואו הא והוא השם המפרש, או הנכתב אֵלֶף דָּאל נון יוד, וְאֵל, וְאֱלוֹהִים, וְאֱלֹהִים, וְאֵלֹהֵי, וְשָׁדִי, וְצִבְאוֹת. כל המוחק אפלו אות אחת משבעה שמות אלו, לוקה.

ג כל הנטפל לשם מלפניו, מתר למחוקו: כגון למד מלה, ובית מבאלהים, וכיוצא בהן—אינן בקדשת השם. וכל הנטפל לשם מאחוריו, כגון כף שלא להיך, וכף מים שלא להיכם, וכיוצא בהן—אינן נמחקים; והרי הן כשאָר אותיות שלשם, מפני שהשם מקדשן. ואף על פי שנקדשו ואסור למחוקן, המוחק אלו האותיות הנטפלות אינו לוקה, אֲבָל מכין אותו מכת מרדות.

ד כתב אֵלֶף למד מאלהים, יוד הא מה—אינו נמחק; ואין צריך לומר יה, שהוא שם בפני עצמו, מפני שזה השם, מקצת שם המפרש הוא. אֲבָל הכותב שין דלת משדי, צאד בית מצבאות—הרי זה נמחק.

ה שאר הפנויין שמשבחין בהן הקדוש ברוך הוא, כגון חנון ורחום הגדול הגבור והנורא הנאמן קנא וחזק וכיוצא בהן—הרי הן כשאָר דברי הקדש, ומתיר למחוקן. מותר למחוקן כדי לתקן ולסדרם אבל אסור להשחיתם מדרבנן כדלהלן.

שאסור לשרוף עצי הקדש¹.

אף זה שנאמר "אֲדָנִי, אִם-נָא מִצָּאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ" (בראשית יח, ג), הרי הוא קדש. כל השמות האמורות בלוט-הל, חוץ מזה: "אל-נא, אֲדָנִי. הִנֵּה-נָא מִצָּא עֲבָדְךָ חֵן" (בראשית יט, יח-יט). כל השמות האמורות בגבעת בנימין, קדש. כל השמות האמורות במיכה, הל. כל השמות האמורות בנבות, קדש. לכאורה טעם הבאת הלכה זו הוא בשביל לפרט דינים פרטיים במי המחוייב מלקות מהתורה ועל אלו אזכרות.

י כל שלמה האמור בשיר השירים-קדש, וְהָרִי הוּא כְּשֶׁאֵר הַכְּנֹוֹיִן; חוץ מזה: "הָאֶלֶף לָךְ שְׁלֹמֹה" (שיר השירים ח, יב). כל מלכיא האמור בדניאל-הל, חוץ מזה: "אֲנִתְ מֶלְכָּא, מְלַךְ מֶלְכָּא" (דניאל ב, לו), וְהָרִי הוּא כְּשֶׁאֵר הַכְּנֹוֹיִן. אין לזה כל שייכות לדיני איבוד ה', שהרי הכינויין אינם כשם ה' לענין האיסור מהתורה, ומדרבנן אין חילוק ביניהם לכל התורה כולה, אלא לדיני שבועה והוא רק סיום הברייתא מקור דברי הרמב"ם, וצ"ע מדוע שייך זה דווקא כאן.

ח כתבי הקדש בלן, ופרושיהן ובאורייהן-אסור לשרוף אותן או לאבדן ביד; והמאבד ביד, לוקה מכת מרדות. במה דברים אמורים, בכתבי הקדש שכתבו אותן ישראל בקדשה. אבל מין ישראל שכתב ספר תורה, שורפין אותו עם האזכרות שבו, מפני שאינו מאמין בקדשת השם, ולא כתבו אלא והוא מעלה בדעתו שזה כשאר הדברים; והואיל ודעתו כן, לא נתקדש השם, ומצוה לשרפו, כדי שלא להניח שם למינים ולא למעשיהם. אבל גוי שכתב את השם, גונזין אותו; וכן כתבי הקדש שבלו או שכתבן גוי, יגנזו. רבנן גזרו שלא ישחית סתם כתבי הקודש ואפי' תושב"ע אסור מצד דין זה, שהרי גם זה הוא חילול שמו - תורתו - אלא שמהתורה האיסור הוא שמות קדושה בלבד, ורבנן גזרו על כל התורה כולה, ועד שלוקה מכת מרדות אם מאבדן ביד.

ט כל השמות האמורות באברהם, קדש;

הלכות יסודי התורה פרק ז

הנבואה איננה רק פרט בדת ישראל, אלא ממש מיסודי הדת ולכן ביאור מצוות הנביא מבוארים בהלכות יסודי התורה. גם ב"ג העיקרים הרמב"ם הביא שלושה עיקרים המבוארים בפרקים אלו, ולכן ישנה חשיבות מיוחדת להבנת שיטת הרמב"ם בעניין הנבואה שלגביו הרי זה ממש מיסודות האמונה (משא"כ לחולקים עליו ואומרים שאין הנבואה עיקר בדת מצ"ע).

פרק זה מדבר על הנביא כעיקר מיסודות הדת, מיהו הנביא ומהי הנבואה וכיצד מתנבאים.

א מִיִּסוּדֵי הַדֶּת, לִידַע שֶׁהָאֵל מְנַבֵּא אֶת בְּנֵי הָאָדָם; וְאִין הַנְּבִואָה חֵלָה אֵלָא עַל חָכֵם גְּדוֹל בְּחָכְמָה, גְּבוּר בְּמַדוּתוֹ, וְלֹא יְהִיָּה יִצְרוֹ מִתְגַּבֵּר עָלָיו בְּדָבָר בְּעוֹלָם אֵלָא

ב. ולכאורה א"כ מדוע לא נאסר לגדע כל הקדש שנא' גם "פסילי אלוהיהם תגדעו", שהרי שייכות עצי הקדש לאשירה דומה לשייכות בין אבני הקדש לפסילים.

ג. מה שאין כן השרוף שאינו לוקה. בסוף הלכה זו יל"ע מה דין גוי שאינו מאמין בקדושת ה' - גוי אתאיסט, שאולי אין משמעות לכפירתו בגלל היותו גוי.

נוספת על מה שקיים בכוח ה'צורה' והנפש שקיבל בטבע ככל אדם, כעת הבנתו והשגתו באלוקות איננה תלויה עוד ברמתו השכלית אלא ברוח הקודש השורה עליו וממנה יכול לקבל השגות נעלות לאין ערוך - כרצון ה', רוח הקודש היא ההכנה אל הנבואה עצמה שאינה מתקבלת אפי' בכוחות הגוף.

ג ובעת שתנוח עליו הרוח—תתערב נפשו במעלת המלאכים הנקראים אישים, ויהפך לאיש אחר, ויבין בדעתו שאינו כמות שהיה, אלא שנתעלה על מעלת שאר בני אדם החכמים: כמו שנאמר בשאול, "והתנבית עמם; ונהפכת לאיש אחר" (שמואל א יו). מלאך (צורה) רוחנית בלבד יכול להבין למעלה ממה שחומר וצורה יכולים לקבל, ויש שייכות בין הנביא בעל רוח"ק לבין המלאך, כי יש משהו למעלה מחומר וצורה רגילים בנביא (ומ"מ אפי' הנביא הכי עליון מבין את מציאות הבורא עצמו פחות ממלאכים כנ"ל לגבי משה רבינו שכיוון שהוא עדיין בחומר אינו יכול להשיג כמלאך).

ד [ב] הנביאים, מעלות מעלות הן: כמו שיש בחכמה חכם גדול מחברו, כך בנבואה נביא גדול מנביא. וכלן אין רואין מראה הנבואה אלא בחלום בחזיון הלילה, או ביום אחר שתפל עליהן תרדמה: כמו שנאמר "במראה אליו אתודע, בחלום אדבר בו" (במדבר יב). כמו"נ מביא הרמב"ם כו"כ דרגות בנבואה כפי שמשמע מספרי הנביאים ובלשונות בהם מתארים את נבואתם.

ה וכלן, כשמתנבאין, אבריהן מזדעזעין וכוח הגוף כושל, ועשתונותיהם מטרפות ותשארו הדעה פנויה להבין מה שתראה: כמו שנאמר באברהם, "והנה

הוא מתגבר בדעתו על יצרו תמיד, בעל דעה רחבה נכונה עד מאוד. מיסודות הדת היא הידיעה שישנה נבואה, כיוון שללא הנבואה והחיבור בין הנבראים אל בוראם כי אז אין שום מטרה בעולם, אילו ה' אינו יכול למסור את מציאות הרוחניות אל העולם - כי אז הדרך היחידה להבין את העולם היא רק על ידי התעמקות בעולם עצמו, רק הנבואה מקשרת בין הבורא והלמעלה מהטבע אל הטבע, וכיוון שיש נבואה ברצון ה' ולא בטבע העולם יש שייכות בין הגבול אל השכל הבל"ג של ה', הנבואה היא הדרך מצד אחד להיות בעולם ומצד שני להיות שייכים למעלה מהעולם וגדרו. ולכן צריך להיות אדם מושלם (לא חייב להיות יהודי) עדין שמה שמעניין אותו בעולם זה רק רוחניות וקדושה, כדי להיות שייך להעביר את הקדושה והרוחניות אל העולם הזה.

ב אדם שהוא ממלא בכל המדות האלו, שלם בגופו, כשיפגוש לפחדים וימשך באותן העניינות הגדולים הרחוקים, ותהיה לו דעת נכונה להבין ולהשיג, והוא מתקדש והולך פורש מדרכי כלל העם ההולכים במחשפי הזמן, והולך מזרז עצמו ומלמד נפשו שלא תהיה לו מחשבה כלל באחד מדברים בטלים, ולא מהבלי הזמן ותחבולותיו, אלא דעתו תמיד פנויה למעלה, קשורה תחת הפסא, להבין אותן הצורות הקדושות הטהורות, ומסתכל בחקמתו שלהקדוש ברוך הוא בלה מצורה ראשונה עד טבור הארץ, ויודע מהם גדלו—מיד רוח הקדוש שורה עליו. הדרך לקבלת הנבואה היא רק על ידי שלימות שכלית באלוקות, אדם ששכלו מושקע ברוחניות בלבד ויודע את גדולת ה' כפי יכולתו מיד רוח"ק שורה עליו ונותנת לו הבנה מחודשת לגמרי באלוקים, כאילו

מבין מדוע יבוא נבוכדנצר להחריב את ירושלים באופן טבעי כי האמת והשכל הבל"ג מכריחים את זה, ואז מודיע לנו בלשון הנבואה שהיא המסקנה.

ח [ד] כל הנביאים—אין מתנבאין בכל עת שירצו, אלא מכוננין דעתן ויושבין שמחים וטובי לב ומתבודדין: שאין הנבואה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות, אלא מתוך שמחה. לפיכך בני הנביאים, לפניהם נכל ותף ותליל וכנור, והם מבקשים הנבואה; וזה הוא שנגאמר "והמה מתנבאים" (שמואל א י"ה)—כלומר מהלכין בדרך הנבואה עד שינבאו, כמו שאתה אומר פלוני מתגדל. כלומר אפי' הנביא ששייך לרוח"ק אינו מקבל בכל עת שירצה נבואה אלא רק אם דעתו מכוונת היטב יכול לקבל נבואה מה', ועל כן חייבים להיות מבודדים ושמחים עד שמתנבאים.

ט [ה] אלו שהם מבקשים להתנבא, הם הנקראים בני הנביאים. ואף על פי שמכוננין דעתן, ואפשר שתשרה שכינה עליהן, ואפשר שלא תשרה. כאן צריך להבין מה הם 'בני הנביאים' ומה החילוק בינם אל הנביאים בעצמן וי"ל שבני הנביאים הם אלו המנסים להיות נביאים, שיכולים להתנבאות אבל ממש לא תמיד (על הנביאים דובר לעיל, שיש להם רוח"ק כי ה' בחר בהם, ומתנבאים כשדעתם מכוונת היטב), ומהם שיצליחו ויהיו נביאים (שמיד שורה עליהם רוח הקודש, וכשיוונו דעתם – יקבלו נבואה) ומהם שלא יצליחו וישארו בני נביאים בלבד, ולפי זה פי' 'אפשר שלא תשרה' היינו לא עכשיו – אבל בזמן אחר יכולה לשרות עליהם שכינה. עוד י"ל להיפך שאפי' נביאים בתחילת דרכם כשרוצים להתנבאות ומנסים, נקראים בני נביאים

אימה חשכה גדלה, נפלת עליו" (בראשית טו, יב); וכמו שנגאמר בדיניאל, "והודי, נהפך עלי למשחית, ולא עצרתי, כח" (דיניאל י, ח). לא רק שבחירת הנבואה היא על ידי הא-ל, הנבואה עצמה אינה כלל בכוח הגוף ועל כן הנביא חייב לבטל את כל כוחותיו ולהפנות את כל כולו לקבלת הנבואה.

ו [ג] הדברים שמודיעין לנביא במראה הנבואה—דרך משל מודיעין לו, ומיד יחקק בלבו פתרון המשל במראה הנבואה, וידע מה הוא: כמו הסלם שראה יעקוב אבינו, ומלאכים עולים ויורדים בו, והוא היה משל למלכיות, ושעבודן; וכמו החיות שראה יחזקאל, והסיר הנפות ומקל שקד שראה ירמיה, והמגלה שראה יחזקאל, והאיפה שראה זכריה.

ז וכן שאר הנביאים, יש מהן אומרין המשל ופתרונו כמו אלו; ויש מהן אומרין הפתרון בלבד. ופעמים אומרין המשל בלבד בלא פתרון, כמקצת דברי יחזקאל וזכריה. וכלם, במשל ודרך חידה הם מתנבאים. המקור לזה הוא מכך שבמשה נאמר "פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בחידות" כלומר ששאר הנביאים קיבלו את הנבואה בחידות (אפי' שלעיתים מסרו לנו רק את ההגיון והנמשל) כי קיבלו על ידי מלאך דהיינו מציאות נפרדת (כמותם) המשיגה את ה'. אבל גם הנבואה שנאמרה אלינו איננה האמת האלוקית המפורשת, כיוון שלומר שה' כועס או רוצה דבר מסוים זה גם נכון רק בהגשמה והגדרה השייכת לעולם הזה בלבד, מצד האמת אין כעס ואין רצון אלא אמת שכלית אחת בלבד, והכח של הנביא הוא לקבל גילוי של האמת בנוגע לעניין מסוים שעליו מתנבא ובכל זאת לא לדעת את כל האמת כהקב"ה. הנביא

(במדבר ז, פט). למשה סוג נבואתו שונה מכל הנבואות, הוא היה שלימות הנביאים וקיבל את הנבואה באופן הכי טוב שרק אפשר, ורק הוא היה שלימות האדם שהתחבר ללמעלה מן הטבע באופן הכי שלם, ולכן קיבל את הנבואה והוא בכוחו.

יא כָּל הַנְּבִיאִים, עַל יְדֵי מַלְאָךְ; לְפִיכֶךָ רוֹאֵין מֵה שֶׁהֵן רוֹאֵין בְּמִשְׁלַח וְחִידָה.

ומשה רבנו, לא על ידי מלאך, שְׁנֵאמֶר "פֶּה אֶל-פֶּה אֲדַבֵּר-בוֹ" (במדבר יב, ח), וְנִאֲמַר "וְדַבַּר ה' אֶל-מֹשֶׁה פְּנִים אֶל-פְּנִים" (שמות לג, יא), וְנִאֲמַר "וּתְמַנֶּת ה', יְבִיט" (במדבר יב, ח): כְּלוּמַר שֶׁאֵין שָׁם מִשְׁלַח, אֲלֵא רוֹאֵה הַדְּבָר עַל פְּרִיז בְּלֹא חִידָה בְּלֹא מִשְׁלַח; הוּא שֶׁהַתּוֹרָה מְעִידָה עָלָיו, "וּמְרִאָה וְלֹא בְחִידָת" (שם), שֶׁאֵינוּ מְתַנַּבֵּא בְחִידָה אֲלֵא בְּמְרִאָה, שְׁרוּאָה הַדְּבָר עַל פְּרִיז. כִּיוּן שֶׁמִּשָּׁה לֹא מְקַבֵּל אֶת הַנְּבִיאָה דֶרֶךְ אֲמִצְעֵי הַיָּמִין שֶׁאֵינוּ רוֹאֵה אֶת הָאֲמִתּוֹת כְּמִקְבֵּל לְפִי שֶׁכֻּלּוֹ אֵלֵא הוּא מְצַלִּיחַ לְרֹאוֹת אֶת הָאֲמִתּוֹת מִצַּ"ע כְּבִיכּוֹל כְּמוֹ שֶׁה' רוֹאֵה אוֹתָהּ, וְלֹכֵן אֵין שִׁיכּוֹת לְמוֹשֶׁה הַעוֹלָם וּמוֹשֶׁגִים אַחֵרִים כְּמִשְׁלֵים מְלַבֵּד הָאֲמִתּוֹת בְּנְבוּאָה זוֹ.

יב כָּל הַנְּבִיאִים, יִרְאִין וְנִבְהָלִין וּמִתְמוֹגְגִים. וּמֹשֶׁה רַבְּנּוּ, אֵינוֹ כֵּן; הוּא שֶׁהִתְקַוֵּב אוֹמֵר "כִּפְאֲשֶׁר יְדַבֵּר אִישׁ אֶל-רֵעֵהוּ" (שמות לג, יא): כְּמוֹ שֶׁאֵין אָדָם נִבְהָל לְשִׁמְעַת דְּבָרֵי חֲבֵרוֹ, כִּף הִיָּה כּוֹחַ בְּדַעְתּוֹ שֶׁלְמֹשֶׁה רַבְּנּוּ לְהִבָּיֵן דְּבָרֵי הַנְּבוּאָה; וְהוּא עוֹמֵד עַל עֲמֻדוֹ שְׁלֵם.

יג כָּל הַנְּבִיאִים, אֵין מְתַנַּבֵּאִים בְּכָל עַת שְׁרִיצוֹ. וּמֹשֶׁה רַבְּנּוּ, אֵינוֹ כֵּן, אֲלֵא כָּל זְמַן שֶׁיִּחְפֹּץ, רוּחַ הַקֹּדֶשׁ לּוֹבֵשֶׁתוֹ וְנִבְוֵאָה שׁוֹרָה עָלָיו; וְאֵינוֹ צָרִיף לְכַוֵּן דַּעְתּוֹ וְלִהְיוֹת זְדִמָּן לָהּ, שֶׁהִרִי הוּא מְכַוֵּן וּמְזַמֵּן עוֹמֵד, כְּמִלְאָכֵי הַשָּׁרֵת. לְפִיכֶךָ מְתַנַּבֵּא בְּכָל מוֹעֵד, לְדַבֵּר אֹתוֹ, וַיִּשְׁמַע אֶת-הַקּוֹל

ורק כאשר מצליחים נקראים נביאים, ולפי"ז כל נביא הוא גם בן נביא בתחילת דרכו, ופי' 'שלא תשרה' הוא לעולם שלעולם לא יתנבא. ולפי הפי' השני יש לומר שכלל לא דובר על קבלת הנבואה בכל עת, אלא מקבלים הנבואה תמיד ברצון ה', ורק שער שמקבלים נקראים בני הנביאים, ורוח הקודש שורה גם על בני הנביאים.

יוצא מזה שסדר הדברים הוא: ורה"ק שורה על כל מי שפורש מעולם הזה, ונבואה רק על מי שה' בוחר בו להיות נביא (בוחר שיכול להנבאות בכל עת שירצה, או שיכול להתנבאות בכלל וכל פעם ברצון ה' מחדש).

כי המקבלים את הנבואה אינם מקבלים אותה ברצונם כהמשך טבעי להשגה ועדינות (נפשית וגופנית), חייב להיות רצון ה' עליון לתת לאיש זה דווקא את הנבואה ועל כן לא כל אדם יכול לקבל נבואה ויהיו חכמים גדולים שלא יזכו לנבואה כלל, כי כנ"ל הנבואה היא שייכות של למעלה מהטבע והקב"ה אל הבריאה, דווקא כאשר אין זה המשך אוטומטי זה מבטא הרבה יותר שכל הנהגת העולם היא ע"י האלוקים, כי הבחירה באדם זה ולא באחר היא קיימת בעולם עצמו, וכל משך זמן הנבואה ישנה התערבות אלוקית בתוך הטבע.

י [ו] כָּל הַדְּבָרִים שֶׁאֲמַרְנוּ, הֵן דֶּרֶךְ הַנְּבוּאָה לְכָל הַנְּבִיאִים הָרִאשׁוֹנִים וְהָאַחֲרוֹנִים—חוּץ מִמֹּשֶׁה, רַבְּנּוּ וְרַבֵּן שֶׁלְכָל הַנְּבִיאִים. וְמֵה הִפְרֵשׁ יֵשׁ בֵּין נְבוּאָת מֹשֶׁה לְשֶׁאֵר כָּל הַנְּבִיאִים—שֶׁכָּל הַנְּבִיאִים, בְּחִלוֹם אוֹ בְּמְרִאָה; וּמֹשֶׁה רַבְּנּוּ—הוּא עַר וְעוֹמֵד, שֶׁנִּאֲמַר "וּבִבְאֵ מֹשֶׁה אֶל-אֱהֵל מוֹעֵד, לְדַבֵּר אֹתוֹ, וַיִּשְׁמַע אֶת-הַקּוֹל"

יכול להיות שהנביא יוסיף רק לעצמו נבואה עבור עצמו, ויש שיתנבא לאנשים וכדי שיקשיבו הרי הוא צריך להוכיח שהוא נביא על ידי מופת (שיתבאר לקמן שייכותו לעניין הנבואה), וכל המאמינים בנבואה מיד מקשיבים לו ומקיימים דבריו.

טז ולא כל העושה אות ומופת, מאמיניו אותו שהוא נביא: אלא אדם שקיינו יודעין בו מתחלתו שהוא ראוי לנבואה בחקמתו ובמעשיו, שנתעלה בהן על כל בני גילו, והיה מהלך בדרך הנבואה ובקדושתה ופרישותה, ואחר כך בא ועשה אות ומופת ואמר שהאל שלחו—מצוה לשמע ממנו, שנאמר "אליו, תשמעון" (דברים יח, טו). אחרי שידע כל אדם את עצם עניין הנבואה שהוא מיסודי הדת מביא הרמב"ם מצווה להקשיב לו לכל מה שיאמר הנביא, כי דרכו ה' מתגלה אל העולם הזה ומבטא את רצונו.

יז ואפשר שיעשה אות ומופת ואינו נביא, וזה האות יש לו דברים בגו; ואף על פי כן, מצווה לשמע לו, הואיל ואדם גדול הוא וחקם וראוי לנבואה, מעמידין אותו על חזקתו—שפך נצטוינו: כמו שנצטוינו לחתך הדין על פי שנים עדים כשרים, ואף על פי שאפשר שהעידו בשקר, הואיל וכשרים הם אצלנו, מעמידין אותן על כשרותן. ובדברים האלו וכיוצא בהן, נאמר "הנסתרת—לה", אלהינו; והנגלת לנו ולבנינו" (דברים כט, כח), ונאמר "כי האדם יראה לעינים, וה' יראה ללבב" (שמואל א טז, ז). המצווה היא לשמוע למי שנראה נביא ומתנהג כנביא, כי האדם יכול רק לדעת את מה שענינו רואות, וברגע שהאדם מאמין שישנה נבואה ורק לא יודע מי הוא הנביא עליו להקשיב למי שנראה נביא (ראה רק בפ"י

עת, שנאמר "עמדו ואשמעה, מה-יצוה ה' לכם" (במדבר ט, ח). ארבעת הכדלים אלו (ער, לא במשל, לא חרא, בכל עת) מייחדים את משה מכל הנביאים, ועל כן הוא השלם שהיה בהם ויהיה בהם לעולם, וכל זה לא שייך לתוכן נבואתו של משה רבינו כלל, אלא לסוג נבואתו שהוא באין ערוך לכל הדרגות המובאות במו"נ.

הנביאים שלא מתנבאים בכל עת שירצו הכוונה: שיצטרכו לכוון דעתם לפי הפירוש הראשון, ולפי הפי' השני בכלל צריכים שה' ירצה.

יז ובה הכטיחו האל, שנאמר "לך, אומר להם: שובו לכם, לאהליכם. ואתה, פה עמד עמדי" (דברים ה, כו-ז). הא למדת שכל הנביאים, כשהנבואה מסתלקת, חוזרין לאהלים, שהוא צרכי הגוף כלן כשאר העם; לפיכך אינן פורשין מנשותיהן. ומשה רבנו, לא חזר לאהלו הראשון; לפיכך פרש מן האשה לעולם ומכל הדומה לה, ונקשרה דעתו בצור העולמים, ולא נסתלק ההוד מעליו לעולם וקרן עור פניו, ונתקדש כמלאכים. כשם שכל עניין המלאכים הוא רק להבין את הבורא, כך גם משה כל עניינו היה להבין את הבורא וכל הזמן ללא הפסק.

טו [ז] הנביא, אפשר שתהיה נבואתו לעצמו בלבד, להרחיב לבו ולהוסיף דעתו, עד שידע מה שלא היה יודע, מאותן הדברים הגדולים. ואפשר שישלח לעם מעמי הארץ, או לאנשי עיר או ממלכה, לבונן אותם ולהודיעם מה יעשו, או למנע אותם ממעשים הרעים שבידיהם; וכשמשלחין אותו, נוהגין לו אות ומופת כדי שידעו העם שהאל שלחו באמת. נבואה היא חיבור לאלוקות ולכן

פרטי הדינים בנוגע לנבואה ומה הוא אות, כאן לא מובא מה הוא האות אלא רק מעניין הנביא המהותי).

הלכות יסודי התורה פרק ח

לאחר שבפרק הקודם נתבאר היסוד של הנבואה, והאדם הצליח להבין שיש מציאות כזו ומהי מטרתה וכיצד היא מגיעה, בפרק זה יבאר הרמב"ם כהמשך שכל מה שנת' שם שייך בכלל לכל נבואה בין לישראל בין לגוים, אלא שלעמ"י יש עניין מיוחד שמשם קיבל נבואה מיוחדת שכל עם ישראל עד לה, וכיוון שכל הנבואות לא יכולות לבטל נבואה זו, ואין אפשרות לאדם להאמין לנבואה אחרת שתאמר "משה לא נתנבא" וגם אם היה לה אות ומופת הרבה יותר גדול ממשם כדלקמן (כלומר שבפרק הקודם נתבארה הנבואה כעניין שכלי ומהותי, וכאן תבאר בשייכותה לתורה).

עמכם (דברים ה,ד), וְנֹאמַר "לא את-אבותינו, פרת ה' את-הברית הזאת" (דברים ה,ג). במתן תורה ומעמד הר סיני כל ישראל בעצמם ראו את נבואתו של משה רבינו ולא רק את זה שהוא נביא. בד"כ בני האדם המקבילים מן הנביאים יכולים להעיד על כך שהם נביאים בלבד, שהרי עשו להם אות ומופת ולכן יש להם קשר לקב"ה, אבל אין להם שום יכולת לדבר על נבואתם עצמה שהרי מעולם לא ראו ושמעו נבואה מסויימת, אבל כאן עם ישראל עד ממש שמשם רבינו קיבל נבואה מה' לומר לבניי, ועל כן כל עם ישראל האמין לנבואה זו הרבה יותר מכל נבואה אחרת. ולכן אי אפשר להקשות אולי מ"ת היה בלט וכישוף כי עם ישראל ראה את הנבואה של משה ממש הוא ראה שמשם קיבל את הנבואה ולא ראה את שמשם נביא בלבד, ולכן זה לעולם. כביכול כל עם ישראל נתנבא במתן תורה את נבואת משה.

ג ומנין שבמעמד הר סיני לבדו, היא הראיה לנבואתו שהיא אמת שאין בו דפי-שנאמר "הנה אנכי בא אליך בעב הענן, בעבור ישמע העם בדברי עמך, וגם-בך יאמינו לעולם" (שמות יט,ט): מקלל שקדם דבר זה, לא האמינו בו

א משה רבנו-לא האמינו בו ישראל, מפני האותות שעשה: שהמאמין על פי האותות-יש בלבו דפי, שאפשר שיעשה האות בלאט וכשוף. אלא כל האותות שעשה במדבר, לפי הצורך עשאן-לא להביא ראיה על הנבואה: צרף להשקיע את המצריים, קרע את היים והצלים בו. צרכנו למזון, הוריד לנו את המן. צמאו, בקע להם את האבן. פפרו בו עדת קרח, בלעה אותם הארץ. וכן, שאר כל האותות. אכן גם משה רבינו עשה מופתים ואותות שמראים שהם למעלה מהטבע, אבל אדם לא יודע להבדיל היטב בין טבע ללמעלה מהטבע, ולכן יכול להיות שיחשוש שלמרות כל האותות אולי הנביא איננו נביא ואין לו קשר ללמעלה מהטבע, ורק שהצליח להטעות אותו. דהיינו שאפילו שעניין הנבואה מצד עצמו הוא הגיוני ומוכרח, מכל מקום ישנו ספק פרטי - עניין אינדיבידואלי השייך לכל אדם פרטי.

ב ובמה האמינו בו, במעמד הר סיני: שעניינו ראו, ולא זר, ואזנינו שמעו, ולא אחר-האש והקולות והלפידים. והוא נגש אל הערפל, והקול מדבר אליו; ואנו שומעים: משה, משה-לך אמר להם כך וכו'. וכן הוא אומר "פנים בפנים, דבר ה'

ומהרהר ומחשב, והיה נשמש מלידך, ואמר "והן לא-אמינו לי" (שמות ד,א)–עד שהודיעו הקדוש ברוך הוא, שאלו האותות אינן אלא עד שיצאו ממצרים; ואחר שיצאו ויעמדו על הקר הזה, יסתלק ההרהור שמהרהרין אחריו, שאני נותן לך פאן אות שידעו שאני שלחתיך באמת מבתלה, ולא ישאר בלבן הרהור. והוא שהכתוב אומר "וזה-לך האות, כי אנכי שלחתיך: בהוציאתי את-העם, ממצרים, תעבדון את-האלהים, על ההר הזה" (שמות ג,יב).

ו נמצאת אומר, שכל נביא שיעמד אחר משה רבנו, אין אנו מאמינים בו מפני האות לבדו, כדי שנאמר אם יעשה אות נשמע לו לכל מה שיאמר; אלא מפני המצוה שאנו משה בתורה, ואמר אם נתן אות, "אליו, תשמעו" (דברים יח,טו): כמו שאנו לחתך הדבר על פי שני עדים, ואף על פי שאין אנו יודעין אם אמת העידו אם שקר; כך מצוה לשמע מזה הנביא, אם האות אמת או בכשוף ולאט. ואחרי שאנחנו מאמינים בנבואה באה נבואת משה רבינו ואמרה לנו אין יותר נבואה שכל עם ישראל 'נתנבא' יחד, ועל כן נבואה זו נהייתה שורש לכל הנבואות שיבואו לעולם דאין נבואה חזקה ממנה, ואחרי זה כבר לא יכול להיות לנו ספק בכל הנבואות שהם רצון ה', שהרי משה אמר לנו שכל נביא שיעשה אות מסוים הרי חובה עלינו לדעת שזה רצון ה' ולעם ישראל כבר לא משנה אם ה' אמר לו באמת או שה' אמר לנו לשמוע לנביא זה על ידי משה.

נאמנות שהיא עומדת לעולם, אלא נאמנות שיש אחריה הרהור ומחשבה. אחרי שכולם ראו את הנבואה בעצמה אין אפשרות לעם זה לא להאמין במשה, והרי זה כאילו כל עם ישראל יחד נתנבא את נבואת משה, זו הדרך הכי גבוהה לקבל נבואה מנביא – לראות את מקור נבואתו, ולהעיד על נבואתו.

ד [ב] נמצאו אלו ששלח להם, הם העדים על נבואתו שהיא אמת, ואינו צריך לעשות להם אות: שהם והוא אחד בדבר, כשני עדים שראו דבר אחד ביחד–שכל אחד מהם עד לחברו שהוא אומר אמת, ואין אחד מהם צריך להביא ראיה לחברו. כך משה רבנו–כל ישראל עדים לו אחר מעמד הר סיני, ואינו צריך לעשות להם אות. ברגע שכל עם ישראל עד לנבואת משה רבינו הרי הם לא רק עדים שראו שמה נביא, אלא הם עדים ממש על אותה נבואה שקיבל משה רבינו. לכאורה צריך עיון מהי ההדגשה שהם והוא אחד בדבר כשני עדים.. שאי"ז נבואה של בני אדם שהוא נביא, אלא השתתפות בעדות אתו, וי"ל שהרי הם ומשה עדים שמה קיבל נבואה מה', ואם מכאן ואילך אומר להם משה נבואה מסוימת הם יודעים שהוא ממש משיג את מה שה' רוצה ממנו ועל כן לא ישאלו ממנו שום אות לפני כל נבואה.

ה וזה הוא שאמר לו הקדוש ברוך הוא בתחלת נבואתו, בעת שנתן לו האותות לעשותן במצרים, ואמר לו "ושמעו, לקלך" (שמות ג,יח): ידע משה רבנו שהמאמין על פי האותות, יש בלבו דפי

א. ובפרט שמה היה הנביא הכי גדול שהיה ועם ישראל ראה שנבואתו היא באופן שיכול לעמוד על עמדו ולקבל את נבואתו, הוא יודע שזו הדרך שמה מקבל את נבואתו ועל כן קיבל ממנו את כל התורה כולה, אלא שלא נזכר בפרק זה כלל וצ"ע מדוע.

לכל נביא ללא ספק שזה מה שה' רוצה שנעשה.

ח הא למה הדבר דומה: לעדים שהעידו לאדם על דבר שראה בעיניו, שאינו כמו שראה—שאינו שומע להן, אלא יודע בודאי שהן עדי שקר.

ט לפיכך אמרה תורה שאם בא האות והמופת, "לא תשמע, אל דברי הנביא ההוא" (דברים יג, ד): שהרי זה בא אליך באות ומופת, להכחיש מה שראית בעיניך; והואיל ואינו מאמינין במופת, אלא מפני המצוה שענינו משה, היאך נקבל מאות זה שבא להכחיש נבואתו של משה, שראינו ושמענו. ולכן התורה יכולה לומר לנו לא להקשיב לנביא אף שכל כוח התורה הוא גם מנבואה, כי נבואה זו אנחנו ראינו משא"כ נבואת הנביא החדש הזה, וברור שלא נשמע לנבואתו של נביא זה.

ז [ג] לפיכך אם עמד נביא ועשה אותות ומופתים גדולים, ובקש להכחיש נבואתו של משה רבנו—אין שומעין לו; ואנו יודעין ביחוד שאותן האותות בלאט וכשוף הן, לפי שנבואת משה רבנו אינה על פי האותות כדי שנערך אותות זה לאותות זה, אלא בעינינו ראינוה וביאנוה שמענוה, כמו ששמע הוא. ולכן אין כל סיכוי שנשמע לנביא שיאמר לנו שנבואתו של משה אינה נבואה, שהרי כל מה שאנחנו מאמינים לנביא בלי ספק הוא בגלל שאנו מאמינים למשה בלי ספק שהרי אנחנו מעידים על נבואתו ולא על זה שהוא נביא, וברור שאותותיו של נביא זה הם כישוף. ולפי זה גוים שלא קיבלו את נבואת משה לכאורה יש מקום לומר שיקשיבו לכל נביא שנראה להם שהוא נביא ולכל מה שיאמר, אלא שיקבלו זאת בעירובן מוגבל דאולי עושה בלאט וכישוף, ונשאר עניין אינדיבידואלי לכל גוי להאמין ברצונו, אבל ישראל מאמינים

הלכות יסודי התורה פרק ט

לאחר הפרק המדבר על נבואת משה רבינו ועל עצמתה המחודשת. שרק בגללה מקבלים את כל שאר הנבואות, בפרק זה נתקדם שלב אחד נוסף. נבואת משה מצהירה על עצמה שכל התוכן שלה הוא נצחי, וכיוון שכך אין כל אפשרות לנביא אחר לומר דבר ולהוסיף או לגרוע בתורה.

וכן הוא אומר "חקת עולם לדורותיכם" (ויקרא ג, יז; ועוד שבעה מקומות), ונאמר "לא בשמים, היא" (דברים ל, יב). הא למדת שאין נביא רשאי לחדש דבר, מצתה. כיוון שנאמר בתורה עד עולם הרי היא ופירושה נצחיים, ואין זמן שבו נבואה זו תבטל, וממילא אין נביא יכול לומר נבואה זו בטלה, אלא היא נצחית עד עולם. וכיוון שנאמר "לא בשמים היא" כלומר שלא נצפה להבנתה משמים

א דבר ברור ומפורש בתורה, שהיא מצוה עומדת לעולם ולעולמי עולמים: אין לה לא שנוי, ולא גרעון ולא תוספת, שנאמר "את כל הדבר, אשר אנכי מצוה אתכם—אתו תשמרו, לעשות: לא-תסף עליו, ולא תגרע ממנו" (דברים יג, א); ונאמר "והנגלת לנו ולבנינו, עד-עולם—לעשות, את-כל-דברי התורה הזאת" (דברים כט, כח). הא למדת שכל דברי תורה, מציון אנו לעשותן עד עולם;

ג,כב). אם אין כח לנביא לדבר בכלל על דברי התורה לעם ישראל, מדוע אמרה התורה שיהיה נביא לעם ישראל 'כמוך' מה צורך לישראל בנביאים על פי התורה, מדוע ה' צריך להקים נביא עבור ישראל, הנבואה יכולה להמשיך כעניין פרטי של כל נביא בפ"ע (ראה להלן בפ"י מה תפקידיו של הנביא מצ"ע, ובפרט שישנה נבואה עצמאית כנ"ל פ"ז) ומדוע שנביא יהיה שייך לכל עם ישראל כציווי תורני ולא סתם כנבואה רגילה? אלא שתפקידו יהיה להזהיר את העם על ידי שיאמר מה היא חכמת ה' כעת וכיצד ממנה אפשר לראות את העתיד ולפ"ז יזהרו עם ישראל להתנהג בדרך התומצ"צ כאילו מקבלים שוב את נבואת משה.

ד וכן אם צִנְנוּ בְּדַבְרֵי הַרְשָׁוֹת, כְּגוֹן לְכוּ לְמַקְוִים פְּלוֹנֵי או אֵל תִּלְכוּ, עֲשׂוּ מִלְחָמָה הַיּוֹם או אֵל תַּעֲשׂוּ, בְּנֵי חוּמָה זו או אֵל תִּבְנוּהָ—מִצְוָה לְשִׁמְעַ לֹ; וְהַעֲבֹר עַל דְּבָרָיו—חֵיב מִיתָה בְיַדֵי שָׁמַיִם, שְׁנֹאמַר "וְהָיָה, הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא־יִשְׁמַע אֶל־דְּבָרֵי, אֲשֶׁר יְדַבֵּר, בְּשָׁמַיִם—אֲנֹכִי, אֲדַרְשׁ מֵעַמּוֹ" (דברים יח, ט). [ג] וְכֵן נִבְיָא שְׁעֵבַר עַל דְּבָרֵי עֲצָמוֹ, וְהַכּוֹכֵב נִבְוֵאתוֹ—חֵיב מִיתָה בְיַדֵי שָׁמַיִם; וּבְשִׁלְשֶׁתָן נֹאמַר "אֲנֹכִי, אֲדַרְשׁ מֵעַמּוֹ". ולא רק שיחזקנו על אודות התורה מצווה לנו לשמוע אליו שעל זה ביאר הרמב"ם שזו מטרת הנביא, אלא אפילו בדבר שלא נבין את השייכות שלו לקיום התורה שהרי הוא מדברי הרשות, מ"מ חובה עלינו לקבל את נבואתו ומה שאומר לנו. ומי שלא ישמע לנבואתו שכוחה מה' יומת בידי שמים, וכן נביא שעבר על דברי עצמו וכבש נבואתו יומת בידי שמים - שהרי רק ה' יודע את

כי ה' לא יבארה לנו משמים - ברור שאין נביא גם יכול לפרש דבר בתורה מכח נבואתו, וכל הלכה צריכה להיות מובנת בשכל ושהאדם יפרשנה בשכלו.

ב לְפִיכֶם אִם יַעֲמֹד אִישׁ, בֵּין מִיִּשְׂרָאֵל בֵּין מֵן הָאֲמוֹת, וַיַּעֲשֶׂה אוֹת וּמוֹפֵת וַיֹּאמֶר שְׁה' שְׁלַחוּ לְהוֹסִיף מִצְוָה, או לְגַלֵּעַ מִצְוָה, או לְפָרֵשׁ בְּמִצְוָה מֵן הַמִּצְוֹת פְּרוּשׁ שְׁלֹא שְׁמַעְנוּ מִמֶּשֶׁה, או שְׁאָמַר שְׁאוֹתֵן הַמִּצְוֹת שְׁנֹצְטוּ בְּהֵן יִשְׂרָאֵל אֵינָן לְעוֹלָם וּלְדוֹרֵי דוֹרוֹת אֵלָא מִצְוֹת לְפִי זְמַן הָיוּ—הָרִי זֶה נִבְיָא שְׁקַר, שְׁהָרִי כָּא לְהַכְחִישׁ נְבוֹאָתוֹ שְׁלִמֶשֶׁה; וּמִיתָתוֹ בְּהַנְקָה, עַל שְׁהִיד לְדַבֵּר בְּשֵׁם ה' אֲשֶׁר לֹא צִוְּהוּ, שְׁהוּא בְּרוּךְ שְׁמוֹ צִוְּה לְמֶשֶׁה שְׁהַמִּצְוָה הַזֹּאת "לָנוּ וּלְבָנֵינוּ, עַד־עוֹלָם" (דברים כט, כח), וְ"לֹא אִישׁ אֵל וַיִּכְזֹב" (במדבר כג, ט). לפיכך אנחנו יכולים לדעת מיהו נביא שקר על פי התורה, מי שמדבר על התורה, כל אדם כזה בוודאי משקר, ולא זו בלבד שנאסר עלינו לשמוע אליו, חובה עליו להרוג אותו שהרי בוודאי דיבר דבר שלא שמע מאלוהים, ואפי' אם עשה לנו אותות ומופתים רבים - אינו יכול לעמוד נגד נבואת משה רבינו שכנ"ל בפ"ח היא מביאה את הוודאות האמיתית של המקבלים נבואתו. ומוסיף בסיום הלכה זו שלא איש א-ל ויכזב ועל כן בוודאי לא יחזור בו ויבטל את המצוות אלא האמת והרצון שבהם קיים לעולם ונצחי.

ג [ב] אִם כֵּן, לְמָה נֹאמַר בַּתּוֹרָה "נִבְיָא אֲקִיִּים לָהֶם מִקְרַב אֲחֵיהֶם" (דברים יח, יח)—לֹא לְעֲשׂוֹת דָּת הוּא כָּא, אֵלָא לְצוּת עַל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה, וּלְהַזְהִיר הָעַם שְׁלֹא יַעֲבְרוּ עָלֶיהָ, כְּמוֹ שְׁאָמַר הָאֲחֵרוֹן שְׁבָהֶם "זְכֹרוּ, תּוֹרַת מֹשֶׁה עַבְדְּי" (מלאכי

נבואתו^א.

ה וכן אם יאמר לנו הנביא שגודע לנו שהוא נביא, לעבר על אחת מקל מצוות האמורות בתורה או על מצוות הרבה, בין קלות בין חמורות, לפי שעה—מצוה לשמע לו. וכן למדנו מחכמים הראשונים, מפי השמועה: בכל, אם יאמר לך נביא עבר על דברי תורה, כאלהו בהר הפרמל, שמע לו—חוץ מעבודה זרה. והוא, שיהיה הדבר לפי שעה—גזון אלהו בהר הפרמל, שהקריב עולה בחוץ, וירושלים נבחרה, והמקריב בחוץ חייב כרת. ומפני שהוא נביא, מצוה לשמע לו; וגם בזה נאמר "אליו, תשמעו" (דברים יח, טו). ובפירוש התורה שניתן לנו נתבאר שיש כח לנביא לומר לנו לעבור על מצווה לפי שעה, ומצווים אנו להקשיב לכל דבר שיאמר, כי גם זו היא דרך לחזקנו בתומ"צ במצב בו ישראל נמצאים, אלא שלא מבטל המצווה חלילה, אלא רק אומר שהיא לפי שעה.

ו ואלו שאלו את אלהו ואמרו לו, נעקר מה שכתוב בתורה "פן-תעלה עלתיך, בכל-מקום, אשר תראה" (דברים יב, יג)—היה אומר לא, אלא המקריב בחוץ לעולם חייב כרת, כמו שצוה משה; אבל אני היום אקריב בחוץ בדבר ה', כדי להכחיש נביאי הפעל. הרמב"ם מוסיף "כדי להכחיש נביאי הבעל" שרק לכן יכול לבאר את עשיית העבירה הזו.

ז ועל הדרך הזאת, אם צונו כל הנביאים לעבר לפי שעה, מצוה לשמע להם; ואם אמרו שהדבר נעקר לעולם—מיתתן בחנק, שהתורה אמרה "לנו ולבנינו, עד-עולם" (דברים כט, כח). [ד] וכן אם עקר דבר מדברים שלמדנו מפי השמועה, או שאמר בדין מדיני תורה שה' צוה לו שהדין כך הוא והלכה כדברי פלוני—הרי זה נביא שקר, ויחנק אף על פי שעשה אות: שהרי בא להכחיש תורה שאמרה "לא בשמים, היא" (דברים ל, יב). אבל לפי שעה, שומעין לו בכלי.

ח [ה] במה דברים אמורים, בשאר מצוות; אבל בעבודה זרה—אין שומעין לו, ואפלו לפי שעה. ואפלו עשה אותות ומופתים גדולים, ואמר שה' צוהו שתעבד עבודה זרה היום בלבד, או בשעה זו בלבד—הרי זה דבר סרה על ה'; ועל זה צוה הכתוב ואמר "ובא האות והמופת . . . לא תשמע . . . פי דבר-סרה על-ה' אלהיכם" (דברים יג, ג-ו): שהרי זה בא להכחיש נבואתו של משה. ולפיכך גידע בנדאי שהוא נביא שקר, וכל שעשה בלאט וכשוף עשה; ויחנק. גם ע"ז נאמר בתורה שאין כח לנביא לומר לעבדה, ואפי' לפי שעה, כלומר בתורה נאמר שאסור להקשיב לנביא האומר לעבוד ע"ז כלומר שבכל העבירות (אפי' ג"ע וש"ד) אלא שנאמר שהתורה היא נצחית, ולכן צ"ל שלפי שעה יש כח לבטל את כל המצוות מלבד ע"ז שהיא מצווה מיוחדת.

א. די"ל שכל נבואה לרבים שייכת לחיזוק הדת.

ב. וצ"ע עד מתי נחשב לפי שעה, והאם יכול לומר לפי שעה בזמן הגלות למשל.

ג. יל"ע האם יש חובה על הנביא בכל פעם לבאר את הסיבה שלו לעשיית העבירה בחוץ או שאין אפשרות להבינה לעיתים ועל כן מה שיאמר יעשו גם ללא הסבר.

ד. מעניין שהרמב"ם חזר על כך שמיתתו בחנק למרות שהזכיר את שתי הנקודות הללו בתחילת הפרק הזה עצמו.

אָמְתִית. וְשֶׁהוּא הָיָה אָב לְנִבְיָאִים. לְקוֹדְמִים לְפָנָיו וְלִבְּאִים אַחֲרָיו: פ"ט שהתורה היא נצחית: "אָנִי מֵאֲמִין בְּאֶמוּנַת שְׁלֹמֹה, שְׁזֹאת הַתּוֹרָה לֹא תִּהְיֶה מִחֻלְפֶּת וְלֹא תִּהְיֶה תּוֹרָה אַחֲרֵת מֵאֵת הַבּוֹרָא יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ":

ג' הפרקים האחרונים מסודרים לפי ג' עיקרים מי"ג עיקרי האמונה: פ"ז מדבר על מהות הנבואה בכלל: "אָנִי מֵאֲמִין בְּאֶמוּנַת שְׁלֹמֹה, שְׁכָל דְּבָרֵי נְבִיאִים אָמֵת": פ"ח המדבר על נבואת משה רבינו: "אָנִי מֵאֲמִין בְּאֶמוּנַת שְׁלֹמֹה, שְׁנִבּוֹאֵת מִשֶּׁה רַבְּנוּ עָלָיו הַשְּׁלוֹם הַיְתֵה

הלכות יסודי התורה פרק י

לאחר שלמדנו על כל ענייני הנבואה בכלל בפרק זה נראה חידוש גדול מאוד, נביא שהגיע אל העם בכדי להיות נביא, כלומר ללא שליחות מיוחדת לומר לבנ"י ובכל זאת יש לו תפקיד בעצם שליחותו להיות נביא לישראל, ועל ידי שהוא נביא לישראל הוא מקרב את ליבם לה' ולתומ"צ כפי שראינו בפרק הקודם שזו מטרת הנביא בישראל.

או הַחִיָּה מֵת וְכִיּוֹצֵא בְּאֵלֹהֵי, וְאַחַר כֵּן נִאֲמִין בְּךָ. אֵלֹהֵי אֱמִירֵינוּ לוֹ, אִם נְבִיא אֲתָה, אָמַר לָנוּ דְּבָרִים הַעֲתִידִין לְהִיטֵב; וְהוּא אֹמֵר, וְאָנוּ מִחֻכִּים לוֹ לְרִאוֹת הַיְבִיאוֹ דְּבָרָיו: אִם לֹא יָבוֹאוּ, וְאֶפְלוּ נִפְל דְּבַר אֶחָד קָטָן—בִּידוּעַ שֶׁהוּא נְבִיא שְׁקֵר. וְלִכְּן כִּאֲשֶׁר הַנְּבִיא הִגִּיעַ עִם טַעֲנָה שֶׁהוּא נְבִיא נְבוּדָה אֲתוֹ בַּעֲנִיַּן הָאוֹת וְחִזְיוֹן הַעֲתִידוֹת, וְכִיוּן שֶׁהַתּוֹרָה בַּחֲרָה סוּג כֹּזֵה שֶׁל אוֹת יֵשׁ לוֹמֵר שֶׁזֶה הוּא תַּפְקִידוֹ שֶׁל הַנְּבִיא כְּדֵי לְחַזֵּק אֶת הַתּוֹרָה, הוּא יֹאמֵר לָנוּ אֵת הַעֲתִידוֹת כְּדֵי שֶׁנִּבְטַח בְּה' וְלֹא נִפְנֶה אֶל עֲבוּדָה זֶרָה.

ג וְאִם בָּאוּ דְּבָרָיו בְּלֵם, יְהִי בְּעֵינֵינוּ נִאֲמֵן. [ב] וּבּוֹדֵקִין אוֹתוֹ פְּעָמִים הַרְבֵּה. אִם נִמְצְאוּ דְּבָרָיו בְּלֵם נִאֲמֵנוּ, הִרִי זֶה נְבִיא אָמֵת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמָר בְּשִׁמוּאֵל, "וַיִּדַע, כָּל-יִשְׂרָאֵל, מִדָּן, וְעַד-בְּאֵר שֶׁבַע: כִּי נִאֲמֵן שְׁמוּאֵל, לְנִבְיָא לְה' (שְׁמוּאֵל א, ג, כ). כֹּל עַמִּי יָדַע כִּיוּן שְׁכוֹלֵם שִׁמְעוּ עַל כּוֹחוֹ

א כֹּל נְבִיא שִׁיעֵמַד לָנוּ וַיֹּאמֵר שֶׁה' שְׁלָחוּ, אֵינּוּ צָרִיךְ לַעֲשׂוֹת אוֹת כְּאֶחָד מֵאוֹתוֹת מִשֶּׁה רַבְּנוּ אוֹתוֹת אֱלֹהֵינוּ וְאֱלִישַׁע, שִׁישׁ בֵּהֶן שְׁנוֹי מִנְּהִגוֹ שְׁלַעוֹלָם; אֵלֹהֵי הָאוֹת שֶׁלוֹ שִׁיאֲמַר דְּבָרִים הַעֲתִידִין לְהִיטֵב בְּעוֹלָם, וַיֹּאמְרוּ דְּבָרָיו, שֶׁנֶּאֱמָר "וְכִי תֹאמְרוּ, בְּלִבְבְּכֶם: אֵיכָה נִדַּע אֶת-הַדָּבָר . . ." (דְּבָרִים יח, כא). בַּתּוֹרָה נִתְבָּאֲרוּ הָאוֹתוֹת שֶׁהַנְּבִיא צָרִיךְ לַעֲשׂוֹת כְּדֵי שֶׁנִּאֲמִין בּוֹ, כְּמוֹבֵן שֶׁכֹּל מוֹפֵת הַיּוֹצֵא מִגִּדְרֵי הַטֶּבַע הוּא אוֹת, אֲבָל כִּלְלֵל הָאוֹת הוּא חִזְיוֹן הַעֲתִידוֹת עַל יְדֵי שֶׁהַנְּבִיא יִבְשֵׁר לָנוּ אֵת הַעֲתִיד תַּחֲלוֹל עֲלֵינוּ הַחוּבָה לְשִׁמּוֹעַ לוֹ וְלִקְבֹּל מִמֶּנּוּ כֹל מַה שִׁיאֲמַר, שֶׁעַל זֶה נֹאמַר 'נִדַּע אֶת הַדְּבָר' הַעֲתִיד לְבוֹא (בְּשׁוֹנָה מִקּוֹסְמִים שֶׁאֲסוּר לְהִקְשִׁיב לָהֶם).

ב לְפִיכֶם כְּשִׁיבּוֹא אֲדָם הָרְאוּ לְנִבּוּאָה בְּמִלְאָכּוֹת ה', וְלֹא יָבוֹא לְהוֹסִיף וְלֹא לְגַרֵעַ, אֵלֹהֵי לְעַבֵּד אֶת ה' בְּמַצּוֹת הַתּוֹרָה—אֵין אוֹמְרִין לוֹ קָרַע לָנוּ אֶת הַיָּם

א. דאל"כ תמוה מה מחדש בפרק זה על הפרקים הקודמים, ובדוחק יש לומר שמפרש את סדר הדברים למעשה ולמסקנה.

ז היא למדת שאין הנביא עומד לנו, אלא להודיענו דברים העתידים להיות בעולם, משכע ורעב מלחמה ושלום וכיוצא בהן; ואפלו צרכי יחיד מודיע לו, כשאל שאבדה לו אבדה והלך לנביא להודיעו מקומה. וכיוצא באלו הדברים, הוא שיאמר הנביא—לא שיעשה דת אחרת, או יוסיף מצוה או יגרע. וכיוון שזה האות שעל הנביא לעשות יש לומר שזוהי מטרתו בקידום הדת בעולם, וזו לשון הרמב"ם 'אלא להודיענו' כלומר על ידי שהנביא רואה את השכל האלוקי הכללי הוא יכול לדעת את העתיד במידה מסוימת ועל כן הוא יכול 'להשתמש' במהותו כנביא ולקרב את ליבות עם ישראל לה' על ידי שמוכיח אותם מחד ומועיל להם מאידך. הנביא איננו רק המצווה ציווים, הנביא צריך להיות אישי ואדם שבעיקר אכפת לו משאר היהודים והוא מסייע להם בכל יכולתו הרוחנית.

ח [ד] דברי הפרענות שהנביא אומר, כגון שיאמר פלוני ימות או שנה פלונית שנת רעב או מלחמה וכיוצא בדברים אלו—אם לא עמדו דבריו, אין בהם תכונה ולא לנבואתו; ואין אומרין הנה דבר דברת ולא בא: שהקדוש ברוך הוא "ארך אפים ורב-חסד, ונחם על-הרעה" (יואל ב, ג); יונה ד, ב); ואפשר שעשו תשובה ונסלח להם כאנשי נינוה, או שתלה להם כחזקיה.

ט אבל אם הבטיח על טובה ואמר שיהיה כך וכך, ולא באה הטובה שאמר—בידוע שהוא נביא שקר: שכל דבר טובה שיגזר האל, אפלו על

הגדול בהגדת העתיד ועל כן קיבלו ממנו את כל מה שהיה לו לומר.

ד [ג] והלוא המעוננים והקוסמים אומרין מה עתיד להיות, ומה הפרש בין הנביא ובינם—אלא שהמעוננים והקוסמים וכיוצא בהן, מקצת דבריהן מתקיימן ומקצתן אין מתקיימן: כענין שנאמר "יעמדו-נא ויושיעך הברי שמים, החזים בכוכבים, מודעים להדשים, מאשר יבאו עליך" (ישעיהו מז, יג)—"מאשר", ולא כל אשר. ואפשר שלא יתקיים מדבריהם כלום, אלא יטעו בכל, כענין שנאמר "מפר אתות בדים, וקסמים יהולל" (ישעיהו מד, כה).

ה אבל הנביא—כל דבריו קיימן, שנאמר "כי לא יפל מדבר ה' ארצה" (מלכים ב י, י). וכן הוא אומר "הנביא אשר-אתו חלום, יספר חלום, ואשר דברי אתו, ידבר דברי אמת: מה לתבן את-הבר, נאם-ה'" (ירמיהו כג, כח)—כלומר שדברי הקוסמים והחלומות כתבן שנתערב בו מעט בר, ודבר ה' כבר שאין בו תבן כלל.

ו ובדבר הזה הבטיח הכתוב ואמר, שאותן הדברים שמודיעין המעוננים והקוסמים לאמות ומכזבין—הנביא יודיע לכם דברי האמת, ואין אתם צריכין למעונן וקוסם וכיוצא בו: שנאמר "לא-ימצא בך, מעביר בנו-ובתו באש . . . כי הגוים האלה . . . נביא מקרבך מאחיה . . ." (דברים יח, יט). כיוון שכל ציווי נביא בא בהמשך אל האיסור על מעוננים וקוסמים הכוונה שהנביא בא לפתור את בעיית הקוסמים והרצון למאגיה, על ידי הנביא עם ישראל לא יזדקק עוד לדברים כאלו.

ב. ולכן אדה"ז כותב במכתבו שהנביא יכול לומר עניינים בגשמיות כי זה החידוש של הנביא על הרב והצדיק, הוא שייך לגשמיותם של עם ישראל, והוא מסייע להם בזה.

פרנסתם וחייהם הגשמיים.

יב נביא שנודעה נבואתו והאמנו דבריו פעם אחר פעם, או שהעיד לו נביא, והיה הולך בדרכי הנבואה—אסור לחשב אחריו ולהרהר בנבואתו, שמה אינה אמת. ואסור לנסותו יותר מדי, ולא נהיה הולכים ומנסים לעולם: שנאמר "לא תנסו, את-ה' אלהיכם, כאשר נסיתם, במסה" (דברים ו, טז), שאמרו "היש ה' בקרבנו" (שמות יז, ז). אלא מאחר שנודע שזה נביא, יאמינו וידעו כי ה' בקרבם; ולא יהרהרו ולא יחשבו אחריו, כענין שנאמר "וידעו, כי נביא היה בתוכם" (יחזקאל ב, ה; יחזקאל לג, לג). לא ינסו ויסתפקו שמה הוא עדיין איננו נביא אמת, אלא ישאלו אותו מבלי כוונה לבדוק אותו.

תנאי—אינו חוזר. הא למדת, שבדברי הטובה בלבד יבחן הנביא.

י הוא שירמיהו אומר בתשובתו לחנניה בן עזור, כשהיה ירמיה מתנבא לרעה וחנוניה לטובה. אומר לו חנניה, אם לא יעמדו דברי, אין בזה ראיה שאני נביא שקר; אבל אם לא יעמדו דבריך, יודע שאתה נביא שקר: שנאמר "אך-שמע-נא את הדבר הזה" (ראה ירמיהו כח, ז).

יא [ה] נביא שהעיד לו נביא אחר שהוא נביא—הרי זה בחזקת נביא, ואין זה השני צריך חקירה: שהרי משה רבנו העיד ליהושוע, והאמינו בו כל ישראל קדם שיעשה אות. וכן לדורות. אלא חייבים להקשיב לו, אבל הוא יוכיח את עצמו בכל זמן שעם ישראל יברר אצלו את

ג. אלא שעצ"ע אם כל הזמן שואלים אותו שאלות של פרנסה כנ"ל כיצד אפשר בכלל להסתפק בנבואתו, הרי הוא תמיד מוכיח את עצמו. ויל"ע עוד בביאור פרק זה וראה באגרת תימן כיצד מתבאר שם ענין זה.

הלכות דעות

יש בכללן אחת עשרה מצוות—חמש מצוות עשה, ושש מצוות לא תעשה; וזה הוא פּרָטָן: (א) להדמות בדרך־יו; (ב) להדבק ביוֹדְעֵיו; (ג) לאהב את רעים; (ד) לאהב את הגרים; (ה) שלא לשנא אחים; (ו) להוכיח; (ז) שלא להלבין פנים; (ח) שלא לענות אמללים; (ט) שלא להלך רכיל; (י) שלא לנקם; (יא) שלא לנטר. ובאור כל המצוות האלו בפרקים אלו.

הלכות דעות פרק א

על האדם יש מצווה ללכת בדרכי ה', אבל כיוון שה' איננו מתנהג על פי רגשות שונות יש לומר שדרכי ה' הם הדרכים הכי הגיוניים ללכת בהם, ובפרט שכן נאמר והתבאר על ידי הנביאים*, וזה עניין הפרק הקרוב.

בצער גדול; ויש שהוא מאבד כל ממונו בידו, לדעתו. ועל דרכים אלו—שאָר כָּל הדעות, כגון מהולל ואונן, וכילי ושוע, ואכזרי ורחמן, ורף לבב ואמיץ לב, וכך פּיוצָא בְהֵן. כל הדעות שהובאו כאן הן הקיצוניות ביותר מכל אפשרויות ההתנהגות.

ד [ב] ויש בין כל דעה ודעה הרחוקה ממנה בקצה האחר, דעות בינוניות זו רחוקה מזו. וכל הדעות—יש מהן דעות שהן לאדם מתחלת בריתו, לפי טבע גופו; ויש מהן דעות שטבעו שלאדם זה מכּוֹן וְעֵתִיד לְקַבֵּל אוֹתָם, במהרה יתר משאר הדעות; ויש מהן שאינן לאדם מתחלת בריתו, אלא למד אותן מאחרים או שנפנה להן מעצמו, לפי מחשבה שעלתה בלבו או ששמע שזו הדעה טובה לו ובה ראוי לילך, והנהיג עצמו בה עד שנקבעה. כלומר לא משנה מדוע לאדם יש מידה מסוימת, בין אם מבחירה ובין אם תכונה מולדת (אבל ההתנהגות עצמה

א דעות הרבה יש לכל אחד ואחד מבני אדם, וזו משנה מזו ורחוקה ממנה ביותר: יש אדם שהוא בעל חמה, כועס תמיד; ויש אדם שדעתו מישבת עליו, ואינו כועס כלל—ואם כועס, יכעס כעס מעט בכמה שנים. ויש אדם שהוא גבה לב ביותר, ויש שהוא שפל רוח עד מאוד. ויש שהוא בעל תאנה, לא תשבע נפשו מהלך בתאוּתָה; ויש שהוא טהור גוף ביותר, לא יתאנה אפלו לדברים מעוטים שהגוף צריך להם. דעות כאן הכוונה דרכי התנהגות מסויימים, כלומר 'מידות', תפקידו של האדם לקבוע בליבו את המידה הטובה וזו מצווה דאורייתא.

ב ויש בעל נפש רחבה, שלא תשבע נפשו מכל ממון העולם, כענין שנאמר "אהב כסף לא יִשְׁבַע כֶּסֶף" (קוהלת ה, ט); ויש מקצר, שדין אפלו דבר מועט שלא יספק לו, ולא ירדה להשיג כל צרכו.

ג ויש שהוא מסגף עצמו בקרעב וקובץ על ידו, ואינו אוכל פרוטה משלו אלא

א. בהקדמה לאבות מביא הרמב"ם הוכחות רבות לזה.

הלכות דעות פרק א

עה

אחרת. והבחינה בין שתי האפשרויות היא בידי השכל.

ח וכן לא יתאנה אלא לדברים שהגוף צריך להם ואי אפשר לחיות בזולתן, כענין שנאמר "צדיק—אכל, לשבע נפשו" (משלי יג, כה). וכן לא יהא עמל בעסקו אלא להשיג דבר שצריך לו לחיי שעה, כענין שנאמר "טוב מעט, לצדיק" (תהילים לו, טז). ולא יקבץ ידו ביותר, ולא יפזר כל ממונו, אלא נותן צדקה כפי מסת ידו, ומלנה כראוי למי שצריך. ולא יהא מהולל ושוחק, ולא עצב ואונן, אלא שמח כל ימיו בנחת, בסבר פנים יפות. וכן שאר דעותיו. ודרך זה, היא דרך החכמים. החכם יודע לשער את דעותיו ביחס אל המקרה ולכן נקרא המתנהג כן 'חכם'.

ט כל אדם שדעותיו פלן דעות בינוניות ממצעות. נקרא חכם; [ה] ומי שהוא מדקדק על עצמו ביותר ויתרחק מדעה בינונית מעט לצד זה או לצד זה, נקרא חסיד.

י כיצד: מי שיתרחק מגבה הלב עד הקצה האחרון, ויהיה שפל רוח ביותר—נקרא חסיד; וזו היא מדת חסידות. ואם נתרחק עד האמצע בלבד, ויהיה ענו—נקרא חכם; וזו היא מדת חכמה. ועל דרך זה, שאר כל הדעות. וחסידים הראשונים היו מטיין דעות שלהן מדרך האמצעית כנגד שתי הקצוות: יש דעה שמטיין אותה כנגד הקצה האחרון, ויש דעה שמטיין אותה כנגד הקצה הראשון; וזה הוא לפנים משורת הדין. לפנים משורת הדין יש מקום ללכת בקו האמצע למקום קיצוני יותר.

וההחלטות המושכלות אינן דרכי התנהגות, כלומר כאשר אדם בוחר בדבר מסויים הוא בוחר רק לפי השכל הטהור שכעת מתגלה אצלו, ועל כן המידות לא קובעות את החלטותיו (אלו), בכל מצב הוא יכול וצריך לשנות את טבעו, כי המצווה היא ללכת בדרכי ה', וזה אפשרי בכל מצב ולכל אדם.

ה [ג] שני קצוות הרחוקות זו מזו שבכל דעה ודעה, אינן דרך טובה; ואין ראוי לו לאדם ללכת בהן, ולא ללמדן לעצמו. ואם מצא טבעו נוטה לאחת מהן, או מוכן לאחת מהן, או שבקר למד אחת מהן, ונהג בה—יחזיר עצמו למוטב וילך בדרך הטובים, והיא דרך הישרה.

ו [ד] הדרך הישרה—היא מדה בינונית שבכל דעה ודעה, מכל דעות שיש לאדם; והיא הדעה שהיא רחוקה משני הקצוות רחוק שונה, ואינה קרובה לא לזו ולא לזו. ולפיכך צוו חכמים הראשונים שיהא אדם שם דעותיו תמיד, ומשער אותן ומכוון אותן בדרך האמצעית, כדי שיהא שלם. דרך האמצע היא הכי הגיונית מכיוון שהיא ההתנהגות שנותנת הכי הרבה מקום לשכל, האדם שהולך בדרך האמצע יכול להבחין בכל מצב כיצד להתנהג, כי אינו מקובע על דבר מסויים אלא כוח הכל בשכלו. חכמים אמרו שעל האדם לבחון את דעותיו תמיד כדי לבדוק אם הוא באמצע, אבל המצווה היא דאורייתא.

ז כיצד—לא יהיה בעל חמה נוח לכעס, ולא כמת שאינו מרגיש; אלא בינוני: לא יכעס אלא על דבר גדול שראוי לכעס עליו, כדי שלא יעשה כיוצא בו פעם

ב. אך ע"ע כיצד שייך להתנהג כן היפך מצווה דאורייתא, ומה המטרה בזה.

במעשים שעושה על פי הדעות האמצעיות, ויחזור בהן תמיד, עד שיהיו מעשיהן קלים עליו ולא יהיה בהם טרח, ויקבעו הדעות בנפשו.

יג ולפי שהשמות האלו שנקרא בהן היוצרי, הן הדרך הבינונית שאנו חייבין ללכת בה, נקראת דרך זו, דרך ה'. והיא שלמדה אברהם אבינו לבניו, שנאמר "כי ידעתיו, למען אשר יצוה את-בניו ואת-ביתו אחריו, ושמרו דרך ה', לעשות צדקה ומשפט" (בראשית יח, ט). דרך זו איננה משהו חדש אלא כבר אברהם התנהג בדרך זו, היא הכי הגיונית שיש.

יד ויהולף בדרך זו, מביא טובה וברכה לעצמו, שנאמר "למען, הביא ה' על-אברהם, את אשר-דבר, עליו" (בראשית יח, ט). שאברהם התנהג בדרך ה'.

יא ומצוין אנו ללכת בדרךים אלו הבינוניים, והם הדרךים הטובים והישרים, שנאמר "והלכת, בדרךיו" (דברים כח, ט). [ו] כך למדו בפרוש מצוה זו: מה הוא נקרא חנון, אף אתה היה חנון; מה הוא נקרא רחום, אף אתה היה רחום; מה הוא נקרא קדוש, אף אתה היה קדוש. ועל דרך זו קראו הנביאים לאל בכל אותן הפנויות, ארץ אפים ורב חסד צדיק וישר תמים גבור וחזק וכיוצא בהן—להודיע שאלו דרכים טובים וישרים הם, וחיב אדם להנהיג עצמו בהן ולהדמות כפי כוחו. כלומר הנביאים שידעו את החכמה האלוקית פרטו את התוארים שהחכמה מכריחה על ה', כי זה הכוונה ללכת בדרךיו - דרכי השכל והאמת שהם האלוקות.

יב וכיצד יגיל אדם עצמו בדעות אלו עד שיקבעו בו—יעשה וישנה וישלש

הלכות דעות פרק ב

בפרק זה מבאר הרמב"ם את דרך ההתנהגות שנדרשת מאיתנו בפועל על פי החכמים, כיוון שהם רופאי הנפשות הם יודעים יותר טוב מכל אחד כיצד הכי מתאים להתנהג, וכיוון שלכל אחד יש לעיתים מחלות הנפש, חכמי הנפש נתנו המלצות כיצד יש להתנהג בפועל כדי לא להגיע ולהתדרדר למקומות שונים, ולהעיר שהקדמה לאבות לא מובא כל תוכן פרק זה, אף שמבאר את הדרך האמצעית גם שם, ויש לומר ששם באמת זה רק הדרך על פי תורה וכפי שגם הורו חכמי האומות (כמ"ש הוא בעצמו שם) אבל על פי חכמים (רופאי הנפשות) יש דרך נוספת.

הטובה, ומתעצלים ללכת בה, והיא כבדה עליהן למאוד, לפי חלום. וכן ישעיהו אומר באנשים הללו, "הוי האמרים לרע טוב, ולטוב רע: שמים חשף לאור ואור לחשך, שמים מר למתק ומתק למר" (ישעיהו ה, כ). ועליהם נאמר "העוזבים, ארחות ישר—ללכת, בדרך-חשך" (משלי

א חולי הגוף, טועמים המר מתוק והמתוק מר. ויש מן החולים מי שמתאנה ותאב למאכלות שאינן ראויין לאכילה, כגון העפר והפחם, ושונא המאכלות הטובים, כגון הפת והבשר—הכל לפי רב החלי. כך בני אדם שנפשותיהם חולות, מתאווים ואוהבים הדעות הרעות; ושונאים הדרך

ג. ולא רק התורה ציוותה עליה אלא גם חכמי האומות כמ"ש הרמב"ם בהקדמה לאבות.

הלכות דעות פרק ב

עז

ד וְעַל קוֹ זֶה יִעָשֶׂה בְּשֹׂאֵר כָּל הַדְּעוֹת: אִם הָיָה רְחוֹק לַקְּצָה הָאֶחָד, יִרְחִיק עֲצָמוֹ לַקְּצָה הַשֵּׁנִי, וַיִּנְהַג בּוֹ זְמַן מְרֻבָּה עַד שְׂיָחֹזֵר לְדֶרֶךְ הַטּוֹבָה, וְהָיָה מִדָּה בִּינּוּנִית שְׂבִכָל דְּעָה וְדַעָה.

ה [ג] וַיֵּשׁ דְּעוֹת שְׂאֵסוֹר לוֹ לְאָדָם לְנַהֵג בְּהֵן בְּבִינּוּנִית, אֲלֵא יִתְרַחֵק עַד הַקְּצָה הָאֶחָד—וְהָיָה גְבוּהַ הַלֵּב, שְׂאִין הַדֶּרֶךְ הַטּוֹבָה שְׂיִהְיֶה הָאָדָם עֲנּוּ בַלְבָּד, אֲלֵא שְׂיִהְיֶה שְׂפֵל רוּחַ, וְתִהְיֶה רוּחוֹ נְמוּכָה לְמָאוֹד. וְלִפְיָכָף נֶאֱמָר בְּמִשְׁה רַבְּנּוּ "עֲנּוּ מְאֹד" (בַּמְדַּבֵּר יב,ג), וְלֹא נֶאֱמָר עֲנּוּ בַלְבָּד. וְלִפְיָכָף צִוּוּ חֲכָמִים, מְאֹד מְאֹד הָיָה שְׂפֵל רוּחַ. וְעוֹד אָמְרוּ שְׂכָל הַמְּגַבִּיחַ לְבוֹ—כִּפֹּר בְּעֵיקָר, שְׂנֶאֱמָר "וְרָם, לְכָכָף; וְשִׁכַּחַת אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ" (דְּבָרִים ח,יד).

וְעוֹד אָמְרוּ בְּשִׂמְתָא דְּאִית בֵּיה גְּסוּת הַרוּחַ, וְאִפְלוּ מִקְצָתָהּ. לְכַאוּרָה י"ל שׁוּזָה בָּא בְּהַמֶּשֶׁךְ לְרוּפְאֵי הַנִּפְשׁוֹת, שְׂגַם אַחֲרֵי שֶׁהִתְרַפָּא הָאָדָם מִמַּחֲלָתוֹ אַחֲרֵי שֶׁהָיָה כ"כ שְׂפֵל רוּחַ עַד שִׁישַׁב לְמִטָּה מִן הַכֹּל.. וְלִבְשׁ בְּלוּיֵי סַחְבוֹת' (שׁוּזָה הַקְּצָה שֶׁנִּתְבָּאֵר הַפְּרָק הַקּוּדֹם) צָרִיךְ לְחַזּוֹר לַקְּצָה מִסּוּיִם בְּתוֹךְ הָאֲמִצְעָה, כִּי יִשְׁנֶה סַכְנָה גְּדוּלָּה לִיפּוֹל חֲזָרָה לְמַקּוֹם שֶׁל הַגְּאוּוּהַ וְעַל כֵּן יֵשׁ לוֹ חוּבָה לְהִתְרַחֵק לְעֵבֵר הַקְּצָה הָאֶחָד' וְשֵׁם יִהְיֶה תְּמִיד. וְלִכֵּן אָמְרוּ חֲכָמִים (רוּפְאֵי הַנִּפְשׁוֹת) 'מְאֹד מְאֹד הָיָה שְׂפֵל רוּחַ' כִּי הֵם הִכִּירוּ אֶת דְּרָכֵי הָאָדָם, וְלִכֵּן עַל כָּל אָדָם יֵשׁ לְהִישָׁאֵר ב'קְצָה אַחֲר' זֶה שֶׁל דֶּרֶךְ הָאֲמִצְעָה, וְלֹא לְהִישָׁאֵר בְּדֶרֶךְ הַבִּינּוּנִית שֶׁל הָאֲמִצְעָה, וְכָל אָדָם יִתְנַהֵג כַּחֲסִיד.

ו וְכֵן הַכֶּעֶס, דְּעָה רְעָה הִיא עַד לְמָאוֹד; וְרֵאוּי לְאָדָם שְׂיִתְרַחֵק מִמֶּנָּה עַד הַקְּצָה הָאֶחָד, וְיִלְמַד עֲצָמוֹ שְׂלֹא יִכְעֵס, וְאִפְלוּ עַל דְּבָר שְׂרֵאוּי לְכֶעֶס עֲלָיו. וְאִם רְעָה לְהִטִּיל אִימָה עַל בְּנָיו וּבְנֵי בֵּיתוֹ, אוֹ עַל הַעֲבִיר אִם

ב,יג). יֵשׁ אַנְשִׁים שֶׁמְרַגִּישִׁים שְׂמָה שֶׁהֵם זְקוּקִים לוֹ זֶה דּוּוֹקָה הַקִּיצוּנִיּוֹת הַמִּסּוּיִימָת, וַיִּשְׁנֵם כִּאֲלוֹ שֶׁעֲצָלִים וְחֲשִׁים שֶׁהִתְבַּוְּנָנוּת כָּל רַגַע מֵהַ מֵתָאִים אִין זֶה בַּכּוּחַ, וּמְכַל מַקּוֹם חוּבָה עֲלֵיהֶם לְשׁוּב אֶל דֶּרֶךְ הַיִּשָּׁר, אֲלֵא שְׂאֵי אִפְשֵׁר לְהַכְרִיחַ אָדָם לְהַרְגִישׁ שְׂמָה שֶׁהוּא זְקוּק לוֹ הוּא הָאֲמֵת, וְעַל כֵּן רוּפְאֵי הַנִּפְשׁוֹת יִכּוּלִים לְתַת לְאָדָם לְחוּשׁ וְלַהֲגִיעַ חֲזָרָה אֶל הַדֶּרֶךְ הַנּוֹכְחָה, וּבַלְבָּד שִׁיִּקְבַּל אֶת דְּבָרֵיהֶם בְּאֲמֵת וַיִּתְנַהֵג לְפִי הַמַּלְצוֹתֵיהֶם.

ב וְמָה הִיא תְּקַנַּת חוּלֵי נִפְשׁוֹת—יִלְכוּ אֲצֵל הַחֲכָמִים, שְׂהֵם רוּפְאֵי הַנִּפְשׁוֹת, וִירְפְּאוּ חֲלָיִם בְּדְעוֹת, שְׂמִלְמִדִּין אוֹתָם עַד שְׂיִחְזִירוּם לְדֶרֶךְ הַטּוֹבָה. וְהַמְּכִירִים בְּדְעוֹת הַרְעוֹת שְׂלָהֶם, וְאִינֵם הוֹלְכִים אֲצֵל הַחֲכָמִים לְרַפָּא אוֹתָם—עֲלֵיהֶם אָמַר שְׂלָמָה, "וּמוֹסֵר, אוֹיְלִים בְּזוּ" (מְשָׁלִי א,ז).

ג [ב] וְכִיצַד הִיא רְפוּאָתָם: מִי שֶׁהוּא בְּעַל חֲמָה—אוֹמְרִים לוֹ לְהִנְהִיג עֲצָמוֹ שְׂאֵם הַבָּה וְקָלֵל, לֹא יִרְגִישׁ כָּלֵל, וְיִלְךְ בְּדֶרֶךְ זֶה זְמַן מְרֻבָּה, עַד שְׂתַעַקֵּר הַחֲמָה מִלְּבוֹ. וְאִם הָיָה גְבוּהַ לֵב—יִנְהִיג עֲצָמוֹ בְּבִזְיוֹן הַרְבָּה, וַיִּשַׁב לְמִטָּה מִן הַכֹּל, וְיִלְבֹּשׁ בְּלוּיֵי סַחְבוֹת הַמְּבִזְיִין אֶת לִבְשִׂיהֶן, וְכִיּוֹצֵא בְּדְבָרִים אֵלֶּי: עַד שְׂיַעֲקֵר גְבוּהַ הַלֵּב מִמֶּנּוּ, וַיִּחְזֹר לְדֶרֶךְ הָאֲמִצְעָה, שְׂהִיא דֶּרֶךְ הַטּוֹבָה; וְלְכַשְׂיִחְזוֹר לְדֶרֶךְ הָאֲמִצְעָה, יִלְךְ בָּהּ כָּל יָמָיו. כְּלוּמַר הַרְפוּאָה שֶׁל הַחוּלִים הִיא לְהִתְנַהֵג לְהִיפֵךְ מִכָּל מַה שֶׁנַּעֲמִים לְאָדָם, בְּדֶרֶךְ הַקִּיצוּנִית הַשֵּׁנִיָּה, וְעַל יְדֵי זֶה הָאָדָם יוֹכֵל לְהַבִּיץ שְׂקִיצוּנִיּוֹתוֹ שֶׁלוֹ הִיא גַם אִינְנָה הַמְּטָרָה, וּבְנוֹסָף הוּא יִתְרַגֵּל לְשׁוֹנוֹת אֶת דְּרָכֵי וְלֹא לְהִתְנַהֵג רַק לְפִי תַאוּוֹתָיו אֲלֵא לְפִי שְׂכּוֹלוֹ, וְרַק בְּקִיצוּנִיּוֹת מִמֶּשׁ יוֹכֵל בְּאֲמֵת לְשׁוֹנוֹת אֶת דְּרָכֵי.

דְּבָרִים. וְעַל זֶה צִוּוּ חֻמֵּי וְאָמְרוּ, כָּל הַמְרַבֵּה דְּבָרִים, מִבֵּיא חֹטָא; וְאָמְרוּ לֹא מִצְאֵתִי לְגוֹף טוֹב, אֲלֵא שְׂתִיקָה. עוֹד הַמְלָצוֹת מְרוֹפָאֵי הַנְּפֹשׁוֹת כִּי צַד לֵהוּיֹת שִׁיךְ אֵל הָאִמְתָּה, עַל יַדֵּי שְׂתִיקָה הוּא יוֹכֵל לְהַתְנַהֵג כְּמוֹ שְׂצָרִיךְ מִבְּלֵי לְהִיגָרֵר לְרַגְשׁוֹת מְסוּיָמִים שְׁלֵא עַל פִּי הַשְּׁכֵל וְהָאִמְתָּה.

ט וְכֵן בְּדָבְרֵי תוֹרָה וּבְדָבְרֵי חֻמְהָ—יְהִי דְבָרֵי הַחֻמֵּי מוֹעֲטִים, וְעִנְיָנֵיהֶם מְרַבִּים. וְהוּא שְׂעוּוֹ חֻמֵּי וְאָמְרוּ, לְעוֹלָם יִשְׁנֶה אָדָם לְתַלְמִידוֹ דֶּרֶךְ קְצָרָה. אָבָל אִם הָיָה הַדְּבָרִים מְרַבִּים וְהַעֲנִין מוֹעֵט, הָרִי זֹו סְכָלוֹת; וְעַל זֶה נֶאֱמָר "כִּי בָא הַחֵלוֹם, בְּרַב עֲנִין; וְקוֹל פְּסִיל, בְּרַב דְּבָרִים" (קוהלת ה,ב). לֹא רַק בְּעִנְיָנֵי הָעוֹלָם עַל הָאָדָם לְשִׁתּוֹק אֲלֵא אִפִּי בְּעִנְיָנֵי הַתּוֹרָה יֵשׁ לְאָדָם לְשִׁתּוֹק.

י [ה] סִיג לְחֻמְהָ, שְׂתִיקָה. לְפִיכֶךָ לֹא יִמְהַר לְהִשָּׁבֵעַ, וְלֹא יִרְבֶּה לְדַבֵּר; וְיִלְמַד לְתַלְמִידִים בְּשׁוֹבָה וְנִחַת, בְּלֹא צְעָקָה, בְּלֹא אֲרִיכוֹת לְשׁוֹן. הוּא שְׁשִׁלְמָה אוֹמֵר, "דְּבָרֵי חֻמֵּי, בְּנִחַת נִשְׁמָעִים" (קוהלת ט,ז). כִּיּוֹן שֶׁהַשְּׂתִיקָה הִיא סִיג לְחֻמְהָ יֵשׁ לְאָדָם לְהִיזְהַר בְּזֶה מְאֹד, וּבִפְרָט לְחַכֵּם הַמְּלַמֵּד אֶת תַּלְמִידוֹ וְיִשְׁתַּדֵּל שְׁלֵא לְהִגִּיעַ לְמִצְבֵּי שְׂבוּ יִצְטָרֵךְ לְהִרְבוֹת בְּדָבָרִים, וְכֵךְ יוֹבִנּוּ דְבָרָיו יוֹתֵר טוֹב (וְלֹא רַק מִצַּד מַעֲלַת הַשְּׂתִיקָה שְׁבַהֲלֵכָה הַקּוֹדֶמֶת אֲלֵא מִצַּד מַעֲלַת הַחֻמְהָ).

יא [ו] אָסוּר לְאָדָם לְהִנְהִיג עֲצוּמוֹ בְּדָבְרֵי חֻמְהָ וּפְתוּיֵי וְלֹא תִהְיֶה אַחַת בְּפֶה וְאַחַת בְּלֵב, אֲלֵא תוֹכוֹ כְּבָרוּ; וְהַעֲנִין שְׂבֵלֵב, הוּא הַדְּבָר שֶׁבְּפֶה. וְאָסוּר לְגַנֵּב דַּעַת הַבְּרִיּוֹת, וְאִפְלוּ דַּעַת הַגּוֹי.

יב כִּי צַד—לֹא יִמְכֹּר לְגוֹי בֶּשֶׁר נְבִלָה בְּכָלֵל שְׁחוּטָה, וְלֹא מְנַעַל שְׁלֵמְתָהּ בְּמִקְוֵים

הָיָה פְּרִנָּס, וְרָצָה לְכַעַס עֲלֵיהֶם, כְּדֵי שְׂיִחְזְרוּ לְמוֹטָב—יִרְאֶה עֲצוּמוֹ בְּפִנְיָהֶם שֶׁהוּא כּוֹעֵס כְּדֵי לְיִסְרֵם, וְתִהְיֶה דַּעַתוֹ מִיִּשְׁבָּת בֵּינּוֹ לְבֵין עֲצוּמוֹ, כְּאָדָם שֶׁהוּא מְדַמָּה אִישׁ בְּשַׁעַת פַּעֲסוֹ, וְהוּא אֵינּוּ כּוֹעֵס. וְכֵן בְּכַעַס, אַחֲרֵי שְׂאָדָם כָּבֵר נִתְרַפָּא וּבְמִשְׁךְ זִמָּן הִיָּה כִּמְתַּ שְׂאִינּוֹ מְרַגִּישׁ כְּלָל' (ג"כ הַקְּצָה הָרַע שֶׁנִּתְבָּאֵר בְּפִרְקֵי הַקּוֹדֶם) הוּא צָרִיךְ לְחַזְרוֹ אֵל הַקְּצָה הָאַחֲרָ' כְּדֵי שְׁלֵא יִפּוֹל בְּכַעַס, וּלְכֵן יִזְהַר שְׁלֵא לְכַעֵס לְעוֹלָם אִפִּי שְׂבוּדָאֵי צָרִיךְ לְכַעֵס, אֲלֵא יִתְנַהֵג בְּאוֹפֵן שְׂיוֹבֵן שֶׁהוּא כּוֹעֵס. כִּי הַנְּפִילָה מִמְּקוֹם כּוֹזֵה הִיא מְאֹד קְלָה וְעַל כֵּן הַחֻמֵּי אִמְרוּ לְבְרוּחַ מִשֵּׁם כְּדִלְקָמָן.

ז אָמְרוּ חֻמֵּי הָרֵאשׁוֹנִים, כָּל הַכּוֹעֵס, כְּאֵלוֹ עוֹבֵד עֲבוֹדָה זָרָה. וְאָמְרוּ שְׁכָל הַכּוֹעֵס—אִם חֻמֵּי הוּא, חֻמְתּוֹ מְסִתְלַקֵּת מִמֶּנּוּ, וְאִם נְבִיא הוּא, נְבוּאָתוֹ מְסִתְלַקֵּת מִמֶּנּוּ. בְּעֵלֵי כַעַס, אֵין חֵיָהֶם חַיִּים; לְפִיכֶךָ צִוּוּ לְהִתְרַחֵק מִן הַכַּעַס, עַד שְׂיִנְהִיג עֲצוּמוֹ שְׁלֵא יִרְגִישׁ אִפְלוּ לְדְבָרִים הַמְּכַעֲיָסִים. וְזוֹ הִיא הַדְּרֶךְ הַטּוֹבָה, וְדֶרֶךְ הַצְּדִיקִים: הֵן עֲלוֹבִין, וְאֵינָן עוֹלִבִין; שׁוֹמְעִין חֲרַפְתָּם, וְאֵינָן מְשִׁיבִין; עוֹשִׂין מֵאֲהָבָה, וְשׁוֹמְחִין בִּיסוּרִים. עֲלֵיהֶם הַכְּתוּב אוֹמֵר, "וְאֲהָבִיו, כְּצִאת הַשֶּׁמֶשׁ בְּגִבְרָתוֹ" (שׁוֹפְטִים ה,לא). אֲבָל שְׁלֵא יְהִיָּה כְּמַת שְׂאִינּוֹ מְרַגִּישׁ כְּלָל (הַצַּד הַשְּׁנַי שֶׁל הַכַּעַס), אֲלֵא שְׂאִינּוֹ כּוֹעֵס בְּכָלֵל אִפְלוּ שִׁישׁ לוֹ שְׂאֵר רַגְשׁוֹת לְשִׂאֵר דְּבָרִים, כִּי הוּא יוֹדֵעַ שֶׁהַכַּעַס מִידָה מְגוֹנָה מְאֹד.

ח [ד] לְעוֹלָם יִרְבֶּה אָדָם בְּשְׂתִיקָה, וְלֹא יְדַבֵּר אֲלֵא בְּדָבָר חֻמְהָ אוּ בְּדָבָרִים שֶׁהוּא צָרִיךְ לְהֵן לְחַיֵּי גוֹפּוֹ. אָמְרוּ עַל רַב תַּלְמִיד רַבְּנֵי הַקְּדוּשָׁה, שְׁלֵא שְׁח שְׂתִיקָה כְּטִלָּה כָּל יְמֵיו—וְזוֹ הִיא שְׂתִיקָת רַב כָּל אָדָם. וְאִפְלוּ בְּצָרְכֵי הַגּוֹף, לֹא יִרְבֶּה אָדָם

הלכות דעות פרק ג

עט

שאסור להיות בעל שחוק והתל כדי שלא יגיע לערווה חלילה כי זה מרגיל לשם, ולא רק מצד דרך הישרה.

יד וכן לא יהיה בעל נפש רחבה, נבהל להון, ולא עצל ובטל ממלאכה, אלא בעל עין טובה: מעט עסק, ועוסק בתורה; ואותו המעט שהוא חלקו, ישמח בו. ולא יהיה לא בעל קטטה ולא בעל קנאה, ולא בעל תאנה ולא רודף אחר הכבוד. כך אמרו חכמים, הקנאה והתאנה והכבוד, מוציאים את האדם מן העולם. כללו שלדבר—לך במדה הבינונית שבכל דעה ודעה, עד שיהיו כל דעותיו מכוננות באמצעות; והוא ששלמה אומר, "וכל דרכיך יכנו" (משלי ד, כו). הקנאה והתאוה והכבוד מוציאים את האדם העולם ועל כן יש לאדם להיזהר מהם הרבה, ולכן ישמח בחלקו.

מנעל שלשחוקה. ולא יסרב בחברו שיאכל אצלו, והוא יודע שאינו אוכל, וירבה לו בתקרבת, והוא יודע שאינו מקבל; ויפתח לו חביות שהוא צריך לפתח אותן למכרן, כדי לפתותו שבשביל כבודו פתח. וכן כל כיוצא בזה. אפלו מלה אחת שלפתי ושלגנבת הדעת, אסורה; אלא שפת אמת ורוח נכון, ולב טהור מפל עמל והוות. בציווי הדיבור (כגון שתיקה) יש את ענין אחד כפה ואחד בלב שיש להיזהר ממנו מאוד, ואפי' מה שרק נראה כשקר יש להיזהר כדי לא להתדרדר במידות הרעות חלילה.

יג [ז] לא יהיה אדם בעל שחוק והתל, ולא עצב ואונן—אלא שמח. כך אמרו חכמים, שחוק וקלות ראש מרגילין לערוה. וצונו שלא יהא אדם פרוץ בשחוק, ולא עצב ומתאבל; אלא מקביל את כל האדם בסבר פנים יפות. כאן הסיבה

הלכות דעות פרק ג

בפרק זה מתבארים דרכי עבודת ה' כפי שיצאו מחובת הדעות הנ"ל, אדם יכול לחשוב שמראש לא יתקרב לענייני העולם וישאר מובדל מהם, אך אין זו דרך עם ישראל שצריך דווקא לשנות את העולם ויכול להתנהג על פי האמת דווקא כאשר מרגיש ויודע היכן הוא נמצא. ולכן עניין זה מגיע דווקא אחרי ביאור עניין הדעות הישרות והפסולות שהם היחס של האדם לעולם.

רעה היא, ואסור לילך בה. בהמשך לסיום הפרק הקודם בו הזהירו חכמים מקנאה ותאוה וכבוד שהם מה שהאדם מצפה מהעולם שיינתן לו, אם נאסרו דברים אלו יש לומר שעדיף לאדם להתנתק מהאפשרות לקנאה ותאוה וכבוד היינו שלא ירצה להנות מהעולם כלל, אבל חכמים אסרו גם את זה, בשונה משאר

א שמא יאמר אדם, הואיל והתאנה והכבוד וכיוצא בהן דרך רעה הן ומוציאים את האדם מן העולם, אפרש מהן ביותר ואתרחק לצד האחרון, עד שלא יאכל בשר ולא ישתה יין ולא ישא אשה ולא ישב בדירה נאה ולא ילבש מלבוש נאה אלא השק והצמר הקשה וכיוצא בהן, כגון פומרי אדם—גם זו דרך

א. אבל צ"ע לפי ביאור זה מה שייכות סיום הלכה זו אל פרק זה ואל רופאי הנפשות (המדוברים בו) שהרי דרך האמצעית שייכת רק אל החכמים ולא לכל אחד כפי שנת' בפרק זה.

שחובה על האדם להתנהג בסדר מסודר של דרך הטבע, א"כ כיצד יצליח לשמור על עצמו שלא יתדרדר אחרי תאוותיו? על ידי שיחשוב שמטרת כל דבר היא רק בשביל עבודת ה', ואז יהיה יכול להגביל את עצמו, ובנוסף לכך זה הופך את כל החיים לחלק מעבודת ה'.

ו וכן כשיאכל וישתה ויבעל, לא ישים על לבו לעשות דברים הללו, כדי להנות בלבד, עד שנמצא שאינו אוכל ושתה אלא המתוק לחך ויבעל כדי להנות; אלא ישים על לבו שיאכל וישתה, כדי להברות גופו ואבריו בלבד. לפיכך לא יאכל כל שהחך מתאנה, כמו הכלב והחמור, אלא יאכל דברים המועילים לו, אם מרים אם מתוקים. ולא יאכל דברים הרעים לגוף, אף על פי שהן מתוקים לחך.

ז פיצד: מי שהיה בשרו חם—לא יאכל בשר ולא דבש ולא ישתה יין, כענין שאמר שלמה דרך משל "אכל דבש הרבות לא-טוב" (משלי כה, כז), ושתה מי העלשין, אף על פי שהוא מר; שנמצא שהוא אוכל ושתה דרך רפואה בלבד כדי שיבריא ויעמד שלם, הואיל ואי אפשר לאדם לחיות אלא באכילה ושתיה.

ח וכן כשיבעל, לא יבעל אלא כדי להברות גופו וכדי לקים את הזרע; לפיכך אינו בועל כל זמן שיתאנה, אלא בכל עת שידע שהוא צריך להוציא שכבת זרע כמו דרך הרפואות, או לקים את הזרע. אך הרמב"ם לא מבאר כיצד יש אפשרות לאדם לעבוד את ה' גם על ידי דירה נאה ומלבוש נאה שכתב עליהם בתחילה, אך אולי זה פשוט כדי שלא יזלזלו בעובדי ה' ויחשבו אותם למשוממים אלא ירצו להידבק בהם, ולכן יש צורך דווקא להיות שייכים אל העולם על ידי דירה נאה

הקצוות שלא אסרו ללכת בהם אלא עדיף ללכת באמצע.

ב המהלך בדרך זו, נקרא חוטא: הרי הוא אומר בנזיר, "וכפר עליו, מאשר חטא על-הנפש" (במדבר ו, יא); אמרו חכמים, ומה אם נזיר שלא פרש אלא מן היין, צריך כפרה-המונע עצמו מכל דבר, על אחת כמה וכמה. חכמים ביארו שהפרישות היתרה מענייני עוה"ז היא איסור וחטא, וגם היא איננה הנהגה על פי שכל ישר ואלוקי.

ג לפיכך צוו חכמים שלא ימנע אדם עצמו אלא מדברים שמנעה התורה בלבד, ולא יהיה אוסר עצמו בנדרים ובשבועות על דברים המתרים. כך אמרו חכמים, לא דיין מה שאסרה תורה, אלא שאתה אוסר עליך דברים אחרים.

ד ובכלל הזה, אלו שמתענין תמיד—אינן בדרך טובה, ואסרו חכמים שיהא אדם מסגף עצמו בתענית. ועל כל הדברים האלו וכיוצא בהן, צוה שלמה ואמר, "אל-תהי צדיק הרבה, ואל-תתחכם יותר: למה, תשומם" (קוהלת ז, טז). ולכן גם שלמה המלך אמר שלהיות יותר מידי צדיק זה לא טוב, כי החובה להיות צדיק היא לא להשתומם, וכפי שכבר ביאר הרמב"ם שירצו סתם בני אדם להידבק בתורה גם כן, וזה הוא חילול ה'.

ה [ב] צריך האדם שיכוון כל מעשיו, בלם, כדי לידע את השם ברוך הוא, בלבד; ויהיה שבתו וקומו ודבורו, הכל לעמת זה הדבר. פיצד—כשישא ויתן או יעשה מלאכה לטל שקר, לא יהיה בלבו קבוץ ממון בלבד, אלא יעשה דברים הללו כדי שימצא דברים שהגוף צריך להן, מאכילה ושתיה ושיבת בית ונשיאת אשה. יש לקשר הלכה זו להלכות הקודמות שכיוון

הלכות דעות פרק ד

פא

בשביל עבודת ה' ולא סתם עבור עצמו.
י נמצא המהלך בדרך זו כל ימיו בלן,
עובד את ה' תמיד, אפלו בשעה שנושא
ונותן, ואפלו בשעה שבועל—מפני
שמחשבתו בכל, כדי שימצא צרכיו עד
שיהיה גופו שלם לעבד את ה'.

יא ואפלו בשעה שהוא ישן, אם ישן
לדעת כדי שתנוח דעתו עליו, וינחה
גופו כדי שלא יחלה, ולא יוכל לעבד את
ה' והוא חולה—נמצאת שינה שלו, עבודה
למקום ברוך הוא. ועל ענין זה צווי חכמים
ואמרו, וכל מעשיך, יהיו לשם שמים;
והוא שאמר שלמה בחכמתו, "בכל דרכיך
דעהו" (משלי ג,ו). אי אפשר לאדם
להימנע משינה כלל, ולכן כל החידוש
בנוגע לשינה הוא רק בסוף הפרק שנוגע
מה האדם חושב, וכאן גם בשינה יש צורך
לאדם לעשות את זה עבור ה'.

וכיו"ב. או מצד שני שיש הכרה בצרכי
האדם הטבעיים לחזק את רוחו לעבודת
ה', ועל כן יכול להשתמש דווקא בדברים
נאים וכיו"ב כדי שתתחזק רוחו מלבד
בדברים שמזיקים לאדם ולא מועילים
כלל ולכן אין רשות לעשותם כגון לאכול,
לשתות ולבעול בלי גבול, אבל לא שיש
חובה להסתגף אפי' קצת.

ט [ג] המנהיג עצמו על פי הרפואה—אם
שם על לבו שיהיה כל גופו ואבריו
שלמים חזקים בלבד, ושיהיו לו בנים
עושים מלאכתו ועמלין לצרכו—אין זו דרך
טובה. אלא ישים על לבו שיהא גופו שלם
חזק, כדי שתהיה נפשו ישרה לדעת את
ה', שאי אפשר שיבין וישתכל בחכמות,
והוא חולה או אחד מאבריו פואב; וישים
על לבו שיהיה לו בן, אולי יהיה חכם
וגדול בישראל. גם המתנהג על פי השכל
צריך לפעול בעצמו שיעשה את זה

הלכות דעות פרק ד

רק לאחר שבפרק הקודם הובהרה הנקודה של 'כל מעשיך יהיו לשם שמים' מגיע בפרק זה ההבהרה
שכל הבריאות היא עבודת ה', כי אדם המתנהג ככל העולה על רוחו איננו חושב על אכילה לשם ה'
ורק אדם המתנהג על פי הבריאות יכול לומר שהוא חושב על הקב"ה, ובפרק הקרוב יבאר הרמב"ם
את דרכי מניעת המחלות שהיו ידועות בזמנו, כי גם זה חלק מעבודתו ית'.

ואל ישהה נקביו, ואפלו רגע אחד, אלא
כל זמן שצריך להשתין או להסך את
רגליו, יעמד מיד.

ג [ב] לא יאכל אדם עד שתתמלא פרוסו,
אלא יפחת כמו רביע משבעתו. ולא
ישתה מים בתוך המזון, אלא מעט ומזוג
ביין; וכשיתחיל המזון להתאפל במעיו,
שותה מה שהוא צריך לשתות. ולא ירבה

א הואיל והיות הגוף בריא ושלם, מדרבי
ה' הוא, שהרי אי אפשר שיבין או ידע,
והוא חולה—צריך אדם להרחיק עצמו
מדברים המאבדין את הגוף, ולהנהיג
עצמו בדברים המכריים הממלימים; ואלו
הן:

ב לעולם לא יאכל אדם, אלא כשהוא
רעב; ולא ישתה, אלא כשהוא צמא.

א. מעניינת ההדגשה בהלכה הקודמת על לדעת את ה' וכאן על לעבוד את ה'.

וְאִבְטִיחִים וּמְעֵי הַקְּשׂוּאִים וּמְעֵי
הַמְּלִפְפוֹנוֹת—אוֹכֵל אָדָם אוֹתָם בְּתַחֲלָה,
קִדְּם אֲכִילָהּ. וְלֹא יַעֲרֹבֵם עִם הַמְּזוּן, אֲלֵא
שׁוֹהָה מְעַט עַד שֶׁיֵּצְאוּ מִבֶּטֶן הָעֵלְיוֹן;
וְאוֹכֵל מְזוּנוֹ. וּדְבָרִים שֶׁהֵן מְאֻמָּצִין אֶת בְּנֵי
מַעֲסִים, כְּגוֹן רְמוּנִים וּפְרִישִׁין וְתַפּוּחִים
וּקְרִסְטָמְלִין—אוֹכֵל אוֹתָם תְּכַף לְמְזוּנוֹ, וְלֹא
יִרְבֶּה מִהֵן.

ט [ז] כְּשִׁירְצָה אָדָם לְאָכֵל בֶּשֶׂר עוֹף וּבִשָׂר
בַּהֶמָּה כְּאֶחָד, אוֹכֵל בְּתַחֲלָה בֶּשֶׂר
הָעוֹף; וְכֵן בִּיָּצִים וּבִשָׂר עוֹף, אוֹכֵל
בְּתַחֲלָה בִּיָּצִים; בֶּשֶׂר בַּהֶמָּה דְּקָה וּבִשָׂר
בַּהֶמָּה גְּסָה, אוֹכֵל בְּתַחֲלָה בֶּשֶׂר הַדְּקָה:
לְעוֹלָם יִקְדִּים אָדָם דְּבַר הַקֵּל, וּמֵאַחַר
הַכָּבֵד.

י [ח] בִּימֹת הַחֲמָה—אוֹכֵל מֵאֲכִלִּים
הַקָּרִים, וְלֹא יִרְבֶּה בְּתַבְלִין, וְאוֹכֵל אֶת
הַחֲמִץ; וּבִימֹת הַגְּשָׁמִים—אוֹכֵל אֲכָלִין
הַחֲמִין, וּמְרַבֶּה בְּתַבְלִין, וְאוֹכֵל מְעַט מִן
הַחֲרָדֵל וּמִן הַחֲלֵתִית. וְעַל דֶּרֶךְ זֶה, הוֹלֵךְ
יַעֲשֶׂה בְּמִקְוֹמוֹת הַקָּרִים וּבְמִקְוֹמוֹת
הַחֲמִים—בְּכָל מְקוֹם וּמְקוֹם, כְּרָאוּי לוֹ.

יא [ט] יֵשׁ מֵאֲכָלוֹת שֶׁהֵן רְעִים בְּיֹתֵר עַד
מְאוֹד, וְרָאוּי לְאָדָם שְׁלֵא לְאֲכָלֵן
לְעוֹלָם—כְּגוֹן הַדְּגִים הַגְּדוֹלִים הַמְּלוּחִים
הַיִּשְׁנִים, וְהַגְּבֻנָה הַמְּלוּחָה הַיִּשְׁנָה,
וְהַכְּמֵהִין וְהַפְּטָרִיוֹת, וְהַבֶּשֶׂר הַמְּלִיחַ הַיִּשָּׁן,
וְיֵין מִגְּתוֹ, וְתַבְשִׁיל שֶׁשָּׁהָה עַד שֶׁנִּדְּרַף רִיחוֹ,
וְכָל מֵאֲכָל שְׂרִיחוֹ רַע אוֹ מֵר בְּיֹתֵר: הֵרִי
אֵלּוּ לְגוֹף, כְּמוֹ סֵם הַמּוֹת.

יב וְיֵשׁ מֵאֲכָלוֹת שֶׁהֵן רְעִים, אֲבָל אֵינָם
כְּמוֹ הָרְאשׁוֹנוֹת לְרַע; לְפִיכֵךְ רָאוּי
לְאָדָם שְׁלֵא לְאָכֵל מֵהֵן אֲלֵא מְעַט וְאַחַר
זְמַנִּים הַרְבֵּה, וְלֹא יִרְגִיל עֲצָמוֹ לְהִיּוֹת מְזוּנוֹ

לְשִׁתּוֹת מַיִם, אִפְלוּ כְּשִׁיתְאָכֵל הַמְּזוּן. וְלֹא
יֵאֱכַל עַד שֶׁיִּבְדֵּק עֲצָמוֹ יָפָה יָפָה, שֶׁמָּא
יִהְיֶה צָרִיךְ לְנִקְבִּיו.

ד לא יאכל אדם, עד שיהלך קדם אכילה
עד שיתחיל גופו לחם, או יעשה
מלאכה, או יתיגע ביעג אחר. כללו
ש'לדכר—יענה גופו וייעג בכל יום בבקר
עד שיתחיל גופו לחם, וישקט מעט עד
שתתישב נפשו, ואוכל. ואם רחץ בחמין
אחר שיגע, הרי זה טוב; ואחר כך שוהה
מעט, ואוכל.

ה [ג] לעולם כשיאכל אדם, ישב במקומו
או יטה על שמאל. ולא יהלך ולא ירכב
ולא ייגע ולא יזעזע גופו ולא ישיל, עד
שיתאכל המזון שבמעיו; וכל המטיל אחר
אכילתו או שיגע, הרי זה מביא על עצמו
ח'לאים רעים וקשים. עד כאן אלו כללים
כלליים הנוגעים לאכילת בני"א.

ו [ד] היום והלילה, ארבע ועשרים שעות.
די לו לאדם לישן שלישי, שהוא שמונה
שעות; ויהיו בסוף הלילה, כדי שיהא
מתחלת שינתו עד שתעלה השמש שמונה
שעות, ונמצא עומד ממשותו, קדם שתעלה
השמש.

ז [ה] לא יישן אדם לא על פניו, ולא על
ערפו, אלא על צדו—בתחלת הלילה על
צד שמאל, ובסוף הלילה על צד ימין. ולא
ישן סמוך לאכילה, אלא ימתין אחר
אכילה כמו שלוש או ארבע שעות. ולא
ישן ביום. אלו הלכות אודות שינה שרק
כך יוכל האדם להיות בריא, מכאן ואילך
סוגי מאכלים המבריאים ושאינם.

ח [ו] דברים המשלש'לין את בני מעים,
כגון ענבים ותאנים ותתים ואגסים

א. ויל"ע מדוע באמצע דיני אוכל ואכילה הכניס הרמב"ם גם שינה, ואולי כי כשישנים אחרי הארוחה אי"ז נזק לשינה אלא לאכילה.

הלכות דעות פרק ד

פג

מהן כל צרכו; אבל לא יתמיד אכילתן, אף על פי שהן טובים מכל פרי האילנות.

טז [יב] הדבש והיין, רע לקטנים ויפה לזקנים, וכל שכן בימות הגשמים. וצריך אדם לאכל בימות החמה, שני שלישי מה שהוא אוכל בימות הגשמים. ע"כ סוגי מאכלים המבריאם ושאינם.

יז [יג] לעולם ישתדל אדם שיהיו מעיו רפין כל ימיו, ויהיה קרוב לשלשול מעט. וזה כלל גדול ברפואה—שכל זמן שהראי נמנע או יצא בקשי, חלאים רבים באים.

יח ובמה ירפה אדם מעיו, אם נתאמצו מעט—אם היה בחור—אכל בבקר בבקר מלוחחים שלוקים מתבלים בשמן ובמריס ובמלח, בלא פת; או ישתה מי שלק שלתרדין או פרום בשמן ומלח ומריס. ואם היה זקן—ישתה דבש מוזג במים חמין בבקר, וישתה כמו ארבע שעות, ואחר כך יאכל סעודתו. יעשה כן יום אחר יום, שלוש או ארבע ימים אם צריך לכך, עד שירפו מעיו. כיצד יהיו מעי האדם במשך חייו.

יט [יד] ועוד כלל אחר אמרו בבריאת הגוף: כל זמן שאדם מתעמל ויגע הרבה ואינו שבע, ומעיו רפים—אין חלי בא עליו וכוחו מתחזק, ואפלו אכל מאכלות הרעים; [טו] וכל מי שהוא יושב לבטח ואינו מתעמל, או מי שמשקה נקביו או מי שמעיו קשים—אפלו אכל מאכלות טובים ושמר עצמו על פי הרפואה, כל ימיו יהיו מכאובים וכוחו תש. ואכילה גסה לגוף כל אדם כמו סם המות, והיא עיקר לכל חלאים. התעמלות מועילה יותר מאכילת מאכלות רעים.

מהם או לאכלם עם מזונו תמיד—כגון דגים גדולים, וגבנה וחלב ששהה אחר שנחלב ארבע ועשרים שעות, ובשר שורים גדולים ותישים גדולים, והפול, והעדשים, והספיר, ולחם שעורים, ולחם מצות, והכרוב, והחציר, והבצלים, והשומים, והחרדל, והצנון: כל אלו מאכלות רעים הן.

יג אין ראוי לאדם לאכל מאלו אלא מעט עד מאוד, ובימות הגשמים; אבל שלא בימות הגשמים, לא יאכל מהן כלל. והפול והעדשים בלבד—אין ראוי לאכלן, לא בימות החמה ולא בימות הגשמים. והדלועין, אוכלין מהן מעט בימות החמה.

יד [י] ויש מאכלות שהן רעים, ואינן כמו אלו; והם עוף המים, ובני יונה הקטנים, והתמרים, ולחם קלוי בשמן או לחם שנלוש בשמן, והסלת שנפו אותה כל צרכה עד שלא נשאר בה ריח מרסן, והציר והמריס. אין ראוי להרבות מאכילת אלו; ואדם שהוא חכם וכובש את יצרו, ולא ימשך אחר תאוותו ולא יאכל מכל הנזקרים כלום, אלא אם נצרך להם לרפואה—הרי זה גבור.

טו [יא] לעולם ימנע אדם עצמו מפרות האילנות, ולא ירבה מהן אפלו יבשים, ואין צריך לומר רטבים; אבל קדם שיתבשל כל צרכו, הרי הן לגוף כחברות. וכן החרובים, רעים לעולם. וכן הפרות החמוצין רעים, ואין אוכלין מהן אלא מעט בימות החמה ובמקומות החמין. והתאנים והענבים והשקדים טובים לעולם, בין רטבים בין יבשים, ואוכל אדם

ב. וצ"ע ליישב את זה עם המבואר בהלכה הבאה שהכל בא לאדם מחמת מה שאוכל.

כְּשֵׁיִצָא מִן הַמֶּרְחֵץ, קִדְּם אֲכִילָה—הָרִי זֶה יִפֶּה עַד מְאוֹד.

כֵּד לֹא יִשְׁתֶּה אָדָם מִיֵּם קָרִים כְּשֵׁיִצָא מִן הַמֶּרְחֵץ, וְאֵין צָרִיךְ לוֹמַר שֶׁלֹּא יִשְׁתֶּה בַּמֶּרְחֵץ. וְאִם צָמָא כְּשֵׁיִצָא וְאֵינוּ יָכוֹל לְמַנַּע עֲצָמוֹ, יַעֲרֵב הַמַּיִם בֵּינָן אוֹ בְּדָבָשׁ וְיִשְׁתֶּה. וְאִם סָךְ בְּשֶׁמֶן בַּמֶּרְחֵץ בִּימֹת הַגְּשָׁמִים אַחַר שִׁישְׁתֻּטֵּף, הָרִי זֶה טוֹב. דִּינִי רַחֲצִיָה הַמְּבַרִּיאָה.

כֹּה [יח] לֹא יִגְלִיל אָדָם עֲצָמוֹ לְהַקְיֹז דָּם תְּמִיד, וְלֹא יַקְיֹז דָּם אֲלֵא אִם הָיָה צָרִיךְ לוֹ בְּיוֹתֵר; וְלֹא יַקְיֹז לֹא בִּימֹת הַחֶמְסָה וְלֹא בִּימֹת הַגְּשָׁמִים, אֲלֵא בְּיוֹמֵי נִיסָן וּמַעֲט בְּיוֹמֵי תִּשְׂרִי. וּמֵאַחַר חֲמִשִּׁים שָׁנָה, לֹא יַקְיֹז כָּלֵל. וְלֹא יַקְיֹז אָדָם דָּם וְיִכְנַס לַמֶּרְחֵץ, בְּיוֹם אֶחָד; וְלֹא יַקְיֹז וְיִצֵּא לְדֶרֶךְ, וְלֹא בְּיוֹם שֵׁיבּוֹא מִן הַדֶּרֶךְ. וְיֵאכֹל וְיִשְׁתֶּה בְּיוֹם הַהַקְנָזָה, פְּחוּת מִמָּה שֶׁהוּא רְגִיל; וְיִנּוּחַ בְּיוֹם הַהַקְנָזָה, וְלֹא יִתְעַמֵּל וְלֹא יִטִּיל. הַקּוֹת דָּם.

כּו [יט] שִׁכְבַת זָרַע, הִיא כּוֹחַ הַגּוּף וְחֵייו וּמֵאוֹר הַעֵינַיִם; וְכָל זְמַן שֶׁתִּצָּא בְּיוֹתֵר, הַגּוּף בּוֹלֵה וְכוּחֹו כּוֹלֵה וְחֵייו אוֹבְדִים. הוּא שְׂאֵמֵר שְׁלֵמָה בְּחֻקְמָתוֹ, "אַל-תִּתֵּן לְנָשִׁים חֵילֶךְ; וּדְרָכֶיךָ, לְמַחֲוֹת מְלָכִין" (מִשְׁלֵי לֵא, ג).

כִּז כָּל הַשְּׁטוּף בְּבַעֲלִילָה—זְקֵנָה קוֹפְצָת עָלָיו, וְכוּחֹו תִּשָּׁשׁ וְעֵינָיו פְּחוּת וְרִיחַ רַע נוֹדֵף מִפִּיו וּמִשְׁחָחֵיו; וְשַׁעַר רֹאשׁוֹ וּגְבוּת עֵינָיו וְרִיסֵי עֵינָיו נוֹשֵׁר, וְשַׁעַר זְקֵנֹו וְשַׁחֲיוֹ וְשַׁעַר רִגְלָיו רוֹבֵה; וְשֵׁנֵיו נוֹפְלוֹת. וְהִרְבֵּה כְּאֵבִים חוּץ מֵאֵלוֹ בְּאֵין עָלָיו.

כח אֲמָרו חֲכָמֵי הַרֹפְאִים, אֶחָד מֵאֵלֶּף מַת בְּשָׂאָר חֲלָאִים; וְהָאֵלֶּף, מְרַב הַתְּשֻׁמִּישׁ. לְפִיכֶךָ צָרִיךְ אָדָם לְהִזָּהֵר בְּדָבָר זֶה, אִם רָצָה לְהִיּוֹת בְּטוֹבָה. וְלֹא יִכְעַל אֲלֵא כְּשֵׁיִצָּא גּוּפוֹ בְּרִיא וְחֻזֵּק בְּיוֹתֵר, וְהוּא

כ רַב הַחֲלָאִים הַבָּאִים עַל הָאָדָם, אֵינָן אֲלֵא מִפְּנֵי מֵאֲכָלִים רָעִים, אוֹ מִפְּנֵי שֶׁהוּא מְמַלֵּא בְטֵנוֹ וְאוֹכֵל אֲכִילָה גְּסָה, אִפְלוּ מִמֵּאֲכָלִים טוֹבִים. הוּא שֶׁשְׁלֵמָה אוֹמֵר בְּחֻקְמָתוֹ, "שֹׁמֵר פִּיו, וְלִשׁוֹנוֹ—שֹׁמֵר מִצָּרוֹת, נִפְשׁוֹ" (מִשְׁלֵי כֵא, כג)—כְּלוֹמַר שׁוֹמֵר פִּיו מִלְּאֲכֹל מֵאֲכָל רַע אוֹ מִלְּשַׁבַּע, וְלִשׁוֹנוֹ מִלְּדַבֵּר אֲלֵא בְּצַרְכָּיו. שׁוֹב יל"ע מְדוּעַ הַפְּסִיק בְּדִינֵי הַתְּעַמְלוֹת לִפְנֵי שֹׁמֵר אֵת זֶה הָרִי זֶה שִׁיךְ דּוּקָא לְמָה שֹׁאֵדָם אוֹכֵל וְכוּ"ב וְצ"ע.

כא [טז] דֶּרֶךְ הַרְחִיצָה—שִׁיכְנַס אָדָם לַמֶּרְחֵץ מִשְׁבַּעָה יָמִים לְשַׁבַּעָה יָמִים; וְלֹא יִכְנַס סְמוּךְ לְאֲכִילָה וְלֹא כִּשְׁהוּא רַעֵב, אֲלֵא כְּשִׁיתְחִיל הַמְּזוּן לְהַתְעַפֵּל. וְרוֹחֵץ כָּל גּוּפוֹ בְּחַמֵּין שְׂאֵין הַגּוּף נִכְוָה בְּהֵן, וְרֹאשׁוֹ בְּלֶכֶד בְּחַמֵּין שֶׁהַגּוּף נִכְוָה בְּהֵן. וְאַחַר כֶּךָ יִרְחֹץ גּוּפוֹ בְּפוֹשְׁרִין, וְאַחַר כֶּךָ בְּפוֹשְׁרִין מִן הַפוֹשְׁרִין, עַד שִׁירְחֵץ בְּצוּנָן; וְלֹא יַעֲבִיר עַל רֹאשׁוֹ כָּלֵל, לֹא פּוֹשְׁרִין וְלֹא צוּנָן. וְלֹא יִרְחֹץ בְּצוּנָן, בִּימֹת הַגְּשָׁמִים. וְלֹא יִרְחֹץ עַד שִׁזִּיעַ וְיִפְרֹךְ כָּל גּוּפוֹ, וְלֹא יִצָּרֵף בַּמֶּרְחֵץ; אֲלֵא כְּשִׁזִּיעַ וְיִפְרֹךְ גּוּפוֹ, יִשְׁתַּטֵּף וְיִצֵּא.

כב וּבּוֹדֵק עֲצָמוֹ קִדְּם שִׁיכְנַס לַמֶּרְחֵץ, וְאַחַר שֵׁיִצָּא, שְׂמָא יִהְיֶה צָרִיךְ לְנַקְּבֵיו. וְכֵן בּוֹדֵק אָדָם עֲצָמוֹ תְּמִיד—קִדְּם אֲכִילָה וְאַחַר אֲכִילָה, וְקִדְּם בַּעֲלִילָה וְאַחַר בַּעֲלִילָה, וְקִדְּם שִׁיִּגַע וְיִתְעַמֵּל וְאַחַר שִׁיִּגַע וְיִתְעַמֵּל, וְקִדְּם שִׁישָׁן וְכִשְׁעִיֹור: הַכֵּל עֲשֶׂהָ.

כג [יז] כְּשֵׁיִצָּא אָדָם מִן הַמֶּרְחֵץ, יִלְבַּשׁ בְּגָדָיו וְיִכְסֶה רֹאשׁוֹ בְּבֵית הַחִיצוֹן, כְּדִי שֶׁלֹּא תִשְׁלַט בּוֹ רוּחַ קָרָה; וְאִפְלוּ בִּימֹת הַחֶמְסָה, צָרִיךְ לְהִזָּהֵר. וְיִשְׁתֶּה אַחַר שֵׁיִצָּא עַד שֶׁתִּישָׁב נִפְשׁוֹ וְיִנּוּחַ גּוּפוֹ וְתִסְוֹר הַחֲמִימֹת, וְאַחַר כֶּךָ יֵאכֹל. וְאִם יִשָּׁן מֵעַט

הלכות דעות פרק ה

פה

מולדתו, או אם תבוא מפת דבר או מפת בצורת לעולם.

לא [כא] וכל המנהגות הטובים האלו שאמרנו, אין ראוי לנהג בהן אלא הבריא. אבל החולה, או מי שאחד מאבריו חולה, או מי שנהג מנהג רע שנים רבות—יש לכל אחד ואחד מהן דרכים אחרים ומנהגות כפי חליו, כמו שיתבאר בספרי הרפואות; ושנוי וסת, תחלת כל חלי.

לב [כב] כל מקום שאין בו רופא—אחד הבריא ואחד החולה, אין ראוי לו לזוז מכל הדברים שאמרנו בפרק זה: שכל אחד מהן, לאחרית טובה הוא מביא.

לג [כג] כל עיר שאין בה עשרה דברים האלו, אין תלמיד חכמים רשאי לדור בתוכה; ואלו הן—רופא, ואמן, ובית המרחץ, ובית הכסא, ומים מצויין בגון נהר או מעיין, ובית הכנסת, ומלמד תינוקות, ולבלר, וגבאי צדקה, ובית דין מכין וחובשין.

מתקשה הרבה שלא לדעתו, ומסיח עצמו לדבר אחר, והקשוי כשהיה; וימצא כבוד ממתניו ולמטה וכאלו חוטי הביצים נמשכים, ובשרו חם. זה צריך לבעל, ורפואה לו שיבעל.

כט לא יבעל אדם והוא שבע, ולא רעב—אלא אחר שיתאכל המזון במעיו. ויבדק נקביו קדם בעילה, ואחר בעילה. ולא יבעל מעומד ולא מיושב, ולא בבית המרחץ ולא ביום שיפנס למרחץ, ולא ביום הקנה, ולא ביום ציאה לדרך או ביאה מן הדרך; לא לפניהם, ולא לאחריהם. דיני בעילה המבריה.

ל [כד] כל המנהיג עצמו בדרכים אלו שהורינו, אני ערב לו שאינו בא לידי חלי כל ימיו, עד שיקין הרבה וימות, ואינו צריך לרופא; ושיהיה גופו שלם ועומד על רגליו, כל ימיו—אלא אם בן היה גופו רע מתחלת בריתו, או אם היה רגיל במנהג מן המנהגות הרעים מתחלת

הלכות דעות פרק ה

לאחר הביאור כיצד יש לכל אדם לעבוד את ה' על ידי שכל מעשיו הם לשם שמים, מבאר הרמב"ם ש"ת"ח יש דברים נוספים שצריך לנהוג בהם רק בגלל ש"ח מובדל גם בהנהגותיו משאר העם, ולכן יש לו לעשות דברים שכל אדם איננו מחויב להדר בהם מצד עצמו ולשם שמים, ורק תלמיד חכם יש לו להדר יתר על המידה בכל אלו כדלקמן.

ב כיצד—תלמיד חכמים לא יהיה גרגרן, אלא אוכל מאכל הראוי להברות גופו, ולא יאכל ממנו אכילה גסה. ולא יהא רודף למלאות בטנו, כאלו שמתמלאין ממאכל ומשקה עד שתפוח כרסן; ועליהם מפרש בקבלה, "וזריתי פרש על פניכם, פרש חגיכם" (מלאכי ב, ג)—אמרו חכמים,

א בשם שהחכם נכר בחקמתו ובדעותיו, והוא מבדל בהן משאר העם—כך צריך שיהיה נכר במעשיו, במאכלו ובמשקהו ובבעילתו ובעשיית צרכיו ובדבורו ובהלוכו ובמלבושו ובכלפול דבריו ובמשאו ובמתנו: ויהיו כל המעשים האלו, נאים ומתקנים ביותר.

ג. כיצד זה מתאים עם מה שאמר שאוכל הוא הכי מזיק.

ה [ג] כְּשֶׁהֶחֱכַם שׁוֹתֵה יֵין, אֵינּוּ שׁוֹתֵה אֲלֹא כְּדֵי לְשִׁרּוֹת אֲכִילָה שְׁבִמְעִיו. וְכָל הַמְשַׁתְּכֵר, הֲרִי זֶה חוֹטֵא וּמַגְנֵה וּמְפַסֵּד חֻמְתּוֹ; וְאִם מְשַׁתְּכֵר בְּפָנָי עַמֵּי הָאָרֶץ, הֲרִי זֶה חָלַל אֶת הַשֵּׁם. וְאִסּוּר לְשִׁתּוֹת בְּצִהָרִים וְאִפְלוּ מֵעַט, אֲלֹא אִם הִיָּה בְּכָלֵל הָאֲכִילָה, שֶׁהַשְׁתִּיָּה שְׁבִכְלָל הָאֲכִילָה אֵינָה מְשַׁכְּרָת, וְאִין נִזְהָרִין אֲלֹא מִיֵּין שְׁלֹא חָר הַמְזוּן. מוֹתֵר לְשִׁתּוֹת יֵין כִּנְ"ל בְּתַחֲלִיל הַפֶּרֶק הַקּוֹדֵם, אֲבָל רַק לְמַטְרָה הַמְהוּתִית שֶׁל הַיֵּין כַּגּוֹן לְהַנִּיחַ אֶת הָאוֹכֵל שְׁבִמְעִיו, אֲבָל סַתֵּם לְשֵׁם שְׁכָרוֹת וְכִיּו"ב נֹאסֵר בְּאִיסוּר חֲמוּר, כִּי אֵין בְּזֶה שׁוּם עֲנִיין (אֲבָל בְּכָלֵל הַבְּרִיאוֹת לְכָל אָדָם הַרְמַב"ם לֹא הִבִּיא אִיסוּרֵי שְׁכָרוֹת אַע"פ שִׁישׁ לוֹמֵר שְׁאִי"ז כָּלֵל 'מְסִיעֵ' לְבְרִיאוֹת, א"כ יֵשׁ לְהַבִּין פֶּה עֲנִיין נוֹסֵף בְּשִׁיעוֹת אֶל אִיסוּרֵי 'הַמוֹתְרוֹת' שְׁשְׁכָרוֹת הֵיא מוֹתְרוֹת וּמ"מ אָדָם יִכּוֹל לְעַשׂוֹת אֶת זֶה עַל מִנַּת לְהַנִּיחַ דַּעְתּוֹ לְעִיתִים וּרַק לְת"ח אִסּוּר, אֵךְ מְאוּד קָשָׁה לוֹמֵר שֶׁהַשְׁכָרוֹת יִכּוֹלֵה לְסִיעֵ לְעַבּוֹד אֶת ה', וְאוּלַי הַפֶּרֶק הַקּוֹדֵם הוּא רַק הַקְדָּמָה וְלוֹלֵא פֶרֶק זֶה הוּא אֵינְנוּ בְּאִמַּת מַתְבָּאָר כְּדֵי צְרֻכּוֹ). יֵשׁ לְהַכְנִיס אֶת זֶה בְּמַקּוֹמוֹ בְּפֶרֶק הַקּוֹדֵם וְלַעֲיִין בְּזֶה עוֹד.

ו [ד] אֵף עַל פִּי שְׁאִשְׁתּוֹ שְׁלֹא אָדָם מְתַרֵּת לוֹ תְּמִיד, רְאוּי לוֹ לְתַלְמִיד חֻמְמִים שֶׁיִּנְהִיג עֲצָמוֹ בְּקִדְשָׁה: וְלֹא יִהְיֶה מְצוּי אֲצֵל אִשְׁתּוֹ בְּתַרְנְגוּל, אֲלֹא מְלִילֵי שְׁבֵת לְלִילֵי שְׁבֵת, אִם יֵשׁ בּוֹ כּוֹחַ. וְכִשְׁהוּא מְסַפֵּר עִמָּה, לֹא יִסְפֹּר לֹא בְּתַחֲלִיל הַלֵּילָה כִּשְׁהוּא שֹׁבֵעַ וּבִטְנוֹ מְלֵאָה, וְלֹא בְּסוֹף הַלֵּילָה כִּשְׁהוּא רְעֵב—אֲלֹא בְּאֲמִצֵּעַ הַלֵּילָה, כִּשְׁתֵּאֲפֵל הַמְזוּן שְׁבִמְעִיו. אַע"פ שֶׁהַרְמַב"ם כָּתַב אֶת זֶה בְּפֶרֶק הַקּוֹדֵם בְּנוֹגַע לְכָל אֶחָד כֵּאֵן נִכְתַּב שׁוֹב כְּתַנְאֵי לְת"ח שְׁלֹא רַק מְצַד הַבְּרִיאוֹת אֲלֹא מְצַד הַכּוֹחַ שִׁישׁ בְּזַרְע בְּאֲמִצֵּעַ הַלֵּילָה (וְאוּלַי הַנִּפְקָ"מ הֵיא

אֲלוּ בְּנֵי אָדָם שְׁאוּכְלִין וְשׁוֹתִין וְעוֹשִׂין כָּל יְמֵיהֶם כְּחֻגִים.

ג וְהֵם הָאוֹמְרִים "אֲכוֹל וְשָׁתוּ, פִּי מְחַר נְמוֹת" (יִשְׁעִיהוּ כְּב, יג). וְזֶה הוּא מְאָכֵל הַרְשָׁעִים; וְשִׁלְחָנוֹת אֲלוּ, הֵם שְׁגָנָה הַכְּתוּב וְאָמַר "כִּי כָל־שִׁלְחָנוֹת, מְלֵאוּ קִיא צֹאֵה, בְּלִי, מְקוֹם" (יִשְׁעִיהוּ כח, ח). אֲבָל הֶחֱכַם אֵינּוּ אוֹכֵל אֲלֹא תְּבַשִּׁיל אֶחָד אוֹ שְׁנַיִם, וְאוֹכֵל מִמֶּנּוּ כְּדֵי חֲיִיו וְדִיו; הוּא שְׁאָמַר שְׁלֵמָה, "צְדִיק—אֲכָל, לְשִׁבְעַ נְפִשׁוֹ" (מְשֻׁלֵי יג, כה). אִפִּי אִם הָאֲנָשִׁים הִלְלוּ אוֹכְלִים לְפִי כָל כְּלָלֵי הַבְּרִיאוֹת (לְמַשֵּׁל שֶׁהֵם חוֹלִים וְכִיּו"ב, אוֹ שְׁאוֹכְלִים כֵּן אֶת מְאֻכְלֵיהֶם הַבְּרִיאִים), מ"מ עַל הַחֻכְם לְאֲכוֹל רַק מֵה שִׁישׁ לוֹ צוּרֵךְ מִמְּשִׁי וְאִמִּיתִי בְּזֶה, וְאִפִּי לֹא כְּדֵי לְהַנּוֹת אֲלֹא רַק מֵה שְׁצַרִּיךְ כְּדֵי חֲיִיו.

ד [ב] כְּשֶׁהֶחֱכַם אוֹכֵל מֵעַט זֶה הָרְאוּי לוֹ, לֹא יִאֲכַלְנוּ אֲלֹא בְּבֵיתוֹ עַל שִׁלְחָנוֹ. לֹא יִאֲכַל בְּחִנּוֹת וְלֹא בְּשׁוֹק אֲלֹא לְפִי צְרֻךְ גְּדוֹל, כְּדֵי שְׁלֹא יִתְגַּנֵּה בְּפָנָי הַבְּרִיּוֹת; וְלֹא יִאֲכַל אֲצֵל עַמֵּי הָאָרֶץ, וְלֹא עַל אוֹתָן הַשִּׁלְחָנוֹת הַמְּלֵאִים קִיא צוֹאֵה. וְלֹא יִרְבֶּה סְעוּדוֹתָיו בְּכָל מְקוֹם, וְאִפְלוּ עִם הַחֻמְמִים. וְלֹא יִאֲכַל בְּסְעוּדוֹת שִׁישׁ בְּהֵן קְבוּץ הַרְבֵּה; וְאִין רְאוּי לוֹ לְאֲכַל אֲלֹא בְּסְעוּדָה שְׁלֵמָצוּה בְּלִבְד, כְּגוֹן סְעוּדַת אַרוּסִין וְנִשׁוּאִין—וְהוּא שִׁיחִיָּה תְּלִמִּיד חֻמְמִים, שְׁנִשְׂא בַת תְּלִמִּיד חֻמְמִים. וְהַצְדִּיקִים הַחֻסִּידִים הָרְאוּשׁוּנִים לֹא אֲכָלוּ מֵעוֹלָם, מְסְעוּדָה שְׁאֵינָה שְׁלֵהֶם. כְּדֵי שֶׁהַחֻכְם לֹא יִתְגַּנֵּה עַל יְדֵי אֲכִילָתוֹ יֵשׁ לוֹ לְאֲכוֹל רַק בְּסְעוּדַת עֲצָמוֹ אוֹ בְּסְעוּדַת מְצוּוּה, כִּי יִכּוֹל לְהַרְאוֹת עַל יְדֵי אֲכִילָה בְּרִיבּוּי הַסְעוּדוֹת שִׁישׁ עֲנִיין בְּעֵצֶם הַסְעוּדָה וְלֹא רַק בְּאֲכִילָה לְקִיוֹם נַפְשׁוֹ וְעַל כֵּן לְכַאוּרָה יֵשׁ לְהִימְנַע גַּם מִזֶּה.

הלכות דעות פרק ה

פז

אפלו לצורך גדול. וכדרך שנוהג צניעות בבית הכסא ביום, כך נוהג בלילה. ולעולם ילמד אדם עצמו להפנות שחרית וערבית בלבד, כדי שלא יתרחק. צניעות היא חלק מכבוד החכמים ועל כן יש להיזהר בזה מאוד.

יא [ז] תלמיד חכמים—לא יהא צועק וצווח בשעת דבורו, כפחמות וכחיות; ולא יגביה קולו ביותר, אלא דבורו בנחת עם כל הבריות. וכשידבר בנחת, יזהר שלא יתרחק עד שיראה כדברי גסי הרוח. ומקדים לשלום כל אדם, כדי שתהא רוחו נוחה המנו. ודן את כל האדם לכף זכות—מספר בשבח חברו, ואינו מספר בגנותו כלל. אוהב שלום, ורודף שלום. לא רק צניעות היא מכבודם של ת"ח, אלא גם עצם שייכותם לאנשי העולם, שכולם יהיו מרוצים מהחכם.

יב אם ראה מקום שדבריו מועילין ונשמעין, אומר; ואם לאו, שותק. כיצד: לא ירצה חברו בשעת פעסו, ולא ישאל לו על נדרו בשעה שגדר עד שתתקרב דעתו וינח; ולא ינחמנו בשעה שמתו מטל לפניו, מפני שהוא בהול עד שיקבר. וכן כל פיוצא באלו. ולא יראה לחברו בשעת קלקלתו, אלא יעלים עיניו ממנו.

יג ולא ישנה בדבורו, ולא יוסיף ולא יגרע אלא בדברי שלום וכיוצא בהן. כללו שלדבר—אינו מדבר אלא או בגמילות חסדים, או בדברי חכמה, וכיוצא בהן. ולא יספר עם אשה בשוק, אפלו היא אשתו או אחותו או בתו.

יד [ח] לא יהלך תלמיד חכמים בקומה זקופה וגרון נטוי, פענן שנגאמר "ותלכנה נטויות גרון, ומשקרות עינים" (ישעיהו ג, טז); ולא יהלך עקב בצד גדל

בנודע לאדם שהרגיל בדרך של חולי ולא יעזור לו יותר אזהרות הבריאות בפרק הקודם).

ז ולא יקל ראשו ביותר, ולא יגבל את פיו בדברי הבאי, ואפלו בינו לבינה; הרי הוא אומר בקבלה, "מגיד לאדם מה-שחוו" (עמוס ד, יג)—אמרו חכמים, אפלו שיחה קלה שבין איש לאשתו, עתיד לתן עליה את הדין.

ח ולא יהיו שניהם לא שכורים, ולא עצלנין, ולא עצבנין; ולא אחד מהן. ולא תהיה ישנה; ולא יאנס אותה, והיא אינה רוצה—אלא ברצון שניהם, ובשמחתן. יספר מעט וישחק עמה מעט, כדי שתתישב נפשו; ויבעל בבושה ולא בעזות, ויפרש מיד.

ט [ה] כל הנוהג מנהג זה—לא די לו שקדש נפשו, וטהר עצמו, ותקן דעותיו; אלא שאם היו לו בנים—הוויין בנים נאים ובישנים, ראויין להכמה ולחסידות. וכל הנוהג במנהגות שאר העם, ההולכים בחשך—הוויין לו בנים כמו אותן העם. כך נאמר בגמרא שכן היה, ועל כן אע"פ שאינו שייך לבריאות וכיו"ב המתבאר בפרקים אלו, מ"מ שייך אל המטרה בהבאת בנים לעולם—שיעבדו את ה'.

י [ו] צניעות גדולה נוהגים תלמידי חכמים בעצמן: לא יתבזו, ולא יגלו ראשן ולא גופן. ואפלו בשעה שיכנסו לבית הכסא, יהא צנוע, ולא יגלה בגדיו עד שישוב, ולא יקנח בימין. ויתרחק מכל אדם ויכנס חדר בחדר לפניו מן המערה, ונפנה שם; ואם נפנה אחורי גדר, ירחיק כדי שלא ישמע חברו קולו אם נתעטש, ואם נפנה בקערה, ירחיק כדי שלא יראה חברו פרועו. ולא ידבר כשהוא נפנה,

אָבֵל אִם מִשַׁח בְּשָׂרוֹ בְּשֵׁם קָדִי לְהַעֲבִיר
אֶת הַזֹּהָמָה, מִתֵּר. וְכֵן לֹא יֵצֵא יְחִידִי
בְּלִילָה, אֲלֵא אִם הָיָה לוֹ זְמַן קְבוּעַ לְעֲצֹת
בּוֹ לְתַלְמוּדוֹ. כָּל אֵלֹהִי, מִפְּנֵי הַחֲשָׁד.

כ [ין] תְּלַמִּיד חֲכָמִים, מְכַלְכֵּל דְּבָרָיו
בְּמִשְׁפָּט, אוֹכֵל וְשׂוֹתָהּ וְזֶן אֶת אֲנָשִׁי
בֵּיתוֹ כְּפִי מְמוֹנֵי וְהַצְלַחְתּוֹ, וְלֹא יִטְרִיחַ עַל
עֲצָמוֹ יוֹתֵר מִדִּי.

כא צוֹו חֲכָמִים בְּדַרְכֵי אֶרֶץ, שְׁלֹא יֵאכֵל
אָדָם בְּשָׂר אֲלֵא לְתַאֲבוֹן, שְׁנֵאמֵר
"כִּי-תֵאָוֶה נִפְשֶׁךָ לֶאֱכֹל בְּשָׂר" (דְּבָרִים
יב, כ). דִּי לְבָרִיא לֶאֱכֹלוֹ מֵעֵרֵב שֶׁבֶת לְעֵרֵב
שֶׁבֶת; וְאִם הָיָה עֲשִׂיר קָדִי לֶאֱכֹל בְּשָׂר בְּכָל
יוֹם, אוֹכֵל. לֹא לְבָרִיאוֹת (שֶׁהָיָה דִּינָם אֵלֹהִים
נִתְבָּאָרוּ בְּפָרְקִים הַקּוּדְמִים) אֲלֵא רַק
מֵעֲנִינֵי רַאוּתוֹת וּבִזְבוּז, שֶׁהָאָדָם לֹא
יִשְׁתַּדֵּל לְבִזְבוּז הַרְבֵּה מִמָּה שִׁישׁ לוֹ בְּשֶׁבִיל
בֶּשֶׂר וּאֲכוּ"שׁ עַל כֵּן עַל הָאָדָם (כֹּאן לֹא
כָּתוּב שֶׁצִּיּוּר לַת"ח בְּלִבָּד, כִּי זֶה לֹא מִצַּד
בְּזִיוֹן אֲלֵא מִצַּד בִּזְבוּז מְמוֹנֵי וְשִׁיךְ לְכָל
אָדָם, וְכֵן הֵחֵלְכָה הַבָּאָה שִׁיכַת לְבִזְבוּז
מִמּוֹן וְלִכְל אָדָם).

כב צוֹו חֲכָמִים וְאֶמְרוּ, לְעוֹלָם יֵאכֵל אָדָם
פְּחֹת מִן הָרְאוּי לוֹ לְפִי מְמוֹנֵי, וְיִלְבֹּשׁ
כְּרָאוּי לוֹ; וְיִכְבַּד אֶשְׁתּוֹ וּבָנָיו, יֵתֵר מִן
הָרְאוּי לוֹ.

כג [יא] דְּרַךְ בְּעֲלֵי דְעָה, שִׁיקְבַע לוֹ אָדָם
מְלֵאכָה הַמְּפָרְנֶסֶת אוֹתוֹ תַּחֲלָה, וְאַחַר
כֶּךָ יִקְנֶה בֵּית דִּירָה, וְאַחַר כֶּךָ יִשָּׂא
אִשָּׁה—שְׁנֵאמֵר "מִי-הָאִישׁ אֲשֶׁר-נִטַּע כְּרֶם,
וְלֹא חָלְלוֹ . . . אֲשֶׁר בָּנָה בֵּית-חֹדֶשׁ . . .
אֲשֶׁר-אַרְשׁ אִשָּׁה" (רֵאָה דְּבָרִים כ, ה-ז). גַּם
עֲנִיין זֶה אֵינְנו שִׁיךְ רַק לַת"ח, וְחֲכָמִים
הַזֵּהִירוּ בִּזְהָרָה כָּל אָדָם, כְּדִי שְׁלֹא יִגִּיעַ לְמַצַּב

בְּנַחַת כְּמוֹ הַנְּשִׂים וְגַסֵּי הָרוּחַ, כְּעֲנִיין
שְׁנֵאמֵר "הַלּוֹךְ וְטָפַף תִּלְכְּנָה, וּבְרַגְלֵיהֶם
תַּעֲפֹסְנָה" (שם).

טו וְלֹא יִרוּץ בְּרִשׁוֹת הַרְבִּים, וְיִנְהַג
בְּשִׁגְעוֹן. וְלֹא יִכְפֹּף קוֹמָתוֹ כְּבַעֲלֵי
חֲטָרֵת; אֲלֵא מִסְתַּכֵּל לְמִטָּה כְּמוֹ שֶׁהוּא
עוֹמֵד בְּתַפְלָה, וּמְהַלֵּךְ בְּשׂוֹנָה כְּאָדָם שֶׁהוּא
טְרוּד בְּעַסְקָיו.

טז גַּם בְּמַהֲלָכוֹ שְׁלֵאָדָם, נִכָּר אִם חָכֵם
בְּעַל דְּעָה הוּא, אוֹ שׂוֹטָה וְסָכָל; וְכֵן
אָמַר שְׁלֹמֹה בְּחֻקָּתוֹ, "וְגַם-בְּדֶרֶךְ כֶּשֶׁסְכָל
הַלֵּךְ, לְבוֹ חֶסֶד; וְאָמַר לְכָל, סָכָל הוּא"
(קוּהֵלֵת י, ג)—מוֹדִיעַ לְכָל עַל עֲצָמוֹ שֶׁהוּא
סָכָל. וְעַל כֵּן לֹא יִרוּץ סַתֵּם אֲלֵא יִכְבַּד אֶת
עֲצָמוֹ בְּהִלְכָתוֹ.

יז [ט] מְלָבוֹשׁ תְּלַמִּיד חֲכָמִים, מְלָבוֹשׁ
נְאָה נָקִי; וְאֲסוּר לוֹ שִׁימְצָא בְּבִגְדוֹ
כֶּתֶם אוֹ שְׂמֻנּוֹנִית וְכִיּוֹצֵא בָהּ. וְלֹא יִלְבֹּשׁ
לֹא מְלָבוֹשׁ מְלָכִים, כְּגוֹן בְּגָדֵי זָהָב וְאַרְגָּמָן
שֶׁהֵכֵל מִסְתַּכְלִין בָּהֶן, וְלֹא מְלָבוֹשׁ עֲנִיִּים,
שֶׁהוּא מְבֹזָה אֶת לִבְשִׁיו—אֲלֵא בְּגָדִים
בִּינוֹנִיִּים נְאִים.

יח וְלֹא יֵהָא בְּשָׂרוֹ נְרָאָה מִתַּחַת מַדְיּוֹ, כְּמוֹ
בְּגָדֵי הַפְּשָׁתָן הַקְּלִים בְּיוֹתֵר שְׁעוֹשִׂין
בְּמַצְרִים. וְלֹא יֵהִיּוּ בְּגָדֵי סְחוּבִים עַל
הָאֶרֶץ, כְּמוֹ בְּגָדֵי גָסֵי הָרוּחַ, אֲלֵא עַד
עֲקָבוֹ; וְבֵית יָד שְׁלוֹ, עַד רֵאשֵׁי אֲצְבָעוֹתָיו.
וְלֹא יִשְׁלַשֵּׁל טְלִיתוֹ, מִפְּנֵי שְׁנֵרָאָה כְּגַסֵּי
הָרוּחַ, אֲלֵא בְּשֶׁבֶת בְּלִבָּד, אִם אֵין לוֹ
לְהַחֲלִיף. וְלֹא יִלְבֹּשׁ מְנַעֲלִים מְטֵלָאִים
כְּבִגְד טְלָאִי עַל גְּבֵי טְלָאִי, בֵּימֹת הַחֲמָה;
אֲבָל בֵּימֹת הַגְּשָׁמִים, מִתֵּר אִם הָיָה עֲנִי.

יט לֹא יֵצֵא מְבֹשֵׁם לְשׂוּק, וְלֹא בְּבִגְדִים
מְבֹשָׁמִים; וְלֹא יִשִּׂים בְּשֵׁם בְּשָׂרוֹ.

הלכות דעות פרק ו

השדה. לכאורה הלכה זו כיום השתנתה כי הכל תלוי במה נחשב נכס ומה נחשב הנאה רגעית.

כו [יג] משאן ומתנן שלתלמידי חכמים, באמת ובאמונה: אומר על לאו לאו, ועל הין הין. מדקדק על עצמו, בחשבון; ונותן ומותר לאחרים כשיקח מהן, ולא ידקדק עליהן. ונותן דמי הלוקח לאלתר. ואינו נעשה לא ערב ולא קבלן, ולא יבוא בהרשאה.

כז מחיב עצמו בדברי מקח וממכר, במקום שלא חיבה אותו תורה, כדי שיעמד בדבורו, ולא ישנהו. ואם נתחבבו לו אחרים בדין, מאריך להן ומוחל להן; ומלנה, וחונן. ולא ירד לתוך אמונת חברו, ולא יצר לאדם בעולם בחייו. עסקאותיו של הת"ח צריכים להיעשות ביתר זהירות כדי שלא יבוה את התורה וכו' ועל כן יש לו ללכת לפנים משורת הדין אפי' במקום שהצדק איתו.

כח כללו שלדבר—יהיה מן הנרדפין, ולא מן הרודפין; מן הנעלבין, ולא מן העולבין. ואדם שהוא עושה כל המעשים האלו וכיוצא בהן, עליו הכתוב אומר "ויאמר לי, עבדי אתה—ישראל, אשר-בה אתפאר" (ישעיהו מט, ג).

של פרנסה מן הצדקה, ופשיטא שעל החכם לעשות כן.

כד אכל הטפשים, מתחילין לשא אשה, ואחר כך אם תמצא ידו יקנה בית, ואחר כך בסוף ימיו יחזר לבקש אמונת או יתפרנס מן הצדקה; וכן הוא אומר בקללות, "אשה תארש . . . בית תבנה . . . כרם תטע" (דברים כח, ל)—כלומר יהיו מעשיהם הפוכין, כדי שלא תצליח דרכיהם. ובברכה מה הוא אומר, "וייהי דוד לכל דרכו, משפיל; וה', עמו" (שמואל א יח, יד).

כה [יב] ואסור לאדם להפקיר או להקדיש כל נכסיו, ויטריח על הבריות. ולא ימכר שדה, ויקנה בית; ולא בית, ויקנה מטלטלין או יעשה סחורה בדמי ביתו; אבל מוכר הוא מטלטלין, וקונה שדה. כללו שלדבר: ישים מגמתו להצליח נכסיו—לא להתנאות מעט לפי שעה או להנות מעט, ויפסיד הרבה. הלכה זו מעניינת במיוחד כי יש בה הבהרה כיצד על האדם להתפרנס, שישאיר בידו כמה שיותר נכסים שישארו גם לדורות הבאים, שאלו דברים שאינם נגמרים מתי שהוא, ואפי' לא ימכור שדה כדי לקנות בית (!) כי אין הבית קבוע ונכס כמו

הלכות דעות פרק ו

לאחר הפרקים בהם נתבארו חובות האדם ביחס לעצמו, וכיצד חובה עליו להתנהג בחיי היום יום, ולאחר שנתבארו מה הם החובות המיוחדים לתלמיד חכם, כעת יבואו שני פרקים על מצוות שבין אדם לחברו, ובהם שני סוגי חובות בין אדם לחברו. בפרק זה יתבארו המצוות והאיסורים בשייכות לאדם, ובפרק הבא כדי שהעולם יהיה עולם מסודר ומונהג על פי סדר יש מצוות אותם האדם חייב לקיים.

אדם להתחבר לצדיקים ולישב אצל החכמים תמיד, כדי שילמד ממעשיהם; ויתרחק מן הרשעים ההולכים בחשך, כדי

א דרך בריתו שלאדם—להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר רעיו וחבריו, ונוהג במנהג אנשי מדינתו. לפיכך צריך

ללמוד ממעשיהם: שְׁנֵאמַר "ובו תדבק" (דברים י, כ), וכי אֶפְשֶׁר לְאָדָם לְהִדְבֵק בְּשִׂכְיָנָה; אֲלֵא כִּן אָמְרוּ חֲכָמִים בְּפִרוּשׁ מִצְוֵה זֶה, הִדְבֵק בְּחֲכָמִים וְתִלְמִידֵיהֶם. לְפִיכֵן צָרִיךְ אָדָם לְהִשְׁתַּדֵּל שֵׁשָׂא פֶת תִּלְמִיד חֲכָמִים, וְיִשָּׂא בְתוֹ לְתִלְמִיד חֲכָמִים, וְלֵאכֹל וְלִשְׁתוֹת עִם תִּלְמִידֵי חֲכָמִים, וְלַעֲשׂוֹת פְּרָקְמֻטְיָה לְתִלְמִידֵי חֲכָמִים, וְלְהִתְחַבֵּר לָהֶן בְּכֹל מִיַּי חִבּוּר—שְׁנֵאמַר "וּלְדִבְקָהּ-בּו" (דברים יא, כב; דברים ל, כ; יהושוע כב, ה). וְכֵן צִוּוּ חֲכָמִים וְאָמְרוּ, וְהוּי מְתַאֲבֵק בְּעֵפֶר רְגְלֵיהֶם, וְשׁוֹתָהּ בְּצֵמָא אֶת דְּבָרֵיהֶם. בְּנוֹסֵף לְהַגִּיזִין שְׁבִקְרַבָּה לְצִדִּיקִים יִשְׁנֶה גַם מִצְוֵה מֵהַתּוֹרָה לְהִדְבֵק בְּחֲכָמִים (ועל ידי כך נקרא שנדבק בשכינה), וחיבור זה איננו רק בישיבה עימם אלא "בכל מיני חיבור" כי כך באמת יוכל ללמוד ממעשיהם ולהידבק בשכינה, בשונה מהלכה א (שנכתבה כקישור בין הפרק הזה לפרק הקודם) שאם אין לאדם צדיקים הוא יכול לישוב לבדו ולא ללמוד מהרשעים, כאן המצווה היא ממשיית להתחבר בכל מיני חיבור אל הצדיקים כדי להוסיף בשייכות אל ה' על ידי עצם החיבור שאינו אמצעי אלא מטרה.

ד [ג] מִצְוֵה עַל כָּל אָדָם לְאַהֲבֵא אֶת כָּל אֶחָד וְאֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל כְּגוֹפּוֹ, שְׁנֵאמַר "וְאַהֲבַתְּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ" (ויקרא יט, יח). לְפִיכֵן צָרִיךְ שְׂיִסְפֵּר בְּשִׁבְחוֹ וְלְחַוֵּס עַל מְמוֹנֵוּ, כְּמוֹ שֶׁהוּא חָס עַל מְמוֹן עֲצָמוֹ וְרוֹצֵה בְּכַבּוּד עֲצָמוֹ; וְהַמְתַּכְפֵּד בְּקִלוֹן חִבּוּרֵוּ, אִיִן לוֹ חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא. כִּיוּן שִׁישׁ מִצְוֵה לְאַהֲבֵא כָל אֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל כְּגוֹפּוֹ, עַל כֵּן הַמִּצְוֵה הִיא לְהִתְנַהֵג אֵלָיו כְּמוֹ שְׂאֵדָם הִיא מִתְנַהֵג לְעֲצָמוֹ"

שְׁלֵא יִלְמַד מִמַּעֲשֵׂיהֶם. הוּא שְׁשִׁלְמָה אוֹמֵר, "הוֹלֵךְ אֶת-חֲכָמִים, יִחַפֵּס; וְרֹעֵה כְּסִילִים, יִרְוַע" (משלי יג, כ). וְאוֹמֵר, "אֲשֵׁרֵי הָאִישׁ . . ." (תהילים א, א). חִיבּוּר לְצִדִּיקִים הוּא לְכֹל לְרֹאשׁ עֵינָיו הַגִּיּוּנִי כְּדֵי לְקַיֵּם אֶת כָּל הָאִמּוּר בְּפִרְקִים הַקּוֹדְמִים, כִּי אִם הָאָדָם יִשָּׁב בְּחִבְרַת אַנְשֵׁים רְעִים הוּא עֵלּוּל לְלַמּוֹד מִמַּעֲשֵׂיהֶם וְלִהְיוֹת כְּמוֹתָם שֶׁהֵרִי דֶרֶךְ הָאָדָם לְלַכֵּת אַחֲרֵי מִנְהַג אַנְשֵׁי מְקוֹמוֹ, וְעַל כֵּן יִתְחַבֵּר אָדָם לְצִדִּיקִים לְכֹל לְרֹאשׁ מִצַּד הַהִיגִיוֹן.

ב וְכֵן אִם הִיָּה בְּמִדְיָנָה שְׁמִנְהַגוּתֵיהָ רְעִים, וְאִין אֲנִשְׂיָה הוֹלְכִים בְּדֶרֶךְ יִשְׂרָאֵל—לֵלֶךְ לְמִקּוֹם שְׂאֲנִשְׂוֵי צִדִּיקִים, וְנוֹהֲגִים בְּדֶרֶךְ טוֹבִים. וְאִם הִיָּו כָּל הַמְּדִינּוֹת שֶׁהוּא יוֹדֵעַן וְשׁוֹמֵעַ שְׁמוֹעֶתָן נוֹהֲגִים בְּדֶרֶךְ לֹא טוֹבָה, כְּמוֹ זְמַנְנוּ זֶה, אוֹ שְׂאִינוּ יוֹכֵל לִילֵךְ לְמִדְיָנָה שְׁמִנְהַגוּתֵיהָ טוֹבִים, מִפְּנֵי הַגִּיסוֹת אוֹ מִפְּנֵי הַחֲלִי—יִשָּׁב לְבַדּוֹ יַחֲדֵי, כְּעִנְיָן שְׁנֵאמַר "יִשָּׁב בְּדֶרֶךְ וְיִדָּם" (איכה ג, כח). וְאִם הִיָּו רְעִים וְחֲטָאִים, שְׂאִין מְנִיחִין אוֹתוֹ לִישָׁב בְּמִדְיָנָה אֲלֵא אִם כֵּן נִתְעַרְבַּ עִמָּהֶן וְנוֹהֵג בְּמִנְהַגָּן הָרַע—יִצֵּא לְמַעְרֹת וְלְחֻחוּסִים וְלַמְדְּבָרוֹת וְאֵל יִנְהַיֵּג עֲצָמוֹ בְּדֶרֶךְ חֲטָאִים, כְּעִנְיָן שְׁנֵאמַר "מִי-יִתְנַנֵּי בְּמִדְבָּר . . ." (ירמיהו ט, א). הַחִידוּשׁ הוּא שְׂאִם אִין לוֹ חֲכָמִים בְּמִקּוֹם הוּא לֹא יִצְלִיחַ לְהִתְנַהֵג כְּרֹאוּי אִפִּילוֹ שְׁלֵא הִתְחַבֵּר לְרִשְׁעִים, כִּי הַמִּקּוֹם שְׁלוֹ וְאַנְשֵׁי מְקוֹמוֹ מִשְׁפִּיעִים עֲלָיו, וְעַל כֵּן חוֹבָה עֲלָיו לְהִתְרַחֵק מִמִּקּוֹם הַחֲטָאִים אוֹ לְדוֹר וְלְהִתְבּוֹדֵד (אם זֶה אִפְשָׁרִי), אַחֲרַת כָּל מָה שֶׁמִּשְׁקִיעַ בְּלִהְתְּקָרֵב לָהּ לֹא יַעֲלֶה בִּידּוֹ עֵקֵב הַטְּרֹדוֹת מִסְבִּיבָתוֹ.

ג [ב] מִצְוֹת עֲשֵׂה לְהִדְבֵק בְּחֲכָמִים, כְּדֵי

א. ויל"ע אם לפי הרמב"ם עיקר המצווה היא האהבה או התוצאות שיתנהג האדם לפי ציווי זה.

הלכות דעות פרק ו

צא

וצערו כן גם על ידי התוכחה יקרה אותו דבר), אחרת המצב יתדרדר יותר כהסיפור של אבשלום ואמנון.

ח [ז] הוֹאָה אֶת חֲבֵרוֹ שְׁחָטָא, או שהוא הולך בדרך לא טובה—מצוה להחזירו למוטב, ולהודיעו שהוא חוטא על עצמו במעשיו הרעים: שְׁנֵאמַר "הוֹכַח תּוֹכִיחַ אֶת-עֲמִיתְךָ" (ויקרא יט, יז). וזו היא מצווה בכל התורה כולה אפילו במצוות שבין אדם למקום, וממנה נלמד גם לגבי מצוות שבין אדם לחברו, והחובה היא לנסות עכ"פ להחזירו למוטב, כלומר בין המצוות של ישוב העולם יש מצוות תוכחה בשייכות לבן אדם לחברו.

ט המוכיח את חברו—בין בדברים שבינו לבינו, בין בדברים שבינו לבין המקום—צריך להוכיחו בינו לבין עצמו, וידבר לו בנחת ובלשון רכה, ויודיעו שאינו אומר לו אלא לטובתו, ולהביאו לחיי העולם הבא. אם קבל ממנו, מוטב; ואם לאו, יוכיח פעם שנייה ושלישית. וכן תמיד חייב להוכיח, עד שיבהו החוטא ויאמר לו איני שומע; וכל שאפשר בידו למחות ואינו ממחה, הוא נתפס בעוון אלו כלם שאפשר לו למחות בהן.

י [ח] המוכיח את חברו תחלה—לא בדבר לו קשות עד שיכלימנו, שְׁנֵאמַר "וְלֹא-תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא" (ויקרא יט, יז). כך אמרו חכמים, יכול את מוכיחו, ופניו משתנות—תלמד לומר, "וְלֹא-תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא"; מכאן שאסור להכלים את ישראל, וכל שכן ברבים.

יא אף על פי שהמכלים את חברו אינו לוקה, עוון גדול הוא: כך אמרו חכמים, המלבין פני חברו ברבים, אין לו חלק לעולם הבא. לפיכך צריך אדם

ה [ד] אהבת הגר שְׁבֵא וְנִכְנַס תַּחַת כַּנְפֵי הַשְּׂכִינָה, שְׁתִּי מִצִּוּוֹת עֲשֵׂה: אחת מפני שהוא בכלל רעים, ואחת מפני שהוא גר והתורה אמרה "וְאָהַבְתֶּם, אֶת-הַגֵּר" (דברים יט, יט). צוה על אהבת הגר כמו שצוה על אהבת שמו, שְׁנֵאמַר "וְאָהַבְתָּ, אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ" (דברים ו, ה); דברים יא, א); הקדוש ברוך הוא עצמו אוהב גרים, שְׁנֵאמַר "וְאָהַב גֵּר" (דברים י, יח). כאן אין תוצאות מעשיות מחובה זו של אהבת הגר, אלא זו מצווה שכלב בלבד.

ו [ה] כל השונא אָהָד מִיִּשְׂרָאֵל בְּלִבּוֹ—עוֹבֵר בְּלֹא תַעֲשֶׂה, שְׁנֵאמַר "לֹא-תִשָּׂא אֶת-אֲחִיךָ, בְּלִבְכֶךָ" (ויקרא יט, יז); ואין לוקין על לאו זה, לפי שאין בו מעשה. ולא הזהירה תורה, אלא על שונא שכלב; אבל המפה את חברו, והמתרחק את חברו—אף על פי שאינו רשאי, אינו עובר משום "לא-תשנא".

ז [ו] כְּשִׂיחָטָא אִישׁ לְאִישׁ—לא ישטמנו וישתק, כמו שְׁנֵאמַר בְּרִשְׁעִים "וְלֹא-דַבֵּר אֲבִשְׁלוֹם עִם-אֲמִנּוֹן, לְמַרְעֵ וְעַד-טוֹב: כִּי-שִׂנְאָ אֲבִשְׁלוֹם, אֶת-אֲמִנּוֹן" (שמואל ב יג, כב); אלא מצוה עליו להודיעו ולומר לו, למה עשית לי כך וכך ולמה חטאת לי בדרך פלוני: שְׁנֵאמַר "הוֹכַח תּוֹכִיחַ אֶת-עֲמִיתְךָ, וְלֹא-תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא" (ויקרא יט, יז). ואם חזר ובקש ממנו למחל לו, צריך שימחל; ולא יהא המוחל אכזרי, שְׁנֵאמַר "וַיִּתְפַּלֵּל אֲבָרָהָם, אֶל-הָאֱלֹהִים" (בראשית כ, יז). כדי שהאדם לא ישנא את אחיו בליבו נותנת התורה פתרון שהוא גם מצווה כללית בכל התומ"צ, ללכת ולומר לו ולהוכיח אותו ועל ידי כן יחליש את שנאתו לחברו (כשם שעל ידי הכאה וכיו"ב אינו עובר על "לא תשנא" שהרי כבר ביטא את כעסו

תוכחה של כל אדם שלא יעבור חברו עבירות היא תמיד ואינו יכול לומר שבגלל שהנפגע מחל או אין יותר סיבה להוכיחו.

יד [י'] חיב אדם להזהר ביותומים ואלמנות—מפני שנפשן שפלה למאוד ורוחן נמוכה, אף על פי שהן בעלי ממון: אפלו אלמנתו שלמלך ויתומיו שלמלך—מזהרין אנו עליהן, שנאמר "כל-אלמנה ויתום, לא תענון" (שמות כב, כא). כלומר לא רק לאוהבם ככל ישראל ולא להלבין פניהם ככל ישראל אלא ישנה חובה מיוחדת להזהר שלא לענותם כדלהלן.

טו והיאך נוהגין עמהן—לא ידבר אליהם אלא רכות, ולא ינהג בהן אלא מנהג כבוד; ולא יכאיב גופן בעבודה ולא לבן בדברים, ויחוס על ממונם יותר מממון עצמו. יכבד אותם אפי' שאין צורך בזה וכן יחוס על ממונם יותר מממון עצמו (שהרי כממון עצמו זה חובה על ממונו של כל אדם) וכך מקיים את המצווה שלא לענות יתומים בצורה חיובית.

טז כל המקניטן, או המכעיסן, או הכאיב לבן, או רדה בהן, או אבד ממונם—הרי זה עובר בלא תעשה; וכל שפן המכה אותן, או המקללן. ולא זו, אף על פי שאין לוקין עליו, הרי ענשו מפרש בתורה, "ותרה אפי, והרגתי אתכם בקרב" (שמות כב, כג). ואם אכן עינה את היתומים אפי' דברים המותרים על פי תורה לעשותם לכל ישראל כגון רדייה בהם וכו' - עובר על לאו זה ונענש משמים על מה שמענה אותם.

להזהר בדבר זה, שלא יביש חברו ברבים, בין קטן בין גדול; ולא יקרא לו בשם שהוא בוש ממנו, ולא יספר לפניו דבר שהוא בוש ממנו. אין זה בכלל בושת שנתבאר בתורה שחייב כי כאן אין מעשה אלא דיבור, משא"כ בושת בהלכות נזיקין שייכת רק למעשה בפועל.

יב במה דברים אמורים, בדברים שבין אדם לחברו; אבל בדברי שמים—אם לא חזר בו בסתר—מקלימין אותו ברבים ומפרסמין חטאו ומחרפין אותו בפניו ומבזין ומקללין, עד שיחזר למוטב: כמו שעשו כל הנביאים לישׂראל. לכאורה בדברי שמים הפשט גם אם אדם אחר מוכיח את עובר העבירה על מצווה שבין אדם לחברו למרות שחברו מחל כדלקמן.

יג [ט] מי שחטא עליו חברו ולא רצה להוכיחו ולא לדבר לו פלוג, מפני שהיה החוטא הדיוט ביותר או שהיתה דעתו משבשת, ומחל לו בלב, ולא שטמו ולא הוכיחו—הרי זו מדת חסידות: לא הקפידה תורה, אלא על המשטמה. כלומר מצוות תוכחה בדברים שבין אדם לחברו היא תוצאה של האיסור "לא תשנא את אחיך בלבבך" ולולא זאת אין מצווה להוכיח את חברו, ולכאורה מדוע אין זה כמו במצוות בין אדם למקום שיש מצווה להוכיח את חברו כדי שיחזור למוטב, ומדוע א"כ אין חובה כזו במצוות שבין אדם לחברו? ולכאורה יש לחלק בין חובת התוכחה של כל אדם לעובר העבירה לחובת התוכחה של האדם הניזוק מהעבירה של חברו, שהאחרונה נלמדת ושייכת ל'לא תשנא', אבל אינה המצווה הרגילה של תוכחה, ואילו מצוות

ב. להעיר שבשו"ע הובא דין זה יחד עם דיני בושת - וכאן גם רואים את הדיוק הגדול בסדר הרמב"ם.
ג. וצ"ע מדוע.

ואף על פי כן, לא ינהג בהם מנהג כל אדם; אלא יעשה להם הפרש, וינהלם בנחת וברחמים גדולים וכבוד, "כי-ה', יריב ריבם" (משלי כב, כג). אַחַד יתום מאב, וְאֶחָד יתום מאם; וְעַד אִימְתִי נִקְרְאִים יתומים לְעַנְיָן זֶה—עַד שֶׁלֹּא יִהְיוּ צָרִיכִין לְאָדָם גְּדוּל לְהַסְמֵךְ לוֹ לְאָמְנָם וּלְהַטְפֵל בָּהֶן, אֲלֵא יִהְיֶה עוֹשֶׂה כָּל צָרְכֵי עֲצָמוֹ לְעֲצָמוֹ כְּשָׂר כָּל הַגְּדוּלִים.

יז ברית כרת להן מי שאמר והיה העולם, שְׁכַל זְמַן שֶׁהֵן צוֹעְקִין מִחֶמְס־הֵן נְעִינִן, שְׁנֹאמֵר "כִּי אִם-צַעַק יִצַּעַק אֵלַי, שְׁמַע אֲשַׁמְעֶצְעָתוֹ" (שמות כב, כב).

יח במה דברים אמורים, בְּזְמַן שֶׁעָנָה אוֹתָם לְצַרְף עֲצָמוֹ; אֲבָל אִם עָנָה אוֹתָם הָרֵב כְּדֵי לְלַמְדָם תּוֹרָה אוֹ אֲמִנוֹת, אוֹ לְהוֹלִיכָם בְּדֶרֶךְ יִשְׂרָאֵל—הָרֵי זֶה מִתֵּר.

הלכות דעות פרק ז

בפרק זה מתבארים האיטורים השייכים אל הנהגת העולם כסדרה, לה"ר ורכילות המזיקים לתיפקוד התקני של העולם, ונקימה ונשירה המזיקים להנהגה הנורמטיבית בין בני אדם, ביחסי מסחר וממון ביניהם, ועל כן הובאו בפרק נפרד ולא כהמשך ישיר אל איסורי ההתנהגות הפרטיים שהם יותר מצווה על האדם בעצמו מבלי שייכות אם יגרום נזק או לאו.

האומר שקר, מוציא שם רע על חברו נקרא. אֲבָל בַּעַל לְשׁוֹן הָרַע—זֶה שִׁוּשֵׁב וְאוֹמֵר כֶּךָ וְכָךְ עֲשֵׂה פְלוֹנִי, וְכָךְ וְכָךְ הָיוּ אֲבוֹתָיו, וְכָךְ וְכָךְ שָׁמַעְתִּי עָלָיו, וְאוֹמֵר דְּבָרִים שְׁלֹגְנָאֵי: עַל זֶה הַכְּתוּב אוֹמֵר, "יִכְרַת ה', כָּל-שִׁפְתֵי חֲלָקוֹת—לְשׁוֹן, מִדְּבַרְתַּת גְּדוּלוֹת" (תהילים יב, ד). גנות זו לכאורה איננה רעה כמו מי שמספר דברי סוד בין אדם לחברו, ואכן הראב"ד סובר כן שההולך רכיל הוא יותר גרוע מהמספר לשון הרע, אלא שלהרמב"ם דיבור דברים רעים על חברו ויצירת התחושה שחברו גרוע ומגונה וכו' היא פועלת יותר נזק מאשר גילוי הסודות שאינם במטרה להזיק לחברו. ו'בעל לשון הרע' גרוע יותר כיוון שמספר גנות על כולם ולא בשייכות להזיק אדם פלוני וגורם נזקים בעולם על ידי דיבורו.

ד [ג] אמרו חכמים, על שלוש עבירות נפְרָעִין מִן הָאָדָם בְּעוֹלָם הַזֶּה, וְאֵין לוֹ חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא—עֲבוּדָה זְרָה, וְגִלּוּי

א המרגל בחברו—עוֹבֵר בְּלֹא תַעֲשֶׂה, שְׁנֹאמֵר "לֹא-תִלְךָ רֵכִיל בְּעַמֶּיךָ" (ויקרא יט, טז). וְאֵף עַל פִּי שֶׁאֵין לוֹקִין עַל לֵאוֹ זֶה, עוֹוֹן גְּדוּל הוּא וְגוֹרֵם לְהַרְגַּנְפְּשׁוֹת רַבּוֹת מִיִּשְׂרָאֵל; לְכָךְ נִסְמָךְ לוֹ, "לֹא תַעֲמֹד עַל-דַּם רֵעֶךָ" (שם). צֵא וְלַמַּד, מֵה אֲרַע לְדוֹאֵג הָאֲדוּמִי.

ב איזה הוא רכיל—זֶה שֶׁהוּא טוֹעֵן דְּבָרִים וְהוֹלֵךְ מִזֶּה לְזֶה וְאוֹמֵר כֶּךָ וְכָךְ אָמַר פְּלוֹנִי, כֶּךָ וְכָךְ שָׁמַעְתִּי עַל פְּלוֹנִי: אֵף עַל פִּי שֶׁהוּא אוֹמֵר אֲמַת, הָרֵי זֶה מִחְרִיב אֶת הָעוֹלָם. כִּיוֹן שֶׁהָעוֹלָם בְּנוִי עַל 'שְׁקָרִים לְבַנְיָם'. כְּלוּמַר הָאָדָם בְּנוִי בְּצוּרָה כְּזוֹ שִׁישׁ לוֹ אֶת תְּכוּנוֹתָיו הָאִישִׁיּוֹת וַיִּשׁ לוֹ אֶת הַתְּכוּנוֹת אוֹתָם הוּא מְגַלֵּה לְסַבִּיבָה, וְעַל פִּי תוֹרָה יֵשׁ מְקוֹם לְחִילוּק הַזֶּה, וְעַל כֵּן יֵשׁ אִיסוּר גָּמוּר לְרַכֵּל דְּבָרֵי אִמַּת לְלֹא תוֹעֵלַת מַמְשִׁית לְעַנְיָן זֶה.

ג יֵשׁ עוֹוֹן גְּדוּל מִזֶּה עַד מְאוּד וְהוּא בְּכָלֵל לֵאוֹ זֶה, וְהוּא לְשׁוֹן הָרַע; וְהוּא הַמְּסַפֵּר בְּגִנוּת חֲבֵרוֹ, אֵף עַל פִּי שֶׁאֵמַר אֲמַת. אֲבָל

ז [ה] אחד המספר בלשון הרע בפני חברו, או שלא בפניו; והמספר דברים שגורמין אם נשמעו איש מפי איש, להזיק חברו בגופו או בממונו, אפלו להצר לו או להפחידו—הרי זה לשון הרע. ואם נאמרו דברים אלו בפני שלושה, כבר נשמע הדבר ונודע, ואם ספר הדבר אחד מן השלושה פעם אחרת, אין בו משום לשון הרע—והוא שלא יתפון להעביר הקול, ולגלותו יותר. כאן כותב הרמב"ם במפורש שהגדרת הלשון הרע היא שעצם השמועה הזו יכולה לגרום להזיק לחברו (שיפסיקו לשתף איתו פעולה וכדו'), ובעיקר שעל ידי שתעבור מאיש לאיש תזיק יותר, ופרסומה הוא הגורם את ההזיק, אבל אם זה נתפרסם כבר – אז ההזיק לממונו שהיה יכול לקרות כבר קרה ורק יש להשתדל שלא לגלות את הקול יותר ממה שהיה מפורסם בין כה.

ח [ו] כל אלו הם בעלי לשון הרע, שאסור לדור בשכונתם, וכל שכן לישוב עמקן, ולשמע דבריהם. ולא נחתם גזר דין על אבותינו במדבר, אלא על לשון הרע בלבד.

ט [ז] הנזקם את חברו—עובר בלא תעשה, שנאמר "לא תקם" (ויקרא יט, יח). ואף על פי שאינו לוקה, דעה רעה היא עד מאוד; אלא ראוי לאדם להיות מעביר על כל דברי העולם—שהכל אצל המבינים דברי הכל והכאי, ואינן פדאי לנזקם עליהם.

י פיצד היא הנקימה: אמר לו חברו השאילני קרדמך, אמר לו איני משאילך; למחר צרף לשאל ממנו, אמר לו השאילני קרדמך, אמר לו איני משאילך, כדרך שלא השאלתני כששאלתי ממך—הרי זה נזקם. אלא כשיבוא לשאל,

עניות, ושפיות דמים; ולשון הרע, כנגד כלם. ועוד אמרו חכמים, כל המספר בלשון הרע—כאלו פפר בעיקר, שנאמר "אשר אמרו, ללשננו נגביר—שפתינו אתנו: מי אדון, לנו" (תהילים יב, ה). ועוד אמרו חכמים, שלושה לשון הרע הורגת—האומר, והמקבלו, וזה שאומרין עליו; והמקבלו, יותר מן האומר. כי לה"ר הוא על אדם פרטי שמספרים בגנותו – ולא כרכילות שמדברים לעיתים על עצם העניין ולא על הגנות שבמעשה זה, ולא על גנות של אדם מסוים – ולכן הורגת שלושה, גם את הניזוק.

ה [ד] ויש שם דברים שהן אבק לשון הרע. פיצד: מי יאמר לפלוני, שיהיה כמות שהוא עתה; או שיאמר שתקו מפלוני, איני רוצה להודיע מה ארע ומה היה; וכיוצא בדברים האלו. וכן המספר בטובת חברו בפני שונאיו—הרי זה אבק לשון הרע, שזה גורם להם שייספרו בגנותו; ועל ענין זה אמר שלמה, "מכרף רעהו, בקול גדול—בבקר השכים: קללה, תקשב לו" (משלי כו, יד)—שמתוך טובתו, בא לידי רעתו. השאלה היא מה האנשים השומעים יחשבו, וכיוון שהם יבינו את הגנות של חברו מתוך דברים אלו הרי זה כמו לה"ר (אלא שאסור מדרבנן שלא אומר גנות מפורשת).

ו וכן המספר בלשון הרע דרך שחוק ודרך קלות ראש, כלומר שאינו מדבר בשנאה—הוא ששלמה אומר, "כמתלהלה, הירה זקים—חצים ומנות. . . ואמר, הלא משחק אני" (משלי כו, יח-יט). וכן המספר בלשון הרע דרך רמיות, והוא שייספר לתמו כאלו אינו יודע שדבר זה לשון הרע הוא, אלא כשממחין בו, אומר איני יודע שאלו מעשיו שלפלוני או שזה לשון הרע.

הלכות דעות פרק ז

צה

יב אלא ימחה הדבר מלבבו ולא יטרנו, שכל זמן שהוא נוטר את הדבר וזוכרו, שמא יבוא לנקם. לפיכך הקפידה תורה על הנטייה, עד שימחה העוון מלבבו כלל ולא יזכרו; וזו היא הדעה הנכונה שאפשר שיתקיים בה ישוב הארץ, ומשאן ומתנן שלבני אדם זה עם זה. איסור הנטירה איננו איסור עצמאי ברגש (לפי הרמב"ם - כי לפי משנת' היה צ"ל בפרק הקודם), אלא הוא איסור כדי שלא יביא את האדם לנקמה, וכל איסור הנקמה הוא גם כן - כדי שיתקיים בה ישוב הארץ ולכן הם שייכים לאיסור רכילות ולה"ר כדלעיל.

יתן בלב שלם ולא יגמל לו כאשר גמלו; וכן כל פיוצא באלו. וכן אמר דויד בדעותיו הטובות, "אם-גמלתי, שולמי רע" (תהילים ז,ה).

יא [ח] וכן כל הנוטר לאחד מישראל-עובר בלא תעשה, שנאמר "ולא-תטר את-בני עמך" (ויקרא יט,יח). ביצד: ראובן שאמר לשמעון שכר לי בית זה, או השאילני שור זה, ולא רצה שמעון; לימים צרף שמעון לראובן לשאל ממנו או לשכר, ואמר לו ראובן הא לך, הריני משאילך, ואיני פמותך, ולא אשלם לך כמעשיך-העושה כזה, עובר ב"לא תטר".

הלכות תלמוד תורה

יש בכללן שתי מצוות עשה—(א) ללמד תורה; (ב) לכבד מלמדיה ויודיעיה. ובאור שתי מצוות אלו בפרקים אלו.

הלכות תלמוד תורה פרק א

הלכות אלו נבארו הדק היטב בהלכות ת"ת לאדה"ז ובשיחות הקודש, ועל כן אין כ"כ מקום לבוא ולהוסיף דברים בעניינים פרטיים, ומ"מ סדר הפרקים יתבארו כאן ודברים מעין זה.

ה [ד] הִיָּה הוּא לְלַמֵּד תּוֹרָה וַיֵּשׁ לוֹ בֶּן לְלַמֵּד תּוֹרָה, הוּא קוֹדֵם לְבְנוֹ. וְאִם הָיָה בְּנוֹ נֶבֶן וּמִשְׁפִּיל מֵה שִׁילְמֵד יוֹתֵר מִמֶּנּוּ, בְּנוֹ קוֹדֵם; וְאִם עַל פִּי שִׁבְנוֹ קוֹדֵם, לֹא יִבְטַל הוּא—שִׁכְשַׁם שִׁמְצוּהָ עָלָיו לְלַמֵּד אֶת בְּנוֹ, כִּי הוּא מְצוּהָ לְלַמֵּד אֶת עַצְמוֹ.

ו [ה] לְעוֹלָם יִלְמַד אָדָם תּוֹרָה, וְאַחַר כֵּן יִשָּׂא אִשָּׁה—שֹׂאֵם נִשָּׂא אִשָּׁה תַּחֲלָה, אִין דַּעֲתוֹ פְּנוּיָה לְלַמֵּד. וְאִם הָיָה יִצְרוֹ מִתְּגַבֵּר עָלָיו, עַד שֶׁנִּמְצָא שְׂאִין לְבוֹ פְּנוּי—יִשָּׂא אִשָּׁה, וְאַחַר כֵּן יִלְמַד תּוֹרָה.

ז [ו] מֵאִמְתִּי מִתְּחִיל אָבִיו לְלַמְדוֹ תּוֹרָה—מִשִּׁיתְּחִיל לְדַבֵּר, מִלְּמַדוֹ "תּוֹרָה צְנוּהָ—לְנוֹ, מִשָּׂה" (דברים ג, ד) וּפְסוּק רֵאשׁוֹן מִפְּרָשַׁת "שִׁמְעוּ" (דברים ו, ד); וְאַחַר כֵּן מִלְּמַדוֹ מֵעַט מֵעַט פְּסוּקִים פְּסוּקִים, עַד שִׁיְהִיָּה בֶּן שֵׁשׁ אוֹ בֶּן שֶׁבַע לְפִי בְּרִיו, מוֹלִיכֵו אֶצֶל מִלְּמַד הַתִּינוּקוֹת.

ח [ז] הָיָה מְנַהֵג הַמְּדִינָה לְקַח מִלְּמַד הַתִּינוּקוֹת שֶׁכָּר, נוֹתֵן לוֹ שְׂכָרוֹ; וְחֵיב לְלַמְדוֹ בְּשֶׁכָּר, עַד שִׁיקְרָא תּוֹרָה שֶׁבְּכֶתֶב קִלְעָה.

ט מְקוּם שֶׁנִּהְיָה לְלַמֵּד תּוֹרָה שֶׁבְּכֶתֶב בְּשֶׁכָּר, מִתֵּר לְלַמֵּד בְּשֶׁכָּר. אָבִל תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פִּה, אִסוּר לְלַמְדָּה בְּשֶׁכָּר: שֶׁנֶּאֱמַר "רָאָה לְמַדְתִּי אֶתְכֶם" (דברים ד, ה)—מֵה

א נְשִׁים וְעַבְדִּים, פְּטוּרִים מִתְּלַמּוּד תּוֹרָה; אָבִל קֶטָן—אָבִיו חֵיב לְלַמְדוֹ תּוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר "וְלַמְדֶתֶם אֹתָם אֶת-בְּנֵיכֶם, לְדַבֵּר בָּם" (דברים יא, ט). וְאִין הָאִשָּׁה חֵיבֶת לְלַמֵּד אֶת בְּנָהּ, שֶׁכָּל הַחֵיב לְלַמֵּד חֵיב לְלַמֵּד. וּבִיתוּמִים רֵאָה לְקַמֵּן.

ב כִּשֵׁם שֶׁאָדָם חֵיב לְלַמֵּד אֶת בְּנוֹ—כִּי הוּא חֵיב לְלַמֵּד אֶת בֶּן בְּנוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר "וְהוֹדַעְתֶּם לְבְנֵיכֶם, וְלְבְנֵי בְנֵיכֶם" (דברים ד, ט). וְלֹא בְּנוֹ וּבֶן בְּנוֹ בְּלִבְד, אֲלֹא מְצוּהָ עַל כָּל חֶסֶם וְחֶסֶם מִיִּשְׂרָאֵל לְלַמֵּד אֶת כָּל הַתְּלַמִּידִים, אִם עַל פִּי שְׂאִינֵן בְּנוֹ: שֶׁנֶּאֱמַר "וְשִׁנַּנְתֶּם לְבְנֵיכֶם" (דברים ו, ז)—מִפִּי הַשְּׂמוּעָה לְמַדוֹ, בְּנִיךְ אֲלוֹ תְּלַמִּידֶיךָ, שֶׁהַתְּלַמִּידִים קְרוּאִים בְּנִים, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיֵּצְאוּ בְנֵי-הַנְּבִיאִים" (מלכים ב, ג).

ג אִם בֶּן לְמָה נִצְטוּהָ עַל בְּנוֹ, וְעַל בֶּן בְּנוֹ—לְהַקְדִּים בְּנוֹ לְבֶן בְּנוֹ, וּבֶן בְּנוֹ לְבֶן חֶבְרוֹ; [ג] וְחֵיב לְשַׁכַּר מִלְּמַד לְבְנוֹ לְלַמְדוֹ, וְאִינוֹ חֵיב לְלַמֵּד בֶּן חֶבְרוֹ אֲלֹא בְּחִנָּם.

ד מִי שֶׁלֹּא לְמַדוֹ אָבִיו—חֵיב לְלַמֵּד אֶת עַצְמוֹ כְּשִׁיכִיר, שֶׁנֶּאֱמַר "וְלַמְדֶתֶם אֹתָם, וְשִׁמְרֶתֶם לְעִשְׂתֶּם" (דברים ה, א). וְכֵן אִתְּהָ מוּצָא בְּכָל מְקוּם, שֶׁהַתְּלַמּוּד קוֹדֵם לְמַעֲשֵׂה, מִפְּנֵי שֶׁהַתְּלַמּוּד מְבִיא לִידֵי מַעֲשֵׂה, וְאִין הַמַּעֲשֵׂה מְבִיא לִידֵי תְּלַמּוּד.

וכיוצא בהן מדברים שלמד מפי השמועה—וענין זה, הוא הנקרא תלמוד.

יד [יב] כיצד: היה בעל אמנות—היה עוסק במלאכה שלוש שעות ביום, ובתורה תשע: אותן התשע—קורא בשלוש מהן, בתורה שבכתב; ובשלוש, בתורה שבעל פה; ובשלוש, מתבונן בדעתו להבין דבר מדבר. ודברי קבלה, בכלל תורה שבכתב הן; ופרושן, בכלל תורה שבעל פה; והענינות הנקראין פהדים, בכלל התלמודא.

טו במה דברים אמורים, בתחלת תלמודו שלאדם; אבל כשיגדיל בחכמה ולא יהיה צריך לא ללמוד תורה שבכתב, ולא לעסק תמיד בתורה שבעל פה—יקרא בעתים מזמנים תורה שבכתב ודברי השמועה, כדי שלא ישכח דבר מדברי דיני תורה, ויפנה כל ימיו לתלמוד בלבד, לפי רחב לבו וישוב דעתו.

טז [יג] אשה שלמדה תורה, יש לה שכר; אבל אינו כשכר האיש, מפני שלא נצטווה, וכל העושה דבר שאינו מצוה עליו, אין שכרו כשכר המצוה שעשה אלא פחות ממנו. ואף על פי שיש לה שכר, צוו חכמים שלא ללמד אדם את בתו תורה: מפני שרב הנשים, אין דעתן מכוונת להתלמד, והן מוציאות דברי תורה לדברי הבאי, לפי עניות דעתן.

יז אמרו חכמים, כל המלמד את בתו תורה, כאלו למדה תפלות. במה דברים אמורים, בתורה שבעל פה. אבל תורה שבכתב, לא ללמד אותה לכתחלה; ואם למדה, אינו כמלמדה תפלות.

אני בחנם למדתי, אף אתם בחנם למדתם ממני; וכן בשתלמדו לדורות, בחנם כמו שלמדתם ממני.

י לא מצא מי שילמדו בחנם—ילמד בשכר, שנאמר "אמת קנה" (משלי כג, כג). יכול, ללמד לאחרים בשכר: תלמוד לומר, "ואל-תמכר" (שם)—הא למדת שאסור לו ללמד בשכר, אף על פי שלמדו רבו בשכר.

יא [ח] כל איש מישראל, חיב בתלמוד תורה: בין עני בין עשיר, בין שלם בגופו בין בעל יסורין, בין בחור בין שהיה זקן גדול שתשש כוחו, אפלו עני המחזיר על הפתחים, ואפלו בעל אשה ובנים—חיב לקבץ לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר "הקיהת בו יומם ולילה" (יהושוע א, ח).

יב [ט] גדולי חכמי ישראל—היה מהם חוטבי עצים ומהם שואבי מים, ומהם סומין. ואף על פי כן היו עוסקין בתורה, ביום ובלילה; והם מקלל מעתיקי השמועה, איש מפי איש מפי משה רבנו.

יג [י] עד אימתי חיב אדם ללמוד תורה—עד יום מותו, שנאמר "ופן-יסורו מלבבך, כל ימי חיך" (דברים ט, ט); וכל זמן שלא יעסק בלמוד, הוא שוכח. [יא] וחיב לשלש את זמן למידתו: שליש בתורה שבכתב; ושליש בתורה שבעל פה; ושליש זבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו, ויוציא דבר מדבר, וידמה דבר לדבר, וידין במדות שהתורה נדרשת בהן עד שיגיע היאך הוא עיקר המדות והיאך יוציא האסור והמתר

א. יש להשיב לב לדבריו כאן, שבעל אומנות יעבוד באומנות שלוש שעות ביום וכל שאר הזמן יעסוק בתורה, כלומר שרוב יומו של האדם יש לו להיות עסוק בתורה ולא בישוב העולם, ו"ל"ע.

הלכות תלמוד תורה פרק ב

בפרק הקודם נתבאר דיני החייבים והפטורים מלימוד התורה, אך כיוון שחלק הראשון של חובת לימוד התורה הוא על האב ללמד את בנו - כלומר לימוד התורה בתור ילד, על כן מביא הרמב"ם את דיני מלמדי התינוקות, שהם מחוייבים ללמד תורה (כשאין לרב אפשרות) והם תחילת הלימוד של כל יהודי כשר.

מערבי שבתות וערבי ימים טובים בסוף היום, ובימים טובים; אבל בשבת, אין קורין לכתחלה, אבל שונים לראשון. ואין מבטלין התינוקות, ואפלו לבגן בית המקדש.

ד [ג] מלמד תינוקות שהוא מניח את התינוקות ויוצא, או שהוא עושה מלאכה אחרת עמהן, או שהוא מתרשל בתלמודן—הרי הוא בכלל "ארור, עשה מלאכת ה'—רמיה" (ירמיהו מח, ז). לפיכך אין ראוי להושיב מלמד אלא בעל יראה, מהיר לקרות ולדקדק. [ד] ומי שאין לו אשה—לא ילמד תינוקות, מפני אמותיהן שהן באין אצל בניהן; וכן האשה—לא תלמד תינוקות, מפני אבותיהן שהן באין אצל הבנים. אע"פ שמקורו של הרמב"ם בנוגע ל"ארור עושה מלאכת ה' רמיה" נאמר רק על רב שלא תיקן את שיבושו של יואב, מ"מ למד הרמב"ם כלל לכל הגורם לטעות של תלמידו, ויש מכאן עוד לימוד לעריכת ספרו של הרמב"ם שלא לקח את הפרטים שמובאים בגמרא בלבד, אלא למד מכל סיפור את הכלל שבגללו נקרא עליו פסוק זה.

ה עשרים וחמשה תינוקות, למדים אצל מלמד אחד. היו יתר על חמשה ועשרים—עד ארבעים, מושיבין עמו אחר

א מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה, ובכל פלך ופלך. וכל עיר שאין בה תינוקות שלבית רבן—מחרימין את אנשי העיר, עד שמושיבין מלמד תינוקות; ואם לא הושיבו, מחריבין את העיר: שאין העולם מתקיים, אלא בהכל פיהם שלתינוקות שלבית רבן. אפילו שחובה על כל אב ללמד את בנו תורה, יש לכל עיר חובה להושיב מלמד תינוקות ועד כדי כך שאילו לא הושיבו מחרימין ומחריבין את העיר (כב' הגירסאות בגמרא). ואפי' שהלימוד הוא חובה על האבות ולכל אדם יש את חובת עצמו - מ"מ דווקא לימוד התינוקות הוא המשך קיום העולם (ודור העתיד).

ב מכניסין את התינוקות להתלמד כבן שש כבן שבע, לפי פוח הבן ובגין גופו; ופחות מכן שש, אין מכניסין אותו. ומכה אותו המלמד, להטיל עליהן אימה. ואינו מכה אותן מכת אויב, מוסר אכזרי; לפיכך לא יכה אותן בשוטים ולא במקלות, אלא בךצועה קטנה. זו היא תקנת יהושע בן גמלא שילמדו את התינוקות בכל עיר ועיר, וכן גילאי הלימוד תקפים מזמנו של יהושע בן גמלא עד היום.

ג ויושב ומלמדן כל היום פלו, ומקצת מן הלילה—כדי לחנכן ללמד ביום, ובליילה. ולא יבטלו התינוקות כלל, חוץ

א. להעיר סדר הלימוד המבואר ברמב"ם מלוקט מכל הש"ס כולו אלא שסודר בסדר המתאים לביאור, ועל כן יש לכל שורה כמעט מקור אחר.

הלכות תלמוד תורה פרק ג

נמצא שם, וכן לכל מקום שיש סכנה בהעברת הילד לשם.

ז אחד מבני מבוי שבקש להעשות מלמד, אפלו אחד מבני החצר—אין יכולין שכניו למחות בידו. וכן מלמד תינוקות שבא חבירו ופתח בית ללמד תינוקות בצדו כדי שיבואו תינוקות אחרים לו, או כדי שיבואו מתינוקות שלוה אצל זה—אינו יכול למחות בידו, שנאמר "ה' חפץ, למען צדקו; יגדיל תורה, ויגדיר" (ישעיהו מב, כא). מעבר התינוקות ממלמד למלמד צריך להיות רק אם הוא מהיר מחברו כך שזו הגדלת תורה ממש.

לסיעו בלמודו; היו יתר על ארבעים, מעמידין להם שני מלמדי תינוקות.

ו מוליכין את הקטן ממלמד למלמד אחר שהוא מהיר ממנו, בין במקרא בין בדקדוק. במה דברים אמורים, בשהיו שניהן בעיר אחת, ולא היה הנקר מפסיק ביניהן; אבל מעיר לעיר, או מצד נהר לצדו אפלו באותה העיר—אין מוליכין את הקטן, אלא אם כן היה בננו בריא על גבי הנקר, בננו שאינו ראוי לפל במהרה. לולא המלמד היה מהיר אין היתר להעבירו ממלמד לחברו, ולאחר שיש מלמד בכל עיר (יהושע בן גמלא) אסור להעבירו לעיר אחרת אפילו המלמד יותר טוב

הלכות תלמוד תורה פרק ג

תוכנו העיקרי של פרק זה הוא מהות לימוד התורה האישי של כל אדם, כיצד יכול ללמוד ובמה להשקיע את לימודו וכיצד ימלא את מטרת לימוד התורה בשלימות. ועל ידי כל זה יובן מהו לימוד התורה שאינו רק לימוד חומר נוסף אלא לימוד של דרך חיים שצריך להיות קיים אצל כל יהודי ועל כן צריך למלאות את כל ימי היהודי.

כתואר ומהות ולא רק תפקיד, כלומר האדם הלומד תורה עושה זאת כעבודת האלוקים בדיוק כמו שעושה הכהן, וזו היא מהותו, ולכן הלימוד חייב להיות חלק מהחיים של היהודי כשם שהכהונה והמלכות הפכו לחיי הכהן והמלך. לכן ההלכות הבאות הן תוצאה של עניין זה, שהלומד יהיה חדור בתורה כחלק מחייו.

ב שמא תאמר שאותן הכתרים גדולים מקתר תורה, הרי הוא אומר "בי, מלכים מלכו; ורזנים, יחקקו צדק. בי, שרים ישרו" (משלי ח, טו-טז). הא למדת,

א בשלושה כתרים נכתרו ישראל—כתר תורה, וכתר כהונה, וכתר מלכות: כתרי כהונה—זכה בו אהרן, שנאמר "והיתה לו ולזרעו אחריו, ברית כהנת עולם" (במדבר כה, יג). כתרי מלכות—זכה בו דוד, שנאמר "זרעו, לעולם יהיה; וכסאו בשמש, נגדי" (תהילים פט, לז). כתרי תורה—הרי הוא מנח ועומד ומוכן לכל, שנאמר "מורשה, קהלת יעקב" (דברים לג, ד): כל מי שיצרה, יבוא ויטל. י"ל שהלכה זו מראה את ההשוואה בין תורה לכהונה ומלכות, לכל אדם יש את האפשרות להיות לומד תורה שזה אותה משמעות של 'כהונה'

ב. השאלה היא מה הדין כאשר רוצה מתחילה לשלוח את הילד למלמד הרחוק יותר, שלכאורה אסור אלא שלא נכתב זה בפירוש אלא בדין העברה ממלמד למלמד.

הצער. בהלכה זו מתבאר לומד התורה האידיאלי כתפקיד - היהודי המוכתר בכתר התורה. והיהודי הזה הוא מיוחד בכך שכל חייו הם סה"כ לימוד התורה, ולכן ילמד תורה באופן כזה שמבלעדי התורה כל השאר הם רק פרט צדדי, וזו התכלית של לומדי התורה יומם ולילה (מה שלא כל אחד יכול לעמוד בה, אבל הלומד הוא מקיים המצווה בשלימות ועל כן יש לו את המעלה של 'היהודי האידיאלי'). אלא שחייב היהודי לדעת שלא עליו המלאכה לגמור למרות שכל העניין הוא הלימוד, גם אם לא יסיים את החומר העיקר הוא הלימוד בעצמו.

ו [ז] שְׁמָא תֵּאמַר עַד שְׂאֲקִיבִין מְמוֹן וְאֶחָזֵר וְאֶקְרָא, עַד שְׂאֲקִיבָה מַה שְׂאֲנִי צְרִיךְ וְאֶפְנֶה מֵעֶסְקִי וְאֶחָזֵר וְאֶקְרָא—אם תעלה מחשבה זו על לבך, אין אתה זוכה לכתרה של תורה לעולם; אלא עשה תורתך קבע, ומלאכתך עראי, ואל תאמר לכשֶׁאֶפְנֶה אֶשְׁנֶה, שְׁמָא לֹא תִפְנֶה. (חיבור של ג' משניות במס' אבות, אבל הרעיון שווה) כיוון שהתורה היא עיקר הזמן של האדם יכול האדם לדחות את הזמן הזה לאחר שיאסוף כסף ויוכל להשקיע את כל זמנו בתורה וזה הרבה יותר טוב לכאורה, כיוון שיש פחות טרדות, אלא שמחשבה זו היא לא נכונה כי התורה צריכה להיות עיקר החיים כל החיים, ולא כל החיים רק חלק מהחיים. וזו שייכות המשנה "עשה תורתך קבע ומלאכתך עראי" כי כל החיים צריכים להיות כך דווקא ולא ללא אחד משניהם.

ז [ח] כְּתוּב בַּתּוֹרָה "לֹא בַשְּׂמִים, הִיא . . . וְלֹא מֵעֵבֶר לַיָּם, הִיא" (דברים ל, יב-יג): "לא בשמים, היא", לא בגסי הרוח היא מצויה; "ולא מעֵבֶר לַיָּם, היא", לא במהלכי מעֵבֶר לַיָּם היא. לפיכך

שְׂכַתֵּר הַתּוֹרָה גְּדוֹל מִכַּתֵּר כְּהֵנָּה וְכַתֵּר מַלְכוּת. [ב] אֲמָרוּ חֲכָמִים, מְמוֹר תִּלְמִיד חֲכָמִים קוֹדֵם לְכוֹתֵן גְּדוֹל עִם הָאֶרֶץ: שְׂנֵאמַר "יִקְרָה הִיא, מִפְּנִינִים" (משלי ג, טו)—יִקְרָה הִיא מִכּוֹהֵן גְּדוֹל, שְׂנַכְנַס לִפְנֵי לְפָנִים.

ג אין לך מצוה בכל המצוות בלן שהיא שקולה כנגד תלמוד תורה, אלא תלמוד תורה כנגד כל המצוות בלן—שהתלמוד מביא לידי מעשה. לפיכך התלמוד קודם למעשה, בכל מקום: [ד] הִיָּה לִפְנֵינוּ עֲשִׂית מִצְוָה וְתִלְמִיד תּוֹרָה—אם אפשר למצוה להעשות על ידי אחרים, לא יפסיק תלמודו; ואם לאו, יעשה המצוה ויחזור לתורתו. נקודה מעניינת היא שלימוד התורה שלו לא יכול להיות על ידי מישהו אחר ועל כן הוא כמו מצווה שאין אף אדם שיעשנה, ועל כן זו איננה מעלה גדולה בלימוד התורה, אלא שהלימוד הוא לא מוגבל ועל כן הוא יותר חשוב ממצווה רגילה, ולכן "חזור לתורתו" כי מצווה זו היא חשובה למרות שאינה מוגבלת בזמן.

ד [ה] תַּחֲלֵת דִּינֵי שְׂלֵאָדָם, אֵינֵנו נְדוֹן אֱלֹא עַל הַתִּלְמוּד, וְאַחַר כֵּן, עַל שְׂאֵר מַעֲשָׂיו; לְפִיכֵךְ אֲמָרוּ חֲכָמִים, לְעוֹלָם יַעֲסֹק אָדָם בַּתּוֹרָה, אִפְלוּ שְׂלֵא לְשִׁמָּה—שְׂמִתוּךְ שְׂלֵא לְשִׁמָּה, בָּא לְשִׁמָּה.

ה [ו] מִי שְׂנֵשָׂאוּ לְבוֹ לְקִים מִצְוָה זוּ כְּרֵאוּי לָהּ, וְלִהְיוֹת מִכַּתֵּר בְּכַתְרָה שְׂלַתּוֹרָה—לא יסיח דעתו לדברים אחרים, ולא ישים על לבו שייקנה תורה עם העשר והקבוצה כְּאֶחָד. כֵּךְ הוּא דְרָכָה שְׂלַתּוֹרָה: פֶּת בְּמִלַּח תֹּאכַל, וְעַל הָאֶרֶץ תִּשֶׁן, וְחַיִּי צַעַר תַּחֲיָה, וּבַתּוֹרָה אֶתָּה עֹמֵל. וְלֹא עֲלִיךְ כָּל הַמְּלֵאכָה לְגַמְרוּ, וְלֹא אֶתָּה בֵּן חוֹרִין לְבִטּוּל; אֲבָל אִם הִרְבִּיתַת תּוֹרָה, הִרְבִּיתַת שְׂכָר, וְהִשְׁכָּר, לְפִי

חשוב ועניין בחיים ג' שיהיה בטל בעיני עצמו) יכול אדם לחשוב שלא יעשה מלאכה כלל, כאן מגיע החידוש שאין בזה כל עניין ואדרבה זה חילול ה' וביזוי התורה, שזה הנאה מהתורה שאין בה כלל עניין.

י אָמְרוּ חֲכָמִים, כָּל הַנְּהַנֶּה מִדְּבָרֵי תוֹרָה, נֶטֶל חַיֵּיו מִן הָעוֹלָם. וְעוֹד צוּוּ וְאָמְרוּ, לֹא תַעֲשֶׂם עֲטָרָה לְהַתְגַּדֵּל בְּהֶם, וְלֹא קָרַדְם לְחִפּוֹר בְּהֶם. וְעוֹד צוּוּ וְאָמְרוּ, אֲהַב אֶת הַמְּלָאכָה, וּשְׂנֵא אֶת הָרַבָּנוּת. וְכָל תוֹרָה שְׂאִין עִמָּה מְלָאכָה, סוֹפָה בְּטָלָה; וְסוֹף אָדָם זֶה, שְׂיִהְיֶה מְלַסְטָס אֶת הַבְּרִיּוֹת. אפילו שילמד אדם תורה שלא לשמה אין הכוונה לשם פרנסה כי זה הכי גרוע שיכול להיות, שהרי האדם מבטל את חייו כאדם ומנסה לקחת את התורה אל עולם הפרנסה ולכן סופו ש'ילסטם את הבריות' כי בין זה לבין הנאה מהתורה וניצול אנשים ע"ז אין כ"כ הבדל.

יא מַעֲלָה גְדוֹלָה הִיא לְמִי שֶׁהוּא מִתְפָּרֵס מִמַּעֲשֵׂה יָדָיו, וּמַדַּת חֲסִידִים הָרְאוּשׁוּנִים הִיא; וּבְזָה זוֹכֶה לְכָל כְּבוֹד וְטוֹבָה שֶׁבְּעוֹלָם הַזֶּה, וְלַעוֹלָם הַבָּא: שְׂנֵא אָמַר "יִגִּיעַ כְּפִיךָ, כִּי תֹאכַל; אֲשֶׁרִיךָ, וְטוֹב לָךְ" (תהילים קכח, ב) — "אֲשֶׁרִיךָ" בְּעוֹלָם הַזֶּה, וְ"טוֹב לָךְ" לְעוֹלָם הַבָּא שְׂכָלוֹ טוֹב. והמעלה היא להתפרנס ממש ולא מהמשפחה וכו'.

יב אין דברי תורה מתקיימין במי שמרפה עצמו עליהן, ולא באלו שלומדין מתוך עיון ומתוך אכילה ושתיה — אלא במי שממית עצמו עליהן, ומצער גופו תמיד, ולא יתן שנת לעיניו, לעפעפיו תנומה.

יג אָמְרוּ חֲכָמִים דֶּרֶךְ רַמְזוֹ, "זֹאת, הַתּוֹרָה, אָדָם, כִּי-יָמוּת בְּאֶהָל" (במדבר

אָמְרוּ חֲכָמִים, לֹא כָּל הַמְרַבֵּה סְחוּרָה מְחִפִּים; וְצוּוּ וְאָמְרוּ, הוּי מַעֲט עֵסֶק, וְעֵסֶק בְּתוֹרָה. אע"פ שיש חובה לעסוק בפרנסה, מ"מ אפי' המלאכה עראי לוקחת חלק עיקרי מחיי האדם ועל כן הפרנסה של לומד התורה השלם צריכה להיות דווקא מועטה. (גם הלכה זו מחברת ג' משניות שונות אבל בכולן העיקר הוא מיעוט הפרנסה בזמן בפועל ממש ולא רק ביחס לתורה [שילמד יותר תורה מפרנסה] כבהלכה הקודמת).

יד [ט] דְּבָרֵי תוֹרָה נִמְשְׁלוּ בְּמִים, שְׂנֵא אָמַר "הוּי כָּל-צָמָא לְכוּ לְמִים" (ישעיהו נה, א) — לומר לך: מֵהַ מַּיִם אֵין מִתְכַּנְּסִין בְּמָקוֹם מְרוּזָה, אֲלֹא נִזְחָלִין מְעַלְיוּ וּמִתְקַבְּצִין בְּמָקוֹם אֲשֶׁבֶרֶן — כֵּן דְּבָרֵי תוֹרָה, אֵינָן נִמְצָאִין בְּגִסֵּי הַרוּחַ וְלֹא בְּלֵב כָּל גְּבוּהָ יָב; אֲלֹא בְּדַכָּא וּשְׂפַל רוּחַ שְׂמַתְאַבְק בְּעַפְרֵי רַגְלֵי הַחֲכָמִים, וּמְסִיר הַתְּאוּוֹת וְתַעֲנוּגֵי הַזְּמַן מִלְּבוֹ, וְעוֹשֶׂה מְלָאכָה בְּכָל יוֹם מַעֲט כְּדֵי חַיֵּיו, אִם לֹא הִיָּה לוֹ מַה יֹּאכַל, וְשֶׁאֵר יוֹמוֹ וְלֵילוֹ, עוֹסֵק בְּתוֹרָה. גם הכנה נפשית צריך ללימוד התורה ולכן צריך היהודי להיות עניו וקטן בעיני רוחו כדי שיוכל לקבל את התורה כחלק העיקרי בחייו. ובנוסף יבין שאין לדברים הבטלים וענייני העולם שום חשיבות אצלו, ולכן צריך שוב לדאוג לפרנסתו כמה שפחות וכדי חייו בלבד.

טו [ין] כָּל הַמְּשִׁים עַל לְבוֹ שְׂיַעֲסֵק בְּתוֹרָה וְלֹא יַעֲשֶׂה מְלָאכָה, וְיִתְפָּרֵס מִן הַצְּדָקָה — הָרִי זֶה חָלַל אֶת הַשֵּׁם, וּבְזָה אֶת הַתּוֹרָה, וְכִבֵּה מְאוֹר הַדָּת, וְגָרַם רָעָה לְעַצְמוֹ, וְנֶטֶל חַיֵּיו מִן הָעוֹלָם הַבָּא: לְפִי שְׂאָסוֹר לְהַנּוֹת בְּדְבָרֵי תוֹרָה, בְּעוֹלָם הַזֶּה. לאחר ג' הסיבות שמנה הרמב"ם לא להתעסק בפרנסה הרבה (א' שמא לא תפנה, ב' אין התורה מצויה כשהכסף

נשמעין בו בלי'לה, אש אוכלתו.

טז "כי דבר-ה' בזה" (במדבר טו, לא) – זה שלא השגיח על דברי תורה, כל עיקרו. וכן כל שאפשר לו לעסק בתורה, ואינו עוסק, או שקרא ושנה, ופרש להבלי עולם והניח תלמודו וזנחו – הרי זה בכלל בוזה דבר ה'. מי שלא בדק את יכולותיו בלימוד התורה (אחרי שהפסיק ללמוד אצל המלמד), מי ש'שנה ופירש' להבלי העולם, ומי שיכול לעסוק בתורה באופן כזה ואינו עוסק – הרי הוא מבזה את התורה ודברי ה', ועל כן עונשו מפורש שם.

יז אמרו חכמים, כל המבטל את התורה מעשר, סופו לבטלה מעני; וכל המקים את התורה מעני, סופו לקימה מעשר. וענין זה מפרש הוא בתורה: הרי הוא אומר "תחת, אשר לא-עבדת את-ה' אלהיך, בשמחה, ובטוב לבב-מרב, כל. ועבדת את-איביך" (דברים כח, מז-מח); ואומר "למען ענתך, ולמען נסתך-להיטבך, באחריתך" (דברים ח, טז). האדם ילמד תורה ויתעסק מעט בפרנסה אבל הבטיחה התורה שסוף הטובה לבוא – ויהיה עשיר אפי' הביאתו לעניות.

יט, יד) – אין התורה מתקיימת, אלא במי ששמית עצמו באהלי החכמה. וכך אמר שלמה בחכמתו, "התרפית, ביום צרה-צר כחכה" (משלי כד, י); ועוד אמר, "אף חכמתי, עמדה לי" (קוהלת ב, ט) – חכמה שלמדתי באף, עמדה לי.

יד אמרו חכמים, ברית כרותה שכל היגע בתלמודו בבית הכנסת, לא במהרה הוא משבח; וכל היגע בתלמודו בצנעה מחכים, שנאמר "ואת-צנועים חכמה" (משלי יא, ב). וכל המשמיע קולו בשעת תלמודו, תלמודו מתקים בידו; אכל הקורא בלחש, במהרה הוא שוכח.

טו [יג] אף על פי שמצוה ללמד ביום ובלי'לה, אין אדם למד רב חכמתו אלא בלי'לה; לפיכך מי שרצה לזכות בכתר התורה, יזהר בכל לילותיו, ולא יאבד אפלו אחת מהן בשינה ואכילה ושתיה ושיחה וכיוצא בהן, אלא בתלמוד תורה ודברי חכמה. אמרו חכמים, אין גרנה שלתורה אלא לילה, שנאמר "קומי רגי בלי'לה" (איכה ב, יט). וכל העוסק בתורה בלי'לה, חוט שלחסד נמשך עליו ביום, שנאמר "יומם, יצוה ה' חסדו, ובלי'לה, שירה עמו-תפלה, לאל חיי" (תהלים מב, ט). וכל בית שאין דברי תורה

הלכות תלמוד תורה פרק ד

בפרק זה מבאר הרמב"ם את דיני ה'רב' (לא מלמד התינוקות). הרמב"ם לא מבאר אימתי יש צורך ברב ולמי, אך מה שמובן בענין זה לרב יש תלמידים הלומדים אצלו ורק דרכו הם רוצים להגיע אל לימוד התורה הסופי, ותנאי הלימוד אינם רק רוחניים אלא גם גשמיים והם מבוארים בפרק זה. בכלל פרק זה המדבר על בית המדרש, הרב המלמד בו והתלמידים הלומדים בו – נראה כאילו מנותק מכל מה שנתבאר לעיל בענין לימוד התורה על ידי כו"א בפרקים הקודמים. וית' במהלך הפרק ביאור ובסופו ביאור נוסף.

היה הולך בדרך לא טובה, מחזירין אותו, למוטב, ומנהיגין אותו בדרך ישרה,

א אין מלמדין דברי תורה אלא לתלמיד הגון נאה במעשיו, או לתם. אכל אם

הלכות תלמוד תורה פרק ד

קג

ד [ג] אם היה הרב מלמד מפיו לתלמידים, מלמד. ואם היה מלמד על ידי מתרגם—המתרגם עומד בינו ובין התלמידים, והרב אומר למתרגם, והמתרגם משמיע לכל התלמידים; וכשהן שואלין למתרגם, הוא שואל לרב, והרב משיב למתרגם, והמתרגם משיב לשואל. ולא יגביה הרב קולו, יותר מקול המתרגם; ולא יגביה המתרגם קולו בעת ששואל את הרב, יותר מקול הרב.

ה אין התרגמן רשאי, לא לפחת ולא להוסיף ולא לשנות, אלא אם כן היה התרגמן אביו שלחכם, או רבו. אמר הרב לתרגמן, כך אמר לי רבי, או כך אמר לי אבא מרי—כשאומר התרגמן הדברים לעם, אומרן בשם החכם ומזכיר שמו שלאבי הרב או שלרבו, ואומר כך אמר רבנא פלוני, אף על פי שלא הזכיר החכם שמו: שאסור לו לקרות לרבו או לאביו, בשמו. המלמד על ידי מתורגמן צריך להיזהר בכבוד הרב, ולכן יש כו"כ תנאים ללמוד עי"ז ובכל זאת להשאיר את הכבוד הראוי שיגרום לתלמיד לקבל את הדברים האמיתיים ולהפנים אותם.

ו [ד] הרב שלמד ולא הבינו התלמידים, לא יכעס עליהם וירגז, אלא חוזר ושונה הדבר אפלו כמה פעמים, עד שבינו עמק ההלכה. וכן לא יאמר התלמיד הבנתי, והוא לא הבין, אלא חוזר ושואל, אפלו כמה פעמים. ואם כעס עליו רבו, ורגז—יאמר לו: רבי, תורה היא, וללמד אני צריך; ודעתי קצרה.

ז [ה] לא יהיה התלמיד בוש מחבריו שלמדו מפעם ראשונה או שניה, והוא לא למד אלא אחר כמה פעמים: שאם נתביש מדבר זה—נמצא נכנס ויוצא לבית המדרש, והוא אינו למד כלום. לפיכך

ויבודקין אותו; ואחר כך מכניסין אותו לבית המדרש, ומלמדין אותו. אמרו חכמים, כל השונה לתלמיד שאינו הגון, כאלו זרק אבן למרקליס, שנאמר "כצור אבן, במרגמה—בנותן לכסיל, כבוד" (משלי כו, ח); ואין "כבוד" אלא תורה, שנאמר "כבוד, חכמים ינחלו" (משלי ג, לה).

ב וכן הרב שאינו הולך בדרך טובה—אף על פי שחכם גדול הוא, וכל העם צריכין לו—אין מתלמדין ממנו, עד שיחזור למוטב: שנאמר "כי-שפתי כהן ישמרו-דעת, ותורה יבקשו מפיהו: כי מלאך ה'-צבאות, הוא" (מלאכי ב, ז). אמרו חכמים, אם דומה הרב למלאך ה' צבאות, תורה יבקשו מפיהו; ואם לאו, אל יבקשו תורה מפיהו. הלכות אלו באים לומר שלא רק התורה היא אידיאל ולא רק חומר ללימוד, אלא גם ממי לומדים, אי אפשר ללמד לתלמיד שאינו הגון כשם שאי אפשר ללמוד מרב שאינו הגון, כי הדרך היחידה ללמוד תורה באמת היא ללמוד אותה כחלק מהדרך חיים היהודית, ולכן צריך ללמוד דווקא מרב ראוי.

ג [ב] כיצד מלמדין: הרב יושב בראש, והתלמידים לפניו מקפין עטרה, כדי שיהו כלין רואין את הרב, ושומעין דבריו. ולא ישב הרב על הכסא, ותלמידיו על הקרקע, אלא או הכל על הארץ, או הכל על הכסאות. ובראשונה, היה הרב יושב והתלמידים עומדים; ומקדם חרבן בית שני, נהגו הכל ללמד לתלמידים, והן יושבין. דרך לימוד התורה לאנשים מבוגרים שונה מדרך הלימוד אצל ילדים, היא בבחירה ועל כן יש צורך לסייע הרבה יותר ללומדים ללמוד ולקבל את החומר, ובצירוף תקנות שסייעו לדבר.

רשות לשאל אותן בענין אחר שאינן עוסקין בו, כדי לזרזן.

יא [ז] אין שואלין מעומד, ואין משיבין מעומד; ולא מגבוה ולא מרחוק, ולא מאחורי הזקנים. ואין שואלין את הרב אלא בענין, ואין שואלין אלא מיראה; ולא ישאל בענין, יותר משלוש הלכות.

יב [ח] שנים ששאלו—שאל אחד בענין ושאל אחד שלא בענין, נזקקין לענין; מעשה ושאנו מעשה, נזקקין למעשה; הלכה ומדרש, נזקקין להלכה; מדרש והגדה, נזקקין למדרש; הגדה וקל וחמר, נזקקין לקל וחמר; קל וחמר וגזרה שונה, נזקקין לקל וחמר.

יג היו השואלין אחד חכם ואחד תלמיד, נזקקין לחכם; תלמיד ועם הארץ, נזקקין לתלמיד. שניהם חכמים, שניהם תלמידים, שניהם עמי הארץ, שאלו שניהם בשתי הלכות, או בשתי שאלות, שתי תשובות, שתי מעשים—הרשות ביד התרגמן, מעתה. דיני השאלות והתשובות מסייעים לסדר בבית המדרש ולכולם ללמוד תורה כמו שצריך.

יד [ט] אין ישנים בבית המדרש. וכל המתנמנם בבית המדרש, חקמתו נעשית קרעים קרעים; וכן אמר שלמה בַּחֲכָמָתוֹ, "וּקְרָעִים, תִּלְבִּישׁ נֹמֵחַ" (משלי כג, כא). ואין מסיחין בבית המדרש, אלא בדברי תורה בלבד; אפלו מי שנתעטש, אין אומרים לו רפואה בבית המדרש; ואין צריך לומר, שאר הדברים. וקדשת בית המדרש, חמורה מקדשת בתי כנסיות. כיוון שכאן הובא ענין בית המדרש לכן גם ביאר דין מדיני בית המדרש וקדושתו.

אמרו חכמים הראשונים, אין הפישן למד, ולא הקפדן מלמד. מכאן ואילך היא חובת התלמידים, שישקיעו בלימודם זה ושלא יתביישו לא מהרב ולא משאר התלמידים.

ח במה דברים אמורים, בזמן שלא הבינו התלמידים הדבר מפני עמקו, או מפני דעתן שהיא קצרה; אבל אם נכר לרב שהן מתרשלין בדברי תורה ומתרפין עליהן, ולפיכך לא הבינו—חייב לרגז עליהן ולהקלימן בדברים, כדי לחדדן; ובענין זה אמרו חכמים, זרק מרה בתלמידים. צריך להבין כיצד יש צורך בלימוד שהוא רשות להכלים את הלומדים ומדוע שלא יעזבו את לימודם בגלל זה, ואולי הוא חידודם על ידי הכלמתם בשאלות שכליות וכדו'

ט לפיכך אין ראוי לרב לנהוג קלות ראש בפני התלמידים, ולא לשחק בפניהם, ולא לאכל ולשתות עמם—כדי שתהא אימתו עליהן, וילמדו ממנו במהרה. כבוד הרב גורם לתלמידים לא רק להבין ולקבל יותר אלא גם לא להתרשל בלימוד ולהתעמק בו. (על ידי שיקלטו את ריחוק הערך ועד לאן יש להם להתקדם).

י [ו] אין שואלין את הרב כשיכנס לבית המדרש, עד שתתישב דעתו עליו; ואין התלמיד שואל כשיכנס, עד שישב ויניח. ואין שואלין שנים, כאחד. ואין שואלין את הרב מענין אחר, אלא מאותו הענין שהן עוסקין בו, כדי שלא יתבייש. ויש לרב להטעות את התלמידים בשאלותיו, ובמעשים שעושה בפניהם, כדי לחדדן, וכדי שידע אם זוכרים הם מה שלמדו או אינם זוכרים. ואין צריך לומר, שיש לו

הלכות תלמוד תורה פרק ה

דיני כבוד הרב הנלמדים בפרק זה לכאורה אינם שייכים למצוות כיבוד התורה הבאה בפרק ו', אלא הם דינים הנלמדים מק"ו של כבוד האב ועל כן דיני הכבוד אינם רק כבוד רגיל אלא כבוד לתורה שלמד מפי הרב, ועל כן הפסוק המצווה על כיבוד תלמיד חכם הובא בפרק הבא בלבד.

שמורא רבו כמורא שמים היינו רבו המיוחד.

ג לפיכך אמרו, כל החולק על רבו—פחולק על השכינה, שנאמר "בְּהִצְתָּם, עַל-ה'" (במדבר כו, ט). וְכָל הַעוֹשֶׂה מְרִיבָה עִם רְבוֹ—עוֹשֶׂה עִם הַשְּׂכִינָה, שֵׁנֶאֱמַר "אֲשֶׁר-רְבוּ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-ה'" (במדבר כ"ג). וְכָל הַמְתַּרְעֵם עַל רְבוֹ—מְתַרְעֵם עַל הַשְּׂכִינָה, שֵׁנֶאֱמַר "לֹא-עֲלִינוּ תִּלְנַתִּיכֶם פִּי עַל-ה'" (שמות טז, ח). וְכָל הַמְהַרְהֵר אַחֵר רְבוֹ—מְהַרְהֵר אַחֵר הַשְּׂכִינָה, שֵׁנֶאֱמַר "וַיִּדְבֹר הָעָם, בְּאַלְהֵים וּבְמִשָּׁה" (במדבר כא, ה). כיוון שמורא רבו כמורא שמים לכן ישנם כמה הלכות הנוגעות לדבר זה וביניהם לא 'לחלוק' על הרב בענייני התורה - וכן מריבה, הרהור אחריו וכו'.

ד [ב] איזה הוא חולק על רבו—זה שקובע לו מדרש ויושב ודורש ומלמד שלא ברשות רבו, ורבו קים, ואף על פי שרבו במדינה אחרת. ואסור לאדם להורות בפני רבו, לעולם; וכל המורה הלכה בפני רבו, חיב מיתהא.

א פֶּשֶׁם שֵׁאֲדָם מְצִינָה בְּכַבּוּד אָבִיו, וּבִירְאָתוֹ—כֶּךָ הוּא חֵיב בְּכַבּוּד רְבוֹ, וּיְרָאָתוֹ; וְרְבוֹ, יִתֵּר מֵאָבִיו: שֵׁאֲבִיו, הִבִּיאוּ לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַזֶּה; וְרְבוֹ שִׁלְמָדוֹ חֲכָמָה, הִבִּיאוּ לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא. סיבה העיקרית לכבוד רבו היא כי הוא הביאו ממש לחיי עוה"ב שהם יותר חשובים מחיי עוה"ז, ואם לאב צריך לתת כבוד (כמפורש בתורה) עאכ"כ שלרב צריך לתת.

ב רָאָה אֲבֹדַת אָבִיו וְאֲבֹדַת רְבוֹ, שִׁלְרְבוֹ קוֹדֶמֶת לְשִׁלְאָבִיו. אָבִיו וְרְבוֹ נְשׂוּאִים בְּמִשָּׁא, מְנִיחַ אֶת שִׁלְרְבוֹ וְאֶת כֶּךָ אֶת שִׁלְאָבִיו. אָבִיו וְרְבוֹ שְׂבוּיִים בְּשִׁבְיָה, פּוֹדֶה אֶת רְבוֹ וְאֶת כֶּךָ פּוֹדֶה אֶת אָבִיו; וְאִם הָיָה אָבִיו תַּלְמִיד חֲכָמִים, פּוֹדֶה אֶת אָבִיו תַּחֲלָה. וְכֵן אִם הָיָה אָבִיו חָכֵם, אֵף עַל פִּי שֵׁאִינוּ שְׁקוּל כְּנֶגְדוֹ רְבוֹ—מְשִׁיב אֲבֹדָתוֹ וְאֶת כֶּךָ מְשִׁיב אֲבֹדַת רְבוֹ. וְאִין לֶךָ כְּבוֹד, גְּדוֹל מִכְּבוֹד הָרֵב; וְלֹא מוֹרָא, יִתֵּר מִמוֹרָא הָרֵב. אֲמָרוּ חֲכָמִים, מוֹרָא רֵבֶךָ כְּמוֹרָא שְׂמַיִם. חכמים למדו מן הפסוקים שלא רק כבוד ביחס לאביו צריך להיות שונה אלא גם כבוד בקשר לתורה שלמד ממנו, כיוון

בחומר עצמו ולהנהיג את התורה בעצמה, כלומר מלבד החובה על כל יהודי לבדו ללמוד את התורה יש עניין להגדיל תורה ולהאדירה ולמוסרה לדור הבא על ידי הוספה וריבוי פרטים ועומק בתורה, ולזה לא מספיק הלימוד לבדו ועל כן ישנו בית מדרש, וסביבו סובב העם היהודי כשאין ביהמ"ק, וכדי שבו ירבו התלמידים בחכמה יש כו"כ נתיים כנ"ל, בית המדרש הוא הבעל הבית ועל כן חייב להתקיים, ובנוסף לכך הוא גם בית משפט, ולכן הוא הרבה יותר מרכז החיים וכל מה שקורה בו נוגע אל חיי שאר היהודים בסביבה.

נקודה נוספת שלא נתבארה כל צרכה היא האם הרב הוא מתפרנס ממעשה ידיו ככל שאר התלמידים כנ"ל בפרק הקודם, או שלרב יש תואר מיוחד ותפקיד מיוחד כדיון ושופט ועל כן הוא יכול לקחת כסף על זה שהרי זו פרנסתו, ואדרבה שלא יעבוד בפני תלמידיו כנ"ל.

א. יכול להיות שכבוד זה הוא כדי שלא ירבו מחלוקות בישראל ותהיה אוטוריטה אחת (לערך), שאותה מנהיגים הרבנים המבוגרים ומעבירים אותה לתלמידיהם הבאים בתור, וככה זה גם נותן כבוד לתורה בעצמה של כל דור, כי אין אפשרות לצעיר לפתוח את מה שרוצה אלא ימתין לזמנו שיגיע, וזה מסייע קצת במלחמות הכבוד וגורם ליותר

המחריבים את העולם, והמכבים נרה שלתורה, והמחבלים כרם ה' צבאות. ועליהם אמר שלמה בתכמתו, "אחזו-לנו, שעלים—שעלים קטנים, מחבלים כרמים" (שיר השירים ב, טו).

ט [ה] ואסור לו לתלמיד לקרות לרבו בשמו, ואפלו שלא בפניו. ולא יזכיר שמו בפניו, ואפלו לקרות לאחרים ששמו בשם רבו, כדרך שעושה בשם אביו; אלא לשנה שמו, ואפלו לאחר מותו—והוא שיהיה השם פליא, שכל השומע ידע שהוא פלוני. ולא יתן שלום לרבו או יחזיר לו שלום, כדרך שנותנין הרעים ומחזירין זה לזה; אלא שוחה לפניו, ואומר לו בראה וכבוד, שלום עליך, רבי. ואם נתן לו רבו שלום, יחזיר לו, שלום עליך, רבי ומרי.

י [ו] וכן לא יחליץ תפלו בפני רבו, ולא יסב אלא יושב כיושב לפני המלך. ולא יתפלל לפני רבו, ולא לאחר רבו, ולא בצד רבו; ואין צריך לומר, שאסור לו להלך בצדו; אלא יתרחק לאחר רבו, ולא יהא מכון כנגד אחוריו; ואחר כך יתפלל. ולא יכנס עם רבו, למרחץ.

יא לא ישב במקום רבו. ולא יכריע דבריו בפניו, ולא יסתר את דבריו. ולא ישב לפניו, עד שיאמר לו שב; ולא יעמד מלפניו, עד שיאמר לו עמד, או עד שיטל רשות לעמד. וכשיפטר מרבו, לא יחזיר לו אחוריו, אלא נרתע לאחוריו, ופניו כנגד פניו. [ז] וחיב לעמד מפני רבו, משיראנו מרחוק מלוא עיניו, עד שיתכסה ממנו ולא יראה קומתו; ואחר כך ישב. וחיב אדם להקביל את פני רבו, ברגל. כבוד זה שייך גם לאביו אלא שהוא קצת יותר

ה [ג] היה בינו ובין רבו שנים עשר מיל, ושאל לו אדם דבר הלכה—מתר להשיב. ולהפריש מן האסור—אפלו בפני רבו, מתר להורות. כיצד: כגון שראה אדם עושה דבר האסור מפני שלא ידע באסורו, או מפני רשעו—יש לו להפרישו, ולומר לו דבר זה אסור, ואפלו בפני רבו, ואף על פי שלא נתן לו רבו רשות: שכל מקום שיש חלול השם, אין חולקין כבוד לרב.

ו במה דברים אמורים, בדרך שנקרא נקרה; אבל לקבע עצמו להוראה, ולישב ולהורות לכל שואל—אפלו הוא בסוף העולם, ורבו בסוף העולם—אסור לו להורות עד שימות רבו, אלא אם כן נטל רשות מרבו.

ז ולא כל מי שמת רבו, מתר לו לישב ולהורות בתורה, אלא אם כן היה תלמיד שהגיע להוראה. [ד] וכל תלמיד שלא הגיע להוראה, ומורה—הרי זה שוטה רשע וגס רוח; ועליו נאמר "כי-רבים חללים הפילה" (משלי ז, כו). וכן חכם שהגיע להוראה, ואינו מורה—הרי זה מונע תורה, ונותן מכשולות לפני העוורים; ועליו נאמר "ועצמים, כל-הרגיה" (שם). בכלל האפשרות להורות היא רק לתלמידים השייכים אל התורה, כי אחרת יכולים לאבד את כל התורה שבעל פה ודרכי לימודה, כיוון שהרבנים ותלמידיהם הם חלק בלתי נפרד מהמסורה.

ח אלו התלמידים הקטנים שלא הרבו תורה כראוי, והם מבקשים להתגדל בפני עמי הארץ ובין אנשי עירם, וקופצים ויושבים בראש לדון ולהורות בישראל—הם המרבים את המחלקות, והם

רבו מובהק מביא שישנה חובת אבילות גם על תלמיד חבר, אך לא שעניין זה הוא חלק מהביאור בנושא כבוד הרב השווה לכבוד שמים.

טו אפלו לא למד ממנו אלא דבר אחד, בין קטן בין גדול—עומד מלפניו, וקורע עליו. [י] וכל תלמיד חכם שדעותיו מכוננות—אינו מדבר בפני מי שהוא גדול ממנו בחכמה, אף על פי שלא למד ממנו כלום.

טז [יא] הרב המבוקש שרצה למחל על כבודו בכל הדברים האלו, או באחד מהן, לכל תלמידיו, או לאחד מהן—הרשות בידו. ואף על פי שמחל, חייב התלמיד להדרו, ואפלו בשעה שמחל. כבודו מחול אבל ישתדל שלא לעשות כן כנ"ל.

יז [יב] כשם שהתלמידים חייבין בכבוד הרב, כך הרב צריך לכבד את תלמידיו ולקרבן: כך אמרו חכמים, יהי כבוד תלמידך חביב עליך, כשליחברך. וצריך אדם להזהר בתלמידיו, ולא להבין שהם הבנים המהנין בעולם הזה, ולעולם הבא.

יח [יג] התלמידים מוסיפין חכמת הרב, ומרחיבין לבו. אמרו חכמים, הרבה חכמה למדתי מחברי יתר מרבתי, ומתלמידי יתר מכלם; וכשם שעץ קטן מדליק את הגדול, כך תלמיד קטן מחדד את הרב, עד שיוציא ממנו בשאלותיו, חכמה מפארה. גם לרב יש חובה לקרב את התלמיד ולכבדו כדי שהתלמיד יהיה מרוצה וגם יהנה את רבו.

כנ"ל בתחילת הפרק כיוון שהביאו רבו לחיי עוה"ב.

יב [ח] אין חולקין כבוד לתלמיד בפני הרב, אלא אם כן היה דרך רבו להלק לו כבוד. וכל מלאכות שהעבד עושה לרבו, תלמיד עושה לרבו; ואם היה במקום שאין מכירין אותו, ולא היה לו תפלין וקש שמא יאמרו עבד הוא—אינו נועל לו מנעלו, ולא חולצו. וכל המונע תלמידו מלשמשו—מונע ממנו חסד, ופורק ממנו יראת שמים; וכל תלמיד שמוזלזל בדבר מכל כבוד רבו, גורם לשכינה שתסתלק מישאאל. על ידי שהתלמיד משמש את רבו הוא לא רק מכבדו אלא גם מקבל ממנו יותר בענווה, ולכן חובה על הרב לתת לתלמיד לשמשו כי זו עוד דרך להעביר את התורה ולא רק על ידי לימוד על פה.

יג [ט] ראה את רבו עובר על דברי תורה, אומר לו למדתנו רבנו כך וכך. וכל זמן שמזכיר שמועה בפניו, אומר לו כך למדתנו רבנו. ואל יאמר דבר שלא שמע מרבו, עד שיזכיר שם אומרו. וכשימות רבו—קורע כל בגדיו, עד שהוא מגלה את לבו; ואינו מאחה, לעולם.

יד במה דברים אמורים, ברבו מבוקש שלמד ממנו רב חכמתו. אבל אם לא למד ממנו רב חכמתו—הרי זה תלמיד חבר, ואינו חייב בכבודו בכל הדברים האלו; אבל עומד מלפניו, וקורע עליו כשם שהוא קורע על כל המתים שהוא מתאבל עליהן. כיוון שדיבר על אבילות

הלכות תלמוד תורה פרק ו

בפרק זה יתבארו דיני מצווה "והדרת פני זקן" שהיא החובה להדר ולכבד את כל תלמיד חכם גם אם אינו רב והיא אינה רק על התלמידים ולומדי התורה, ועל כן המצווה היא שונה במהותה - היא לא

בשביל להעביר את התורה מדור לדור וגם אין בזה קל וחומר מאביו, אלא יש בה עניין שיכבדו את היהודי שזכה להיות שלם בכישרונותיו ולצאת מהבלי עולם הזה.

עניין נוסף המבואר בסוף פרק זה ובכל הפרק הבא הוא עניין הנידוי, ששיכותו כאן בספר המדע צריכה עיון נוסף ובירור גדול.

אותו אחד, כדי שלא יטריחו לעמד. והחכמים היו מקיפין, והולכין בדרך החיצונה שאין מכיריהן מצויין שם, כדי שלא יטריחו.

ה [ד] רוכב, הרי הוא כמהלך, וכשם שעומדין מפני המהלך, כך עומדין מפני הרוכב. [ה] שלושה שהיו מהלכין בדרך-הרב באמצע, גדול מימינו, וקטן משמאלו.

ו הרואה חכם—אינו עומד מלפניו, עד שיגיע לו לארבע אמות; וכיון שעבר, ישב. ראה אב בית דין, עומד מלפניו משיראנו מרחוק מלוא עיניו; ואינו יושב, עד שיעבר מאחוריו ארבע אמות. ראה את הנשיא, עומד מלפניו מלוא עיניו; ואינו יושב עד שישב במקומו, או עד שיתפסה מעיניו. והנשיא שמחל על כבודו, כבודו מחול.

ז כשהנשיא נכנס, כל העם עומדין; ואינן יושבין, עד שיאמר להם שבו. כשאב בית דין נכנס, עושין לו שתי שורות עומדין מכאן ומכאן, עד שנכנס וישב במקומו, ושאר העם יושבין במקומן. [ז] חכם שנכנס, כל שיגיע לו בארבע אמות עומד מלפניו, אחד עומד ואחד יושב, עד שנכנס וישב במקומו. זו תקנת רשב"ג כדי להבדיל את הנשיא משאר הלומדים, במילים אחרות זו אינה מצוות כיבוד ת"ח אלא כיבוד הנשיא, ודרך כיבוד תלמידי

א כל תלמיד חכמים—מצוה להדרו, ואף על פי שאינו רבו: שנאמר "מפני שיבה תקום, והדרת פני זקן" (ויקרא יט, לב), זה שקנה חכמה. ומאימתי חיבין לעמד מפני החכם—משקרב ממנו בארבע אמות, עד שיעבר מנגד פניו. המצווה אומרת שיש חובה להדר את פני הזקן ובפרט על ידי קימה, ולכן מתחיל הרמב"ם בדיני קימה.

ב אין עומדין מפניו לא בבית המרחץ, ולא בבית הכסא—שנאמר "תקום, והדרת" (ויקרא יט, לב), קימה שיש בה הדור. ואין בעלי אמניות חיבין לעמד מפני תלמידי חכמים, בשעה שעוסקין במלאכתן: שנאמר "תקום, והדרת"—מה הדור שאין בו חסרון כיס, אף קימה שאין בה חסרון כיס.

ג ומנין שלא יעצים עיניו מן החכם, כדי שלא יראהו עד שלא יעמד מפניו: תלמוד לומר "ויראת מאלהיה" (ויקרא יט, לב)—הא כל דבר שהוא מסור ללב, נאמר בו "ויראת מאלהיה" (שם; וגם ויקרא יט, יד; ויקרא כה, יז; ויקרא כה, לו; ויקרא כה, מג). וכיוון שנאמר "ויראת מאלוקיך" מוכח שזה דבר הנתון ללב, ולכן חובה לקום למרות שאפשר לתרץ שלא ראה.

ד [ג] אין ראוי לחכם שיטריח על העם, ויכון עצמו להן כדי שיעמדו מפניו, אלא ילך בדרך קצרה ומתפנן שלא יראה

א. מדוע פשוט שאין בהידור חסרון כיס, אולי יש חובה להדר על ידי חסרון כיס?
ב. לכאורה מדוע אומר את דיני הרב בפרק זה, ששייך לכבוד תלמידי חכם ולא לכבוד הרב, ואולי כך יגרמו שיכבדו את כולם יחד ולכן זה חשוב.

הלכות תלמוד תורה פרק ו

קט

"גם כִּי-יִתְּנוּ בְּגוּיִם, עֵתָה אֶקְבָּצֶם; וַיִּחְלוּ מְעַט, מִמָּשָׂא מִלֶּךְ וְשָׂרִים" (ראה הושע ח, י).

יב וְכֵן אִם הִיְתָה סְחוּרָה לְתַלְמִיד חֲכָמִים, מְגִיחִין אוֹתוֹ לְמַכַּר תְּחִלָּה; וְאִין מְגִיחִין אֶחָד מִבְּנֵי הַשּׁוּק לְמַכַּר, עַד שִׁימְכֹר הוּא. וְכֵן אִם הָיָה לוֹ דִּין, וְהָיָה עוֹמֵד בְּכָל־ל בְּעֵלֵי דִינָיו הִרְבָּה-מִקְדִּימִין אוֹתוֹ וּמוֹשִׁיבִין אוֹתוֹ.

יג [יא] עוֹוֹן גְּדוֹל הוּא לְבוֹזוֹת אֶת הַחֲכָמִים, או לְשַׁנְא אוֹתָן: לֹא חֲרָבָה יְרוּשָׁלַיִם, עַד שֶׁבָּזוּ בָּהּ תַלְמִידֵי חֲכָמִים—שֶׁנֶּאֱמָר "וַיְהִי מַלְעָבִים, בְּמַלְאָכֵי הָאֱלֹהִים, וּבוֹזִים דְּבָרָיו, וּמִתְעַתְעִים בְּנִבְאִיו" (דברי הימים ב לו, טז), כְּלוּמַר בּוֹזִים מְלַמְדֵי דְבָרָיו. וְכֵן זֶה שֶׁאֶמְרָה תוֹרָה, "אִם-בְּחֻקֵּי תִמְאָסוּ" (ויקרא כו, טו)—מְלַמְדֵי חֻקוֹתֵי תִמְאָסוּ. וְכָל הַמְּבֹזָה אֶת הַחֲכָמִים—אִין לוֹ חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא, וְהָרִי הוּא בְּכָל־ל "כִּי דְבַר-ה' בְּזָה" (במדבר טו, לא). מְעַנִּין לְצִיִּין שֶׁהֵאִיסוּר בַּהֲלַכָּה זוֹ הוּא גַם לְשִׁנּוּא, שֶׁהִיא מְצוּוּהָ שֶׁבִּלְב וְלֹא רַק בִּיזוּי שְׁזוֹ מְצוּוּהָ שֶׁבִּפְהָ וַיֵּשׁ בָּהּ מַעֲשֵׂה כְּבִיכּוֹל.

יד [יב] אִף עַל פִּי שֶׁהַמְּבֹזָה אֶת הַחֲכָמִים, אִין לוֹ חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא—אִם בָּאוּ עֲדִים שֶׁבְּזָהוּ, אִפְלוּ בְּדְבָרִים—חֵיב נְדוּי, וּמְנַדִּין אוֹתוֹ בֵּית דִּין בְּרַבִּים, וְקוֹנְסִין אוֹתוֹ לִיִּטְרָה זָהָב בְּכָל מְקוֹם, וְנוֹתְנִין אוֹתָהּ לְחֶכֶם. וְהַמְּבֹזָה אֶת הַחֲכָם בְּדְבָרִים, אִפְלוּ לְאַחַר מִיתָה—מְנַדִּין אוֹתוֹ בֵּית דִּין, וְהֵם מְתִירִין אוֹתוֹ כְּשִׁיחֲזַר בְּתִשׁוּבָה; אֲבָל אִם הָיָה הַחֲכָם חֵי—אִין מְתִירִין לוֹ, עַד שִׁירְצָה זֶה שֶׁנְּדוּהוּ בְּשָׂבִילוֹ. הַנִּדְוִי הוּא כְּלִי שִׂישׁ

חֲכָמִים בְּתוֹךְ בֵּית הַמְּדֻרָשׁ, וְלֹכֵן גַּם יֵבִיא בַּהֲמִשָּׁךְ כִּיצַד יוֹשְׁבִים בְּנֵי הַת"ח וְכִיצַד מֵהַלְכִים בְּבֵתֵי הַמְּדֻרָשׁ.

טו בְּנֵי חֲכָמִים וְתַלְמִידֵי חֲכָמִים—בְּזָמַן שֶׁחֲרָבִים צָרִיכִין לָהֶם, מְקַפְצִין עַל רֵאשֵׁי הָעַם וְנִכְנָסִין לְמִקְוֵי. וְאִין שֶׁבַח לְתַלְמִיד חֲכָמִים, שֶׁיִּכְנָס בְּאַחֲרוֹנָה; יִצָּא לְצָרָה, חוֹזֵר לְמִקְוֵמוֹ.

טז בְּנֵי חֲכָמִים—בְּזָמַן שֶׁיֵּשׁ בְּהֵן דַּעַת לְשִׁמְעָ, הוֹפְכִין פְּנִיָּהּ כְּלָפֵי אֲבִיָּהּ; אִין בְּהֵן דַּעַת לְשִׁמְעָ, הוֹפְכִין פְּנִיָּהּ כְּלָפֵי הָעַם. [ח] תַלְמִיד שֶׁהוּא יוֹשֵׁב לְפָנָי רְבוּ תַמִּיד, אִינוּ רֵשָׁאֵי לְעַמּוֹד מִלְּפָנָיו אֲלֵא שְׁחָרִית וְעֲרִבִית בְּלִבָּד, שְׁלֹא יְהֵא כְּבוֹדוֹ מְרַבָּה, מִכְּבוֹד שָׁמַיִם.

יז [ט] מִי שֶׁהוּא זָקֵן מִפְּלֶג בְּזָקְנָה—אִף עַל פִּי שֶׁאִינוּ חֲכָם, עוֹמְדִין לְפָנָיו; וְאִפְלוּ הַחֲכָם שֶׁהוּא לֵד, עוֹמֵד בְּפָנָי הַזָּקֵן הַמְּפֹלֵג בְּזָקְנָה, וְאִינוּ חֵיב לְעַמּוֹד מְלוֹא קוּמָתוֹ, אֲלֵא כְּדֵי לְהַדְרֹו. וְאִפְלוּ זָקֵן גּוֹי, מִהַדְרִין אוֹתוֹ בְּדְבָרִים וְנוֹתְנִין לוֹ יָד לְסִמְכוֹ—שֶׁנֶּאֱמָר "מִפְּנֵי שִׁיבָה תִּקְוִים" (ויקרא יט, לב), כֹּל שִׁיבָה בְּמִשְׁמַע. לֹא רַק ת"ח בְּמְצוּוֹת קִימָהּ.

יח [י] תַלְמִידֵי חֲכָמִים—אִינָן יוֹצֵאִין לְעִשׂוֹת בְּעִצְמָן עִם כָּל הַקְּהָל בְּבִנְיָן וְחִפְיָהּ שֶׁלְמַדְיָנָה וְכִיּוֹצֵא בְּהֵן, כְּדֵי שְׁלֹא יִתְבָּזוּ בְּפָנָי עַמֵי הָאָרֶץ. וְאִין גּוֹבִין מֵהֵן לְבִנְיָן הַחוֹמוֹת וְתַקּוֹן הַשְּׁעָרִים וְשִׁכְרַ הַשּׁוּמְרִים וְכִיּוֹצֵא בְּהֵן, וְלֹא לְתִשׁוּרַת הַמְּלֶךְ. וְאִין מְחִיבִין אוֹתָן לְתֵן הַמַּס, בֵּין מַס שֶׁהוּא קָצוּב עַל בְּנֵי הָעִיר בֵּין מַס שֶׁהוּא קָצוּב עַל כָּל אִישׁ וְאִישׁ, שֶׁנֶּאֱמָר

ג. והידור? בכלל צ"ל מהי מצוות הידור ומתי מקיימים אותה, אי"ז ברור מכל פרק זה.

ד. אולי זו מצוות הידור, אבל בה יש חסרון כִּיס ואפ"י חסרון כִּיס גדול, ואם זו לא מצוות הידור צ"ע מה הוא מקורה.

שנדרוהו על שאר דברים שחייבין עליהם נדוי—אפלו נדהו קטן שבִּישְׂרָאֵל, חֵיב הַנְּשִׂיא וְכָל יִשְׂרָאֵל לְנַהֵג בּוֹ נְדוּי, עַד שְׂיַחְזֹר בְּתִשׁוּבָה מְדַבֵּר שְׁנִדְוֵהוּ בְּשִׁבְלֵיו, וְיִתִּירוֹ לוֹ. טַעַם הַחִילוּק לְכַאוּרָה כִּי נִהְיֵג הַנְּדוּי עַל כְּבוֹד ת"ח הוּא בַּעֲצָמוֹ כְּבוֹד, וְלִכְּנֵן מִי שֶׁלֹּא צָרִיךְ לְכַבֵּד אֶת הַת"ח הַזֶּה אֵינוֹ צָרִיךְ לְכַבֵּד גַּם אֶת הַנְּדוּיִי.

יח על ארבעה ועשרים דברים מנדין את האדם, בין איש בין אשה; ואלו הן: (א) המבזה את החכם, ואפלו לאחר מותו; (ב) המבזה שליח בית דין; (ג) הקורא לחברו עבד; (ד) המזלזל בדבר אחד מדברי סופרים, ואין צריך לומר בדברי תורה; (ה) מי ששלחו לו בית דין וקבעו לו זמן, ולא בא; (ו) מי שלא קבל עליו את הדין, מנדין אותו עד שיתן; (ז) מי שיש ברשותו דבר המזיק, כגון כלב רע או סלם רעוע, מנדין אותו עד שייסיר הזקו; (ח) המוכר קרקע שלו לגוי, מנדין אותו עד שיקבל עליו כל אגס שיבוא מן הגוי לישראל חברו בעל המצר; (ט) המעיד על ישראל בערכאות שלגויים והוציא ממנו בעדותו ממון שלא כדין ישראל, מנדין אותו עד שישלם; (י) טבח בזהן שאינו מפריש המתנות ונותן לכהן אחר, מנדין אותו עד שיתן; (יא) המחלל יום טוב שני שלגליות, אף על פי שהוא מנהג; (יב) העושה מלאכה בערב הפסח אחר הצות; (יג) המזכיר שם שמים לבטלה, או לשבועה בדברי הבאי; (יד) המביא את הרבים לידי חלול השם; (טו) המביא את הרבים לידי אכילת קדשים בחוץ; (טז) המחשב שנים וקובע חדשים בחוצה לארץ; (יז) המכשיל את העור;

לחכמים לגרום לבני אדם לחזור בתשובה, כי כשיחזור בתשובה הנידוי יתבטל ואין זה עונש כמו קנס שהולך בין כה אלא הוא אמור לגרום לאדם באמת לשוב בתשובה, ולחזור בו, אבל השאלה היא כיצד יכולים לברר את מצב היהודי ועד כמה הוא רוצה לחזור בתשובה ומתי, וית' בהלכה ו' בפרק הבא.

טו וכן החכם עצמו, מנדה לכבודו לעם הארץ שהפקיר בו, ואינו צריך לא עדים, ולא התראה; ואין מתירין לו, עד שירצה את החכם. ואם מת החכם, באין שלושה ומתירין לו. ואם רצה החכם למחל לו ולא נדהו, הרשות בידו. כאן הגדר הוא רק לעם הארץ, אבל לשאר תלמידי חכמים לאו דווקא שיש רשות לנדות סתם על כבוד ת"ח. לכן ההדגשה עם הארץ ולא סתם, כאן החכם הוא המנדה ועל כן כיוון שזה לא רצון בית דין שיחזור בתשובה אלא עניין פרטי בין הת"ח והעם הארץ, שעד שירצנו יהיה בנידוי, ועל כן כל שלושה אנשים יכולים להתיר נידוי זה לאחר מותו של הת"ח ואי"ז בעדים והתראה.

טז [יג] הרב שנדה לכבודו, חייבין כל תלמידיו לנהג נדוי במנדה; אכל תלמיד שנדה לכבוד עצמו, אין הרב חייב לנהג בו נדוי, אכל כל העם, חייבין לנהג בו נדוי. וכן מנדה לנשיא, מנדה לכל ישראל; מנדה לכל ישראל, אינו מנדה לנשיא; מנדה לעירו, מנדה לעיר אחרת; מנדה לעיר אחרת, אינו מנדה לעירו.

יז [יד] במה דברים אמורים, במי שנדרוהו מפני שבזה תלמידי חכמים. אכל מי

ה. אלא שלפ"ז צ"ע מה הטעם בשייכות לעיר אחרת ועירו, אם יש שם ת"ח פחות חשובים מהת"ח שלכבודו נידו, אזי למה שיהיה חובת נידויו עליהם.

הרמב"ם אסף בעצמו את שאר העשרים ואחת פעמים מתוך כל שאר הגמרא והמשנה, ובכל מקום שבו נאמר "גוזרני עליך נידוי" "הרי הוא בנידוי" הרמב"ם אסף והכניס לכאן, ולא זו בלבד אלא שביאר את נקודת הסיבה שבגללה מנדים ולא כתב את המקרה עצמו בלבד, ולכן את המקרה של "המזלזל בנטילת ידיים" המובא בגמרא הביא הרמב"ם כ"המזלזל בדבר אחד מדברי סופרים ואי"צ מדברי תורה", כי סיבת הנידוי היא בגלל זה.

הגמרא כתבה שמנדים על כבוד הרב, וגם זה יש לבאר כיצד כל דברים אלו שייכים לכבוד הרב ואם בכלל, ואולי לכן שייכים אל הלכות ת"ת.

(יח) המעכב את הרבים מלעשות מצוה; (יט) טבח שיצאת טריפה מתחת ידו; (כ) טבח שלא בדרך ספינו לפני חכם; (כא) המקשה עצמו לדעת; (כב) מי שגרש את אשתו, ועשה בינו ובינה שתפות או משא ומתן, המביאין להן להזקק זה לזה, כשיבואו שניהן לבית דין מנדין אותן; (כג) חכם ששמועתו רעה; (כד) המנדה מי שאינו חכם נדוי. הגמרא אומרת במסכת ברכות: "ואמר רבי יהושע בן לוי: בכ"ד מקומות בית דין מנדים על כבוד הרב, וכולן שנינו במשנתנו. אמר ליה רבי אלעזר: היכא? אמר ליה: לכי תשכח. נפק, דק ואשכח תלת". הגמרא אומרת שיש במשנה עשרים וארבעה פעמים שמנדים על כבוד הרב, והיא מביאה שלוש דברים מתוכם בלבד, אבל

הלכות תלמוד תורה פרק ז

בפרק זה יבוארו דיני הנידוי והחרם בפרטיות ומתי מנדים ומחרימים וכיצד, וכנ"ל שנידוי על כבוד התורה יכול להיעשות הן על ידי אדם פרטי והן על ידי בית דין.

ב וכן כל תלמיד חכם שנתחייב נדוי—אסור לבית דין לקפץ ולנדותו במהרה, אלא בורחין מדבר זה ונשמטין ממנו. וחסדי החכמים היו משתבחין, שלא נמנו מעולם לנדות תלמיד חכם, אף על פי שנמנין להלקותו, אם נתחייב מלקות; ואפלו מפת מרדות, נמנין עליו להפלותו. לכאורה מה הבעיה לנדות ת"ח אם מחוייבים בזה? ואולי יש חילול ה' בזה שחכם אחד מנדה את חברו.

ג [ב] וכיצד הוא הנדוי, אומריין פלוני בשמתא; ואם נדהו בפניו, אומריין פלוני זה. והחרם, אומריין פלוני מחרם.

א חכם זקן בחכמה, וכן נשיא או אב בית דין, שסרח—אין מנדין אותו בפרהסייה לעולם, אלא אם כן עשה כירבעם בן נבט וחבריו. אבל בשחטא שאר חטאות, מלקין אותו בצנעה: שנאמר "וכשלת היום, וכשל גם-נביא עמך לילה" (הושע ד,ה)—אף על פי שכשל, פסוהו כלילה. ואומריין לו, הכבד ושב בביתך. יש לעיין מה הוא סרחונו של נשיא עליו חייב נידוי – הרי לא נאמר כבהלכה הבאה 'נתחייב עליו נידוי' וא"כ אי"ז מהדברים שנמנו לעיל, ושמה אינו מתחייב נידוי שבוודאי יחזור בתשובה, או שלא מנדים אותו מפני כבודו ועצ"ע.

וארור, בו אלה, בו שבועה, בו נדוי.

ד [ג] וכיצד מתירין הנדוי או החרם—אמרין לו, שרוי לך ומחול לך; ואם התירוהו שלא בפניו, אמרין פלוני שרוי לו ומחול לו.

ה [ד] מה הוא המנהג שינהג המגדה בעצמו, ושינהגין עמו—מגדה אסור לספור ולכבס כאבל, כל ימי נדויו. ואין מזמנין עליו, ולא כוללין אותו בעשרה לכל דבר שצריך עשרה; ולא יושבין עמו, בארבע אמות. אבל שונה הוא לאחרים, ושונין לו; ונשכר, ושוכר. ואם מת בנדויו—בית דין שולחין ומניחין אבן על ארזו, כלומר שהן רוגמין אותו, לפי שהוא מבדל מן הצבור; ואין צריך לומר שאין מספידין אותו, ואין מלוין את משתו.

ו [ה] יתר עליו המתחם—שאינו שונה לאחרים, ואין שונין לו; אבל שונה הוא לעצמו, כדי שלא ישפח תלמודו. ואינו נשכר, ואין נשכרין לו; ואין נושאים ונותנים עמו, ואין מתעסקין עמו, אלא מעט עסק, כדי פרוסתו.

ז [ו] מי שישב בנדויו שלושים יום, ולא בקש להתירו—מנדין אותו שנה; וישב שלושים יום אחרים, ולא בקש להתירו—מחרמין אותו. מכאן יוצא שהמגודה צריך לבקש שיתירו את נדויו, ועל ידי כך יודעים ב"ד שחזר בתשובה כי יבדקוהו, וכאשר לא בא לבקש הרי אין לך הוכחה גדולה מזו שנשאר עומד במריו.

ח [ז] בכמה מתירין הנדוי או החרם—בשלושה, אפלו הדיוטות; ויחיד ממחה, מתיר הנדוי לבדו. ויש לתלמיד להתיר הנדוי או החרם, ואפלו

במקום הרב. [ח]. אלא שכנ"ל זה כאשר הת"ח שנידה לא נמצא שם, כי אם כן הרי זה עניין שלו עם המגודה.

ט שלושה שנה והלכו להן, ויחזר זה מדבר שנדהו בגללו—באין שלושה אחרים, ומתירין לו. [י] מי שלא ידע מי נדהו, ילך אצל הנשיא ויתיר לו נדויו. אולי דין הנשיא בא לבאר מה קורה כאשר נידה אותו חכם לכבוד עצמו, שאין לו תקווה על ידי ג' הדיוטות או בית דין ככלל.

י [יא] נדוי על תנאי, אפלו מפי עצמו—צריך הפרה. תלמיד חכמים שנדה עצמו, ואפלו נדה עצמו על דעת פלוני, ואפלו על דבר שהקב עליו נדוי—הרי זה מפר לעצמו.

יא [יב] מי שנדהו בחלום, אפלו ידע מי נדהו—צריך עשרה בני אדם ששונין הלכות, להתירו מנדויו; ואם לא מצא, טורח אחריהם עד פרסה. לא מצא מתירין לו עשרה ששונין משנה; לא מצא מתירין לו מי שיודעין לקרות בתורה; לא מצא מתירין לו אפלו עשרה שאינן יודעין לקרות. לא מצא במקומו עשרה מתירין לו אפלו שלושה. יש לומר שהתרת נדויו זה אינה רגילה לא בגלל חומרת הנדוי בחלום על נדוי רגיל דמאי שנא, אלא בגלל שעצם הנדוי בחלום יש לו משמעות רוחנית שהכי טוב לפתור אותה על ידי עשרה שוני הלכות וכו'.

יב [יג] מי שנדהו בפניו, אין מתירין לו אלא בפניו; נדהו שלא בפניו, מתירין לו בין בפניו בין שלא בפניו. ואין בין נדוי להפרה כלום, אלא מנדין ומתירין ברגע אחד, כשיחזר המגדה למוטב. ואם ראו בית דין להניח זה בנדויו כמה שנים, מניחין כפי רשעו.

הלכות תלמוד תורה פרק ז

קיג

ואינן משיבין; ולא עוד, אלא שמוחלין למחרת וסולחין לו. וחכמים גדולים היו משתבחין במעשיהן הנאים, ואומרים שמעולם לא נדו אדם ולא התרימוהו לכבודן. וזו היא דרכם של תלמידי חכמים, שראוי לילף בה.

טז במה דברים אמורים, בשבזוהו או חרפוהו בסתר. אבל תלמיד חכמים שבזוהו או חרפו אדם בפרהסיא, אסור לו למחל על כבודו. ואם מחל—נענש, מפני שזה בזיון תורה: אבל נוקם ונוטר הרבה כנחש, עד שיבקש ממנו מחילה; ויסלח לו. וכך תבאר המימרא "כל ת"ח שאינו נוקם ונוטר כנחש.. המדברת על כבוד התורה ולא על כבוד האדם.

יג וכן אם ראו בית דין להחרים לזה לכתחלה, ולהחרים מי שאוכל עמו ושותה עמו או מי שיעמד עמו בארבע אמות—מחרימין כדי ליסרו, וכדי לעשות סיג לתורה עד שלא יפרצוה החטאים.

יד אף על פי שיש רשות לחכם לנדות לכבודו, אינו שבח לתלמיד חכמים להנהיג עצמו בדבר זה, אלא מעלים אָזְנוֹ מדברי עמי הארץ, ולא ישית לבו להן—כענין שאמר שלמה בחקמתו, "גם לכל הדברים אשר ידברו, אל-תתן לבך" (קוהלת ז, כא).

טו וכן היה דרך חסידים הראשונים—שומעין חרפתן,

הלכות עבודה זרה וחקות הגויים

לפי הרמב"ם הלכות עבודה זרה מאוד חשובות בקיום התומ"צ, וכפי שיבאר בפרק ראשון ויוכיח שכל התורה כולה באה רק כדי למנוע את העבודה זרה שפשתה אז בעולם, וכיוון שכן יש להבין את המהות של ע"ז לשיטת הרמב"ם והאיסורים הרבים השייכים אל איסור כללי זה. עבודה זרה היא חמורה כ"כ עד שיש מצווה מיוחדת מה לעשות לכל פרט ופרט בחשש עבודה זרה לדוגמא: ידיד המסית, לנביא המשקר בשם ע"ז, לעיר שנידחה אחרי ע"ז ולמדריחיה, כיוון שיש חשש כ"כ גדול שעם ישראל חלילה יחזור לעבודת אלילים וכיו"ב התורה רצתה למנוע כל אפשרות שעם ישראל יחזור אליה, ולכן נתנה עונשים לכל אדם שביכולתו לגרור לעבוד ע"ז. אלא שכיום ב"ה לאחר מאות שנות מלחמה, אמונת הא-ל בורא העולם ניצחה ברוב העולם הנורמלי ואין חשש גדול שעמ"י יחזור לעבודת אלילים, ובפרט שהמיתו יצר הרע של ע"ז, ומ"מ מצוות אלו נשארו להודיע לנו על עוד כמה עבודת אלילים שנשארו נפוצות בעולמנו, ולכן יש לעמ"י עבודה עוד בעניין זה על ידי שימיכו להשפיע על בני נח שיקיימו את ז' מצוותיהם.

יש בכללן אחת וחמשים מצוות—שתי מצוות עשה, ותשע וארבעים מצוות לא תעשה; וזוה הוא פרטן: (א) שלא לפנות אחר עבודה זרה; (ב) שלא לתור אחר הרהור הלב וראית העינים; (ג) שלא לגדף; (ד) שלא יעבד אותה כדרך עבודתה; (ה) שלא ישתחוה לה; (ו) שלא לעשות פסל לעצמו; (ז) שלא לעשות פסל אפלו לאחרים; (ח) שלא לעשות צורות אפלו לנואי; (ט) שלא להדיח אחרים אחריה; (י) לשרף עיר הנדחת; (יא) שלא לבנותה; (יב) שלא להנות מפל ממונה; (יג) שלא להסית יחיד לעבדה; (יד) שלא לאהב המסית; (טו) שלא לעזב שנתא; (טז) שלא להצילו; (יז) שלא ללמד עליו זכות; (יח) שלא ימנע מללמד עליו חובה; (יט) שלא להתנבא בשמה; (כ) שלא לשמע מן המתנבא בשמה; (כא) שלא להתנבא בשקר, ואפלו בשם ה'; (כב) שלא לגור מהריגת נביא שקר; (כג) שלא לשבע בשם עבודה זרה; (כד) שלא לעשות אוב; (כה) שלא לעשות ידעוני; (כו) שלא להעביר למלך; (כז) שלא להקים מצבה; (כח) שלא להשתחוות על אבן משפית; (כט) שלא לטע אשרה; (ל) לאבד עבודה זרה וכל הנעשה בשבילה; (לא) שלא להנות בעבודה זרה ובכל משמשיה; (לב) שלא להנות בצפוני נעבד; (לג) שלא לכתר ברית לעובדי עבודה זרה; (לד) שלא לחן עליהן; (לה) שלא ישבו בארצנו; (לו) שלא להדמות במנהגותם ובמלבושם; (לז) שלא לנחש; (לח) שלא לקסם; (לט) שלא לעונן; (מ) שלא לחבר חבר; (מא) שלא לדרש אל המתים; (מב) שלא לשאל באוב; (מג) שלא לשאל בידעוני; (מד) שלא לכסף; (מה) שלא להקיף פאת ראש; (מו) שלא להשחית פאת זקן; (מז) שלא יעדה איש עדי אשה; (מח) שלא תעדה אשה עדי איש; (מט) שלא לכתב קעקע; (נ) שלא להתגודד; (נא) שלא לעשות קרחה על מת. ובאור כל המצוות האלו בפרקים אלו.

הלכות עבודה זרה פרק א

בפרק הראשון הרמב"ם מבאר את מהות העבודה זרה ומדוע היא כ"כ חמורה, נקודת הדברים היא שהעולם התחיל דווקא עם ידיעה פשוטה וברורה שיש א-ל בורא לעולם, אלא שעל ידי טעות אנוש

הלכות עבודה זרה פרק א

קטו

הגיעו הרברים לידי כך ששמו של אלוקים נשכח מעל האדמה, ועד אברהם לא היה אדם שהיה מצליח להפיץ אודותיו ברבים, וכשבא אברהם הוא הבין מליבו והצליח להפיץ את התורה הזו לכל דורש, וכשבני ירדו מצרים כמעט שכחו את זה ה', ציווה אותם ציוויים חמורים לכל הדורות כדי שלא יגיעו למצב כזה שוב, שהרי לכן ברא ה' את העולם - שיכירוהו.

הביאור בפרק זה הוא ממש בפשטות העניינים כפי שנראה מתוך דברי הרמב"ם, אך בוודאי שיש נקודות עמוקות יותר בעניין זה, והן מבארות את השתלשלות התורה ורצון ה' בעומק אחר לחלוטין גם בדברי הרמב"ם.

מסויימת, ברור שיש לנבא הפשוט לכבד אותם, ודווקא על ידי זה יכובד גם שמו של ה' בעולם תמיד, שהרי אע"פ שאין לו גוף, צורה ותואר, מ"מ יש את שמשו המכובדים הנראים במרום, וכיוון שאפשר לכבדם ממילא יש צורך גדול בזה.

ב פינן שעלה דבר זה על לבם, התחילו לבנות לכוכבים היכולות, ולהקריב להם קרבנות, ולשבחם ולפארום בדברים, ולהשתחוות למולך-בדי להשיג רצון הבורא, בדתם הרעה. וזה, היה עיקר עבודה זרה. וכיוון שכך התחילו להמציא עבודה עבורם, ועבודה זו שעבדו אותם היא עיקר עבודה זרה כיוון שמאחר ועובדים ומכבדים נבא שאינו הבורא - זה גורם אח"כ לכפירה בבורא ולהבנה שאין כל תכלית וגאולה כדלקמן.

ג וכן הם אומרים עובדיה היודעים עיקרה, לא שהם אומרים שאין שם אלוה אלא כוכב זה. הוא שירמיהו אומר "מי לא יראך מלך הגוים, פי לך יאתה . . .". (ירמיהו יז, ח) - כלומר, הכל יודעין שאתה הוא האל לבדך; אבל טעותם וכסילותם, שמדמין שזה ההכל רצונך הוא. גם הגוים עובדי האלילים מבינים

א בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדולה, ונבערה עצת חכמי אותו הדור; ואנוש עצמו, מן הטועים. וזו היתה טעותם: אמרו הואיל והאל ברא כוכבים אלו וגלגלים אלו להנהיג את העולם, ונתנם במרום, וחלק להם כבוד, והם שמשים המשמשים לפניו - ראויים הם לשבחם ולפארום, ולחלק להם כבוד. וזה הוא רצון האל ברוב הוא, לגדל ולכבד מי שגדלו וכבודו, כמו שהמלך רוצה לכבד עבדיו והעומדים לפניו, וזה הוא כבודו של המלך. השאלה שעמדה לפני הרמב"ם בפרק זה הייתה כיצד אפשרי להגיע מאמונה באל-אחד - שזה ההגיון היחיד לכן שיש סדר מאחורי כל דבר - אל אמונה בריבוי אלים ושהבריאה היא סה"כ טבע שנוצר מעצמו או שקיים תמיד והסדר שקיים לעיתים מגיע על ידי ישויות על טבעיות, לכאורה אין כל אפשרות להתדרדר באופן כזה מההגיון הפשוט אל טעות חמורה. התשובה נתונה בהלכות אלו: בתחילת הבריאה לא הייתה עבודת האלוקים עניין גדול, ידיעת ה' הייתה העיקר (כיוון שהרמב"ם מזכיר שהמצוות ועבודת ה' באו רק בסוף כתגובה לע"א), אלא שאנוש ודורו חשבו שאם האל-היחיד כיבד חלק מברואיו ונתן להם עוצמה

א. ובפרט שריה"ל איננו מסכים לשיטת הרמב"ם והוא סובר שההתגלות והנבואה הם הכוח הבלעדי של הבנת האל-בעולם ולא הבנת האדם בלבד, ולכן טבע השכל וההגיון ללא נבואה תוביל דווקא לפוליתאיזם ברור, מכל מקום יש גם עניין להבין את הפשט המבואר כאן.

הברורה והכי הגיונית שישנו א-ל אחד שברא את העולם, בני האדם החלו לעשות גם את צורותיהם של הכוכבים, כפי שהיה נדמה בעיניהם שהם מתבטאים בעולם, ודבר זה הופץ בעולם הרבה כי תחת כל מקום היה את סמלי הכוכבים הללו ואלו משכו את בני האדם אליהם, ואחרי הנביאים באו הכומרים שהם ביארו גם את דרכי העבודה לצורות מסוימות, וגם את האיסורים שאי אפשר לעשות בשביל צורה פלונית, וכאן שוב מודגש ה'דת' שנוסדה על ידי אנשים.

ו וְהִתְחִילוּ כּוֹזְבִים אַחֲרַיִם, לְעַמֵּד וְלֹמַר שֶׁהַכּוֹכָב עֲצָמוֹ אוֹ הַגְּלָגַל עֲצָמוֹ אוֹ הַמַּלְאָךְ דָּבַר עִמָּהֶם וְאָמַר לָהֶם, עֲבֹדוּנִי כְּךָ וְכָךְ, וְהוֹדִיעַ לָהֶם דְּרָךְ עֲבֹדָתוֹ, וְעָשׂוּ כֵךְ, וְאֵל תַּעֲשׂוּ כֵךְ. וּפְשֵׁט דָּבָר זֶה בְּכָל הָעוֹלָם, לְעַבֵּד אֶת הַצּוּרוֹת בְּעֲבֹדוֹת מְשֻׁנוֹת זֹו מִזֹּו, וְלִהְיֹרִיב לָהֶן, וְלִהְשַׁתְּחוֹת. בְּשֵׁלֵב הַבַּא שֶׁל הַהִיסְחָפוֹת אַחַר הָעֲבֹדָה זֶרָה הִיָּה שְׁגָם הַכּוֹכָבִים יִכּוֹלִים לְהוֹדִיעַ אֶת רְצוֹנָם וְלֹא רַק אֶל-הַיַּחֲדִיד בּוֹרֵא הַכֹּל הַכֹּל-יִכּוֹל, וְאִם לְכָל כּוֹכָב יֵשׁ רְצוֹן אַחַר הָרִי שִׁישׁ לְשִׁמוֹעַ דּוּקָא אֶל הַכּוֹכָב שִׁישׁ לוֹ צוּרָה הַמִּיטִיבָה אוֹ מְרִיעָה, וְלִכֵּן לֹא כ"כ מְשֻׁנָּה מֵהוּא הוּא אֲלוֹקִים הָאֵמִיתִי, הַעֵיִקָר הִיא הַתְּכִלִּית וְאוֹתָהּ מְקַבְּלִים עַל יְדֵי עֲבֹדַת הָאֵלִילִים.

ז וְכִינֵן שְׁאֲרֹכוֹ הַיָּמִים, נְשַׁתְּקַע הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא מִפִּי כָּל הַיָּקוּם וּמִדַּעְתָּם, וְלֹא הַפִּירוּהוּ: וְנִמְצָאוּ כָּל עַם הָאָרֶץ וְהַנְּשִׁים וְהַקְּטָנִים, אֵינֵן יוֹדְעִין אֵלָא הַצּוּרָה שְׁלֵעֵץ וְאֶבֶן וְהַיִּכָּל שְׁלִבְנִין, שְׁנַתְּחַנְּכוּ מְקַטְנוֹתֵן לְהִשְׁתַּחֲוֹת לָהֶן וְלְעַבְדָן, וְלִהְשָׁבַע בְּשֵׁמֵן. רַק בְּגַלֵּל

שְׁכָל הַכּוֹכָבִים הֵם רַק כּוֹחוֹת נּוֹסְפִים עַל עֲצַם הַכַּחַ הָאֲלוּקִי שֶׁל הַבוֹרֵא, אֲבָל לֹא רוֹאִים כָּל חִיסְרוֹן בְּלִכְבֵּד אֶת הַנּוֹבְרָאִים אוֹתָם כִּיבֵּד הַבוֹרֵא, הָרִי הֵם חֲשׁוּבִים מִמֶּשׁ מִצִּידוֹ, וַיֵּשׁ לָהֶם כּוֹחַ לְהַשְׁפִּיעַ עַל בְּנֵי הָאָדָם.

ד [ב] וְאַחַר שְׁאֲרֹכוֹ הַיָּמִים, עֲמָדוֹ בְּבִנְיָ אָדָם נְבִיאֵי שְׁקָר, וְאָמְרוּ שֶׁהָאֵל צִוָּה לָהֶם וְאָמַר לָהֶם: עֲבֹדוּ כּוֹכָב פְּלוֹנִי, אוֹ כָּל הַכּוֹכָבִים, וְהִקְרִיבוּ לוֹ וְנִסְכוּ לוֹ כֶּךָ וְכָךְ, וּבְנֵו לוֹ הִיכָל וְעָשׂוּ צוּרָתוֹ כְּדִי לְהִשְׁתַּחֲוֹת לָהֶם—כָּל הָעַם הַנְּשִׁים וְהַקְּטָנִים וְשְׁאָר עַם הָאָרֶץ. וּמוֹדִיעַ לָהֶם צוּרָה שְׁבָדָה מְלִבּוֹ, וְאֹמֵר זֹו הִיא צוּרַת הַכּוֹכָב הַפְּלוֹנִי שֶׁהוֹדִיעָהוּ בְּנִבְוָאָתוֹ. הַדְּרָגָה הַכִּי חֲשׁוּבָה בְּהַתְּפַתְחוֹת הַע"ז הִיא נְבוּאָה אוֹדוֹתִיָּה, נְבוּאָה הִיא זֹו שִׁיכּוֹלָה לְחַיִּיב אֶת בְּנֵי"א לְעֲשׂוֹת עֲבֹדָה מְסוּיֵמַת כְּלוֹמַר 'דַּת' אוֹ 'חֻק' וְלֹא רַק כִּיבּוֹד אִישִׁי וּפְרִטִי, וְלִכֵּן הַנְּבִיאִים אִמְרוּ לְהַמּוֹנִים שִׁישׁ צוּרֶךְ לְהַתְּנַהֵג בְּאוֹפֵן מְסוּיִים אֶל הַצּוּרָה הַמְּסוּיֵמַת הַמְּגַלְמַת אֶת כּוֹחוֹ הָאֲלוּקִי שֶׁל הַכּוֹכָב לְמַטָּה, וְכִיוּוֹן שֶׁקָּשָׁה לְהַבְחִין בְּנְבִיאֵי הַשְּׁקָר הָאֵלוֹ מִמֶּשׁ וְגַם יֵשׁ רְצוֹן לְאַחֲזוֹ דְּבַר מוֹחֲשִׁי (הַמְּקַשֵּׁר אֶת הָאָדָם עִם מְקוּרוֹ) בִּיד, לִכֵּן הָעַם נִסְחַף אַחֲרֵי נְבוּאוֹת שׁוּוֹא אֵלוֹ.

ה וְהִתְחִילוּ עַל דְּרָךְ זֹו לְעֲשׂוֹת צוּרוֹת בְּהִיכָלוֹת וְתַחַת הָאֵילָנוֹת וּבְרָאשֵׁי הַהָרִים וְעַל הַגְּבְעוֹת, וּמִתְקַבְּצִים וּמִשְׁתַּחֲוִים לָהֶם; וְאוֹמְרִין לְכָל הָעַם שְׁזוֹ הַצּוּרָה מְטִיבָה וּמְרִיעָה, וְרָאוּ לְעַבְדָּהּ וּלְיִרְאָהּ מִמֶּנָּה. וְהַכּוֹמְרִין אוֹמְרִין לָהֶם שְׁבַע עֲבֹדָה זֹו, תְּרַבּוּ וְתַצְלִיחוּ; וְעָשׂוּ כֵךְ וְכָךְ, וְאֵל תַּעֲשׂוּ כֵךְ וְכָךְ. וְלַמְרוֹת הַיְדִיעָה

ב. אולי ההדגשה שהיו גם כומרים וגם נביאים באה לומר שהיה תמיד אנשים שהרוויחו ממציאות האלילים, ולכן רצו להטעות את בני האדם.

הלכות עבודה זרה פרק א

ק"ז

שִׁסְבַּב אֶת עַצְמוֹ. וְלֹא הָיָה לוֹ לֹא מְלַמֵּד
וְלֹא מוֹדִיעַ דְּבָר, אֲלֵא מְשַׁקֵּעַ בְּאוּר פְּשָׁדִים
בֵּין עוֹבְדֵי עֲבוּדָה זָרָה הַטְּפָשִׁים. הַחִידוּשׁ
שֶׁל אַבְרָהָם אַבִּינוּ הִיָּה שֶׁהוּא בֵּא מֵהָעוֹלָם
עֲצוּמוֹ וְלֹא מִגִּילּוֹי אֱלוֹקוֹת מַחֻדָּשׁ שְׂבֵא
אֵלָיו, אַבְרָהָם רָאָה אֶת הַהוֹכַחְתּוֹת
הַפְּשׁוּטוֹת אֶל קִיּוֹם הַבּוֹרָא וְכִבְר מִגִּיל
יְלֻדוֹת הִיָּה עֶסוֹק בְּלִהְבִּין אֶת הַחִידוּשׁ
וְהַמְשַׁמְעוֹת שֶׁל הַדְּבָרִים הַלְלוּ.

י וְאָבִיו וְאָמוֹ וְכָל הָעַם עוֹבְדִים עֲבוּדָה
זָרָה, וְהוּא הָיָה עוֹבֵד עִמָּהֶן. וְלִבּוֹ
מְשׁוֹטֵט וּמְבִין, עַד שֶׁהִשִּׁיג דְּרָךְ הָאֱמֶת,
וְהִבִּין קוֹ הַצִּדִּיק, מִדַּעְתּוֹ הַנְּכֹנֶה; וַיֵּדַע
שִׁישׁ שֵׁם אֱלוֹהֵי אֶחָד, וְהוּא מְנַהֵיג הַגְּלָגַל,
וְהוּא בְּרָא הַכֹּל, וְאֵין בְּכָל הַנְּמַצָּא אֱלוֹהֵי
חוּץ מִמֶּנּוּ. וְלִמְרוֹת שֶׁאַבְרָהָם אַבִּינוּ
בַּעֲצוּמוֹ הִיָּה עוֹבֵד אֱלִילִים יַחַד עִם כָּל בְּנֵי
מִשְׁפַּחְתּוֹ, הוּא הַצְּלִיחַ לְהִבִּין בְּשִׁכְלוֹ שִׁישׁ
אֱלוֹהֵי יַחֲדָה לַעֲלוֹם, וְכָל הַבְּרִיאָה וְהַסֵּדֶר
שֶׁבָּה חַיִּיבִים לִהְיוֹת מְנוּהָלִים וּמְאוֹרָגִים
וּמְתוֹכְנָנִים עַל יְדֵי שִׁכְל אֱלוֹקֵי כָּל שֶׁהוּא
(כְּפִי שֶׁהָיָה בְּהַל' יְסוּה"ת).

יא וַיֵּדַע שֶׁכָּל הָעַם טוֹעִים, וַדְּבָר שֶׁגָּרַם
לָהֶם לְטֹעוֹת, זֶה שֶׁעוֹבְדִים אֶת
הַפְּשָׁדִים וְאֶת הַצִּדּוֹת, עַד שֶׁאַבְדָה הָאֱמֶת
מִדַּעְתָּם; וּבִן אֲרֻכְעִים שָׁנָה, הִכִּיר אַבְרָהָם
אֶת בּוֹרְאוֹ. וְכִיוּן שֶׁהַצְּלִיחַ לְהִבִּין אֶת
מְקוֹר טֹעוֹת שֶׁל קוֹדְמָיו וְרָאָה מְדוּעַ טֹעוֹ,
הִיָּה יִכּוֹל לְהִבִּין שֶׁאֵין לָהֶם שׁוֹם מְקוֹר
לְסַגְנוֹן עֲבוּדַת אֱלִילִים שֶׁלָּהֶם אֲלֵא שִׁגְגַתָּם
בְּלִבָּד, וּבְגִיל 40 אַחֲרֵי שָׁנִים שֶׁל חִפּוּשִׁים
מִצֵּא אַבְרָהָם אֶת הַבּוֹרָא בְּשִׁכְלוֹ. יֵשׁ לוֹמֵר
שֶׁנִּקְוָה זֶה שֶׁל מִצִּיאַת הַבּוֹרָא בְּשִׁכְל הִיא
חֲשׁוּבָה מְאוֹד בְּתוֹרַת הַרְמַב"ם שְׂבֵא
לְשַׁלּוֹל אֶת הַעֲבוּדָה זָרָה מִכָּל שְׂבִיב שֶׁל

הַיִּמְשֻׁכּוֹת זֶה בָּאָה עֲבוּדַת הָאֱלִילִים
בְּלִבָּדָה, וְהַיְלִידִים וּפְשׁוּטֵי הָעַם הִבִּינוּ שֶׁרַק
הַצִּדּוּרָה הַזֶּה שֶׁנִּרְאִית לָהֶם הִיא הַמִּיטִיבָה
וְהַמְרִיעָה, כִּי הוֹרְגָלוֹ לְהַשְׁתַּחֲוֹת אֵלָיָה
בְּלִבָּד וְלֹא אֶל דְּבָר אַחֵר, וְלֹא נִתְבָּאָר לָהֶם
שִׁישׁ עֲנִיין רֹחַנִי וְכַח מַעַל צִדּוּרָה זֶה, וְלִכֵּן
הַתְּחִילוֹ אֱלוֹ מִמַּשׁ לְעַבּוֹד עֵץ וְאֶבֶן
וְלַחֲשׁוֹב שִׁישׁ לְדְבָרִים פְּשׁוּטִים וְדוּמָמִים
אֱלוֹ כּוֹחַ אֱמִיתִי שֶׁשִּׁיךְ לְנַהֵל אֶת הַבְּרִיאָה.

כ וְהַחֲכָמִים שֶׁהָיוּ בְּהֵן כְּגוֹן הַכּוּמְרִין
וְכִיּוֹצֵא בְּהֵן, מְדַמִּין שֶׁאֵין שֵׁם אֱלוֹהֵי
אֲלֵא הַכּוֹכָבִים וְהַגְּלָגָלִים שֶׁנַּעֲשׂוּ הַצִּדּוֹת
הָאֱלוֹ בְּגִלְגָל וְלִדְמוּתָן. אֲבָל צִדּוֹר הָעוֹלָמִים,
לֹא הָיָה שֵׁם מִכִּירוֹ וְלֹא יוֹדְעוֹ, אֲלֵא
יַחֲדָיִם בְּעוֹלָם, כְּגוֹן חֲנוּךְ וּמִתּוֹשְׁלַח וְנוֹחַ
וְשֵׁם וְעֵבֶר. וְעַל דְּרָךְ זֶה, הָיָה הָעוֹלָם
מִתְגַּלְגֵּל וְהוֹלֵךְ, עַד שֶׁנִּגְלַד עֲמוּדוֹ שֶׁלְעוֹלָם,
שֶׁהוּא אַבְרָהָם אַבִּינוּ עָלָיו הַשְּׁלוֹם. אֲבָל
הַכּוּמְרִים שֶׁבָּהֶם לֹא חֲשָׁבוּ בְּאֵמֶת שֶׁאֵין
כַּח רֹחַנִי כָּלֵל, אֲלֵא שֶׁהַכּוֹחַ הַרֹחַנִי שֶׁל
הַצִּדּוֹת הוּא הַכּוֹחַ הַיַּחֲדָד בְּעוֹלָם, וְשִׁכְחוּ
עַל הַבּוֹרָא שֶׁאֵינוֹ שִׁיךְ לְהַתְּגַלּוֹת בְּשׁוֹם
צִדּוּרָה, וְהַעֲבִירוּ לְדוֹרוֹת הַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם
אֶת הַכּוֹחַת הַיַּחֲדָדִים שֶׁרָאוּ וּמִמִּילָא
שֶׁשִׁכְחוּ כּוֹלָם שִׁישׁ בְּכָלֵל א-ל בּוֹרָא
לַעֲלוֹם, וְאִפִּי הָאֲנָשִׁים שִׁידְעוּ בְּזֵה הִיָּה
יַחֲדָדִים בְּלִבָּד, וְלֹא הַשְּׁפִיעוּ לְאָדָם אַחֵר
בְּעוֹלָם אֶת מִשְׁנַתָּם וְהָיוּ יִכּוֹלִים 'לְזוֹרוֹם'
עִם עֲבוּדַת הָאֱלִילִים וְלַהֲמַשִּׁיךְ לַחִיוֹת
אִיתָה ג"כ.

ט [ג] פִּינֵן שֶׁנִּגְמַל אִיתָן זֶה, הַתְּחִיל
לְשׁוֹטֵט בְּדַעְתּוֹ וְהוּא קֶטָן, וְלַחֲשָׁב
בַּיּוֹם וּבְלַיְלָה, וְהָיָה תְּמִיָּה: הִיאָךְ אִפְשָׁר
שֶׁיְהִיָּה הַגְּלָגַל הַזֶּה נוֹהֵג תְּמִיד, וְלֹא יְהִיָּה
לוֹ מְנַהֵיג; וּמִי יִסְבֵּב אוֹתוֹ, לְפִי שֶׁאֵין אִפְשָׁר

ג. להעיר שהמבול לא נחשב גילוי אלוקות, וצ"ע מדוע.

וְקוֹרָא וּמְקַבֵּץ הָעָם מֵעִיר לְעִיר וּמִמְּלָכָה לְמִמְּלָכָה, עַד שֶׁהִגִּיעַ לְאַרְץ כְּנָעַן, וְהוּא קוֹרָא, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּקְרָא-שָׁם בְּשֵׁם ה', אֶל עוֹלָם" (בראשית כא, לג). לאחר אברהם ברח, ומשם היה נודד עד לארץ כנען שהייתה מוכשרת באופן טבעי לקבל את העניין הגדול הזה, ועל כן קרא שם בשם הוי' א-ל עולם.

יד וְכִינּוּן שֶׁהָיוּ הָעָם מִתְקַבְּצִין לוֹ וְשׂוֹאֲלִין לוֹ עַל דְּבָרָיו, הָיָה מוֹדִיעַ לְכָל אֶחָד וְאֶחָד לְפִי דַעְתּוֹ עַד שֶׁיִּחְזִירָהוּ לְדֶרֶךְ הָאֱמֶת, עַד שֶׁנִּתְקַבְּצוּ אֵלָיו אֲלָפִים וַרְבָּבוֹת, וְהָם אֲנָשֵׁי בֵּית אַבְרָהָם. וְשָׁתַל בְּלֶפֶס הָעֵיקָר הַגְּדוֹל הַזֶּה, וְחָבַר בּוֹ סְפָרִים. וְהוֹדִיעוֹ לַיִצְחָק בְּנֹו, וַיֵּשֶׁב יִצְחָק מְלֻמֵּד וּמְחֻזָּר; וַיִּצְחָק הוֹדִיעוֹ לַיִצְקוֹב וּמִנְהוּ לְלַמֵּד, וַיֵּשֶׁב מְלֻמֵּד וּמְחֻזָּר כָּל הַנְּלוּיִם אֵלָיו. אברהם פתח את ה'בית חב"ד' שלו במקום כזה שהיה אפשרי לאלפים ורבבות (!) של אנשים לחזור אל דרך האמת, ועל ידי שחזרו אל דרך ההבנה וההגיון היה להם פשוט להמשיך את חייהם כן, לולא היו אנשים אחרים שלא התבוננו שהתנגדו לכך במקומותיהם, ולכן יצחק ויעקב המשיכו את דרך אביהם והעבירו הלאה את כל מה שקיבלו מאברהם, כדי שלא תשכח התנועה המהפכנית של אברהם.

טו וַיִּצְקוֹב אָבִינוּ לְמַד בְּנָיו כְּלָם, וְהַבְדִּיל לָיוּ וּמִנְהוּ רֵאשׁ, וְהוֹשִׁיבּוּ בִישִׁיבָה לְלַמֵּד דֶּרֶךְ ה', וְלִשְׁמֵר מִצְוֹת אַבְרָהָם; וַיְצַוֵּה אֶת בְּנָיו שֶׁלֹּא יִפְסִיקוּ מִבְּנֵי לָוִי מִמִּנְהָ אַחַר מִמְּנָה, כְּדִי שֶׁלֹּא יִשְׁתַּכַּח הַלְמוּד. יעקב ראה שמכל בניו לוי היא הכי מתאים ולכן מינה אותו להיות ראש על כל בניו, והוא היה צריך להעמיד מבניו את הממשיך של הפצת התורה.

הגיון, ולכן ביאר שלא זו בלבד שטעות עובדי האלילים היא התדרדרות פשוטה, אם היה קם מישהו לכד והיה חושב מעצמו היה מגיע למסקנה כזו, וזה החידוש של ידיעת אברהם על נוח שם ועבר שהיו לפניו, כיוון שהם קיבלו הכל בנבואה ובניסים ומהוריהם, לא היה לידיעתם זו שום חידוש (ואפילו על עובדי האלילים שהרי גם הם קיבלו מאבותיהם), ולאברהם היה חידוש עצום, הוא מצא את הקב"ה בתוך רוחו והשכל הפשוט שנמצא אצל כאו"א.

יב כִּינּוּן שֶׁהִפִּיר וַיִּדַע, הַתְּחִיל לְהַשִּׁיב תְּשׁוּבוֹת עַל בְּנֵי אֹר כְּשָׂדִים וְלַעֲרֹךְ דִּין עֲמָהֶם, וְלֹאמַר שֶׁאֵין זֶה דֶּרֶךְ הָאֱמֶת, שֶׁאַתֶּם הוֹלְכִים בָּהּ. וְשֶׁבַר הַצְּלָמִים, וְהַתְּחִיל לְהוֹדִיעַ לְעָם, שֶׁאֵין רְאוּי לְעַבֵּד אֱלֹה לְאֱלֹהֵי הָעוֹלָם, וְלוֹ רְאוּי לְהִשְׁתַּחֲוֹת וּלְהַקְרִיב וּלְנַסֵּךְ—כְּדִי שֶׁיִּפְרֹוּהוּ כָּל הַבְּרוּאִים הַבָּאִים; וְרְאוּי לְאֵבֵד וּלְשַׁבֵּר כָּל הַצּוּרוֹת, כְּדִי שֶׁלֹּא יִטְעוּ בְּהֵן כָּל הָעָם, כְּמוֹ אֱלוֹ שֶׁהֵן מְדַמִּין, שֶׁאֵין שָׁם אֱלֹהֵי אֱלֹה אֱלוֹ. הוֹיכּוּחִים שֶׁעָרַךְ עִם בְּנֵי אֹר כְּשָׂדִים הָיוּ סֵה"כ לְבֹאֵר לָהֶם אֵת מְקוֹר טֵעוֹתָם "רְאוּי לְאֵבֵד וּלְשַׁבֵּר כָּל הַצּוּרוֹת כְּדִי שֶׁלֹּא יִטְעוּ בָהֶם כָּל הָעָם", כִּי בְּרַגַע שֶׁמִּבְּיָנִים מֵהִיכֵן בָּאָה הַטֵּעוֹת הַהִגִּיוֹנִית יְכוּלִים לְדַעַת אֵת גּוֹדֵל הַשֶּׁקֶר שֶׁל עֲבוּדָתָם, וְגַם יְכוּלִים לְתַקֵּן אֵת הַטֵּעוֹת בְּקִלּוֹת מְאוּד - לְהַסִּיר אֵת הַפְּסִילִים הַגּוֹרְמִים לְבִנְיָא לְהַגְשִׁים אֵת מוֹשְׁגֵי הָא-לוֹהוֹת, וְלְהַפְסִיק לְעַבּוֹד אוֹתָם.

יג כִּינּוּן שֶׁנֶּכְרַע עֲלֵיהֶם בְּרְאוּיָתָיו, בְּקִישׁ הַמְּלָךְ לְהַרְגוֹ; נִעֲשֶׂה לוֹ נֶס, וַיִּצָּא לְחָרֵן. וְהַתְּחִיל לְעַמֵּד וּלְקָרוֹת בְּקוֹל גְּדוֹל לְכָל הָעָם, וְלְהוֹדִיעֵם שֶׁיֵּשׁ אֱלֹהֵי אֶחָד לְכָל הָעוֹלָם, וְלוֹ רְאוּי לְעַבֵּד. וְהָיָה מֵהַלָּךְ

הרמב"ם), ולכן ה' בחר בעם ישראל ומכוח ההבטחה שהבטיח לאברהם (פעם ראשונה הפרק שנתנבא אלוקים לאדם כל שהוא, אלא שזה נכתב באיחור ולא כעיקר גדול אצל אברהם וי שלומר שכ"ז כדי לבטאות את הרעיון ששכל בלבד יכול להגיע אל האמת ובקלות) הוא שלח אליהם את "רבנו ורבן של כל הנביאים" כדי לפעול עליהם לחזור אל דרך האמת.

יח פיון שנתנבא משה רבנו, ובחר ה' ב' ישראל לנחלה, הכתירן במצוות והודיעם דרך עבודתו, ומה יהיה משפט עבודה זרה וכל הטועים אחריה. ורק לכן ה' נתן לעם ישראל את המצוות, כי לולא זה היו חוזרים לאט לאט לטעות בטעות אנוש, ולכן נתן ה' להם את ה'דת' היהודית, שהיא הדת האמיתית, ועל ידי כן הצורך הטבעי של בני האדם לעבוד את האלוקים - יהיה אליו, וכדי שלא יטעו גם חלקים מעם נבחר זה בעבודת אלילים נתן ה' חוקים מיוחדים מה לעשות עם עובדי הע"ז, וכיצד להימנע ולהתרחק ממנה.

טז והיה הדבר הולך ומתגבר בכני יעקוב ובנלוים עליהם, ונעשת בעולם אמה שהיא יודעת את ה', עד שארכו הימים לישראל במצרים, וחרו ללמד מעשיהם ולעבד עבודה זרה כמותן—חוץ משבט לוי, שעמד במצוות אבות; ומעולם, לא עבד שבט לוי עבודה זרה. בתחילה נהפכו ישראל לאומה היחידה בעולם שיודעת את ה', אלא שאחרי זמן רב במצרים גם הם שכחו את תפקידם, אלא ששבט לוי כלומר אלו שהיו יכולים להפסיק מהשייכות אל הבלי הזמן ולחשוב מעט, הם מעולם לא עבדו ע"ז, כי כל מי שיש לו שייכות אל האמת לא יכול לאבדה בקלות בכלל.

יז וכמעט קט היה, והעיקר ששתל אברהם נעקר; וחרוין בני יעקוב לטעות העמים, ותעיתם. ומאבת ה' אותנו, ומשמרו את השבועה לאברהם אבינו, עשה משה רבנו ורבן שלכל הנביאים, ושלחו. אבל כמעט והיו בני ישראל שוכחים כלל על אלוקים מרוב טרחה ומשא בעבודה (לא הובא ע"י

הלכות עבודה זרה פרק ב

בפרק זה מניעה המסקנה מכל הדברים הנ"ל, כיוון שיודעים מה היא עבודת כוכבים ולהיכן היא יכולה למשוך את בני האדם, על כן המצוות השייכות לעבודת כוכבים עליהם מצטווים בני ישראל שייכים בקשר הדוק אל דרך ההתדרדרות אל ע"ז. ויתרה מזו כיוון שלפי הנ"ל הדת היהודית היא סוג של תגובה אל האלילות, לכן המצוות הללו הן חמורות מאוד ושייכות אל כללות התורה, ושלושה מצוות ראשיות מאיסורי ע"ז נמצאים כאן.

שעבד אנוש ואנשי דורו תחלה—הרי זה עובד עבודה זרה. כיוון שמה שגרם לשכחת האלוקים היא עבודה לנבראים, על כן עיקר הציווי הוא דווקא נגד העבודה לנבראים בעצמה, ולכן אין הבדל באיסור ע"ז מדוע האדם עובד את

א עיקר הציווי בעבודה זרה, שלא לעבד אֶחָד מִכָּל הַבְּרִיאָה—לֹא מִלֶּאֱלֹהִים, וְלֹא מִלְּאֵלִים, וְלֹא מִכָּל הַבְּרִיאָה מִבְּרִיאַת הַיְּסוּדוֹת, וְלֹא אֶחָד מִכָּל הַנְּבִרָאִים מֵהֶם. וְאִם עַל פִּי שֶׁהָעוֹבֵד יוֹדֵעַ שֶׁה' הוּא הַאֱלֹהִים, וְהוּא עוֹבֵד הַנְּבִרָא הַזֶּה עַל דֶּרֶךְ

וּבְעֵינַיִן זֶה נֹאמֵר "וּפְנֵי-תְדַרְשׁ לְאֱלֹהֵיהֶם
לֵאמֹר, אֵיכָה יַעֲבֹדוּ" (דברים יב, ל) – שְׁלֹא
תִשְׁאַל עַל דְּרָךְ עֲבוּדָתָהּ הַיָּאֵף הַיָּא, וְאָף
עַל פִּי שְׂאִין אֲתָה עוֹבֵד: שְׂדָבָר זֶה גּוֹרֵם לָךְ
לְהַפְנוֹת אַחֲרֶיהָ וְלַעֲשׂוֹת כְּמוֹ שֶׁהָן עוֹשִׂין,
שְׁנֹאמֵר "וְאֶעֱשֶׂה-כֵן, גַּם-אֲנִי" (שם). [ג]
וְכָל הַלְאוּיִן הִלְלוּ בְעֵינַיִן אֶחָד הָן, וְהוּא
שְׁלֹא יִפְנֶה אַחֵר עֲבוּדָה זָרָה; וְכָל הַנִּפְנָה
אַחֲרֶיהָ בְּדֶרֶךְ שֶׁהוּא עוֹשֶׂה בּוֹ מַעֲשֶׂה, הָרִי
זֶה לֹקֵה. וְלִכֵּן אֲסוּר גַּם לְקַרֹּא עַל דְּרֹכֵי
עֲבוּדָתָם שֶׁל עוֹבְדֵי הַכּוֹכָבִים כִּי עַל יְדֵי זֶה
רֹאה אֵת הַכּוֹבֵד שֶׁמִּנְסִים לְתַת לְנִבְרָא כֹּל
שֶׁהוּא, וְאִיזָה סוּג שֶׁל עֲבוּדָה מְגִיעַ לְאִיזָה
נִבְרָא, וְזֶה גּוֹרֵם לְאִדָּם לְחֹשֵׁב שִׁישׁ מִמֶּשׁ
בְּנִתְיַת כְּבוֹד זֶה, וְלִכֵּן אֲסוּר אֲפִי לְהִבְטִי
בְּעֵינַיִן ע"ז כְּדִי לֹא לְהִימָשֵׁךְ אַחֲרֵיהֶם.

ד וְלֹא עֲבוּדָה זָרָה בְּלִבְךָ הוּא שְׂאֲסוּר
לְהַפְנוֹת אַחֲרֶיהָ בְּמַחְשָׁבָה, אֲלֵא כֹּל
מַחְשָׁבָה שְׁגוּרָמַת לוֹ לְאִדָּם לְעֵקֶר עֵיקֶר
מְעִיקָרֵי הַתּוֹרָה-מְזַהְרִין אָנּוּ שְׁלֹא
לְהַעֲלוֹתָהּ עַל לִבְנוֹ, וְלֹא נִסִּיחַ דְּעִתְנוֹ לְכָךְ
וְנִחְשָׁב וְנִמְשָׁךְ אַחֵר הַרְהוּרֵי הַלֵּב: מִפְּנֵי
שְׂדַעְתּוֹ שְׁלֹא אֲדָם קָצְרָה, וְלֹא כֹּל הַדְּעוֹת
יְכוּלוֹת לְהַשִּׁיג הָאֲמַת עַל בְּרִיּוֹ; וְאִם יִמְשָׁךְ
כֹּל אֲדָם אַחֵר מִחֻשְׁבוֹת לְבוֹ, נִמְצָא מַחְרִיב
אֵת הָעוֹלָם לְפִי קֶצֶר דְּעִתּוֹ. מִצְּוֹה נּוֹסֶפֶת
הִיא הַמִּצְּוֹה שֶׁלֹּא לְסַמּוֹךְ עַל הַלֵּב וְהַשְׁכַּל
בְּלִבְךָ, כִּיּוֹן שֶׁהַשְׁכַּל מוֹשֵׁךְ לְכִיּוֹנִים
שְׂאִינִם הָאֲמַת בְּשִׁלְמוֹתָהּ – מִצַּד
הַגְּבֻלוֹתֵינוּ שֶׁל הַשְׁכַּל שִׁיציִאֲתוֹ מִן הַכּוֹחַ
אֵל הַפּוֹעַל תְּלוּיָהּ בַּהִשְׁקָעָתוֹ שֶׁל הָאָדָם –
חֻבָּה לִכֵּן לְדַעַת שְׂאִין הַשְׁכַּל הַמְקוּר
הַבְּלַעֲדֵי לִיהִדוֹת שֶׁהִרִי אִם כֵּן יִגִּיעַ הָאָדָם
לְטַעוּיוֹת כִּנ"ל, וְעַל כֵּן שׁוֹרֵשׁ הִיהִדוֹת הוּא
הָאֲמוּנָה וְלֹא הַרְהוּרֵי הַלֵּב, וְלִכֵּן אֲסוּרָה
הַתּוֹרָה אֵת הַרְהוּרֵים הַמְּבוֹסְסִים עַל
הַתּוֹבְנָה שֶׁהֵם תְּכִלִּית הַכֹּל וְהֵם הַמְּסַקְנָה
הַיְחִידָה שֶׁל כֹּל מִמֶּה שִׁישׁ וְהִיא בְּעוֹלָם.

הַאֲלִילִים אִם הוּא יוֹדַע עַל הַכּוֹחַ הַאִין
סוֹפֵי שֶׁל אֲלוֹקִים אוֹ שֶׁהוּא אִינוֹ מוֹדַע
אֲלֵינוּ. וְלִכֵּן עֲבוּדָה זָרָה נִקְרָאת כֵּךְ, כִּיּוֹן
שֶׁעֵיקֶר הָאִיסוּר בַּהּ הוּא ה'עֲבוּדָה' בְּעִצְמָהּ
שֶׁעַל יְדֵה נִמְשָׁכוֹ הָאֲנָשִׁים לְהִאֲמִין
בְּאֲלִילִים בְּעִצְמָם. וְלִכֵּן כֹּל הָעוֹבֵד אֲפִי
אָדָם חֹשֵׁב וְצוֹדִיק נִקְרָא עוֹבֵד עֲבוּדָה זָרָה,
שֶׁהִרִי הוּא לֹא חוֹשֵׁב עַל הַקִּב"ה בְּלִבְךָ.

ב וְעֵינַיִן זֶה, הוּא שֶׁהַזְּהִירָה עָלֵינוּ תּוֹרָה
וְאֲמָרָה "וּפְנֵי-תִשְׁאַל עֵינֶיךָ הַשְּׁמַיְמָה,
וְרֵאִיתָ אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הַיָּרֵחַ
וְאֶת-הַכּוֹכָבִים . . . אֲשֶׁר תִּחַלֵּק ה' אֱלֹהֶיךָ,
אֲתָם, לְכֹל הָעַמִּים" (דברים ד, יט): כְּלוֹמֵר
שְׁמָא תִּשׁוּט בְּעֵינַיִן לְכָךְ וְתִרְאֶה שְׂאֵלוֹ הֵם
הַמְּנַהֲיָגִים אֵת הָעוֹלָם, וְהֵם שֶׁחִלַּק ה'
אוֹתָם לְכֹל הָעַמִּים לְהִיוֹתָם חַיִּים וְהוֹיִים
וְנִפְסָדִים כְּמִנְהַגוֹ שְׁלַעוֹלָם; וְתֹאמֵר שְׂרָאוּי
לְהַשְׁתַּחֲוֹת לָהֶן, וְלַעֲבֹדָן. וְבְעֵינַיִן זֶה צִוָּה
וְאֲמֹר "הַשְּׁמָרוּ לְכֶם, פֶּן יִפְתָּה לְכַבְּכֶם"
(דברים יא, טז) – כְּלוֹמֵר שְׁלֹא תִטְעוּ
בְּהַרְהוּרֵי הַלֵּב לְעֵבֵד אֱלוֹ, לְהִיוֹתָם סְרָסוּר
בְּיַנְיָכֶם וּבִין הַבּוֹרָא. אִךְ מִה שֶׁנִּתְּ בְּסַעֲיָךְ
הַקּוֹדֵם הוּא לֹא הָאִיסוּר בְּעִצְמוֹ אֲלֵא
הַקְּדָמָה אֵל הָאִיסוּר הַמִּיּוֹחַד הַזֶּה שֶׁל
פְּנִיית הַלֵּב אֵל הַנִּבְרָאִים, שֶׁהוּא הַצִּיּוּי לֹא
לְחֹשֵׁב לְרַגַע שִׁישׁ אִיזָה מִהוֹת שֶׁל כְּבוֹד
שֶׁמְגִיעָה אֵל הַנִּבְרָאִים, כִּי הַמַּחְשָׁבָה
שֶׁמְגִיעָה לָהֶם כְּבוֹד הִיא פְּנִיָה שְׁתוּבִיל אֵל
עֲבוּדָתָם וְלִכֵּן אֲסוּר אֲפִילוֹ לְחֹשֵׁב עַל
נִתְיַת כְּבוֹד לָהֶם.

ג [ב] סְפָרִים רַבִּים חִבְרוּ עוֹבְדֵי עֲבוּדָה
זָרָה בְּעֲבוּדָתָהּ, הַיָּאֵף עֵיקֶר עֲבוּדָתָהּ
וּמִה מְשַׁפְּטָה וּמַעֲשֶׂיָהּ. צִוָּנוּ הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ
הוּא, שְׁלֹא לְקַרֹּת בְּאוֹתָן הַסְּפָרִים כְּלָל,
וְלֹא נְהַרְהֵר בָּהֶן, וְלֹא בְּדָבָר מִדְּבָרֵיהֶן. וְאֲפִילוֹ
לְהַסְתַּפֵּל בְּדָמוֹת הַצִּוּוֹה-אֲסוּר, שְׁנֹאמֵר
"אֵל-תִּפְנֵנוּ, אֵל-הָאֱלִילִים" (ויקרא יט, ד).

הלכות עבודה זרה פרק ב

קכא

זרה הכתוב מדבר. הא למדת, שכל המודה בעבודה זרה—כפר בכל התורה כלה, ובכל הנביאים, ובכל מה שנצטוו הנביאים, מאדם עד סוף העולם: שנאמר "מן-היום אשר צוה ה', והלאה—לדרתיכם" (במדבר טו, כג). וכל הכופר בעבודה זרה, מודה בכל התורה כלה; והיא עיקר כל המצוות, כלן. כיוון שכנ"ל התורה היא ה'דת' שמטרתה להעלים את יסודות העבודה זרה ולגרום לה שלא תישאר בעולם יותר, לכן עבודה זרה היא המצווה הכללית וכן נאמר בתורה שהיא כנגד כל המצוות כולן, ולכן גם המודה בה אפי' שיקיים מצוות לרוב איננו שייך באמת אל התורה כי הוא זה, כי על ידי הודיה בע"ז הרי הוא מפסיד את כל העיקרון של התורה. החידוש הגדול הוא שהכופר בע"ז הרי הוא מודה בכל התורה כולה כיוון שזו מטרת התורה.

ח [ה] ישראל שעבד עבודה זרה—הרי הוא כגוי לכל דבר, ואינו כישׂראל שעבד על עברה שיש בה סקלה; ומשמד לעבודה זרה, הרי הוא משמד לכל התורה כלה. להרמב"ם ישראל שעבד ע"ז כבר ניתק את עצמו מכלל ישראל ואפילו רק עבד אותה במעשה בלבד כבר נקרא משומד לכל התורה כולה.

ט וכן המינים מישׂראל, אינן כישׂראל לדבר מן הדברים. ואין מקבלין אותן בתשובה, לעולם—שנאמר "כל באיה, לא ישובו; ולא-ישיגו, ארחות חיים" (משלי ב, יט). והמינים, הם התרים אחר מחשבות לבם בסכלות, בדברים שאמרנו, עד שנמצאו עוברים על גופי תורה להכעיס, בשאט בנפש ביד רמה; ואומרין, שאין

ה פיצד: פעמים יתור אחר עבודה זרה; ופעמים יחשב ביחוד הבורא, שמא הוא שמא אינו, מה למעלה מה למטה, מה לפנים מה לאחור; ופעמים בנבואה, שמא היא אמת שמא אינה; ופעמים בתורה, שמא היא מן השמים שמא אינה. ואינו יודע המדות שידון בהן עד שידע האמת על בריו, ונמצא יוצא לידי מינות. לא סומכים על שכלו של כל אדם, אפי' התורה והיהדות שהם תכלית ההגיון, מ"מ יש חשש שהאדם לא יוכל להבין את האופנים שעל ידם מבינים כראוי, ולכן התורה אוסרת לאדם להרהר מתוך מחשבה שהכל תלוי בהרהרו זה.

ו ועל ענין זה הזהירה תורה, ונאמר בה "ולא-תתורו אחרי לבבכם, ואחרי עיניכם, אשר-אתם זנים, אחריהם" (במדבר טו, לט)—כלומר לא ימשך כל אחד מכם אחר דעתו הקצרה, וידמה שמחשבתו משגת האמת. כך אמרו חכמים, "אחרי לבבכם", זו מינות; "ואחרי עיניכם", זו זנות, ולא זו, אף על פי שהוא גורם לאדם לטרוף מן העולם הבא, אין בו מלקות. איסור זה קיים גם בנוגע לזנות, אלא שבה הראיה היא זו שמושכת את האדם, כמו שהשכל הוא שמושך את האדם לכפירה בה' ואמונה בע"ז, זו משיכה שלעיתים יכולה להיות ארציונלית, ולכן יש להיזהר ולדעת שהבסיס הוא רק האמונה הנצחית בה' שקיימת תמיד אצל כל יהודי.

ז [ד] מצות עבודה זרה, כנגד כל המצוות כלן היא: שנאמר "וכי תשגו—ולא תעשו, את כל-המצוות...". (במדבר טו, כב)—ומפי השמועה למדו, שבעבודה

שם-ה' מות יומת" (ויקרא כד, טז), על השם המיוחד חיב סקלה; ועל שאר הכנויין, באזהרה. ויש מי שמפרש שאינו חיב אלא על שם יוד הא ואו הא; ואני אומר שעל שניהם, הוא נסקל. המגדף הוא איסור שמאוד קשה שיתקיים לולא האמונה האמיתית בצדקת ע"ז, שהרי אין סיבה לגדף בשם את השם, אלא לאדם שמאמין באמת שאין כל מובן לקדושה והע"ז היא הדבר האמתי בחייו.

יג [ח] אזהרה שלמגדף מנין, שנאמר "אלהים, לא תקלל" (שמות כב, כז). בכל יום ויום, דנין את העדים בכנוי יפה יוסי את יוסי. נגמר הדין, מוציאין את כל האדם לחוץ; ושואלין את הגדול שבעדים ואומרים לו אמר מה ששמעת בפרוש, והוא אומר, והדינין עומדין על רגליהן, וקורעין ולא מאחין. והעד השני אומר, אף אני כמותו שמעתי. ואם היו עדים רבים, צריך כל אחד ואחד מהן לומר, כזה שמעתי.

יד [ט] מגדף שחזר בו בתוך כדי דבור, אינו פלוג, אלא כיון שגדף בעדים, נסקל. מי שגדף את השם בשם עבודה זרה, קנאין פוגעין בו והורגין אותו. ואם לא הרגוהו קנאין, ובא לבית דין—אינו נסקל: עד שיברך בשם מן השמות המיוחדין.

טו [י] כל השומע ברכת השם, חיב לקרע; ואפלו על ברכת הכנוי, חיב לקרע; והוא שישמענה מישראל. ואחד השומע, או השומע מן השומע. אכל השומע מן הגוי, אינו חיב לקרע; ולא קרעו אלקים ושכנא, אלא מפני שרבושקה משמד היה.

בזה עוון. ואסור לספר עמהן ולהשיב עליהן תשובה כלל, שנאמר "אל תקרב, אל פתח ביתה" (משלי ה, ח). ומחשבת מין, לעבודה זרה. ראה במפרשי הרמב"ם בארוכה לאיזה אפיקורוס הכוונה כאן שלא מקבלים אותו בתשובה, שכיוון שחטא ונמשך אחרי עבודה זרה, אם הוא רוצה לחזור אי"ז כי הוא מאמין באמיתות האל—אלא מפני צרכים אחרים, ולכן אי אפשר לקבל אותו חזרה אל היהדות.

י [י] כל המודה בעבודה זרה, שהיא אמת—אף על פי שלא עבדה, הרי זה מחרף ומגדף את השם הנכבד והנורא; ואחד העובד עבודה זרה, ואחד המגדף את השם—שנאמר "והנפש אשר תעשה ביד רמה, מן האזרח ומן הגר—את-ה', הוא מגדף" (במדבר טו, ל). לפיכך תולין עובד עבודה זרה, כמו שתולין את המגדף; ושניהם, נסקלין. לפני איסור עבודת אלילים, ישנו איסור להודות שעו"ע"ז צודקים בשיטתם, אלא שאיסור זה איננו מפורש בתורה אלא בעניין ה'מגדף' שהוא כופר בה' עד שמגדף חלילה, וכמו כן המודה בע"ז הוא מגדף את השם הנכבד והנורא ועצם זה הוא דבר נורא וצריכים להיזהר ממנו כ"כ עד שמי שיתבטא בצורה לא נכונה על ה' ייסקל וייתלה.

יא ומפני זה פלתי דין המגדף בהלכות עבודה זרה, ששניהם כופרים בעיקר הן; ואלו הן דיני המגדף:

יב אין המגדף חיב סקלה, עד שיפרש את השם המיוחד שלא רבע אותיות שהוא אלה דלת נון יוד, ויברך אותו בשם מן השמות שאינן נמחקין—שנאמר "ונקב

הרוגי בית דין, מי שסומכין עליו, אלא מגדף בלבד, שנאמר "וסמכו כל-השמעים" (ויקרא כד, יד):

טז כל העדים והדיינים, סומכין ודיהן אחד אחד על ראש המגדף, ואומרים לו, דמך בראשך שאתה גרמת לך. ואין בכל

הלכות עבודה זרה פרק ג

איסור עבודת אלילים יתבאר בפרק זה, ישנו איסור לעבוד ע"ז בעבודתה וכן לעבוד אותה בעבודה המיוחדת אל האל-בביהמ"ק, כי כל עבודה שמראה קבלת אדנות של נברא מסוים היא אסורה, ולכן כל מי שממציא אליל חדש יכול להמציא את דרכי עבודתו - כי האיסור הוא עצם העניין של להראות את אדנותו של הנברא על אדם ואת זה כל אחד יכול להמציא.

שמתנהג איתה כמו שחושבים עובדיה שכן הוא עבודתה, מיד חייב סקילה. ומזה מובן שאם קיבלה עליו באלוה-ללא (ללא עדים) ובכל זאת עבד את העבודה שלא ראויה לו כי הוא החליט שזו עבודתה - כן יהיה חייב כי הוא חידוש ע"ז חדשה.

ד ומפני זה הענין, צריכין בית דין לידע דרכי העבודות, שאין סוקלין עובד עבודה זרה, עד שידעו שזו היא דרך עבודתה. [ג] ואזרה שלעבודות אלו וכיצא בהן, הוא שכתוב "ולא תעבדם" (שמות כד, ; שמות כג, כד ; דברים ה, ח). אפי' שאסור לקרוא בספרי ע"ז מ"מ לחכמים מותר, כיוון שזה בוודאי לא ייסית אותם מדברי תורה שהרי עושים את זה רק מחמת ציווי התורה והאמונה בה.

ה במה דברים אמורים, בשאר עבודות חוץ ממשותחה וזבחה ומקטר ומנסף; אבל העובד באחת מארבע עבודות אלו, לאחד מכל מיני עבודה זרה-חייב, ואף על פי שאין דרך עבודתו בכף. כיצד: הרי שנסף לפעור או שזבח למרקליס-חייב,

א כל העובד עבודה זרה פרצונו-בזדון, חייב פרת; ואם היו שם עדים והתראה, נסקל. ואם עבד בשגגה, מביא חטאת קבועה. עבודה זרה היא כנ"ל קבלת עול ע"ז על האדם על ידי מעשה כל שהוא המראה את אדנותה של ע"ז.

ב עבודות הרבה קבעו עובדי עבודה זרה, לכל צלם וצלם ולכל צורה וצורה, ועבודת זה אינה כעבודת זה-בגון פעור, שעבודתו שיפער אדם עצמו לו; ומרקליס, שעבודתו שיזרק לו אבנים, או יסקל מלפניו אבנים. והרבה עבודות בגון אלו, תקנו לשאר צלמים.

ג לפיכך הפוער עצמו למרקליס, או שזרק אבן לפעור-פטור: עד שיעבד אותו דרך עבודתו, שנאמר "איכה יעבדו הגוים האלה את-אלהיהם, ואעשה-כן, גם-אני" (דברים יב, ל). כיוון שעבודת האלילים איננה רק קבלת חפץ מסויים עליו באלוה-אלא גם קבלת משמעות מסויימת עליו באלוה-לכן אפילו בעבודה זרה שאינו אומר לה "אלי אתה" ואינו מקבל עליו אותה על עצמו כע"ז, עצם זה

ג. ע"ד הצחות ניתן לומר שאומרים לו "אתה גרמת לך" מפני שאין כל תאוה להיות מגדף ואין סיכוי שאדם מן הרחוב יגדף לולא ראה זאת בתורה וע"כ הוא גרם לעצמו את המיתה, כלומר הוא חיפש דרך למות. ודו"ק.
א. ויל"ע בעניין זה.

שהייתה בביהמ"ק שהייתה מתפזרת על המזבחת, ולכן אם לא היה כך הרי שזה לא נקרא שעבד ממש את החפץ אלא את תוכנו ולכן החפץ לא נאסר.

ט המקבל עליו אחד מכל מיני עבודה זרה באלוה, חייב סקלה: אפלו הגביה לבנה ואמר לה אלי את, וכל פיוצא בדבור זה—חייב; ואפלו חזר בו בתוך פדי דבור, ואמר אין זה אלו—אין חזרתו כלום, אלא נסקל. קבלת חפץ עליו באלוה היא עבודתו, כיוון שהחליט שהוא יהיה אדוניו (אלא שאין זה מצוי כיוון שבני אדם רק נמשכים אחרי ע"ז קיימת ובר"כ לא יבואו להמציא מעצמם סתם ע"ז).

י [ה] העובד עבודה זרה כדרכה, ואפלו עשה דרך בזיון—חייב. פיצד: הפועל עצמו לפעור פדי לבזותו, או זרק אבן למרקל'ס פדי לבזותו—הואיל ועבודה זרה—חייב, ומביא קרבן על שגגתו.

יא [ו] העובד עבודה זרה מאהבה, כגון שחשק בצורה זו מפני מלאכתה שהיתה נאה ביותר, או שעבדה מיאדתו לה, שמא תרע לו כמו שהן מדמין עובדיה שהיא מטיבה ומריעה—אם קבלה עליו באלוה, חייב סקלה; ואם עבדה כדרך עבודתה או באחת מארבע עבודות מאהבה או מיאדה, פטור. לפי הרמב"ם אהבה ויראה הכוונה אהבת הצורה ויראתה וזו אינה ע"ז, וי"ל שלשית הרמב"ם האיסור לעבוד ע"ז הוא האיסור לעבוד נברא, ואע"פ שכאן הרי הוא עובד נברא מחמת שירא מהצורה עצמה ומהכוחות הרוחניים הגדולים שיש לה, מ"מ כיוון שהוא לא חושב שיש לה אדנות עליו

שנאמר "זבח לאלהים, יחרם" (שמות כב, ט).

ו זביחה בכלל עבודות היתה, ולמה יצאת—לומר לה: מה זביחה מיחדת שעובדין בה לשם, וחייב הזבח לאל אחר סקלה עליה, בין היתה דרך עבודתה בזביחה, או אינה בזביחה; אף כל עבודה שהיא מיחדת לשם—אם עבד בה לאל אחר, בין שהיתה דרך עבודתה כדרך בין שאינה כדרך—חייב עליה. לדרך נאמר "לא תשתחוה, לאל אחר" (שמות לד, יד), לחייב על ההשתחויה, אפלו אין דרך עבודתו כדרך. והוא הדין למקטר, ומנסף; וזרק ומנסף, אחד הוא. כל העובד עבודה שעושים אותה בביהמ"ק אל אליל אחר הרי הוא עובד ע"ז שהרי מראה שהאיליל הזה חשוב בעיניו כמו העבודה לה' ולכן עבודה זו אסורה כמו שאר עבודות.

ז [ד] ספת לה צואה, או שנסף לה עביט שלמימי רגלים—חייב. שחט לה חגב—פטור, אלא אם כן היתה דרך עבודתה כדרך; וכן אם שחט לה בהמה מחסרת אבר—פטור, אלא אם כן היתה דרך עבודתה כדרך. שחיטה נחשבת עבודה זרה רק אם היא כעין מה שעושים בביהמ"ק, אבל ניסוך לא.

ח עבודה זרה שעובדין אותה במקל—שבר מקל בפניה—חייב, ונאסרת. זרק מקל בפניה—חייב, ואינה נאסרת: שאין זריקת המקל, כעין זריקת הדם, שהרי המקל פמות שהוא, והדם מתפזר. חלק מדיני ע"ז בנוגע לעבודות כעין ביהמ"ק הוא לגבי איסור הע"ז בהנאה: שמה שאוסר את הע"ז הוא רק עבודה כעין העבודה

ב. ויל"ע מהו הביאור בזה והחילוק בין דינים אלו (המבוארים בגמרא).

ג. אע"פ ששייך פה קצת מ"מ ע"ע מדוע לא הכניס את זה במקומו באיסורי הנאה מתקרובתה וציפוייה.

לפיכך העושה עבודה זרה בידו לעצמו, לוקה שתים. שני לאוים מיוחדים על עצם הרעיון של עשיית פסל, והביאור בזה בתחילת ההלכות נתבאר שמה שמושך את הילדים ופשוטי העם בע"ז הוא מה שיש להם צורות מיוחדות ולכן אנשים נמשכים אחריה, ולכן יש איסור חמור בזה.

טו [י] אסור לעשות צורות לנואי, ואף על פי שאינן עבודה זרה: שנאמר "לא תעשון, אתי: אלהי כסף ואלהי זהב" (שמות כ"ט)—כלומר צורות שלכסף ושלזהב שהן לנואי, כדי שלא יטעו בהן הטועים וידמו שהן לעבודה זרה. ואין אסור לצור לנואי, אלא צורת האדם בלבד.

טז לפיכך אין צרין, לא בעץ ולא בסיד ולא באבן, צורת האדם: והוא שתהא הצורה בולטת, כגון הציור והפניור שבטרקלין וכיוצא בהן; ואם צר, לוקה. אבל אם היתה הצורה משקעת, או צורה שלסמנין כגון הצורות שעל גבי הלוחות והטבליות, או צורות שרוקמין באריג—הרי אלו מתרות.

יז [יא] טבעת שיש עליה חותם שהוא צורת אדם—אם היתה הצורה בולטת—אסור להניחה, ומתה לחתם בה; ואם היתה הצורה שוקעת—מתה להניחה, ואסור לחתם בה מפני שהנחתם תעשה בו הצורה בולטת.

יח וכן אסור לצור דמות חמה ולבנה כוכבים ומזלות ומלאכים, שנאמר "לא תעשון, אתי" (שמות כ"ט)—לא תעשון דמויות שמשין המשמשין לפני במרום, ואפלו על הלוח. ולא רק כאשר

ואדנות בכלל (והשייכות לפרק זה שעניין ע"ז הוא קבלת אדנות וכיו"ב) אלא שירא מהצורה עצמה (ע"ז הכי פרמטיבית ששייך) לכן פטור.

יב המגפף עבודה זרה, והמנשק לה, והמכבד והמרביץ לפנייה, והמרחיץ לה, והסף והמלביש והמנעיל, וכל כיוצא בדברי כבוד האלו—עובר בלא תעשה, שנאמר "ולא תעבדם" (שמות כ"ד; שמות כ"ג, כד; דברים ה"ח); ודברים אלו, בכלל עבודה זרה. ואף על פי כן אינו לוקה על אחת מהן, לפי שאינן בפרוש; ואם היתה דרך עבודתה באחד מכל הדברים האלו, ועשהו לעבודה—חייב. המכבד ע"ז עובר על לאו של "לא תעבדם" שהרי מקבל סוג של אדנות עליו, אלא שלא לוקה מסיבות הלכתיות מסוימות.

יג [ז] ישב לו קוץ ברגלו בפני עבודה זרה—לא ישח ויטלנו, מפני שנראה כמשתחווה לה; נתפזרו לו מעות בפניה—לא ישח ויטלם, מפני שנראה כמשתחווה לה: אלא ישב, ואחר כך יטל. [ח] פרצופות המקלחות מים בפני עבודה זרה—לא יניח פיו על פיהם וישתה, מפני שנראה כמנשק לעבודה זרה. על אדם להתרחק גם ממה שרק נראה כעבודת אלילים.

יד [ט] העושה עבודה זרה לעצמו—אף על פי שלא עשאה בידו, ואף על פי שלא עבדה—לוקה, שנאמר "לא תעשה לה פסל, וכל תמונה" (שמות כ"ג). וכן העושה עבודה זרה בידו לאחרים—אפלו עשה אותה לגוי—לוקה, שנאמר "ואלהי מסכה, לא תעשו לכם" (ויקרא י"ט, ד).

ד. אלא שלפי"ז מדוע אין איסור לעבוד אותה מאהבה או מיראה, שהרי זו ע"ז הפשוטה ביותר, והמושכת אחריה את כל פשוטי העם והילדים וכו', וצ"ע.

הצורות הללו הן שוקעות או בולטות, וזוהי צורה בולטת. וזוהי צורה בולטת.

זוהי צורה בולטת וזוהי צורה בולטת. וזוהי צורה בולטת.

הלכות עבודה זרה פרק ד

כפי שנת' בתחילת הלכות ע"ז בגלל חומרת העניין של עבודה זרה, לכן ישנן מצוות מיוחדות לכל מי שיכול לגרום לאדם ללכת ולעבוד אלילים, בפרק זה יתבאר דיני עיר שלמה שנידחה לעבודה זרה (היכולה לגרום לאנשים ללכת אחריה). בפרק הבא יתבאר שאר הגורמים לעבוד ע"ז ומה עונשם, אולם עיר הנידחת היא מקדימה לכל המסיתים ומוקדש לה פרק שלם, ולכאורה "ל כיוון שגם ממונה נאסר בהנאה ואפי' קטנים נהרגים וכל העיר נחרבת ולא תיבנה עוד, הרי שמצב כזה הוא המצב הכי לא רצוי בעם ישראל וכיוון שכך הוא גם הכי חמור, ועל כן הוקדם ביאורו.

העיר, שְׁנֵאמַר "מִקְרָבָהּ, וַיִּדְיָחוּ אֶת-יִשְׁבֵי עִירָם" (שם). וְעַד שִׁדְיָחוּ רַבָּה, וַיְהִי הַמִּדְחִין מִמָּאָה וְעַד רַבּוֹ שְׁלֹשְׁבֵט; אֲבָל אִם הִדַּח רַבּוֹ שְׁלֹשְׁבֵט, דָּנִין אוֹתָהּ פִּיחִידִים: שְׁנֵאמַר "אֲנִישֵי הָעִיר" (ראה דברים יג, טז)—לֹא כִפָּר קֶטֶן, וְלֹא כִרְךָ גְדוֹל; וְכָל פְּחוֹת מִמָּאָה כִפָּר, וְרַבּוֹ שְׁלֹשְׁבֵט כִרְךָ גְדוֹל. הָעִיר אֵינָה נַעֲשִית נִידַחַת עַד שִׁדְיָחוּ שְׁנַיִם וְגַם אִם לֹא הִדְיָחוּ אוֹתָהּ שְׁנַיִם – מ"מ הָאָדָם שֶׁהִסִּית אֶת רוֹב הָעִיר, וְדִינֵי הַמִּדְיָח עֲצָמוֹ נִתְבָּאָרוּ יַחַד עִם דִּינֵי הַמִּסִּית בַּתְּחִילַת הַפֶּרֶק הַבָּא (שֶׁהִנְבִיא שֶׁהִדִּיחַ נִסְקַל, מִשָּׂא"כ אָדָם סַתֵּם).

ג וְכֵן אִם הִדְיָחוּ נְשִׁים אוֹ קְטָנִים, אוֹ שֶׁהִדְיָחָה יָחִיד, אוֹ שֶׁהִדַּח מִעוּטָה, אוֹ שֶׁהִדְחוּ מֵאֲלִיָּהוּ, אוֹ שֶׁהָיוּ מִדִּיחָהּ מִחוּצָה לָהּ—אֵין דָּנִין בָּהּ דִּין עִיר הַנִּדְחָת, אֲלֹא הָרִי הֵם פִּיחִידִים שְׁעָבְדוּ עֲבוֹדָה זָרָה: סוֹקְלִין כָּל מִי שְׁעָבַד, וּמְמוֹנֵם לְיִוְרִשְׁיָהֶם כִּשְׂאָר הָרוֹגֵי בֵּית דִּין. אַע"פ שֶׁנִּקְרָאִים מִדִּיחִים אֵין דִּין עִיר הַנִּידַחַת כִּנ"ל.

א מִדִּיחֵי עִיר מִיִּשְׂרָאֵל—הָרִי אֵלּוֹ נִסְקְלִין, אִף עַל פִּי שְׁלֹא עָבְדוּ עֲבוֹדָה זָרָה, אֲלֹא הִדְיָחוּ אֶת יוֹשְׁבֵי עִירָם, עַד שְׁעָבְדוּ אוֹתָהּ. וְאֲנִישֵי הָעִיר הַמִּדְחִין, נִהְרָגִין בְּסִיף: וְהוּא שְׁעָבְדוּ עֲבוֹדָה זָרָה, אוֹ שֶׁקְבְּלוּהָ עֲלֵיהֶם בְּאֵלוֹהַּ. וְאִזְהָרָה לְמִדְיָח מְנִין, תִּלְמַד לֹאמַר "לֹא יִשְׁמַע עַל-פִּיךָ" (שְׁמוֹת כג, יג). אִיסוּר מְפוֹרָשׁ בַּתּוֹרָה הוּא לְהִדְיָח אֲנִשִּׁים, אֲלֹא שֶׁאִף אִם לֹא עָבְדוּ נַעֲשִׂים בְּסִקְלָה כִּיוּן שֶׁאִם הָיוּ נַעֲשִׂים רַק אִם הָיוּ עוֹבְדִים לַע"ז אוֹ אֵין כָּל חִידוּשׁ בְּאִיסוּר זֶה. רַק הָאִיסוּר הוּא לְגָרוֹם לַעֲבוֹד ע"ז כְּפִי הָאִיסוּרִים שֶׁנִּתְבָּאָרוּ בְּפֶרֶק הַקּוֹדֵם בְּעִינֵין עֲבוֹדַת כּוֹכָבִים, וְלִפִּי זֶה לְכַאֲרוּהָ א"כ אֵין דִּין מִדִּיחַ בְּאוֹב וּבְמוֹלָךְ שֶׁהָיוּ נִתְבָּאָרוּ בְּנִפְרַד מֵהִלְכוֹת עֲבוֹדָה זָרָה בְּעֲצָמָה (כִּאֲשֶׁר זֶה אֵינָה עֲבוֹדַת אֵלִיל סַפְצִיפִי אֲלֹא דָבָר אַחֵר כְּדִלְקַמֵּן).

ב אֵין הָעִיר נַעֲשִית עִיר הַנִּדְחָת עַד שֶׁהָיוּ מִדִּיחָהּ שְׁנַיִם אוֹ יֶתֶר עַל שְׁנַיִם, שְׁנֵאמַר "יִצְאוּ אֲנָשִׁים בְּנֵי-בְלִיעֵל" (דְּבָרִים יג, יד); וַיְהִי מִדִּיחָהּ מֵאוֹתוֹ הַשְּׁבֵט וּמֵאוֹתָהּ

א. ויש לעיין האם אישה המדיחה חייבת עונש כשאר מדיחים (כדלקמן) אע"פ שהעיר אינה נעשית עיר הנדחת

הלכות עבודה זרה פרק ד

קכז

שעבד מהן עבודה זרה, וסוקלין אותן כיחידין; וממונם ליורשיהן.

ח [ו] והיאך דין עיר הנדחת, בזמן שתהא ראויה לעשות עיר הנדחת—בית דין הגדול שולחין ודורשין וחוקרין, עד שיגיעו בראיה ברורה, שהדחה כל העיר או רבה, וחזרו לעבודה זרה.

ט אחר כך שולחין להן שני תלמידי חכמים, להזהיר אותן ולהחזירן. אם חזרו ועשו תשובה, מוטב; ואם עמדו באולתם, בית דין מצוין לכל ישראל לעלות עליהן לצבא, והן צרין עליהן ועורכין עמהן מלחמה, עד שתבקע העיר. כלומר ישנה חובה לעשות מלחמה עם העיר הנידחת כדי להביאם לב"ד ולא סתם לחכות עד שתהיה אפשרות לתופסם כמו כל אדם.

י כשתבקע העיר, מיד מרבין להן פתי דינן ודינין אותן. כל מי שבאו עליו שני עדים שעבד עבודה זרה אחר שהתרו בו, מפרישין אותו: אם נמצאו כל העובדים מעוטה—סוקלין אותן, ושאר העיר נצול; נמצאו רבה—מעלין אותן לבית דין הגדול וגומרין שם דינם, והורגין כל אלו שעבדו בסניף. ומפין את כל נפש אדם אשר בה לפי חרב, טף ונשים, אם הדחה פלה; ואם נמצאו העובדים רבה, מפין את כל הטף והנשים שלעובדים לפי חרב. אם כל העיר הודחה לא בודקים מי הם משפחות העובדים אלא הורגים את כולם לפי חרב טף ונשים (ויש שפירשו רק אם הטף והנשים עבדו), ואם הודחה רובה אז בודקים שרק משפחות העובדים יהרגו בסיף והשאר בסקילה.

ד [ג] אין דינין דין עיר הנדחת אלא בית דין הגדול שלשבעים ואחד, שנאמר "והוצאת את האיש ההוא או את האשה ההיא אשר עשו את הדבר הרע הזה, אל שעריך" (דברים יז, ה)—יחידים נהרגין בבית דין שלכל שער ושער, ואין המרבין נהרגין אלא בבית דין הגדול.

ה [ד] אין אחת מערי מקלט נעשית עיר הנדחת, שנאמר "באחת עריך" (דברים יג, ג); ולא ירושלים נעשית עיר הנדחת, לפי שלא נתחלקה לשבטים. ואין עושין עיר הנדחת בספר, כדי שלא יכנסו גוים ויחריבו את ארץ ישראל. ואין בית דין אחד עושה שלוש עירות הנדחות זו בצד זו; אבל אם היו מרחקות, עושה. לא מחריבים את העיר – אבל מ"מ סוקלים את העובדים ע"ז שבתוכה.

ו [ה] אין עושין עיר הנדחת, עד שידחה מדיחיה בלשון רבים ויאמרו להן גלף ונעבד, או גלף ונזבח, או גלף ונקטר, או גלף וננסף, או גלף ונשתחנה, או גלף ונקבל באלוה; והן שומעין, ועבדו אותה דרך עבודתה, או באחת מארבע עבודות, או שקבלו אותה באלוה. רק כאשר המדיחים אכן הדיחו את יושבי העיר בלשון הדחה – אזי הם מדיחים והעיר נעשית נידחת, אבל לא כשעבדו לעצמם או דיברו בלשון יחיד ואז הם מסיתים, אלא שנביא יכול להדיח גם ללא אמירה בלשון הזו אילו מסית לעבודה זרה בלשון נבואה כדלקמן.

ז עיר הנדחת שלא נתקמו בה ובמדיחיה כל התנאים האלו, היאך עושין להן—מתרין ומעידין בכל אחד ואחד

או שמה כיוון שלא יכולה להדיח בכלל את העיר אפילו יתר על שניים ה"ה שווה לקטן בעניין זה ואינה נענשת, וצ"ע.
ב. ולפי"ז לכאורה גם הדין המחייב לעשות מלחמה איתם כדי שידונו אותם אינו תקף במקרה כזה, וצ"ע.
ג. צע"ג למה כפל כאן מה קורה כאשר לא נתקיימו תנאי העיר הנדחת.

ויממונם אבד; ואם לאו—הן בסקלה, ויממונם ליורשיהם.

טו [י] נכסי אנשי מדינה אחרת שהיו מפקדין בתוכה—אף על פי שקבלו עליהן אחריות, אין נשרפין אלא יחזרו לבעליהן: שנאמר "שללה" (דברים יג, ז), ולא שלל חברתה. נכסי הרשעים שהדחו, שהיו מפקדין במדינה אחרת—אם נקבצו עמה, נשרפין בכללה; ואם לאו, אין מאבדין אותן אלא ינתנו ליורשיהן. גם כאן רואים שטעם שריפת העיר הוא מצד 'העיר' בעצמה, שאם ממון הרשעים לא היה בתוך העיר אז הוא לא נשרף ונאבד יחד איתה.

טז [יא] בהמה, חצייה שלעיר הנדחת וחצייה שלעיר אחרת, שהיתה בתוכה—הרי זו אסורה. ועיסה שהיא כן—מתרת, לפי שאפשר לחלק העיסה. [יב] בהמה שלעיר הנדחת שנשחטה—אסורה בהנאה, כשור הנסקל שנשחט.

יז שער הראש, בין שלאנשים בין שלנשים שבה—מתר בהנאה; אבל שלפאה נכרית—הרי הוא מכלל שללה, ואסור. [יג] פרות דקלים שבתוכה, מתרין: שנאמר "תקבץ . . . ושרפת" (דברים יג, ז), מי שאינו מחסר אלא קבוץ—וצאו פרות המחברין, שהן מחסרין תלישה וקבוץ ושרפה. והוא הדין, לשער הראש. ואין צריך לומר, האילנות עצמן, שהן מתרות, והרי הן שליורשיין.

יח ההקדשות שבתוכה—קדשי מזבח ימותו, שנאמר "זבח רשעים, תועבה" (משלי כא, כז); קדשי בדיק הבית, יפדו ואחר כך שורפין אותן—שנאמר "שללה" (דברים יג, ז), ולא שלל שמים. [יד] הבכור והמעשר שבתוכה—תמימין,

יא ובין שהדחה בלה בין שהדחו רבה, סוקלין את מדיחיה. ומקבצין את כל שללה אל תוך רחובה. אין לה רחוב, עושין לה רחוב; הנה רחובה חוצה לה, בונין חומה חוץ ממנו עד שיכנס לתוכה: שנאמר "אל תוך רחבה" (דברים יג, ז). והורגין כל נפש חיה אשר בה. ושרפין את כל שללה עם המדינה באש; ושרפתה מצות עשה, שנאמר "ושרפת באש את העיר ואת כל שללה" (שם). אבל הצד השווה שבעיר הנידחת הוא שריפת העיר ושללה כולו, וסקילת המדיחים (דין זה הוא אפי' לא הודחה כלל).

יב [ז] נכסי הצדיקים שבתוכה, והן שאר יושבי העיר שלא הדחו עם רבה—נשרפין בכלל שללה: הואיל וישבו שם, ממונן אבד. וכל הנהנה ממנה בכל שהוא—לוקה אחת, שנאמר "ולא ידבק בידך מאומה, מן-החרם" (דברים יג, יח). [ח] ועיר הנדחת שהוזמו עליה, כל המחזיק בנכסיה זכה; ומתר להנות בו, שהרי הוזמו. ולמה זכה גם—שכל אחד ואחד כבר הפקיר ממונו, משעה שנגמר דינה. ממון כולה אובד ולא רק ממון העובדים שלה כיוון שיש עניין בעיר זו עניין שתחרב.

יג ואינה נכנית, לעולם; וכל הבונה אותה—לוקה, שנאמר "לא תבנה עוד" (דברים יג, ז). ומתר לעשותה גנות ופרדסים—שנאמר "לא תבנה עוד", לא תבנה מדינה כמות שהיתה. אפי' מקומה מקבל את דינה להיות שומם לעולם מבני אדם, וכך יזכרו העם את האיסור החמור שבוה.

יד [ט] שירה העוברת ממקום למקום, אם עברה בעיר הנדחת והדחה עמה—אם שהת שם שלושים יום—נהרגין בסיף,

כ [טז] כל העושה דין בעיר הנדחת—הרי זה כמקריב עולה כליל, שנאמר "כליל, לה' אלהיך" (דברים יג, יז). ולא עוד אלא שמסלק חרון אף מִיִּשְׂרָאֵל, שנאמר "למען ישוב ה' מחרון אפיו" (דברים יג, יח), ומביא עליהם ברכה ורחמים, שנאמר "ונתן-לך רחמים ורחמך והרפך" (שם).

הרי הן קדשי מזבח וימותו; ובעלי מומין, הרי הן בכלל "בהמתה" (דברים יג, טז) ונהרגין.

יט התרומות שבתוכה—אם הגיעו ליד כוהן—רקבו, מפני שהן נכסיו; ואם עדין הן ביד ישראל—נתנו לכוהן שלמדינה אחרת, מפני שהן נכסי שמים וקדשתן קדשת הגוף. [טו] מעשר שני, וקסף מעשר שני, וכתבי הקדש שבתוכה—הרי אלו יגזרו.

הלכות עבודה זרה פרק ה

בפרק הקודם נתבארו דיני העיר שנידחה - המצב הכי חמור בהסתה לע"ז, אבל דין המדיחים עצמם לא נתפרש שם (מלבד זה שעונשם בסקילה). ובפרק זה יתבאר דיני האנשים הפרטיים שגורמים לאדם אחר לעבוד ע"ז, ובכללותם הם שנים: מסית ליחידים ומדיח לרבים, ובפרטות יש חילוק בדיניהם אם המסית או המדיח הוא נביא, כמו כן יבוארו בפרק זה דיני נביא המתנבא בשם עבודת כוכבים ונביא שקר (המתנבא לעבוד עבודת כוכבים) שגם דיני אדם הגורם לאנשים לעבוד ע"ז.

הנידחת, ולנביא המדיח ג"כ יש דין מיוחד כבסעיף הבא.

ב הִיָּה זֶה שֶׁהַדִּיחַ רַב הָעִיר נְבִיא, מִיתָתוֹ בְּסִקְלָה. וְהַנְּדָחִים, הָרִי הֵן פִּיחִידִים, וְאֵינָן כְּאֲנָשֵׁי עִיר הַנְּדָחַת, עַד שֶׁיְהִיוּ הַמְּדִיחִים שְׁנַיִם. וְאָחַד הָאֹמֵר אֲמָרָה לִי עֲבוּדָה זָרָה עֲבֹדָה, או שְׁאָמַר אֲמַר לִי הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עֲבָדוּ עֲבוּדָה זָרָה—הָרִי זֶה נְבִיא שֶׁהִדִּיחַ; וְאִם הִדְּחוּ אֲחֵרָיו רַב הָעִיר, נְסִקְלָה. נְבִיא יְכוּל לְהַדִּיחַ גַּם כִּאֲשֶׁר אֹמֵר בַּלְשׁוֹן נְבוּאָה וְלֹא מִשְׁנָה בְּשֵׁם מִי מִתְנַבֵּא (שִׁישׁ עַל עֵצִים נְבוּאָת שֶׁקֶר וּבִשְׁם ע"ז חַיִּיב חֲנֻק) מ"מ זֶה ג"כ נִקְרָא הַדְּחָה בְּשִׁבִּיל הַנְּבִיא - וְאִם רֹב הָעִיר הִקְשִׁיבוּ לוֹ נִידוֹן בְּסִקְלָה. כֹּל נְבִיא שֶׁהִדִּיחַ לֹא מִשְׁנָה אִם הָעִיר נִעֲשִׂית נִידָחַת או לֹא (מִצַּד דִּינֵים פֶּרִטִּיִּים בְּעִיר הַנִּידָחַת) הוּא

א המסית אחד מִיִּשְׂרָאֵל, בֵּין אִישׁ בֵּין אִשָּׁה—הָרִי זֶה נְסִקְלָה, אִף עַל פִּי שְׁלֹא עֲבַד הַמַּסֵּת וְלֹא הַמַּסֵּת עֲבוּדָה זָרָה: אֲלֵא מִפְּנֵי שֶׁהוֹרְהוּ לְעַבֵּד. בֵּין שֶׁהִיָּה הַמַּסֵּת הַדְּיוּט, בֵּין שֶׁהִיָּה נְבִיא, בֵּין שֶׁהִיָּה הַמַּסֵּת יְחִיד אִישׁ או אִשָּׁה, או יְחִידִים—מִיתָתוֹ בְּסִקְלָה. [ב] הַמַּסֵּת אֶת רַב אֲנָשֵׁי הָעִיר—הָרִי זֶה מְדִיחַ, וְאֵינּוּ נִקְרָא מַסִּית. הַסֵּתָה לְעַבֹּד עֲבוּדָה זָרָה אִסּוּרָה מֵהַתּוֹרָה וְעוֹנָשָׁה סִקְלָה, גַּם לְהִיּוֹת מוֹסֵת לְעַבֹּדָה זָרָה אִסּוּר מֵהַתּוֹרָה וְהַמַּסְכִּים לוֹ עֲנֹשׁוּ בְּסִקְלָה ג"כ אִפִּי לֹא עַבֵּד. אֵינן חִילוּק מִי הַמַּסִּית אִישׁ אִשָּׁה או נְבִיא וּבֵין אִם הוֹסֵתוּ אַחֲרָיו בֵּין אִם לֹא עוֹנְשׁוּ בְּסִקְלָה, אֲבָל בְּמִדַּח צָרִיךְ שֶׁמִּשְׁמַשׁ יוֹדְחוּ אַחֲרָיו רֹב אֲנָשֵׁי הָעִיר (או לְעַבֹּד עֲבוּדָה זָרָה) וְיֵשׁ חִילוּק מִי הוּא הַמְּדִיחַ - שֶׁהִרִי אִם אִישָׁה הִדִּיחָה אֵינן הָעִיר נִעֲשִׂית עִיר

ה פיצד מקמנין לו: המסת מביא שנים ומעמידן במקום אפל כדי שיראו המסית וישמעו דבריו, ולא יראה אותו. והוא אומר למסית, אומר מה שאמרת לי ביחוד; והוא אומר לו, והמסת משיבו היאך נניח את אלהינו שבשמים ונלך ונעבד את העצים ואת האבנים. אם חזר בו, או ששתק-פסור; ואם אמר לו כך היא חובתנו, וכך פה לנו-העומדים שם ברחוק מביאין אותו לבית דין, וסוקלין אותו. אם חזר בו אינו נחשב מסית יותר.

ו [ד] מצוה פיד המסת להרגו, שנאמר "יךך תהיה-בו בראשונה להמיתו" (דברים יג, י). ואסור למסת לאהב את המסית, שנאמר "לא-תאבה לו" (דברים יג, ט). ולפי שנאמר בשונוא "עזב תעזב, עמו" (שמות כג, ה), יכול אתה עוזב לזה-תלמד לומר, "ולא תשמע אליו" (דברים יג, ט). ולפי שנאמר "לא תעמד על-דם רעך" (ויקרא יט, טז), יכול אין אתה עומד על דמו שלזה-תלמד לומר, "לא-תחוס עינך" (דברים יג, ט).

ז ואסור למסת ללמד עליו זכות, שנאמר "לא-תחמל" (דברים יג, ט); ואם ידע לו חובה-אינו רשאי לשתק ממנה, שנאמר "ולא-תכסה עליו" (שם). ואזהרה להדיוט המסית מנין, שנאמר "וכל-ישראל-ישמעו, ויראון; ולא-יוספו לעשות" (דברים יג, יב). זו אזהרה להדיוט המסית אבל לנביא יש איסור לנבא בשקר וכיוון שכל הסתה בשם ה' היא נבואה בשקר לכן לא צריך לאו עבורו.

ח [ה] המסית אחרים לעבדו, ואמר להם עבדוני-אם עבדו אותו, נסקל; ואם לא

עצמו נסקל מצד עצם הדחת הרבים, וגם לולא הדיח רבים היה נסקל כיוון שהסית.

ג המסית שהסית, בין בלשון רבים בין בלשון יחיד-הרי זה נסקל. פיצד-האומר לחברו אעבד עבודה זרה, אלך ואעבד, נלך ונעבד, בעבודה פלונית שדרך אותה עבודה זרה להעבד בה; אזבח, אלך ואזבח, נלך ונזבח; אקטר, אלך ואקטר, נלך ונקטר; אנסף, אלך ואנסף, נלך וינסף; אשתחנה, אלך ואשתחנה, נלך ונשתחנה: הרי זה מסית. מסית הוא המשוחח עם חברו על עבודת זרה ואפי' לא אמר לו לעבוד כלל (בשונוה ממדיח שרק אם אמר בלשון רבים וכלל עצמו בהם). נביא יכול להסית ג"כ בלשון נבואה ונסקל כמ"ש בהלכה א', וי"ש שהחידוש הוא שנביא נסקל גם אם הוא מדיח יחיד.

ד הסית לשנים, הרי הן עדיין; והן מביאין אותו לבית דין, ומעידין עליו שקף אומר להן, וסוקלין אותו. [ג] ואין המסית צריך התראה. אומר לאחד, הוא אומר יש לי חברים רוצים בכך, ומערים עליו עד שפסית בפני שנים, כדי להרגו. אם לא רצה המסית להסית לשנים, מצוה להכמין לו; כל חיבי מיתות שבתורה, אין מקמנין עליהן-חוץ מזה. כלומר שאר חיבי מיתות שבתורה אין עניין לחפש אותם ולהרוג אותם, אלא אם עשו עברה וראו אותם עדים הם יהרגו, אבל אין עניין להקים משטרה שיהיו עדים לסקילת החייבים.

א. ולפי"ו אדם סתם שהדיח עיר שלמה יחיד אינו נסקל, ואר אם הוא נביא נסקל.
ב. ולכאורה צ"ע מדוע הרי מסית אינו צריך התראה, ולמה יכול לחזור בו? ושוא עניין זה הוא רק בשביל העדים המוכמנים' שיעזו בבירור שהסית, אבל אם הוא מסית שנים והם עדיין אינו יכול לחזור בו, ויל"ע עוד

הלכות עבודה זרה פרק ה קלא

מתנבא בשם עבודה זרה הרי הוא יכול לגרום ללכת בעקבותיה, ומ"מ חייב רק חנק ולא סקילה כיוון לא הדיח ולא הסית.

יא וכן נביא השקר—מיתתו בחנק, אף על פי שנתנבא בשם ה' ולא הוסיף ולא גרע: שנאמר "אף הנביא אשר יזיד לדבר דבר בשמי, את אשר לא צויתיו לדבר, ואשר ידבר, בשם אלהים אחרים—ומת, הנביא ההוא" (דברים יח, כ). גם נביא שקר הוא דין השייך לע"ז שהרי כל המתנבא על עבודה זרה הוא נביא שקר בוודאי ואפי' אם בא לומר לעבוד אותה לקצת זמן, ולכן דין זה שייך ג"כ בהלכות ע"ז, אף שכולל כל נבואת שקר.

יב [ח] אחד המתנבא מה שלא שמע במראה הנבואה, או מי ששמע דברי נביא חברו ואמר שדבר זה לו נאמר והוא נתנבא בו—הרי זה נביא שקר, ומיתתו בחנק. נביא שקר הוא המתנבא דברים שלא שמע – וכבר נתבאר בהלכות יסודי התורה אלו דברים הנביא אינו יכול לשמוע כלל מה', ומשם נדע שה' לא ציווה אותו כלל על זה, וכן אם יש עדים ששמע מנביא אחר את נבואתו הרי מיתתו בחנק (אלא שאם טוען שהנביא השני שמע ממנו לכאורה א"א להרגו וצ"ע). בהלכות יסודי התורה נתבארה המצווה לשמוע אל הנביא שהיא איננה שייכת לעבודה זרה ונתבאר שם ג"כ אלו דברים הנביא יכול להתנבאות ועל אלו לא, וכאן נתבארו דיני נביא שקר בשייכות לעבודה זרה כיוון שאזהרת נביא שקר המסית ומדיח הינה באזהרת נביא שקר.

עבודה זו—אף על פי שקבלו ממנו ואמרו לו הין, אינו נסקל. אבל אם הסית לעבודה איש אחר, או לשאר מיני עבודה זרה—אם קבל ממנו, ואמר הין נלך ונעבד—אף על פי שעדין לא עבד, שניהם נסקלין המסית והמסת: שנאמר "לא תאבה לו, ולא תשמע" (דברים יג, ט)—הא שמע ואבה, חיב. המסית אחרים לעבוד את עצמו הוא איננו מסית האמור בתורה ולכן אם לא עבדו אותו אינו נהרג. ולכאורה גם המקבלים ממנו אינם נהרגים אפי' שאמרו הין, כיוון שכנ"ל אינו נחשב מסית. המוסת חייב סקילה שעבר על הלאו של "לא תאבה לו" ויש עונש לזה.

ט [ו] נביא המתנבא בשם עבודה זרה, כיצד—זה האומר אמרה לי עבודה זרה פלונית או כוכב פלוני שמצוה לעשות כך וכך, או שלא לעשות כך וכך. אפלו פון את ההלכה לטמא את הטמא, ולטהר את הטהור—אם התרו בו בפני שנים—הרי זה נחנק, שנאמר "ואשר ידבר, בשם אלהים אחרים—ומת, הנביא ההוא" (דברים יח, כ). ואזהרה שלו, מכלל שנאמר "ושם אלהים אחרים לא תזכירו" (שמות כג, יג). זהו לא שנאמר על נשבע בשם עבודת אלילים ומ"מ חל על נביא כיוון שיש לנביא עונש המפורש בתורה.

י [ז] ואסור לערף דין ותשובה עם מתנבא בשם עבודה זרה, ואין שואלין ממנו אות ומופת; ואם עשה מעצמו—אין משגיחין עליו, ואין מהרהרין בו. וכל המחשב באותות שלו שמה אמת הן—עבר בלא תעשה, שנאמר "לא תשמע, אל דברי הנביא ההוא" (דברים יג, ד). ע"י שהנביא

ג. אלא שצ"ע מדוע א"כ נהרג כאשר הוא בעצמו לא עבד ורק עבדו אותו.

ד. וצ"ע מדוע הלכה זו נכתבה רק כאן כנספח להלכות המסית לעבוד את עצמו.

ה. כתוב בשם רא"מ שיש איסור לאנשים לומר בצחוק "ה' נתגלה אלי ואמר לי כך וכך" שהרי יש לזה שייכות

הנשבע בה לעצמו, ואחד הנשבע בה לגוי. ואסור להשביע לגוי ביראתו. ואפלו להזכיר שם עבודה זרה שלא דרך שבועה—אסור, שנאמר "לא תזכירו". [יא] לא יאמר אדם לחברו, שמר לי בצד עבודה זרה פלונית וכיוצא בזה. וכל עבודה זרה הפתובה בכתבי הקדש—מתר להזכיר שמה, כגון פעור ובל ונבו וגד וכיוצא בהן. ואסור לגרם לאחרים שיזכרו ושיקיימו, בשם עבודה זרה; ואינו לוקה אלא הנודר בשמה והמקיים בשמה, והוא הנשבע בשמה. אע"פ שיש איסור מן התורה להזכיר שם עבודת אלילים שלא לצורך, מ"מ אין נענשים אלא על הנשבע בשמה.

יג [ט] כל המונע עצמו מהריגת נביא שקר מפני מעלתו, שהרי הוא הולך בדרך הנבואה—הרי זה עובר בלא תעשה, שנאמר "בדון דברו הנביא, לא תגור ממנו" (דברים יח, כב). וכן המונע עצמו מללמד עליו חובה, או הפוחד וירא מדבריו—הרי זה בכלל "לא תגור ממנו". ואין דנין נביא שקר, אלא בבית דין שלשבעים ואחד. נביא שקר יכול להיראות כנביא אמת וצדיק, ומ"מ חובה להורגו אפי' אם אמר פסק אחד בדיני התורה בשם ה' שהרי הוא נביא שקר.

יד [י] הנודר בשם עבודה זרה, והנשבע בה—לוקה, שנאמר "ושם אלהים אחרים לא תזכירו" (שמות כג, יג): אחד

הלכות עבודה זרה פרק ו

לאחר שנידונו דיני עבודה זרה והמסיתים והמדיחים לה יתבאר בפרק זה דינים מיוחדים של עבודה זרה מיוחדת, לולא היה לאו מפורש בתורה לאוסרם לאו דווקא שהיו נאסרים מצד עבודת אלילים שהרי אין בכולם 'עבודה' כל שהיא, ומ"מ גם אותם התורה אסרה ולחלקם אפי' יש עונש סקילה, וי"ל שאפילו אין בעולם עובדים אותה מ"מ חייבים.

ב כיצד מעשה האוב—זה שהוא עומד ומקטיר קטרת ידועה ואוחז שרביט שלהדס בידו ומניפו, והוא מדבר בלאט בדברים ידועים אצלם, עד שישמע השואל כאלו אחד מדבר עמו ומשיבו על מה שהוא שואל בדברים מתחת הארץ בקול נמוך עד מאוד, וכאלו אינו נכר לאזן אלא במחשבה מרגיש בו.

ג וכן הלוקה גלגלת שלמת ומקטיר לה ומנחש בה, עד שישמע כאלו קול יוצא מתחת שחיו שפל עד מאוד ומשיבו. כל

א העושה אוב או ידעוני—ברצונו בודון, חייב כרת, ואם היו שם עדים והתראה, נסקל; ה"ה שוגג, מביא חטאת קבועה. אוב או ידעוני אינם עבודה זרה מחמת עצמם שלא עובדים בהם שום א-ל, ומ"מ זהו מ'ין עבודה זרה' שהנהוגים באופן זה לגלות עתידות הם בעצם כן עובדים איזה אליל מסוים ואע"פ שהעושה אוב לא רוצה לעבוד ע"ז אלא לדעת את העתיד, ואינו יודע את מי ומה עובד – מ"מ הוא יתחייב סקילה מצד ציווי התורה המחודש בעניין אוב.

אל נבואת שקר.

ו. מבואר במפרשים שאם מזכיר שם שאינו של אלוהות שלהם אלא שם הפרטי של האלילים – מותר.

הלכות עבודה זרה פרק ו קלג

ו פיצד היו עושיין—מדליק אש גדולה, ולוקח מקצת זרעו ומסרו לכומריין עובדי האש, ואותן הכומריין נוהגין הבן לאביו אחר שנמסר בידן להעבירו באש ברשותן; ואביו הבן הוא שמעביר בנו על האש ברשות הכומריין, ומעביר אותו ברגלו מצד לצד אחר בתוך השלהבת: לא שהוא שורפו למלך כדרך ששורפין בניהם ובנותיהם לעבודה זרה אחרת, אלא בהעברה בלבד היתה עבודת זה ששמו מלך. לפיכך העושה עבודה זו לעבודה זרה אחרת חויץ ממלך, פטור. ושתי חלקי ההלכה הא בהא תליא, שהרי אילו היו שורפים ומקריבים ממש את הבנים למולך^א הרי שאין חילוק בין אליל למשנהו בכולם הפעולה שווה – הקרבת ילדים, ולכן צריך לומר שהאיסור הוא רק העברה כדי שיהיה רק במולך בלבד.

ז [ד] אינו חייב כרת או סקלה, עד שימסר למלך ויעבירו ברגלו באש דרך העברה; מסר ולא העביר, העביר ולא מסר, או שמסר והעביר שלא דרך העברה—פטור. ואינו חייב, עד שימסר מקצת זרעו ויניח מקצתו: שנאמר "כי מזרעו, נתן למלך" (ויקרא כג.)—מקצתו, ולא כלו. כל פרטי הדינים הללו הם כיוון שאין זה בשביל עבודת המולך עצמו אלא לרווח האדם, ועל כן אין זה תלוי כיצד עובדים אותה עובדיה, אלא בכל דור יש את אותן ההלכות.

ח [ה] אָחַד זֶרַע קָשֶׁר, וְאָחַד זֶרַע פְּסוּל; אָחַד בְּנָיו וּבְנוֹתָיו, וְאָחַד בְּנֵיהֶם וּבְנֵי בְּנֵיהֶם: עַל כָּל יוֹצְאֵי יָרְכוּ הוּא חַיִּב, מִפְּנֵי שֶׁהֵן זֶרַע. אֲבָל אִם הֶעֱבִיר אָחִיו או

אלו, מעשה אוב הן; והעושה אחד מהן, נסקל.

ד [ב] פיצד מעשה הידעוני—מניח עצם עוף ששמו ידוע בפיו ומקטיר, ועושה מעשיות אחרות, עד שיפול כנכפה וידבר בפיו דברים שעתידין להיות. וכל אלו, מיני עבודה זרה הן; ואזהרה שלהן מנין, תלמד לומר "אל-תפנו אל-האבת ואל-הידענים" (ויקרא יט, א).

ה [ג] הנותן מזרעו למלך—ברצונו בידון, חיב כרת; בשוגג, מביא חטאת קבועה. ואם עשה בעדים והתראה—נסקל, שנאמר "אשר יתן מזרעו למלך, מות יומת; עם הארץ, ירגמהו באבן" (ויקרא כב.). ואזהרה שלו מנין—שנאמר "ומזרעך לא-תתן, להעביר למלך" (ויקרא יח, כא), ולהלן הוא אומר "לא-ימצא בך, מעביר בנו-ובתו באש" (דברים יח.). מולך הוא אליל מסוים והעובד אותו כדרכו יתחייב סקילה כרגיל, אלא שיש עניין נוסף במולך והוא העברת הילדים באש אל המולך, הרמב"ם במו"נ מבאר שהכומרים היו אומרים לאנשים שאילו לא יעבירו את מקצת זרעם למולך כל שאר בניהם ימותו ולכן אמרה התורה שהעושה כן יכרת זרעו, ולכאורה מובן מזה שיש שהיו עושים את המולך לא כדי לעבוד את המולך אלא חשבו שיש לו כוח מסוים להרע או להיטיב (ומתאים עם משנת בעניין עבודה זרה מיראת הצורה), ואילו לא היה נאסר מהתורה במפורש היה נקרא עובד מיראה או מאהבה שפטור, ולכן באה התורה לאסור גם את זה ולחייב על זה סקילה.

א. (כפי הרמב"ן)

ב. (כמשנ"ת בגמרא)

ג. ואולי אפי' למולך עצמו לא היו עובדים כן אלא רק מחמת הצורה שמיטיבה או מריעה וצ"ע.

פניהם, ובין האבנים. ואם לא מצא דבר מבדיל בינו ובין האבן—הולך למקום אחר ומשתחוה, או שוחה על צדו ומטה: כדי שלא ידביק פניו באבן.

יג [ח] המשתחוה לה' על האבנים המפצלות בלא פשוט ידיים ורגלים—אינו לוקה, אכל מפין אותו מפת מרדות. אכל לעבודה זרה—אחד השתחויה בפשוט ידיים ורגלים, או השתחויה בלא פשוט ידיים ורגלים—משעה שיקבש פניו בקרקע לה, נסקל. כאן לראשונה מבאר הרמב"ם מה היא ההשתחויה – שיכבוש פניו בקרקע, ומבאר זאת דווקא כאן ולא בפ"ג כי בפ"ג מבאר את הדברים האסורים לע"ז מפני שכן עושים לה', אבל לא מבאר שם את הדרך שעושים כן לה', וכאן שמביא שלה' משתחוים בפשוט ידיים ורגלים ורק העושה כן על אבן משכית לוקה אבל לא המשתחוה ללא פישוט ידיים ורגלים (וזה המקור היחיד להשתחוואה על פי התורה כיוון שאין ציווי להשתחוות כמו שיש ציווי להקטיר או לשחוט עבור ה'), ומ"מ בעבודת אלילים האיסור הוא עצם ההשתחויה לא משנה כיצד (כשם שלא משנה אם שוחט בהמה כשרה או לא).

יד [ט] הנוטע אילן אצל המזבח או בכל העזרה, בין אילן סרק בין אילן מאכל—אף על פי שעשה אותו נואי למקדש, ויפי לו—הרי זה לוקה, שנאמר "לא תטע לך אשרה, כל עץ" (דברים טז, כא): מפני שזה היה דרך עבודה זרה—נוטעין אילנות בצד מזבח שלה, כדי שיתקבצו שם העם. גם כאן מבאר הרמב"ם שאיסור הנטיעה הוא מפני שהיו מתקבצים שם העם בשביל ע"ז ולכן

אחיותיו או אבותיו, או שהעביר עצמו—פטור. העביר אחד מזרעו, והוא ישן או שהיה סומה—פטור.

ט [ו] מצבה שאסרה תורה—היא בנין שיהיו הכל מתקבצין אצלה, ואפלו לעבד את ה', שכן היה דרך עובדי עבודה זרה, שנאמר "ולא תקים לך, מצבה, אשר שגא, ה' אלהיך" (דברים טז, כב). וכל המקים מצבה, לוקה. עובדי אלילים היו מתאספים סביב לבניין מסוים כדי לעבוד שם אלילים, וכיוון שנהגו כן אסרה התורה לעשות כן אפי' לה' ולא ליחד בניין שהוא יהיה מרכז הפולחן לה' אלא כל אדם יעבוד לעצמו במקומו.

י וכן אבן משפית האמורה בתורה—אף על פי שהוא משתחוה עליה לשם, לוקה: שנאמר "ואבן משפית לא תתנו בארצכם, להשתחות עליה" (ויקרא כו, א). מפני שכן היה דרך עבודה זרה להניח אבן לפנייה להשתחות עליה, לפיכך אין עושין כן לה'. ואינו לוקה עד שיפשוט ידיו ורגליו על האבן, ונמצא כלו מטל עליה—שזו היא השתחויה האמורה בתורה. אבן משכית כמו כן נאסרה כיוון שכן היה דרך עובדי ע"ז, ולכן העושה כן לה' לוקה.

יא [ז] במה דברים אמורים, בשאר הארצות; אכל במקדש, מתר להשתחוות לה' על האבנים: שנאמר "לא תתנו בארצכם, להשתחות עליה" (ויקרא כו, א)—"בארצכם" אין אתם משתחוים על האבנים, אכל אתם משתחוים על האבנים המפצלות במקדש.

יב ומפני זה נהגו כל ישראל להציע מקצלות בכתי כנסיות הרצופות באבנים, או מיני קש ותבן, להבדיל בין

אלא כל האכסדראות והסככות היוצאות
מזן הכותלים שהיו במקדש—שלאבן היו,
לא שלעץ. הרחקה דרבנן לעניין זה.

חסר שישה פרקים

התורה אסרה את זה.

טו [וי] ואסור לעשות אכסדראות שלעץ
במקדש, כדרך שעושין בחצרות, אף
על פי שהוא בנין, ואינו עץ נטוע—הרחקה
יתרה, שנאמר "כל-עץ" (דברים טז, כא);

ד. לכאורה יש לבאר לפי המתבאר עד כה שטעם האיסור גם כאן וגם במצבה (ואולי באבן משכית) הוא מפני שכאשר אנשים נאספים ליד חפץ מסוים לעבודת הבורא הם יכולים לכבד בסוף את החפץ בעצמו ולעבוד אל צורתו ולכן נאסרו דברים אלו, ושאר חפצי הקודש מן התורה הם כתבים דהיינו שיש בהם תוכן מסויים ולכן מתקדשים ויש לברר עוד בזה.

הלכות תשובה

הלכות תשובה הן הלכות מאוד מיוחדות כיוון שיש בהם עיקרים חשובים מעיקרי הדת שלא נתבאר בכל הספר ומתבארים רק כאן, כגון שכר ועונש, עולם הבא וימות המשיח, ועל ידי העיון במאמרי רז"ל אלו ובסדר אותם סידר הרמב"ם יש להבין את שיטתו בכל העניין. עניין נוסף המיוחד כאן הוא שלא הכל נכתב בפירוש כלומר לא נתבארו המושגים בהלכות אלו בשלימות כפי שנתבארו שאר העניינים ושאר ההלכות, ולכן בסוף כל פרק יובאו מושגים מחודשים שנתבארו בפרק הזה, ובמה יש לעיין עוד.

מִצְוַת עֲשֵׂה אַחַת, וְהִיא שִׁשְׁבַּע הַחֻטָּא מִחֻטָּא לְפָנֵי ה', וְיִתְוַדָּה. וּבְאִוֵר מִצְוָה זו וְעִיקָרִים הַנִּגְרָרִים עִמָּה בְּגִלְגָּלָה, בְּפָרְקִים אֵלּוּ. מִצְוָה זו הוּבָאָה בְּתַחֲלִילַת סֵפֶר הַיָּד הַחֲזָקָה בְּמִנְיֵן הַמִּצְוֹת, וְשֵׁם הַרְמַב"ם כּוֹתֵב שֶׁהַמִּצְוָה הִיא: "לְהַתְּוֹדוֹת לְפָנֵי ה' מִכָּל חַטָּא שִׁיעֲשֵׂה הָאָדָם, בְּשַׁעַת הַקְּרִבָּן וְשֵׁלָא בְּשַׁעַת הַקְּרִבָּן, שְׁנֵאמַר "וְהַתְּוֹדוֹ, אֵת חַטָּאתָם אֲשֶׁר עָשׂוּ", כְּלוּמַר הַמִּצְוָה הִיא רַק לְהַתְּוֹדוֹת עַל הַקְּרִבָּן אֲבָל שֵׁם לֹא הוּבָא בְּכָלֵל הַתְּשׁוּבָה כַּחֲלָק מִעֲנִיֵּן הַמִּצְוָה וִיתְרָה מִזּוּ מִצְוָה זו הוּבָאָה בֵּין דִּינֵי הַקְּרִבָּת הַקְּרִבְנוֹת, וְכֵאֵן הַרְמַב"ם מְזַכֵּיר רַק בְּרִמְזוֹ אֵת עֲנִיֵּן הוֹיָדוּי עַל הַקְּרִבָּן, אֲלֵא שֶׁבְּסֵפֶר הַמִּצְוֹת כּוֹתֵב הַרְמַב"ם שֶׁמִּצְוָה זו שִׁיכֵת בֵּין בְּגִלְגָּל הַקְּרִבָּן וּבֵין שֵׁלָא בְּשַׁעַת הַקְּרִבָּן אֲלֵא שֶׁהַתְּוֹרָה סִמְכָה אֵת הַצִּיּוּי הַזֶּה אֵל הַקְּרִבָּת הַקְּרִבָּן לְמֵרוֹת שְׁאִין שִׁיכֹת מִמֶּשׁ בֵּין הַהַקְּרָבָה עֲצֻמָּה אֵל הוֹיָדוּי, וְלִכֵּן בְּתַחֲלִילַת הַסֵּפֶר שֵׁם הַרְמַב"ם מְגַדִּיר אֵת הַמִּצְוָה כְּפִי גְדֵרָה הַתְּוֹרִנִּי הוּא אֹמֵר שֶׁהִיא נִסְמַכַת אֵל הַקְּרִבָּן אֲבָל כֵּאֵן כֹּאשֶׁר הַגְּדֵר הוּא הַמַּעֲשִׂי לִכֵּן אִין כָּל מְקוֹם לְסִמּוֹךְ אֵל הַקְּרִבָּת הַקְּרִבְנוֹת אֲלֵא אֵל יִסּוּדֵי הַתְּוֹרָה, וְלִכֵּן כָּלֵל לֹא מְבֹאֵר כֵּאֵן הַחֵיּוֹב לְהַתְּוֹדוֹת עַל הַקְּרִבָּן (אֲלֵא בְּסֵפֶר קְרִבְנוֹת), וְזוֹ גַם הַסִּיכָה שֶׁכֵּאֵן נִכְתָּב הַעֲנִיֵּן שֶׁל הַתְּשׁוּבָה כִּי אִין ווִיָּדוּי לֵאלֹא תְּשׁוּבָה הַמְקַדִּימָה אוֹתוֹ, אֲעִ"פּ שֶׁהַתְּשׁוּבָה עֲצֻמָּה אִינְנָה צִיּוּי, מ"מ אִין כָּל אִפְשָׁרוֹת לְעִנְיֵן הוֹיָדוּי לֵאלֹא הַתְּשׁוּבָה.

<p>ממש ובעיקר לשיטת הרמב"ם שכאן מבאר את כל היסודות של התורה שלא נתבארו בהלכות הקודמות של יסודי התורה.</p>	<p>העיקרים החשובים הנגררים עם מצוות התשובה הם עיקרי הדת: שכר ועונש, ידיעה ובחירה, ג"ע וגיהנום, משיח ועוה"ב ועוד ועוד והם חשובים</p>
---	--

הלכות תשובה פרק א

בפרק זה יתבאר עניין הכפרה, ה' נתן אפשרות נפלאה שהעונות שהאדם עשה בחייו יכופרו, לא רק שה' יתן עליהם עונש וזהו אלא שתהיה כפרה גמורה ונקיון גמור של הנפש, וזה יקרה על ידי מצוות ויודיו (וכפי שיוכח להלן מהכ"ג ביום הכיפורים). עניין הכפרה השייך בכל חטא וחטא הוא איננו ממש מעניין התשובה אלא הוא המקור של המצווה מדאורייתא השייכת אל התשובה (וידי דברים), ולכן התחלת הלכות תשובה הם דווקא עם הכפרה המקור מהתורה אל עניין התשובה והווידי והתועלת שבתשובה שהכח שלה ניתן מפורש בתורה מאת ה' ית'.

א כל המצוות שבתורה, בין עשה בין לא תעשה—אם עבר אדם על אחת מהן, בין

הלכות תשובה פרק א

קלז

שיעזוב החוטא חטאו (חטאתי עוויתי פשעתי) ויגמור בליבו שלא יעשנו עוד (ולעולם איני חוזר עוד לדבר זה) וכן יתנחם על שעבר (והרי ניחמתי ובושתי במעשי), וכל המרבה ומאריך בתוכן הזה של התשובה כדיבור בפה הרי זה משוכח.^א

ג וכן בעלי חטאות ואשמות בעת שמביאין קרבנותיהם על שגגתן או על זדונן, אין מתכפר להן בקרבנם, עד שיעשו תשובה, ויתודו וידי דברים: שגגתן "והתודה—אשר חטא, עליה" (ויקרא ה, ה). יש עניין בהקרבת הקרבנות מצ"ע ולא רק עבור הכפרה - לקיים את המצווה של הבאת הקרבן, ומ"מ יש בהקרבת הקרבן גם עניין של כפרה, ולכן חשוב מאוד שיחד עם הקרבן יהיה גם תשובה ויודי דברים בשביל שהחטא יתכפר דהחטא מתכפר על ידי התשובה בלבד.^ב

ד וכן כל מקיבי מיתות בית דין, ומקיבי מלקות—אין מתכפר להם במיתתם או בלקיתתם, עד שיעשו תשובה ויתודו. וכן החובל בחברו או המזיק ממונו—אף על פי ששלם לו מה שהוא חייב לו—אין מתכפר לו, עד שיתודה וישוב מלעשות כזה לעולם: שגגתו "מכל-חטאת האדם" (במדבר ה, ו). כאן כתוב ש"יתודה וישוב מלעשות כזה לעולם" ויש לבאר שבעבירות שיש עליהם עונשים ותשלומין ברור שאינם בשוגג ולכן יכול להחליט שלא יעשה כזה לעולם משא"כ בהלכה הקודמת בה נתבאר גם עניין

בזדון בין בשגגה—כשיעשה תשובה וישוב מחטאו, חייב להתודות לפני האל ברוך הוא: שגגתו "איש או-אשה כי יעשו מכל-חטאת האדם . . . והתודו, את-חטאתם אשר עשו" (במדבר ה, ו-ז), זה ודוי דברים. וודוי זה מצות עשה. אין כל חילוק בין זדון לשוגג הן בנוגע לתשובה והן בנוגע לוודוי גם עבירות שבשוגג נקראות עבירה על ציווי ה', ולכן יש לשוב בתשובה גם מהן. והמצווה מהתורה היא לומר בפה (מצווה שבדיבור) את עצם זה ששב בתשובה ואת כל תוכן ומהות התשובה (כפי שית' להלן פ"ב) במילים אחרון הודוי הוא אמירה בפה של התשובה. אולי י"ל מדוע התשובה איננה חלק מהמצווה דאורייתא - כיוון שהתשובה היא חלק מהחיים של היהודי שרוצה להשלים את הכוונה שלשמה הוא קיים בעולם, ללא תשובה והחלטה שהיהודי יחיה את חייו למען השלמת הכוונה האלוקית יש חסרון גדול בכל חיי היהודי, ולכן תשובה היא דבר המוכרח מעצם קיומו של היהודי והאפשרות שלו על אף שעבר על רצון ה' ולהמשיך להיות יהודי מקיים מצוות.

ב פיצד מתודה—אומר אגא ה' חטאתי עוויתי פשעתי לפניך, ועשיתי כך וכן, והרי ניחמתי ובשתי במעשי, ולעולם איני חוזר לדבר זה. זה הוא עיקרו שלודוי; וכל המרבה להתודות ולהאריך בענין זה, הרי זה משבח. עיקרו של הוודוי דאורייתא הוא כנ"ל אמירת התשובה בפה ולכן יש בנוסח קצר זה את כל ג' גדרי התשובה שהרמב"ם יגדיר בפרק ב':

א. ויל"ע מה יש צורך ותועלת באריכות דברים זו.

ב. וצ"ע אם הביא קרבן ולא עשה תשובה והתודה בפה בלבד, האם קיים את מצוות הודוי על הקרבן או שכנ"ל הוודוי הוא אמירת התשובה בפה ויודוי ללא תשובה אינו שווה דבר אפילו אם הוא חלק מהחייב על הקרבן ולא חיוב עצמאי.

אלא על הקלות. החידוש של שער המשתלח על סתם תשובה שהוא יכול לכפר אפילו על עבירות שלא נודעו לאדם שאי אפשר לשוב בתשובה כלל מהן ומ"מ גם עליהן יש צורך בכפרה, שהרי טימאו את הנפש וזהו כוחו הגדול של שער המשתלח. ואפי' אם אדם לא עשה תשובה שער המשתלח מכפר על העבירות הקלות וזהו החידוש העצום של הזמן שביהמ"ק היה קיים שאז באמת היה המזבח לכפר, והיה מכפר מצד עצמו, אפילו ללא תשובה! כי הוידוי של הכה"ג והשעיר מכפרים על זה.

ז ומה הן הקלות, ומה הן החמורות: החמורות הן העבירות שחייבין עליהן מיתת בית דין או פרת; ושבועת שוא ושקר—אף על פי שאין בה פרת, הרי היא מן החמורות. ושאר מצוות לא תעשה, ומצוות עשה שאין בהן פרת—הן הקלות. פסח ומילה הרי הן כהעבירות החמורות.

ח [ג] בזמן שאין בית המקדש קיים, ואין לנו מזבח כפרה—אין שם אלא תשובה. התשובה מכפרת על כל העבירות: אפלו רשע כל ימיו, ועשה תשובה באחרונה—אין מזכירין לו שם רשעו, שנאמר "ורשעת הרשע לא יבשל בה, ביום שובו מרשעו" (יחזקאל לג, יב). ועצמו שליום הכפורים מכפר לשבים, שנאמר "כי ביום הזה יכפר עליכם" (ויקרא טז, ל). כיום שאין לנו בית המקדש אין לנו שום אפשרות של כפרה על ידי הוידוי של הכה"ג, ולכן אין לנו אלא התשובה בלבדה ורק היא זו שיכולה להועיל לכפרה בשלימות (הכפרה היא מה שלא מזכירים לו שם רשעו), וכן עצמו של יוה"כ מכפר לשבים—בפשטות הכוונה שיוה"כ מכפר על העבירות של "לא הודע" מה ששער המשתלח מכפר

המביא קרבן על שגגתו ולכן כותב רק שיעשו תשובה ויתוודו ויודו דברים.

גם כאן המוות איננו רק בכדי לכפר על החטא שחטא החוטא אלא גם והוא בנוסף אל המצווה העיקרית של עונשו על ידי בית דין שכל ישראל ישמעו ויראו.

ה [ב] שער המשתלח—לפי שהוא כפרה לכל ישראל, כוהן גדול מתוודה עליו על לשון כל ישראל: שנאמר "והתוודה עליו את כל-עונת בני ישראל" (ויקרא טז, כא). כאן נרמז שבכל קרבן של אדם פרטי כל אחד מתוודה, כלומר לא תשובה ויודוי בנפרד כמו שמשמע לעיל שאין מתכפר בקרבן עד שיתוודה, אלא מצוות ויודוי על הקרבן. בחובה זו מהתורה על הכה"ג להתוודות את עוונות כל בני ישראל על השעיר המשתלח נרמז כל תוכן הכפרה שעל ידי הוידוי, שהרי הכה"ג כלל לא עשה עבירה מהעבירות שמתוודה על כל ישראל ובכל זאת ישנו ציווי מהתורה שיתוודה עליו כדי שישלח לכל עדת ישראל, ומזה לומדים שכל ויודוי דברים עניינו לגרום כפרה לכל אדם באופן אישי, כלומר שיש שייכות בין הוידוי לכפרה ותכנו של הוידוי הוא התשובה כנ"ל, אלא שבשעיר המשתלח יש עניין מיוחד והוא יכול לכפר על עבירות מסוימות אפילו בלי תשובה ולכן יש צורך בוידוי מיוחד של הכה"ג בעבור כל עם ישראל לכפר על העבירות שעשו אפילו לא שבו בתשובה כדלקמן.

ו שער המשתלח מכפר על כל עבירות שבתורה, הקלות והחמורות, בין שעבר בידון בין שעבר בשגגה, בין שהודע לו בין שלא הודע לו—הכל מהכפר בשעיר המשתלח: והוא, שעשה תשובה; אבל אם לא עשה תשובה, אין השעיר מכפר לו

הלכות תשובה פרק א

קלט

הכפרה של יום הכיפורים ולא רק הכפרה הסופית של מצוות לא תעשה וצ"ע וואלי ישנה הדגשה בפסוק שדווקא 'ביום הזה' ולא קודם לכן).

יא עבר על פרות ומיתות בית דין, ועשה תשובה—תשובה ויום הכפורים תולין, ויסורין הקאין עליו גומרין לו הכפרה, ולעולם אין מתכפר לו כפרה גמורה, עד שיבואו עליו יסורין; ובאלו נאמר "ויפקדתי בשבט פשעם; ובנגעים עונם" (תהילים פט, לג).

יב במה דברים אמורים, בשלא חלל את השם בעת שעבר. אבל המחלל את השם—אף על פי שעשה תשובה והגיע יום הכפורים והוא עומד בתשובתו ובאו עליו יסורין, אינו מתכפר לו כפרה גמורה עד שיימות, אלא תשובה ויום הכפורים ויסורין שלשתן תולין ומיתה מכפרת, שנאמר "ונגלה באזני, ה' צבאות: אם יכפר העון הזה לכם, עד-תמתו" (ישעיהו כב, יד). לכאורה אם המיתה היא הסוף של כל חלוקי הכפרה אז מה היא המשמעות של החלוקים הללו הרי כל אדם מת בסוף ואם העבירה החמורה של חילול ה' מתכפרת על ידי זה לכאורה פשוט ששאר העבירות היותר קלות תתכפרנה על ידי המוות, וא"כ גם אם אדם נפטר לפני יוה"כ ולפני ייסורים יהיה נקי מעונותיו ומה הוא החידוש של 'חלוקי הכפרה'? אלא יש לומר שאם האדם חזר לסורו הרע לפני שבא הסיום של הכפרה הסופית אזי עוונותיו כן ייזכר, משא"כ אם חזר בתשובה לחלוטין והתכפר לו ושב לסורו אזי זו עבירה חדשה ועונותיו הראשונים אינם נזכרים, והצורך בעניין זה הוא שבזמן שבו אין לנו ביהמ"ק יש צורך בתשובה הרבה יותר עמוקה שתוכל להחזיק הרבה יותר זמן ולכן מראש

אלא שאין לו כוח כ"כ גדול מצ"ע ללא המזבח, ולכן יש צורך גם בתשובה באופן כללי, והרבי מבאר שהכפרה שבאה על ידי יום הכיפורים היא כפרה נעלית יותר והיא קירוב נעלה יותר אל הקב"ה.

ט [ד] אף על פי שהתשובה מכפרת על הכל, ועצמו שליום הכפורים מכפר—יש עברות שהן מתכפרין בשעתן, ויש עברות שאין מתכפרין אלא לאחר זמן. כיצד: עבר אדם על מצות עשה שאין בה פרת, ועשה תשובה—אינו זו משם עד שמוחלין לו מיד, ובאלו נאמר "שובו בנים שובבים, ארפה משובתיכם" (ירמיהו ג, כב). אחר חרבן בית המקדש כבר אין את הכפרה המיוחדת של שעיר המשתלח וזה גורם לכך שישנם "שלושה חלוקי כפרה ותשובה עם כל אחד מהן", כלומר שלא כל עבירה מתכפרת מיד ויש זמן מסוים הלוקח עד סיום הכפרה והמחילה של היהודי. לכל אחד משלושת חלוקי כפרה אלו מביא הרמב"ם הוכחה וראיה מפסוק (למרות שהפסוקים נכתבו כאשר ביהמ"ק היה קיים אבל מ"מ התורה היא נצחית ומלמדת אותנו גם את ענייני הכפרה של זמן הגלות). במ"ע יש מחילה מיידית ולא נזכרים יותר בעבירות אלו לעולם.

י עבר על מצות לא תעשה שאין בה פרת ולא מיתה בית דין, ועשה תשובה—תשובה תולה ויום הכפורים מכפר, ובאלו נאמר "כי-ביום הזה יכפר עליכם" (ויקרא טז, ל). עניין נוסף שיש ביום הכיפורים מלבד זה שהוא מכפר על עבירות (באופן יותר נעלה מהכפרה שעל ידי התשובה כנ"ל), הוא גם הזמן הסופי שבו מתכפרים עבירות של לא תעשה (המקור מפסוק הוא מעניין שהרי הוא היה יכול לבוא בתור ראיה אל עצם

שעיר המשתלח - הדבר המכפר מצ"ע על ידי ויודויו של הכה"ג על העבירות הקלות.

יום הכיפורים - שלושה ענינים בו א) שביהמ"ק קיים ישנו שעיר המשתלח, ב) מכפר לשבים, ג) סוף הכפרה על מצוות לא תעשה.

תשובה המכפרת - בזמן הזה על כל העבירות אלא שיש זמן מוגבל בו תסתיים הכפרה (לא נתבאר מה קורה עד אז ומאז). בזמן שביהמ"ק קיים משלימה כפרה על עבירות חמורות ומיתות ב"ד.

שהאדם יעשה את התשובה היא תהיה עמוקה יותר וכך יתכפר לו באמת כשיגיע סוף זמן הכפרה, וככל שהעבירה יותר חמורה יש צורך יותר גדול בתשובה עמוקה יותר שתמשיך לאורך זמן.

מושגים שהתבארו בפרק זה:

כפרה - שלא יזכירו את רשעו של האדם (לא נתבאר היכן וכיצד). ועניין זה הוא עיקרו של הפרק.

ויודוי - אמירה בפה של התשובה שבלב, שזה מכפר וכמו שכתוב במפורש בתורה בכהן גדול.

הלכות תשובה פרק ב

בפרק זה נתבאר מהות התשובה, ומתי הם הזמנים המיוחדים שהכי טוב בהם לעשות את התשובה, מה היא התשובה הגמורה ומה הם דרכי התשובה. כאן אין עניין של כפרה ומעלות בה אלא מעלות בתשובה והחזרה אל הבורא.

וכאילו לא עבר אותה מעולם, ואחרי התשובה צריך להיות מופרך אצלו לעשות את העבירה הזו ממש וכאילו מעולם לא עבר עליה, ולכן המקום שבו יכולה להתבטאות התשובה הגמורה היא דווקא כאשר יש עדיין ליהודי כוח לעשות את העבירה ובכל זאת הוא לא עושה אותה כי הוא שב בתשובה שלימה וחזר אל הבורא.

ב ואם לא שב אלא בימי זקנותו, ובעת שאי אפשר לו לעשות מה שהיה עושה—אף על פי שאינה תשובה מעלה, מועלת היא לו ובעל תשובה הוא. אפלו עבר כל ימיו, ועשה תשובה ביום מיתתו ומת בתשובתו—כל עוונותיו נמחלין: שנאמר "עד אשר לא-תחשף השמש"

א איזו היא תשובה גמורה—זה שבא לידו דבר שעבר בו, ואפשר בידו לעשות, ופרש ולא עשה מפני התשובה, לא מיראה ולא מפשולון כוח. כיצד: הרי שבא על אשה בעברה, ולאחר זמן נתיחד עמה והוא עומד באהבתו בה ובכוח גופו, ובמדינה שעבר בה, ופרש ולא עבר—זה הוא בעל תשובה גמורה. הוא ששלמה אומר "וזכר, את-בוראי, בימי, בחורתיך" (קהלת יב, א). התחלת הפרק היא "איזוהי תשובה גמורה" לא "מה היא התשובה" כמ"ש בהלכה הבאה ולא איזו היא תשובה - אלא איזו היא תשובה גמורה, כי על ידי הבנת התשובה הגמורה תובן מהותה של התשובה עצמה הפשוטה. התשובה היא לחזור למצב שהיהודי היה לפני שעשה את העבירה

הלכות תשובה פרק ב

קמא

הַשֶּׁרֵץ; וְכֵן הוּא אוֹמֵר "וּמִוּדָה וְעֵזֵב, יִרְחֵם" (משלי כח, יג). וְצָרִיךְ לְפָרֵט אֶת הַחֲטָא, שֶׁנֶּאֱמַר "אֲנֵא, חֲטָא הָעַם הַזֶּה חֲטָאָה גְדֹלָה, וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם, אֱלֹהֵי זָהָב" (שמות לב, לא). הַמַּתוּודָה בְּדַבְרִים וְלֹא שֶׁב הוּא נִקְרָא טוֹבֵל וְשֶׁרֵץ בִּידוֹ, הוּא קִיִּים אֶת הַמַּצְוֹה שֶׁל הוֹוִידוֹי וְהוּא אִמֵּר בְּפִיו אֶת כָּל הַבִּיטוּיִים שֶׁל הַהַתְחַרְטוֹת וּמֵרָאָה בַּעֲצָמוֹ כִּבְר כִּיוּוֹן שֶׁל חֲרֻטָה כְּבִיכּוֹל, אֲלֵא מְכִיוּוֹן שֶׁלֹא חוֹזֵר בְּנַפְשׁוֹ מֵהַחֲטָא הִרִי טְבִילָה וְטַהֲרָה זוֹ שֶׁל הַנַּפֵּשׁ אֵינְנָה כָּלֵל אִמִּיתִית כִּי הוּא עֵדִיין אוֹחֵז אֶת הָעֵבֶרִיה עַל בִּידוֹ וְהִיא אֵינְנָה מוֹפְרַכַּת לְהֵיעִשׂוֹת עַל יָדוֹ שׁוֹב, וְלִכֵּן אֵיין כָּל מְקוֹם אֵל הַתְּשׁוּבָה בְּסַגְנוֹן הַזֶּה, אַע"פ שֶׁכָּל חֲלָקֵי הַמַּצְוֹה דְּאוֹרִיִּיתָא קְוִיּוּמוֹ, אֵיין עֵדִיין תְּשׁוּבָה אִמִּיתִית, וְאֵינָה חֲלֵק מֵהַמַּצְוֹה כִּי כָל עוֹד לֹא שֶׁב בְּלִיבּוֹ אִז מַה שֶׁעוֹזֵב אֶת הַחֲטָא בְּפִיו לֹא מְבַטָּא שׁוֹם דְּבַר וְאֵיין בּוֹה שׁוֹם חוֹזֵר.

ה' [ד] מְדַרְכֵי הַתְּשׁוּבָה לְהִיּוֹת הַשֵּׁב צוֹעֵק תְּמִיד לְפָנָי ה', בְּכִכֵּי וּבְתַחֲנוּנִים, וְעוֹשֶׂה צְדָקָה כְּפִי כּוֹחוֹ, וּמְתַרְחֵק הַרְבֵּה מִן הַדְּבָר שֶׁחֲטָא בּוֹ. וּמַשְׁנֵה שְׁמוֹ, כְּלוֹמַר שֶׁאֵינִי אַחַר וְאֵינִי אוֹתוֹ הָאִישׁ שֶׁעָשָׂה אוֹתָן הַמַּעֲשִׂים; וּמַשְׁנֵה מַעֲשָׂיו כְּלָן לְטוֹבָה, וְלִדְרֹךְ יִשְׁרָה. וְגוֹלָה מִמְקוֹמוֹ—שֶׁגִּלוֹת מְכַפְרֵת עוֹוֹן, מִפְּנֵי שֶׁגִּוְרָמַת לוֹ לְהַכְנִיעַ וּלְהִיּוֹת עֲנֵו וְשֶׁפֶל רוּחַ. מְדַרְכֵי הַתְּשׁוּבָה לְעוֹזֵב אֶת אִישִׁיתוֹ הֵרָאוּנָה כְּדִי לְהֵרָאוֹת שֶׁלֹא הוּא חַחוּטָא, וְלִכֵּן תְּמִיד יִישָׂא אִדָּם שׁוֹנָה שֶׁמְבִין שֶׁהוּא הִיָּה חַחוּטָא וּמ"מ שֶׁב אֵל ה' חוֹזֵר. וְעֵלִיו לְבְרוּחַ מִן הָעֵבֶרִיה הַזוֹ וְלֹא לְנִסּוֹת אֶת עַצְמוֹ אִפִּי' שֶׁהַתְּשׁוּבָה הַגְּמוּרָה הִיא דוּקָא כֹּאשֶׁר הָאָדָם יְכוֹל לְעִמּוֹד בְּפָנָי הַנִּיִּסְיוֹן הַזֶּה שׁוֹב, מ"מ דֶּרֶךְ הַתְּשׁוּבָה הִיא לְהֵרָאוֹת שֶׁהוּא אֵינְנָה רוֹצֵה כָּלֵל לְהַתְקַרֵּב אֶת הָעֵבֶרִיה הַזוֹ וְאֵיין לוֹ אֵלֶיהָ שׁוֹם

(קוּחַלַת יֵב, ב), שֶׁהוּא יוֹם הַמִּיתָה—מְפָלֵל שְׂאָם זָכַר בּוֹרְאוֹ וְשֶׁב קָדָם שְׁמִימֹת, נִסְלַח לוֹ. לְמֵרֹת שֶׁתְּשׁוּבָה גְמוּרָה הִיא רַק כֹּאשֶׁר הָעֵבֶרִיה מוֹפְרַכַּת אֶצֶל הַיְהוּדִי שֶׁלֹא יְכוֹל יוֹתֵר מִצַּד נַפְשׁוֹ לְעַבּוֹר אוֹתָה שׁוֹב, מ"מ גַּם אִם לֹא זָכָה לְחוֹזֵר בְּתְשׁוּבָה אִז כִּשְׁכוּחוֹ בְּמוֹתָנִיו, הוּא עֵדִיין יְכוֹל לְשׁוֹב בְּתְשׁוּבָה גַּם כֹּאשֶׁר אֵינּוּ יְכוֹל לְהוֹכִיחַ אֶת זֶה וּמ"מ יֵשׁ בּוֹה גַּם תְּשׁוּבָה שֶׁהִרִי יֵשׁ לוֹ הַנַּחַח בְּנַפֵּשׁ שֶׁלֹא יַעֲבּוֹר אֶת הָעֵבֶרִיה לְעוֹלָם. עֵנִיין זֶה הוּא סוּגְרִיִּים לְבֵאֵר שֶׁאֵיין הַתְּשׁוּבָה נְעוּלָה בְּפָנָי הַיְהוּדִי שֶׁפִּסְפַּס אֶת הַהוֹדְמָנוֹת לְתְשׁוּבָה גְמוּרָה שֶׁהִיא עֵיקַר הַתְּשׁוּבָה, וְלִכֵּן זֶה לְפָנָי בִּיאוֹר הַתְּשׁוּבָה בַּעֲצָמָה כָּכֵל זְמַן שִׁיעֲשֵׁנָה.

ג [ב] וְמָה הִיא הַתְּשׁוּבָה—הוּא שִׁיעֲזֵב הַחֲטָא חֲטָא, וְיִסְיָרְנוּ מִמַּחֲשַׁבְתּוֹ וְיִגְמַר בְּלִבּוֹ שֶׁלֹא יַעֲשֵׂהוּ עוֹד, שֶׁנֶּאֱמַר "יַעֲזֹב רְשָׁע דְרָכּוֹ, וְאִישׁ אֲנִן מַחֲשַׁבְתּוֹ" (ישעיהו נה, ז). וְכֵן יִתְנַחֵם עַל שֶׁעָבַר, שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי-אַחֲרַי שׁוֹבִי, נִחַמְתִּי, וְאַחֲרַי הַוָּדְעִי, סִפְקֵתִי עַל-יָרֵךְ" (ירמיהו לא, יח); וְיַעֲדֵי עָלָיו יוֹדַע תְּעֵלּוּמֹת שֶׁלֹא יֵשׁוּב לָזֶה הַחֲטָא לְעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר "וְלֹא-נֹאמַר עוֹד אֱלֹהֵינוּ, לְמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ-אֲשֶׁר-בָּךְ, יִרְחֵם יְתוֹם" (הושע יד, ד). וְצָרִיךְ לְהַתְּוֹדֵת בְּשִׁפְתָיו, וְלוֹמַר עֲנִיּוֹת אֵלּוֹ שֶׁגְּמַר בְּלִבּוֹ. זוֹ הִיא הַתְּשׁוּבָה שִׁיעֲזֵב מִמַּשׁ אֶת הַחֲטָא וְלֹא יַעֲבּוֹר אוֹתוֹ לְעוֹלָם שׁוֹב, וְחַיִּיב גַּם לוֹמַר אֶת הָעֵנִיין הַזֶּה בְּשִׁפְתָיו כְּחֲלֵק מַצְוֹת ווִידוֹי הַמַּחֲיִיבַת דִּיבּוֹר שֶׁל הַתְּשׁוּבָה, אֲלֵא שׁוֹה נִתְבָּאֵר בְּפָרֵק הָרֵאוּן יַחַד עִם שָׂאֵר עֵנִיִּי הַכְּפֵרָה שֶׁהוֹוִידוֹי הוּא הַמְקוֹר לָהֶם כְּנ"ל.

ד [ג] כָּל הַמַּתוּודָה בְּדַבְרִים, וְלֹא גְמַר בְּלִבּוֹ לְעֵזֵב-הִרִי זֶה דוּמָה לְטוֹבֵל, וְשֶׁרֵץ בִּידוֹ, שֶׁאֵיין הַטְּבִילָה מוֹעֵלֶת, עַד שִׁישְׁלִיךְ

שייכות^א.

עד כמה היה עובר על דברי תורה, משא"כ בעניינים חברתיים שעל ידי כן הוא מתבייש שלא התנהג כאדם ולא רק כיהודי השייך לקב"ה, ולכן זה יגרום לו להתבייש, אבל לפרסם על עבירות שבינו לקונו יכולים לגרום לפרסום שלהן עצמן והפיכתן לנחלת הכלל על ידי זה.

ח [ו] אף על פי שהתשובה והצעקה יפה לעולם, בעשרת הימים שבין ראש השנה ליום הכפורים היא יפה ביותר, ומיד היא מתקבלת, שנאמר "דרשו ה', בהמצאו; קראוהו, בהיותו קרוב" (ישעיהו נה, ו). במה דברים אמורים, ביחיד; אבל בצבור—כל זמן שעושים תשובה וצוּעֵקִין בלב שלם הן נעניין, שנאמר "בה' אלהינו, בכל-קראנו אלינו" (דברים ד, ז). התשובה היא עניין תמידי ולא אמור להיות לה זמן מיוחד שהרי היא איננה כפרה, מ"מ היא צריכה להתקבל אצל ה' וזה קורה בעיקר בעשרת הימים שבין ר"ה ליוה"כ, ואז ה' קרוב אל עם ישראל לבדוק האם הם עושים תשובה (כמשי"ת בפרק ג'), ולכן לכל יהודי יש אפשרות להתקרב לה' ושתשובתו תתקבל לרצון לפני ה'. אבל אין לדחות ח"ו את התשובה אל עשי"ת אלא לדעת שיש אז אפשרות שוב לחשוב על עוונותיו ולשוב מהם.

ט [ז] יום הכפורים—הוא זמן תשובה לכל, ליחיד ולרבים, והוא קץ מחילה וסליחה לישראל; לפיכך חזיבין הכל לעשות תשובה ולהתנדדות, ביום הכפורים. ומצות ודוי יום הכפורים שיתחיל מערב היום קדם שיאכל, שְמָא יחַגַק בסעודה

ו [ה] ושָבַח גְדוֹל לְשֵׁב שְׂיִתּוּדָה בְּרַבִּים וְיוֹדִיעַ פְּשָׁעָיו לָהֶם, ומגלה עברות שבינו לבין חברו לאחרים, ואומר להם אמנם חטאתי לפלוני ועשיתי לו כן וכך, והריני היום שוב ונחם. וכל המתגאה ואינו מודיע, אלא מכסה פשעיו—אין תשובתו גמורה, שנאמר "מכסה פשעיו, לא יצליח" (משלי כח, ג). שבח גדול לשב— והוא הגורם תשובה גמורה במצוות שבין אדם לחברו (דבין אדם למקות נתבאר בהלכה א'), לא זו בלבד שהאדם צריך להגיע למצב שיוכל להזיק לחברו שוב ולא יעשה זאת, אלא כדי שתשובתו תהיה גמורה עליו הודיע ברבים את העבירות שעשה כדי להראות שחוזר בו ממש מעניין זה ועד שלא מתבייש בעבירה זו והוא יודע שזה מה שמגיע לו, שיבינו את גודל הירידה החברתית (שהזיק לזולתו וכיו"ב) שהיה שקוע בה, ורק ככה יוכלו בני אדם לראות שהוא אכן אכפת לו מהזולת ולא רק מעצמו.

ז במה דברים אמורים, בעברות שבין אדם לחברו. אבל שבינו לבין המקום—אינו צריך לפרסם עצמו, ועזות פנים היא לו אם גלם: אלא שוב לפני האל ברוך הוא, ופורט חטאיו לפניו, ומתודה עליהן בפני רבים, סתם. וטובה היא לו שלא נתגלה עונו, שנאמר "אשרי נשוי-פשע; כסוי חטאה" (תהילים לב, א). עבירות שבין אדם למקום הפירסום אודותם הוא יביא לחילול ה' יותר מאשר לכיבוד ה' ולקידוש שמו, כיוון שלא מתאים לפרסם

א. יש לעיין בזה שיש פה סתירה מחד הוא אדם חדש שלא יעבור את העבירה הזו יותר לעולם, ולא ידך הוא יישאר תמיד יהודי שחטא ולכן יבכה תמיד ויברח מהנסיון הזה, ושני העניינים הללו הם מדרכי התשובה וצ"ע.
ב. אולי יש לומר שהקבלה של התשובה עניינה חיות מחודשת בתשובה ורגש שה' קיבל את תחנוניו והוא נהיה אדם חדש.

הלכות תשובה פרק ב

קמג

אומרים בו "חטאנו" כי עצם זה שעם ישראל יודע ומדבר על חטאותיו ויודע את חסרונותיו זוהי תשובה מיוחדת השייכת ליוה"כ.

יא [ט] אין התשובה ולא יום הכפורים מכפרין אלא עברות שבין אדם למקום, כגון מי שאכל דבר אסור או בעל בעילה אסורה וכיוצא בהן. אבל עברות שבין אדם לחברו, כגון חובל חברו או המקלל את חברו או גוזלו וכיוצא בהן—אינו נמחל לו לעולם, עד שיתן לחברו מה שהוא חייב לו, וירצהו. לכאורה אם באמת אין כפרה על מצוות שבין אדם לחברו עד שיבקש מחילה, מדוע תנאי זה לכפרה איננו נמצא בפרק א' הפרק המדבר על הכפרה בעצמה ולמה הוא נמצא בפרק ב' יחד עם שאר ענייני התשובה? ולכאורה יש לומר שכל עוד האדם לא הלך להשיב לחברו את מה שהזיק לו הוא עדיין לא שב בתשובה שלימה ולכן לא יכולה להיות כפרה על זה, ולכן ישנה חובה להשיב את מה שצריך ולרצותו כדי שישוב מהעבירה בשלימות.

יב אף על פי שהחזיר לו ממון שהוא חייב לו, צריך לרצותו ולשאל ממנו שימחל לו; ואפלו לא הקניט את חברו אלא בדברים, צריך לפיסו ולפגע בו עד שימחל לו. יש לעיין מדוע העניין של ריצוי האדם הנפגע מחולק מההלכה הקודמת אודות התשלומין לאדם הנפגע, ואולי באמת אין צורך שממש יפייסו בדברים בשביל הכפרה, אלא זה עניין צדדי שמטרתו להחזיר את המצב בעולם לשלימות כי על ידי שהוא יבקש מחילה וירצה אותו על

קדם שיתודה. ואף על פי שהתודה קדם שיאכל, חוזר ומתודה בלילי יום הכפורים ערבית; וחוזר ומתודה בשחרית, ובמוסף, ובמנחה, ובנעילה. והיכן מתודה—יחיד, אחר תפלתו; ושליח צבור, באמצע תפלתו בכרחה רביעית. בנוסף לכך שיום הכיפורים עצמו מכפר יש בו עניין שהוא גם זמן תשובה לכל עם ישראל, ואפי' לרבים שבכל השנה יש להם את אותה קירבה שיש ליחיד בעשיית"מ"מ יש אז זמן וחובה מיוחדת לעשות תשובה (בלי שייכות לכפרה שבאותו יום), ותשובה זו אינה תשובה רגילה ולכן היא גם עבור מי שכבר נמחלו לו עוונותיו, ועניינה שכיוון שה' קרוב אז לכל יהודי בקשר עצמי שלמעלה מהתורה (שהרי מכפר לו על כל העוונות מצד עצומו של יום) לכן יש גם צורך מצד היהודי לשוב בתשובה באותו יום ולהתבונן במה יכול לשפר את אורחות חייו ואפי' בדברים מהם שב כבר בתשובה.

בנוסף לתשובה יש גם את מצוות ויודי על זה אלא שהיא איננה לומר את התשובה בע"פ (כנ"ל שהוא שב בתשובה מזמן) אלא זהו ויודי שעניינו הוא לומר בפה את תשובתו שוב.

י [ח] הודי שנהגו בו כל ישראל—אבל חטאנו . . . והוא עיקר הודוי. עברות שהתודה עליהן ביום הכפורים זה—חוזר ומתודה עליהן ביום הכפורים אחר, אף על פי שהוא עומד בתשובתו: שנאמר "כי-פשעי, אני אדע; וחטאתי נגדי תמיד" (תהילים נא,ה). וכיוון שהיודי הוא מצווה מיוחדת השייכת לתשובת יום הכיפורים, לכן גם נוסחו שונה ורק

ג. וצע"ק מדוע נכתב אחרי ביאור זמן התשובה לכל ולא מיד לאחר שמבאר את התשובה הגמורה במצוות שבין אדם לחברו.

יקריב קצת מעצמו בשביל שלום בעם ישראל.

ידי כך היחס שלהם יחזור להיות כמו לפני שאחד מהם חטא לחברו.

טו [יא] החוטא לחברו, ומת חברו קדם שיבקש ממנו מחילה—מביא עשרה בני אדם ומעמידן על קברו, ואומר לפניהם חטאתי לה' אלהי ישראל ולפלוני זה שעשיתי לו כך וכך. ואם היה חייב לו ממון, יחזירו ליוֹרְשָׁיו; לא היה יודע לו יורש—יניחנו בבית דין, ויתודה.

יג לא רצה חברו למחל לו—מביא לו שורה של שלושה בני אדם מרעיו, ופוגעין בו ומבקשין ממנו. לא נתרצה להן, מביא לו שנה ושלישית. לא רצה, מניחו והולך לו; וזה שלא מחל, הוא החוטא. ואם היה רבו-הולך ובא אפלו אלף פעמים, עד שימחל לו.

הנושאים המבוארים בפרק:

תשובה עזיבת החטא – ובתשובה ישנה תשובה גמורה בה יכול לחזור על מעשה החטא ובכל זאת שב, ובמצוות שבין אדם לחברו שפירט את חטאיו ברבים.

יד [יג] לפי שאסור לאדם שיהיה אקזרי ולא יתפוס, אלא יהיה נוח לרצות וקשה לכעס, ובשעה שמבקש ממנו החוטא למחל, מוחל בלבב שלם ובנפש חפצה; ואפלו הצר לו הרבה וחסא לו הרבה, לא יקם ויטר. וזה הוא דרפם שלזרע ישראל, ולבם הנכון. אבל הגויים ערלי לב אינן כן, אלא "ועברתו שמרה נצח" (עמוס א, יא); וכן הוא אומר על הגבוענים לפי שלא מחלו לישראל, "והגבוענים לא מבני ישראל המה" (שמואל ב כא, ב). יש חובה על כל יהודי שביקשו ממנו מחילה למחול, כי כנ"ל המחילה היא זו שגורמת שיהיה שלום בעולם בין עם ישראל וכמו שהמצב היה קודם שאחד חטא לחברו, ואם לא תהיה מחילה אז מה הרווח בריצוי, ולכן יש צורך שכל אחד מהיהודים שרבו פעם

דרכי התשובה – כיצד יתנהג השב – שיראה את עצמו לבעל חסרון תמיד.

תשובה יפה – יש זמנים מיוחדים בהם התשובה יפה ביותר (לא נתבאר מה הכוונה בזה, האם לעניין הכפרה או לעניין אחר).

זמן תשובה לכל – זמן מיוחד שבו על כולם לשוב בתשובה שוב על כל מה שהיה, ובו ביום יש מצווה גם להתוודות, והוא עניין רביעי שיש ביום הכיפורים.

הלכות תשובה פרק ג

בפרק זה יתבאר הדין ומשפט הנעשה עם כל אדם, האדם שעשה תשובה על עוונותיו כבר איננו נידון עליהם, אבל אדם שלא עשה עליהם תשובה אלא נשאר בעוונותיו אזי נידון עליהם ועל מצותיו. דין ומשפט זה איננו רק פעם בחיים אלא הוא כל שנה גם כן, ולדין זה יש השלכות על חיי כל אדם באשר הוא*.

א. פרק זה הוא מאוד קשה להבנה, פרטי הדינים שבו, והשכר והעונש היוצא מהדינים הללו איננו כתוב במפורש

הלכות תשובה פרק ג

קמה

כָּל הָעוֹלָם כְּלוֹ, אִם הָיוּ עוֹנוֹתֵיהֶם מְרַבֵּין—מִיָּד הֵן נִשְׁחַתִּין, שְׁנֵאמַר "וַיֵּרָא ה', כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם" (בראשית ו, ה). ישנה הדגשה שלוש פעמים בהלכה זו שתוצאת המצב של רוב העוונות היא 'מיד' הרשע מיד מת והמדינה מיד אובדת וכו', ולכאורה לא ראינו אנשים שמתו מתוך עוונותיהם, ועוד צריך להדגיש שאין כאן דין לפני ה' (כביום מיתת האדם או ביום ראש השנה), אלא משמע שזו תוצאה טבעית מכך שיש שקילה של עוונותיו בכל הזמן ומיד שנקרא רשע הוא מת, יש שפירשו שכוונת הרמב"ם היא שמיד מת ברשעו ואינו יכול עוד לעשות תשובה, כלומר כאשר האדם מת ברשעו הרי זהו סיום חייו ואין לו עוד אפשרות להועיל לעוונותיו על ידי תשובה, אבל צריך להבין אם כן מה ההשוואה אל דור המבול וסדום ועמורה, שהם ממש נשחתו ונחרבו בגשמיות ולא רק עניין רוחני.

עוד צריך להבין מדוע שלא חוששים שיעשה תשובה תמיד ואז עוונותיו יהיו מעטים, וכן בסדום ועמורה, י"ל לפי הביאור בעניין "הכבדתי את ליבו" שכיוון שהוא עשה מרצון בתחילה אין נותנים לו לעשות תשובה אלא מענישים אותו מיד, ומצוות תשובה ניתנה לשאר בני האדם שאין עוונותיהם רבים על זכויותיהם, אבל א"כ מדוע הרמב"ם לא הזכיר בין הדברים שנועלים את שערי התשובה היות הרשע (רוב עוונות) רשע.

ולכן יש לעיין עדיין בכוונת הרמב"ם בעניין 'מיד' הוא מת ברשעו'. גם לא נאמר כאן מה בשייכות אל הצדיק

א כָּל אֶחָד וְאֶחָד מִבְּנֵי הָאָדָם, יֵשׁ לוֹ זְכוּיֹת וְעוֹנוֹת: מִי שְׁזָכוּיָתוֹ יִתְרוֹת עַל עוֹנוֹתָיו, צָדִיק; וּמִי שְׁעוֹנוֹתָיו יִתְרוֹת עַל זְכוּיָתוֹ, רָשָׁע; מְחַצֵּה לְמַחְצָה, בִּינּוֹנִי. עוֹנוֹת הֵם לֹא רַק עֲבִירָה עַל הַמְצוּוֹת אֲלָא כֹּל עוֹוֹל שֶׁל אָדָם כֹּלפִּי ה' נִקְרָא עוֹוֹן לְמַשֵּׁל אִי עֲשִׂיתָ מְצוּוֹה – הִיא עוֹוֹן, מִשֵּׁא"כ עֲבִירָה הִיא הַעֲבִירָה עַל צִוּוֵי מִסּוּיִם שֶׁל ה', וְכֵן זְכוּיֹת אֵינָם רַק קִיּוּם מְצוּוֹת אֲלָא גַם הַיִּמְנְעוֹת מִקִּיּוּם עֲבִירוֹת נִחְשָׁב לְזְכוּת, וְכֵן כֹּל דָּבָר שֶׁשִּׁיךְ לְטוֹב וְקָדוּשָׁה שִׁיךְ לְזְכוּיֹת. אֵינן בַּהֲלָכָה זֹאת אֲמִירָה שֶׁיֵּשׁ אִיזָה דִּין מִסּוּיִם אֲלָא זֶה הוּא תוֹארוֹ שֶׁל הָאָדָם בִּיחַס אֶל הַקִּבְ"ה, צָדִיק רָשָׁע אוֹ בִּינּוֹנִי, אֲבָל בַּהֲמִשָּׁךְ נִרְאֶה שֶׁיִּשְׁנָה תוֹצָאָה יִשִּׁירָה הַבָּאָה מִתּוֹאֵר זֶה, וְהִיא מוֹתוֹ שֶׁל הַרְשָׁע וְחֹרְבָנָה שֶׁל הָעִיר וְהַשְּׁחַתַּת הָעוֹלָם, וְרָאָה לְקַמֵּן מַה הִיא תוֹצָאָה זֹאת.

ב וְכֵן הַמְּדִינָה—אִם הָיוּ זְכוּיֹת כָּל יוֹשְׁבֵיהָ מְרַבּוֹת עַל עוֹנוֹתֵיהֶם, הָרִי זֹאת צְדָקָתָהּ; וְאִם הָיוּ עוֹנוֹתֵיהֶם מְרַבֵּין, הָרִי זֹאת רָשָׁעָה. וְכֵן כָּל הָעוֹלָם כְּלוֹ. כֵּאֵן הַרְמַב"ם לֹא מְבִיא אֶת הָאֲפִשְׁרוֹת שֶׁהַמְּדִינָה תִּהְיֶה בִּינּוֹנִית אֲלָא אוֹ צְדָקָתָהּ אוֹ רָשָׁעָה, אֲבָל הַלַּחַם מִשְׁנֵה מִבְּאֵר שֶׁכֵּאֲשֶׁר הָעוֹלָם בִּינּוֹנִי (מַחְצָה זְכוּיֹת וּמַחְצָה עוֹנוֹת) רַק אִזְ נִוְגַע מְצַבֵּה שֶׁל כָּל מְדִינָה בֵּין הַמְּדִינּוֹת אִם הִיא רָשָׁעָה אוֹ צְדָקָתָהּ.

ג [ב] אָדָם שְׁעוֹנוֹתָיו מְרַבֵּין עַל זְכוּיָתוֹ—מִיָּד הוּא מֵת בְּרָשָׁעוֹ, שְׁנֵאמַר "עַל רֹב עוֹנֶיךָ" (ירמיהו ל, יד); יִרְמִיָּהוּ ל, טו; הוֹשֵׁעַ ט, ז). וְכֵן מְדִינָה שְׁעוֹנוֹתֶיהָ מְרַבֵּין—מִיָּד הִיא אוֹבְדָתָהּ, שְׁנֵאמַר "זַעַקְתָּ סָדוֹם וְעַמּוֹרָה כִּי־רַבָּה" (בראשית יח, כ). וְכֵן

בכל מקום ולכן יש לעיין בזה הרבה.

שוקלין עוונות כל אָחד וְאָחד מִבְּאֵי העוֹלָם עִם זְכוּתוֹ בְּיוֹם טוֹב שְׁלֵרָאשׁ הַשָּׁנָה: מִי שֶׁנִּמְצָא צָדִיק, נֶחְתָּם לְחַיִּים; וּמִי שֶׁנִּמְצָא רָשָׁע, נֶחְתָּם לְמִיתָה. וְהַבִּינוּנִי, תוֹלִין לוֹ עַד יוֹם הַכְּפוּרִים: אִם עָשָׂה תְּשׁוּבָה, נֶחְתָּם לְחַיִּים; וְאִם לֹא, נֶחְתָּם לְמִיתָה. כִּאֵן נֹאמֵר לְכֹאורָה שֶׁהַשְׁקִילָה עֲלֶיהָ דוֹבֵר בַּהֲלָכוֹת הַקּוֹדְמוֹת הַיִּתֵּהּ 'בְּשַׁעַת מִיתָתוֹ' וְרֹאיהָ לְהַמְפְרֵשִׁים שְׁמִידַת מַת בְּרַשְׁעוֹ הַכוֹנוֹה שֶׁאֵין בִּידוֹ אִפְשָׁרוֹת עוֹד לְחַזוֹר בּוֹ מִרַשְׁעוֹ כִּיוּן שְׁמַת, אֵלֹא שְׁעֵדִין צ"ע מֵהַהַשְׁוֹאָה לְמַבּוֹל וְסֻדוֹם. וְאִפְשָׁר לְפָרֵשׁ כִּאֵן שְׁמִדוֹבֵר עַל הַשְׁקִילָה סֹתֵם בְּשַׁעַת מִיתַת הָאָדָם שְׁזָהוּ עֲנִיין שְׁפִשׁוּט לְכֹל, וְעֲנִיין זֶה כֹּלֵל לֹא נִתְבָּאֵר לְעֵיל אֵלֹא הוּא עֲנִיין נִפְרָד.

בכל שנה יש שקילת עוונות מחודשת שאינה שייכת לשקילה עליה דובר לעיל - בין אם זו השקילה של שעת המיתה ובין אם זו שקילה של כל יום ויום - והיא בודקת בסוף כל שנה כיצד משתקללת השנה שעברה ואם היה בה יותר עוונות מזכויות הרשע נחתם למיתה (וגם זה קושיא על האמור לעיל שמיד מת ברשעו שהרי אם היו לאדם יותר עוונות מזכויות הרי הוא מת באותו יום שהיה כן, ואיך שייך להגיע למצב שיש שנה שבכולה יש יותר עוונות ממצוות), והצדיק נחתם לחיים. וכאן ישנו עניין מחודש השייך אל יום הכיפורים שלא נתבאר בפרקים הקודמים שהוא גמר וחיתום תוצאתו של הבינוני. לא מבואר

והבינוני ומה קורה להם כאשר יש יותר זכויות מעוונות.

ד וְשָׁקוֹל זֶה אֵינּוּ לְפִי מִנְיַן הַזְּכוּיֹת וְהָעוֹנוֹת, אֵלֹא לְפִי גְדֻלָּן: יֵשׁ זְכוּת שֶׁהִיא כְּגַד כְּמֵה עוֹנוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר "עֵן נִמְצָא-בּוֹ דָּבָר טוֹב" (מלכים א יד, יג); וְיֵשׁ עוֹן שֶׁהוּא כְּגַד כְּמֵה זְכוּיֹת, שֶׁנֶּאֱמַר "וְחֹטֵא אֶחָד, וְאֶבֶד טוֹבָה הַרְבֵּה" (קוהלת ט, יח). וְאֵין שׁוֹקְלִין אֵלֹא בְּדַעְתּוֹ שְׁלֵאל דַּעוֹת, וְהוּא הַיּוֹדֵעַ הַיֶּאֱךָ עוֹרְכִין הַזְּכוּיֹת כְּגַד הָעוֹנוֹת. וְכִיוּן שֶׁכֵּן אֵין אָדָם יִכוֹל לומר רֵאִיתִי אָדָם שְׁעוֹנוֹתָיו רַבִּים מְזַכוּיֹתָיו וְחִיו נָאִים, וְכֵן לֹא יִכוֹל לומר רֵאִיתִי מַדִּינָה שְׁזַכוּיֹתֶיהָ רַבּוֹת מְעוֹנוֹתֶיהָ וְהִיא נִחְרַבָה כִּיוּן שֶׁרַק ה' יוֹדֵעַ לְחַשֵּׁב אֵת הַזְּכוּיֹת וְהָעוֹנוֹת.

ה [ג] כל מי שנחם על המצוות שעשה, ותהה על הזכויות, ואמר בלבבו ומה הועלתי בעשיתי, אולי לא עשיתי אותן—הרי זה אבד את בָּלָן, וְאֵין מְזַכְרִין לוֹ שֵׁם זְכוּת בְּעוֹלָם: שֶׁנֶּאֱמַר "וְצַדִּיקֵת הַצַּדִּיק לֹא תִצְלַנּוּ בְּיוֹם רָשָׁעוֹ" (ראה יחזקאל לג, יב), אֵין זֶה אֵלֹא בְּתוֹהָה עַל הָרֵאוּנוֹת. גַּם כִּאֵן נֹאמֵר 'אֵין מְזַכְרִין' כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּכַפְרָה וְלֹא נִתְבָּאֵר מִי הַמְזַכֵּר וְהַיִּכֵן, אֵךְ מְכִיוּן שִׁישׁ כִּאֵן שְׁקִילָה שֶׁל הַעֲבִירוֹת וְהַמְצוּוֹת יִתְכַן לומר שְׁבַשְׁקִילָה זֶה אֵין מְזַכְרִין עֲבִירוֹת שֶׁנִּתְכַּפְּרוּ וְכַמְשַׁנֵּת בְּפ"א: וְלֹא מְצוּוֹת שֶׁתֵּהָה עֲלֶיהֶן.

ו כִּשְׁם שְׁשׁוֹקְלִין עוֹנוֹת אָדָם וְזְכוּיֹתָיו, בְּשַׁעַת מִיתָתוֹ—כֵּךְ בְּכֹל שָׁנָה וְשָׁנָה,

ב. אלא שזה עדיין לא עונה על השאלה מדוע לא מצינו אף אדם שעושה עבירה ומת מיד אלא יש זמן בנתיים (ואולי אלו עבירות שבמחשבה ועצ"ע).

ג. להעיר שלא הוזכר בחציו הזה של הפרק עניין התשובה (מלבד תשובה בין ר"ה ליוה"כ לבינונים) ולכן צ"ע אם עונות כאן הכוונה גם אחר ששב בתשובה, או שמא זהו מה שנתבאר בפרק א' שאין מזכירין לו כלל את העון, וכאן זה היכן שאין מזכירין.

הלכות תשובה פרק ג

קמז

העולם בלוי לכה זכות, וגרם להן תשובה והצלה. זה הוא שנאמר "וצדיק, יסוד עולם" (משלי י, כה), זה שצדק עצמו הכריע את כל העולם בלוי והצילו. כיוון שהתורה מתייחסת אל כל אדם בעולם כבינוני ודורשת ממנו לעשות תשובה (אע"פ שאין לכל אדם צורך בזה כדי שלא ייחתם למיתה) מכאן רואים שיש דרישה לאדם להביט על עצמו וכל העולם כולו כבינונים לפני כל מעשה שעושה כדי להבין שמציל את העולם.

ט ומפני ענין זה, נהגו כל בית ישראל להרבות בצדקה ובמעשים טובים ולעסק במצוות, מראש השנה עד יום הכפורים, יתר מכל ימות השנה. ונהגו כלם לקום בלילה בעשרת ימים אלו, ולהתפלל בבתי כנסיות בדברי תחנונים ודברי פבושין עד שיאור היום. כיוון שיש אפשרות בידי האדם לחזור בתשובה עד יוה"כ לכן נהגו ישראל כולם להתעורר יותר בימים אלו ולהכין את עצמם לעשיית תשובה כמו שצריך (שהרי אם האדם בינוני, צדיק או רשע - כבר נתברר בר"ה).

י [ה] בשעה ששוקלין עונות אדם עם זכויותיו, אין מחשבין עליו תחלת עוון

כאן מה הוא עניין החיתום למיתה ואם יש חילוק בין עניין זה לבין המיתה מצ"ע.

ז [ד] אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזרת הכתוב, רמז יש בו: פלומר עורו עורו ישנים משינתכם, והקיצו נרדמים מתרדמתכם; וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה, וזכרו בוראכם. אלו השוכחים את האמת בהבלי הזמן, ושוגים כל שנתם בהבל ריק אשר לא יועיל ולא יציל—הביטו לנפשתיכם, והטיבו דרכיכם ומעלליכם; ויעזב כל אחד מכם דרכו הרעה, ומחשבתו אשר לא טובה. תקיעת שופר מרמזת לכל יהודי לשוב בתשובה אל הבורא, מכאן רואים שיש יחס לכל היהודים בשווה כאנשים הזקוקים לתשובה (המוחקת את העוונות של השנה שעברה), שהמצווה הכללית של שופר רומזת לכולם לחזור בתשובה, ולכן יש מיום זה עד יוה"כ עניין מיוחד כדלקמן.

ח לפיכך צריך כל אדם שיראה עצמו כל השנה פלה, פאלו חציו זכאי וחציו חייב; וכן כל העולם, חציו זכאי וחציו חייב; חטא חטא אחד—הרי הכריע עצמו והכריע את כל העולם בלוי לכה חובה, וגרם להם השחתה; עשה מצוה אחת—הרי הכריע את עצמו והכריע את כל

ד. ואו"ל שהשקילה בכל שנה היא בכדי שהבינוני יעשה תשובה ויכתפר לו, וכן לא ייחתם למיתה - שלמרות שיש לו חצי ייחוסן שיחתם למיתה אם לא שב בתשובה.

ה. שהרי נאמר 'לפיכך'.

ו. אבל לכאורה מה התועלת בלראות את העולם כעומד בפני סכנת השחתה אם המצב איננו כלל לא ישתח כלל גם אילו אדם זה לא יעשה מצווה או יחטא חטא?

ז. ואולי כל החידוש של הלכות אלו היה בכדי לבאר נקודה זו, כלומר האדם צריך להבין שלא רק גורלו האישי בידי אלו גם גורל העולם כולו ולכל אדם יש אפשרות לשנות את העולם ולהפוך אותו מן החייב אל הזכאי, ואחריות זו היא אמיתית כיוון שלאדם הבינוני במצב שהעולם בינוני אכן יש אפשרות להשפיע על כל העולם כולו שלא ייחרב, ואף שמצב כזה הוא נדיר מ"מ מאחר ובידי היהודי גורל כל העולם כולו לכן שייך לומר ליהודי שיראה את עצמו שכל שנה כל גורל העולם בידי כיוון זה אמיתי ברגע מסוים או יש שייכות בין היהודי לעולם כולו, דווקא מחמת החידוש הגדול הזה ישנה את דרישת התורה להכיר בו במשך כל החיים ולהבין את המשמעות הגדולה של התורה והמצוות שכל יהודי מקיים. ולכן ביאר הרמב"ם שהרשע מת ברשעו מיד ולא כעונש אלא כתוצאה כמו שהעולם נחרב ברשעו, אלא שעדיין לא נתבאר לשם מה הדין בכל שנה אם יש בכל רגע בדיקה אם יש לאדם יותר עוונות? ואולי זה השינוי בין מיד מת ברשעו לבין יחתם למיתה ויל"ע עוד בזה הרבה מאד.

יב במה דברים אמורים, ביחיד, שנאמר "הן כל אלה, יפעל אל-פעמים שלוש, עם-גבר" (איוב לג, ט). אבל הצבור-תולין להן עוון ראשון ושני ושלישי, שנאמר "על-שלשה פשעי ישראל, ועל-ארבעה לא אשיבנו" (עמוס ב, ו). וכשמחשבין להן על דרך זה, מחשבין להן מרביעי ואלף. הכס"מ מבאר שיש עוונות של ציבור שבגללם הולכים כולם לגיהנום, ועליהם מדובר כאן, אלא שיש להבין את החילוק בין ציבור ליחיד בענין העוונות, לכאורה 'ציבור' הכוונה לעיר או למדינה שנת' בתחילת הפרק - או כללות עם ישראל.

יג הבינונים-אם היה בכלל מחצה עוונות שלהן שלא הניח תפלין מעולם-דנין אותו כפי חטאיו, ויש לו חלק לעולם הבא; וכן כל הרשעים שעוונותיהם מרביין-דנין אותן כפי חטאותיהם, ויש להן חלק לעולם הבא: שכל ישראל יש להן חלק לעולם הבא, אף על פי שחטאו-שנאמר "ועמד כלם צדיקים, לעולם יירשו ארץ" (ישעיהו ס, כא); ארץ זו ממשל-כלומר ארץ החיים, והוא העולם הבא. וכן חסידי אמות העולם, יש להן חלק לעולם הבא. אבל כיוון שעוון אי הנחת תפלין אינו נמחל לבינונים ה' נפרע מהבינוני על כל חטאיו גם אלו שלא שייכים לתפלין דהרי הוא פושע ישראל בגופו. אבל לכל ישראל יש חלק לעוה"ב אפילו הרשעים שמתים מיד ונחתמים למיתה כל שנה בכל זאת גם להם יש עוה"ב, אלא שיכולים להיפרע מהם על עוונותיהם בעוה"ב כמ"ש בפ"ו מהלכות אלו.

שחטא בו ולא שני, אלא משלישי ואלף. אם נמצאו עוונותיו משלישי ואלף מרביין על זכותיו, אותן שני העוונות מצטרפין ודנין אותו על הכל. הכס"מ מבאר ששעה זו בה שוקלים את זכויותיו של אדם כנגד עוונותיו היא או בשעת מיתתו של אדם לבדוק האם יש לו ג"ע או לאו, ולכן בשקילה זו יש עניין מיוחד שה' מוחל על עוונותיהם של הבינונים ולא כמו הדין של כל ראש השנה בו עוונותיהם של הבינונים נתלים ואם לא עשו תשובה נחתמים למיתה, ולכאורה מאי שנא? אלא כיוון שהיו עשרה ימים ובהם הזדמנויות לשוב בתשובה והבינונים לא שבו לכן מגיע להם מיתה משא"כ בזמן מיתתם שאין להם עוד אפשרות לשוב בתשובה, ואולי לכן בתחילת הפרק הרמב"ם כתב בסתם שיש בינונים צדיקים ורשעים כי דין הבינונים שונה בין זמן מיתתם לבין דינם בכל שנה וכן מה שאינם מתים ברשעם מיד כרשעי.

יא ואם נמצאו זכותיו כנגד עוונותיו אשר מעוון שלישי ואלף, מעבירין כל עוונותיו ראשון ראשון: לפי שהשלישי נחשב ראשון, שכבר נמחלו השנים; וכן הרביעי הרי הוא ראשון, שכבר נמחל השלישי; וכן עד סופן. כלומר שבשייכות אל הדין הסופי אין חילוק בין צדיק לבינוני, כלל וכולם נחשבים שעשו מצוות בלבד ללא עבירות וקצת ולא נכתב מה התוצאה של השקילה בשעת המיתה (מלבד לפי הכס"מ) - ובר"ה נתבאר לעיל שא"ז כן אלא שהבינוני נתלה וכו'.

ז. ושם יש לומר שבר"ה כן שוקלים, ואם יצא שווה בשווה - אז זה נתלה עד יום הכיפורים וכדלקמן.
ח. ועצ"ע.

הלכות תשובה פרק ג

קמט

אחריהם) הוא לפי י"ג עיקרי האמונה שהובאו בפיה"מ, אך הרמב"ם מחליף את העיקר של האמונה בשכר ועונש בחלוקת הכפירה בתורה לשנים, בתושב"כ ובתושב"ע וצ"ע מדוע, להעיר שכאן זהו המקום היחיד בו מוזכרים עניני הי"ג עקרים בספר היד' וגם כאן לא בשלימות, ויתבאר בהמשך אלו יסודות הובאו גם בהל' יסודי התורה ואלו לא ומדוע.

טו [ז] חמשה הן הנקראין מינים: האומר שאין שם אלוה, ואין לעולם מנהיג; והאומר שיש שם מנהיג, אבל הם שנים או יתר; והאומר שיש שם רבון אחד, אלא שהוא גוף ובעל תמונה; וכן האומר שאינו לבדו ראשון וצור לכל; וכן העובד אלוה זולתו, כדי להיות מליץ בינו ובין רבון העולמים. כל אחד מחמשה אלו מין. המינים לפי הרמב"ם הם האנשים השייכים לעבודה זרה, אלא שיש כאן שינויים קטנים לגבי מצוות הידיעה שנמנו בתחילת הספר, שהרי שם המצוות היו למאמינים וכאן יש שייכות לכופרים, ולכן מונה ככופר הראשון את מי שאומר שאין כלל לעולם מנהיג ובורא, שהרי אין מצווה להאמין, ומכל מקום ניתן לכפור בפועל. מה שבפיה"מ נמצא בשני עיקרים (א) שאינו גוף (ב) שהוא אחד, מבוארים בפ"א מ"סוה"ת כעניין אחד, כי ידיעה של אחד מכריחה את השני אבל לא כפירה.

טז [ח] שלושה הן הנקראין אפיקורוסים: האומר שאין שם נבואה כלל, ואין שם מדע שמגיע מהבורא ללב בני האדם; והמכחיש נבואתו שלמשה רבנו; והאומר שאין הבורא יודע מעשה בני האדם. כל אחד משלושה אלו אפיקורוס. כאן

א"כ עד כאן נתבאר עניין ה'מיד מת ברשעו' שעל כן לעולם יש שקילה של עוונות ומצוות, ואח"כ דין ומשפט של ראש השנה ויוה"כ בו 'נחתם למיתה' (רשעים ובינונים שלא שבו בתשובה) או לחיים. ויש דין ומשפט בסוף החיים שבו נמחלים העוונות, ומכל מקום כולם זוכים לעוה"ב מלבד אלו שיימנו לקמן (וראה לקמן מה שצ"ע בזה).

יד [ו] ואלו שאין להן חלק לעולם הבא, אלא נכרתין ואובדין, ונדונין על גדל רשעם וחסאתם, לעולם ולעולמי עולמים: המינים, והאפיקורוסים, והכופרים בתורה, והכופרים בתחית המתים, והכופרים בכביאת הגואל, והמשמדים, ומחטיאי הרבים, והפורשים מדרכי צבור, והעושה עבירות ביד רמה בפרהסיא פיהויקים, והמוסרים, ומטילי אימה על הצבור שלא לשם שמים, ושופכי דמים, ובעלי לשון הרע, והמושך ערלתו. הרמב"ם מונה כאן עשרים וארבעה סוגי אנשים שאין להם חלק לעולם הבא (אבל מה שאמרו חכמים 'המלבין פני חברו ברבים אין לו חלק לעוה"ב' הכוונה שלא יתנהג כך ועד שאינו ראוי לעוה"ב): 5 מינים, 3 אפיקורוסים, 3 כופרים בתורה, כופר בתחיית המתים, כופר במשיח, 2 משומדים, מחטיאי הרבים, הפורש מדרכי הציבור, העושה עבירות בפרהסיא, 2 מוסרים, מטיל אימה על הציבור שלא לש"ש, שופך דמים, בעל לה"ר (שנתבאר ביסוה"ת מה הוא), והמושך עורלתו.

הסדר בו מסודרים הכופרים (שלושת הקבוצות הראשונות והכופרים

ט. <http://www.daat.ac.il/he-il/kitveyet/sinai/shtigliz-haikarim.htm> ראה כאן ביאור מעניין בנושא, אך לכאורה

דורש ביאור נוסף.

התורה איננו כופר שהרי אינו נמנה עם הכופרים הנ"ל אלא שמפני הלחץ על עם ישראל הלך והשתמד, אבל הכופר לבד הוא כנ"ל נקרא כופר בתורה.

יט [י] מחטיאי הרבים: אחד שהחטיא בדבר גדול, כִּיְרַבְעַם וְצִדּוּק וּבִיתוֹס; ואחד שהחטיא בדבר קל, אפלו לבטל מצות עשה. ואחד האונס אחרים עד שיחטאו ממנשה, שהיה הורג ישראל עד שיעבדו עבודה זרה; או שהטעה אחרים והדיחם פישוע. אין כל חילוק כיצד החטיא את הרבים בין אם כפה עליהם ובין אם שכנע אותם (בפרק הבא יהיה חילוק ביניהם).

כ [יא] הפורש מדרכי צבור: אף על פי שלא עבר עברות, אלא נבדל מעדת ישראל ואינו עושה מצוות בכללן ולא נכנס בצרתן ולא מתענה בתעניתן, אלא הולך בדרכו כאחד מגויי הארץ, וכאלו אינו מהן—אין לו חלק לעולם הבא. אפי' אם מקיים תומ"צ ואיננו מומר ולא עבר צד אל דת אחרת, מכל מקום זה שפרש מדרך עם ישראל עושה אותו פורש מדרכי צבור.

כא העושה עברות ביד רמה פיהוקים: בין שעשה קלות, בין שעשה חמורות—אין לו חלק לעולם הבא; וזה הוא הנקרא מגלה פנים בתורה, מפני שהעיו מצחו וגלה פניו ולא בוש מדרכי תורה.

כב [יב] שנים הם המוסרים: המוסר חברו ביד גויים להרגו או להכותו, והמוסר ממון חברו ביד גויים או ביד אגס שהוא כגוי—שניהם, אין להן חלק לעולם הבא. צריך עיון מדוע חילק הרמב"ם את המוסר לשנים, מה ההבדל בין מוסר ממון למוסר נפש, ומדוע לא לחלק בין מחטיא

הנבואה היא יחד עם ידיעת הבורא, דבר שאין צורך להבהיר למאמין באלוה כל שהוא. אך הכפירה בנבואה איננה שייכת אל הכפירה בתורה והיא סוג כפירה בפ"ע, שרק מי שהוא אינו מין והוא כבר מאמין בבורא כל שהוא יכול בכלל להיות אפיקורוס.

יז שלושה הן הכופרים בתורה: האומר שאין התורה מעם ה', אפלו פסוק אחד, אפלו תבה אחת—אם אמר משה אמרו מפי עצמו, הרי זה כופר בתורה; וכן הכופר בפרושה, והיא תורה שבעל פה, והקחיש מגידיה, כגון צדוק וביתוס; והאומר שהבורא החליף מצוה זו במצוה אחרת, וכבר בטלה תורה זו, אף על פי שהיא היתה מעם ה', כגון הנוצריים וההגריים. כל אחד משלושה אלו כופר בתורה. הכופרים בתורה שבכתב ושבעל פה אינם יכולים להיות חלק מהלכות יסוה"ת שהרי הלכות אלו הם חלק מהתורה. וגם כאן רק מי שאינו מין או אפיקורוס יכול לכפור בתורה. כי לולא הסבר זה כל מין הוא גם אפיקורוס וממילא הוא גם כופר בתורה.

יח [ט] שנים הן המשמדים: המשמד לעברה אחת, והמשמד לכל התורה כלה. המשמד לעברה אחת—זה שהחזיק עצמו לעשות אותה עברה בודון ונתפרסם בה והרגל, אפלו היתה מן הקלות, כגון שהחזק תמיד ללבש שעטנז או להקיף פאה, ונמצא כאלו בטלה מצוה זו מן העולם אצלו—הרי זה משמד לאותו דבר; והוא, שיעשה להקעים. והמשמד לכל התורה, כגון החזור לדתי הגויים בשעה שגזרין שמד וידבק בהן, ויאמר ומה בצע לי להדבק בישראל שהן שפלים ונרדפים, טוב לו שידבק באלו שיודן תקיפה—הרי זה משמד לכל התורה כלה. משומד לכל

הלכות תשובה פרק ד

קנא

”שְׁלוֹם שְׁלוֹם לְרַחֵק לְרַחֵק וְלִקְרוֹב, אָמַר ה'—וּרְפְּאֵתוּ” (ישעיהו נז, יט). מי שחוזר בתשובה יש לו חלק לעולם הבא, ואע”פ שעבירות אלו חמורות ביותר – מ”מ יש אפשרות לקבל כפרה גם עליהם, ולקבל שכר ועונש כנ”ל בתחילת הפרק.

כז כָּל הַרְשָׁעִים וְהַפְּשָׁעִים וְהַמְשָׁמְדִים וְכִיּוֹצֵא בָהֶן שֶׁחֲזָרוּ בְּתִשְׁבּוּבָה, בֵּין בְּגִלּוּי בֵּין שֶׁחֲזָרוּ בְּמִטְמוּנֵי—מִקְבָּלִין אוֹתָן, שֶׁנֶּאֱמָר ”שׁוּבוּ בָּנִים שׁוֹבְבִים” (ירמיהו ג, יד; ירמיהו ג, כב): אָף עַל פִּי שֶׁעֲדִין שׁוֹבֵב הוּא, שֶׁהָרִי בִּסְתֵר בְּלִבּוֹ חוֹזֵר וְלֹא בְּגִלּוּי—מִקְבָּלִין אוֹתוֹ בְּתִשְׁבּוּבָה.

מושגים שנתבארו בפרק זה:

ג' דינים ומשפטים שיש לאדם – אחד בכל יום והשני בר”ה ויוה”כ (עניין חמישי ביוה”כ), והשלישי בעת מיתתו של אדם.

העונשים שישנם – לא נתבאר אף שכר, ומכל מקום היה חילוק א)

מִיד מֵת בְּרִשְׁעוֹ בְּדִין שֶׁבְּכָל יוֹם (ב) נַחֲתָם לְמִיתָה בְּדִין שֶׁל ר”ה יוה”כ, (ג) דְּנִין אוֹתוֹ כְּפִי רִשְׁעוֹ או שְׁנִמְחָלִים לוֹ עוֹנוֹתָיו עַל יְדֵי שֶׁמְעִבִיר רִאשׁוֹן רִאשׁוֹן (ללא כפרה) בְּדִין שֶׁל סוֹף יָמָיו (או בר”ה ויוה”כ כנ”ל). ולא נתבאר חילוק בין עֲנָשִׁים אֵלּוֹ וְצַעַג בָּהֶם.

הרבים בכוח והמחטיאם בשכנוע, ואולי פעולת המסירה היא שונה בשני מקרים אלו וכאן מדברים על פעולת החוטא, אבל בהחטאת הרבים התוצאה שווה תמיד ולא משנה כיצד הגיעו לכך ולמה.

כג [יג] מטילי אימה על הצבור שלא לשם שמים: זה הרודה צבור בחזקה והם יראים ופוחדים ממנו הרבה, וכוננתו לכבוד עצמו ולכל חפציו, לא לכבוד שמים, כגון מלכי הגויים.

כד [יד] כל אחד ואחד מארבעה ועשרים אנשים אלו שמנינו—אף על פי שהן ישראל, אין להן חלק לעולם הבא. ויש עברות קלות מאלו, ואף על פי כן אמרו חכמים שהרגיל בהן אין לו חלק לעולם הבא, כפי להתרחק מהן ולהזהר מהן.

כה ואלו הן: המכנה את חברו, והקורא לחברו בכנוי, והמליץ פני חברו ברבים, והמתכבד בקלון חברו, והמכנה תלמידי חכמים, והמכנה רבותיו, והמכנה את המועדות, והמתלל את הקדשים.

כו במה דברים אמורים שכל אחד מאלו אין לו חלק לעולם הבא, בשמת בלא תשובה. אכל אם שב מרשעו, ומת והוא בעל תשובה—הרי זה מבני העולם הבא, שאין לה דבר שעומד בפני התשובה: אפלו כפר בעיקר כל ימיו, ובאחרונה שב—יש לו חלק לעולם הבא, שנאמר

הלכות תשובה פרק ד

בפרק זה יבאר הרמב”ם עשרים וארבעה דברים שמעכבין את התשובה, כלומר גורמים שהתשובה של האדם לא תהיה כמו תשובת שאר היהודים אלא תהיה קשה יותר. הרי”ף כתב את התוכן הכללי של

י. הרמב”ם ליקט את עשרים וארבעה אלו מכל התלמוד כולו ועדיין צ”ע מדוע בחר באחדים ושלל אחרים כמבואר במפרשי הרמב”ם, ומה מיוחד במספר עשרים וארבע שמביאו ג”כ בתחילת הפרק הבא?

פרק זה במסכת יומא וכתב עליה שהיא ברייתא, הר"ן הקשה וכתב שלא ידעתי היכן שנויה, הב"י כתב בכס"מ שנמצאת במסכתות קטנות לעצמה (ובמחזור ויטרי אכן גרס אותה במסכת דרך ארץ). אבל הרמב"ם עצמו בתשובותיו כתב: "התשובה זה המניין אינו כלל בגמרא ולא בתוספתא ולא בספרא ולא בספרי. ואשר - האם קבצם אחד המחברים וזולתו, אפשר, אבל איני יודע. מי קבצם. אבל רובם נזכרים במשנה ובתלמוד. והשאר, שלא פורש, יוצא ממה שפורש. וכבר מנינו אנחנו זה כלו ובארנו מידת היותם כולם מעכבין את התשובה וזה מבואר בהלכות תשובה בחבורנו הגדול, הכולל כל דיני התורה"א.

וסדר משך ימי חייו לא ייתן לו כ"כ מהר לשוב בתשובה.

ב ומהן המשה דברים הן נועלין דרכי התשובה בפני עושיהן; ואלו הן: (א) הפורש מן הצבור—לפי שבזמן שיעשו תשובה, לא יהיה עמהן ואינו זוכה עמהן בזכויות שעושין. (ב) והחולק על דברי חכמים—לפי שמחלקת גורמת לו לפרש מהן, ואינו יודע דרכי התשובה. (ג) והמלעיג על המצוות—שכיון שנתבזו בעיניו, אינו רודף אחריהן ולא עושן; ואם לא יעשה, במה יזכה. (ד) והמבזה רבותיו—שדבר זה גורם להן לדחפו ולטרדו כישוע וכגיחזי, ובזמן שנטרד לא ימצא מלמד ומורה לו דרך האמת. (ה) והשונא את התוכחות—שהרי לא הניח לו דרך תשובה, שהתוכחה גורמת לתשובה, שבזמן שמודיעין לו לאדם חטאיו ומקלימין אותו, חוזר בתשובה כמו שקתוב בתורה: "זכר, אל-תשכח" (דברים טז, טז), "ממרים הייתם" (שם; דברים ט, כד; דברים לא, כז), "ולא-נתן ה' לכם לב לדעת" (דברים כט, ג), "עם נבל, ולא חכם" (דברים לב, ו). וכן ישעיהו הוכיח את ישראל ואמר "הוי גוי חטא" (ישעיהו א, ד), "ידע שור קנהו" (ישעיהו א, ג), "מדעתי, כי קשה אֶתה" (ישעיהו מח, ד); וכן צָהוּ הָאֵל לְהוֹכִיחַ לְחַטָּאִים, שְׁנֵאמַר

א עֲשָׂרִים וְאַרְבָּעָה דְּבָרִים מְעַכְבִּין אֶת הַתְּשׁוּבָה. אַרְבָּעָה מֵהֶן עוֹנֵן גְּדוֹל; וְהַעוֹשֶׂה אֶחָד מֵאַרְבַּעַתֶּן—אֵין הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מִסְפִּיק בְּיָדוֹ לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה, לְפִי גְדֹל חַטָּאוֹ. וְאֵלוֹ הֵן: (א) הַמְחַטֵּא אֶת הָרַבִּים; וּבְכֻלָּל עוֹנֵן זֶה, הַמְעַכֵּב אֶת הָרַבִּים מִלַּעֲשׂוֹת מִצְוָה. (ב) וְהַמְטֵה חֲבֵרוֹ מִדֶּרֶךְ טוֹבָה לְדֶרֶךְ רָעָה, כְּגוֹן מְסִית וּמְדִיחַ. (ג) וְהִרְוָאָה בְּנוֹ בְּתַרְבוֹת רָעָה, וְאֵינוֹ מִמְחָה בְּיָדוֹ—הוֹאִיל וּבְנוֹ בְּרִשׁוֹתוֹ אֵלוֹ מְחָה בּוֹ הֵיךָ פּוֹרֵשׁ, וְנִמְצָא כְּמַחְטֵא אוֹתוֹ; וּבְכֻלָּל עוֹנֵן זֶה כָּל שֶׁאַפְשָׁר בְּיָדוֹ לְמַחֹת בְּאַחֲרִים בֵּין רַבִּים בֵּין יְחִידִים וְלֹא מְחָה, אֲלֵא יַנִּיחַ אוֹתָן בְּכֻלּוֹנָן. (ד) וְהִאֻמַּר אֲחֻטָּא וְאַשׁוּב; וּבְכֻלָּל זֶה הִאֻמַּר אֲחֻטָּא, וְיוֹם הַכְּפוּרִים מְכַפֵּר. הַמְחַטֵּא אֶת הָרַבִּים כִּאֵן הַפֶּשֶׁט שֶׁמְכַרִּיחַ אוֹתָם לַעֲבוֹר עֲבִירָה מְסוּיִימַת, וְהַמְטֵה חֲבֵרוֹ מִדֶּרֶךְ רָעָה הֵינּוּ שֶׁשֶׁכַּנְעוֹ אֶת חֲבֵרוֹ וְלֹכֵן 'מִדִּיחַ' נִמְצָא בְּב' לַמְּרוֹת שֶׁהוּא מְחַטֵּא אֶת הָרַבִּים (וְרֵאָה בַּפֶּרֶק ג' מֵהַלְכוֹת אֵלוֹ בּוֹ הַרְמַב"ם אֵינוֹ מַחְלֵק בֵּינֵיהֶם וְנַת' שֵׁם).

מי שאינו מוחה זהו סוג של החטאת הציבור ולכן הוא חמור, והאומר אחטא ואשוב הרי הוא מחטיא את עצמו (כלומר מבאר לעצמו שהעבירה שלו היא בסדר והוא ישוב בתשובה). על כל אלו הדברים ה' לא מזרו אותו לעשות תשובה

א. מעניין לציין שבספר חסידים שנכתב ע"י רבי יהודה החסיד (שנפטר כעשר שנים אחרי הרמב"ם) מובאים החילוקים שמביא הרמב"ם למרות שהרי"ף אינו מחלק אותם: "ואלה הדברים הם מתחלקים בענינים כי אינם כולם שוים כעונש ובענין התשובה. מהם דברים נועלין דרכי התשובה בפני עושיהן הפורש מדרכי צבור שבזמן שיעשו תשובה לא יהיה עמהן ולא יזכה עמהם בזכות שהם עושים"

הלכות תשובה פרק ד

קנג

שׁיַדַע שׁד זֶה שְׁלָמִי הוּא וַיַּחְזִירֵנוּ לוֹ. (ה) וְהַמְקַבֵּל שְׁחַד לְהַטּוֹת דִּין—אֵינּוּ יוֹדַע עַד הֵיכָן הִגִּיעָה הַטָּיָה זֶה וְכַמָּה הוּא פּוֹחֵה פְּדֵי שׁיַחְזִיר, שְׁהַדְבָר יֵשׁ לוֹ רִגְלִים; וְעוֹד שֶׁהוּא מַחְזֵק יָד זֶה, וּמַחְטִיא אוֹתוֹ. הַמוֹשֵׁג תְּשׁוּבָה גְמוּרָה הוּבָא בַּפֶּרֶק ב' אֹדוֹת הַתְּשׁוּבָה הַרְאוּיָה שֶׁל אָדָם, שְׁחֹזֵר בְּפוּעַל לְמַצְבוֹ הַקּוֹדֵם כְּפִי שֶׁהִיא קוֹדֵם הַחֲטָא וְכֵאֵילּוֹ לֹא חֲטָא מְעוֹלָם, וְאֶחָד מִתְנַאֵי הַתְּשׁוּבָה הַגְמוּרָה הוּא שׁיַחְזִיר אֶת מֵה שֶׁלָּקַח, שֶׁהָרִי כִנּוּ"ל שֶׁמֶּי אֵין מִתְּכַפֵּר לוֹ עַד שִׁישִׁיב וְשֶׁמֶּי בִיאֲרֵנוּ שֶׁהַכּוֹנֵה לַכֶּךְ שֶׁאֵינּוּ שֶׁב בַּתְּשׁוּבָה שְׁלִימָה וְלַכֶּךְ לֹא יִתְּכַפֵּר לוֹ, וְכֵאֵין מוֹסִיף שֶׁהַתְּשׁוּבָה הַגְמוּרָה מְצַרִּיכָה לְהַשִּׁיב אֶת הַמּוֹמֵן מִמֶּשׁ (כְּדִי שֶׁגַּם הָאָדָם יוֹצִיא מִכְּסָפוֹ דְּבַר כָּל שֶׁהוּא) אוֹ לְהַתְּנַצֵּל בְּפָנֵי הָאָדָם שֶׁנִּפְגַּע, וְלַכֶּךְ אִם לֹא יוֹדַע לְמִי לְהַשִּׁיב אֵזֵי אֵין לוֹ תְּשׁוּבָה גְמוּרָה כִּי לֹא הוֹצִיא מְעַצְמוֹ מִשֶּׁהוּא וְלֹא תִיקֵן אֶת מֵה שֶׁפָּעַל בְּעוֹלָם וַיִּתְּכֵן שֶׁהִיְהוּדִי עַדִּיין פְּגוּעֵי.

ד וּמִהֵן חֲמִשָּׁה דְּבָרִים הַעוֹשֶׂה אוֹתָן אֵין חֲזָקָתוֹ לְשׁוּב מִהֵן, לְפִי שֶׁהֵן דְּבָרִים קְלִים בְּעֵינֵי רַב הָאָדָם, וְנִמְצָא חוֹטֵא וְהוּא יִדְמָה שֶׁאֵין זֶה חֲטָא; וְאֵלוֹ הֵן: (א) הָאוֹכֵל מִסְּעוּדָה שֶׁאֵינָהּ מִסְּפִקָת לְבַעֲלֶיהָ—שֶׁזֶה אֶבֶק גָּזֵל, וְהוּא מְדַמָּה שֶׁלֹּא חֲטָא וַיֹּאמֶר כָּלוּם אֶכְלָתִי אֲלֹא בְּרִשׁוּתָן. (ב) וְהַמְשַׁתְּמֵשׁ בְּעִבּוּטוֹ שְׁלַעֲנִי—שֶׁהַעֲבוּט שְׁלַעֲנִי אֵינּוּ אֲלֹא כְּגוֹן קָרְדָם וּמַחְרָשָׁה, וַיֹּאמֶר בִּלְבוֹ אֵינֵן חֲסֵרִים, וְהָרִי לֹא גִזְלָתִי אוֹתוֹ. (ג) וְהַמְסַתְּפֵל בְּעֵרִיּוֹת—מַעֲלָה עַל דַּעְתּוֹ שֶׁאֵין כְּכֶךְ כָּלוּם, שֶׁהוּא אוֹמֵר וְכִי בְּעֵלְתִי אוֹ קְרַבְתִּי; וְהוּא אֵינּוּ יוֹדַע שֶׁרְאִיתָ הַעֵינַיִם עוֹוֹן גְּדוֹל, שֶׁהִיא גוֹרְמַת לְגוֹפֵן שְׁלַעֲרִיּוֹת, שְׁנֹאמֵר "וְלֹא-תִתּוֹרוּ אַחֲרֵי

"קָרָא כְּגֵרוֹן אֶל-תַּחֲשׁוּךְ" (יִשְׁעִיהוּ נח,א). וְכֵן כָּל הַנְּבִיאִים הוֹכִיחוּ לְיִשְׂרָאֵל, עַד שֶׁחֲזָרוּ בַּתְּשׁוּבָה. לְפִיכֶךְ צָרִיךְ לְהַעֲמִיד בְּכָל קֶהֱל וְקֶהֱל מִיִּשְׂרָאֵל חֶכֶם גְּדוֹל וְזָקֵן וַיֵּרָא שָׁמַיִם מְנַעֲרָיו וְאָהוּב לָהֶם, שֶׁיְהִי מוֹכִיחַ לְרַבִּים וּמַחְזִירֵן בַּתְּשׁוּבָה. וְזֶה שְׁשׁוֹנָא אֶת הַתּוֹכְחוֹת, אֵינּוּ בָּא לְמוֹכִיחַ וְלֹא שׁוֹמֵעַ דְּבָרָיו; לְפִיכֶךְ יַעֲמִיד בַּחֲטָאוֹתָיו, שֶׁהֵן בְּעֵינָיו טוֹבִים. חֲמִישָׁה דְּבָרִים נוֹעֲלִים אֶת דְּרָכֵי הַתְּשׁוּבָה, כְּלוֹמֵר אֶת הַדֶּרֶךְ שֶׁל הָאָדָם לְשׁוּב בַּתְּשׁוּבָה, וְכוֹלֵם הֵם חֲטָאִים שֶׁגוֹרְמִים לְאָדָם לְהִימָנַע מִן הַתְּשׁוּבָה: מִי שֶׁלֹּא יִשְׁתַּתֵּף בּוֹכִיּוֹת הַצִּיבוֹר כְּשֶׁשָּׁבִין בַּתְּשׁוּבָה, מִי שֶׁלֹּא יִדַע כִּיצַד לְחַזוֹר בַּתְּשׁוּבָה, מִי שֶׁלֹּא יִמְצֵא לוֹ מוֹרָה דֶּרֶךְ לְהַחְזִירוֹ וְהַשׁוֹנָא אֶת הַתּוֹכְחוֹת שֶׁהֵם הֵם עֵיקַר הַדֶּרֶךְ לְבוֹא לְיַדֵי הַתְּשׁוּבָה וְלַכֶּךְ ה' שֶׁלַח נְבִיאִים לְהוֹכִיחַ אֶת עַם יִשְׂרָאֵל כִּי הַתּוֹכְחָה הִיא הַקְּדָמָה לְתְּשׁוּבָה.

ג וּמִהֵן חֲמִשָּׁה דְּבָרִים הַעוֹשֶׂה אוֹתָן אֵי אֲפָשָׁר לוֹ שִׁישִׁיב תְּשׁוּבָה גְמוּרָה, לְפִי שֶׁהֵן עוֹוֹנוֹת שְׁבִין אָדָם לְחַבְרוֹ, וְאֵינּוּ יוֹדַע חֲבָרוֹ שֶׁחֲטָא לוֹ, כְּדִי שׁיַחְזִיר לוֹ אוֹ יִשְׁאַל מִמֶּנּוּ לְמַחֵל לוֹ; וְאֵלוֹ הֵן: (א) הַמְקַלֵּל אֶת הָרַבִּים—לֹא קָלַל אָדָם יְדוּעַ, כְּדִי שִׁישְׁאַל מִמֶּנּוּ כְּפָרָה. (ב) וְהַחּוֹלֵק עִם גֹּנֵב—לְפִי שֶׁאֵינּוּ יוֹדַע גֹּנֵבָה זֶה שְׁלָמִי הִיא, אֲלֹא הַגֹּנֵב גֹּנֵב רַבִּים וּמִבִּיא לוֹ וְהוּא לוֹקֵחַ; וְעוֹד שֶׁהוּא מַחְזֵק יָד הַגֹּנֵב, וּמַחְטִיא אוֹתוֹ. (ג) וְהַמוֹצֵא אֶבְדָּה וְאֵינּוּ מְכַרִּיז עָלֶיהָ עַד שׁיַחְזִירָהּ לְבַעֲלֶיהָ—לְאַחַר זְמַן, כְּשִׁיעֲשֶׂה תְּשׁוּבָה אֵינּוּ יוֹדַע לְמִי יַחְזִיר. (ד) וְהָאוֹכֵל שׁד עֵינַיִם וַיִּתּוֹמֵם וְאֶלְמָנוֹת—אֵלוֹ בְּנֵי אָדָם אֲמֻלְלִין הֵן וְאֵינֵן יוֹדְעִים וּמְפָרְסְמִים, וְגוֹלִים מְעִיר לְעִיר, וְאֵין לָהֶם מְכִיר, כְּדִי

ב. אולי תשובה גמורה כאן אינה כמו התשובה הגמורה של פ"ב שהרי גם דרכי התשובה אינם שווים.

יבצעל חמה. (ד) ובעל מחשבה רעה. (ה) והמתחבר לרשע—מפני שהוא למד ממעשיו, והן נרשמים בלבו; הוא שאמר שלמה "ורעה כסילים, ירוע" (משלי יג, כ). וכבר חברנו בהלכות דעות דברים שצריך כל אדם לנהג בהן תמיד, קל וחומר לבעל תשובה. בהלכות דעות מנה הרמב"ם כמעט את כל הדברים שמביא כאן, ואומר שצריך האדם להימנע מהם: רכילות ולה"ר (בעל לה"ר אין לו חלק לעוה"ב כלל), הכועס והגאה שכל אדם צריך להתרחק מהם עד הקצה האחרון, ושאדם לא יגור ליד אנשים רשעים, ובעל מחשבה רעה לא פירש מה היא ויל"ע. ומ"מ כאן הביא בסיום הדברים שיש לראות הכל בהלכות דעות.

ו כל אלו הדברים וכיוצא בהן—אף על פי שמעכבין את התשובה, אינן מונעין את התשובה; אלא אם עשה אדם תשובה מהן—הרי זה בעל תשובה, ויש לו חלק לעולם הבא. אין דבר העומד בפני התשובה ולכל ישראל יכול להיות חלק בעולם הבא (כיוון שמחטיאי הרבים אין להם חלק לעוה"ב, וגם אין מספיקין בידם לעשות תשובה).

לבככם, ואחרי עיניכם" (במדבר טו, לט). (ד) והמתכבד בקלון חברו—אומר בלבו שאינו חטא, לפי שאין חברו עומד ולא הגיעה לו בשת, ולא בישו אלא ערך מעשיו הטובים וחקמתו למול מעשה חברו או חקמתו, כדי שיראה מכללן שהוא מכבד וחברו בזוי. (ה) והחושד בשרים—אומר בלבו שאינו חטא, לפי שהוא אומר מה עשיתי לו, וכי יש שם אלא חשד שמא עשה או לא עשה, והוא אינו יודע שזה עוון שמשים אדם בשר בדעתו כבעל עברות. דברים אלו אינם עבירות ממש על פי התורה, אלא הם אזהרות מדרבנן, ומכל מקום גם עליהם יש לשוב בתשובה והם נכללים יחד עם העוונות שאין מספיקים בידו לעשות תשובה, כיוון שכל איסור כלפי שמיא צריך תשובה, ואפילו אם הוא רק עבירה על אזהרת חכמים כגון "והוי דן את כל האדם לכף זכות", מכל מקום יש לאדם לשוב בתשובה כמו מחטא רגיל.

ה ומתן חמשה דברים העושה אותן ימשך אחריהן תמיד, והן קשים לפרש מהן; לפיכך צריך אדם להזהר מהן שמא ידבק בהן, והן בלן דעות רעות עד מאוד; ואלו הן: (א) רכילות. (ב) ולשון הרע. (ג)

הלכות תשובה פרק ה

לאחר שנתבאר דיני התשובה והשכר והעונש, יוכיח הרמב"ם בשני הפרקים הבאים שיש בחירה חפשית ואין גזירה קדומה כלל אלא לכל אדם יש אפשרות להיות טוב או רע, ובפרק ז' מסיים את הנושא באומרו: "הואיל ורשות כל אדם נתונה לו כמו שביארנו לפיכך ישתדל אדם לעשות תשובה.. כדי שימות והוא בעל תשובה ויזכה לחיי העולם הבא" – כלומר רק אחרי שהאדם יבין שחטאיו אינם נגזרו עליו מראש אלא יש לו אפשרות לשנות את גורלו על ידי בחירתו, הוא יוכל להבין את החשיבות של התשובה שהיא זאת שמחזירה אותו למצבו הקודם ויתירה מזו. משא"כ בשאר המצוות הבהרה זו פחות חשובה דשייך לומר שהגורל של האדם נקבע מראש אם יהיה צדיק או רשע ולא משנה מה יעשה הוא יהיה מה שנגזר עליו אלא שצריך לדעת מה הם המצוות שיש לו לקיים, כי אלו העיקר בהנהגת העולם המסודר ורק גורלו הפרטי ועתידו אינו בידיו (אלא שאם נכונה שיטה זו אין לאדם לעשות כלום

הלכות תשובה פרק ה

קנה

ולומר - אם אכן לא אעשה כלום יסתבר שכן היה בגורלי). - והתשובה אינה כן דעניינה לשוב כאילו לא חטא שיכול לשנות את דרכיו מכאן ולהבא.

פרק זה מבאר את העיקר של בחירה חפשית ומבאר מדוע איננה סותרת אל האלוקים אחד, ובפרק הבא יבאר את פסוקי התורה המדברים על זה.

הם באים מטבע קדום - בכל זאת ישנה בחירה לכל אדם, וזה מש"נ בתורה "פן ישלח ידו" שיכול לעשות מה שרוצה.

ב אַל יַעֲבֹר בְּמַחֲשַׁבְתְּךָ דְּבַר זֶה שְׂאוּמְרִים טַפְשֵׁי הָאֲמוֹת וְרַב גְּלַמֵּי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, שֶׁהַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא גּוֹזֵר עַל הָאָדָם מִתְחַלֵּת בְּרִיתוֹ לְהִיּוֹת צַדִּיק אוֹ רָשָׁע. אֵין הַדְּבָר כֵּן, אֲלֵא כָּל אָדָם וְאָדָם רְאוּי לְהִיּוֹת צַדִּיק כְּמִשָּׁה רְבִנוּ אוֹ רָשָׁע כְּרַבְכֶּם, אוֹ חָכָם אוֹ סָכָל, אוֹ רַחֲמָן אוֹ אַכְזָרִי, אוֹ פִילִי אוֹ שׁוֹעִ; וְכֵן שְׁאָר כָּל הַדְּעוֹת. ה' אִינוֹ קוֹבֵעַ מֵרֵאשִׁית אֶת סוֹף הַדֶּרֶךְ שֶׁל הָאָדָם, אֲלֵא מִכְּלוּל הַבְּחִירוֹת שֶׁל הָאָדָם (וּמִשְׁפַּחְתּוֹ) בְּמִשְׁךְ חַיִּיו יִגְרְמוּ לוֹ לְהִיּוֹת מִי שֶׁהוּא יִהְיֶה בְּסוֹף, וְכֵן הַדְּבָר הוּא בְּכָל הַתְּכוּנוֹת הַנִּפְשִׁיּוֹת - כֹּל אָדָם יִכּוֹל לְשַׁנּוֹת כִּוּוֹן שִׁישׁ לוֹ בְּחִירָה גַם בְּשִׁיכוּת לְתוֹצֵאָה הַסּוֹפִית וְלֹא רַק בְּשִׁיכוּת אֶל זְמַן כִּזֶּה אוֹ אַחֵר. כְּלוּמַר הַלְכָה זֶה מוֹסִיפָה שֶׁלֹּא רַק שִׁישׁ בְּחִירָה בְּנוֹגַע לְפַעֲלוֹתֵי יֵשׁ גַם יִכּוֹלֵת לְשַׁנּוֹת אֶת הַתּוֹצֵאָה שֶׁל כָּלֵל הַדְּבָרִים.

ג וְאֵין לוֹ מִי שִׁיִּכְפְּהוּ וְלֹא גּוֹזֵר עָלָיו, וְלֹא מִי שְׂמוֹשְׁכוֹ לְאַחַד מִשְׁנֵי הַדְּרָכִים, אֲלֵא הוּא מְעַצְמוֹ וּמַדְעֵתוֹ נוֹטֶה לְאִיזָה דְרָךְ שִׁירְצָה. הוּא שִׁירְמִיָּהוּ אוֹמֵר "מִפִּי עֲלִיּוֹן לֹא תֵצֵא, הַרְעוֹת וְהַטּוֹב" (איכה ג, לח) - כְּלוּמַר אֵין הַבּוֹרָא גּוֹזֵר עַל הָאָדָם לֹא לְהִיּוֹת טוֹב, וְלֹא לְהִיּוֹת רָע. וְעַנִּיין זֶה

א רְשׁוֹת כָּל אָדָם נְתוּנָה לוֹ: אִם רָצָה לְהִטּוֹת עֲצֻמוֹ לְדֶרֶךְ טוֹבָה וְלְהִיּוֹת צַדִּיק, הַרְשׁוֹת בְּיָדוֹ; וְאִם רָצָה לְהִטּוֹת עֲצֻמוֹ לְדֶרֶךְ רָעָה וְלְהִיּוֹת רָשָׁע, הַרְשׁוֹת בְּיָדוֹ. הוּא שֶׁכְּתוּב בַּתּוֹרָה "הֵן הָאָדָם הִיָּה כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ, לְדַעַת, טוֹב וְרָע" (בראשית ג, כב) - כְּלוּמַר הֵן מִיִּן זֶה שֶׁלְּאָדָם הִיָּה אֶחָד בְּעוֹלָם, וְאֵין לוֹ מִיִּן שְׁנֵי דוּמָה לוֹ בְּזֶה הָעֲנָיִן, שִׁיָּהָא הוּא מְעַצְמוֹ בְּדַעַתוֹ וּבְמַחֲשַׁבְתּוֹ יוֹדַע הַטּוֹב וְהָרָע וְעוֹשֶׂה כָּל מַה שֶׁהוּא חָפֵץ, וְאֵין לוֹ מִי שִׁיעֲכַב עַל יָדוֹ מְלַעְשׁוֹת הַטּוֹב אוֹ הָרָע. וְכִיּוֹן שֶׁכֵּן הוּא, "פֶּן-יִשְׁלַח יָדוֹ" (שם). הַרְמַב"ם כֵּאֵן לֹא כוֹתֵב שֶׁזֶהוּ מַכַּח הַצֵּלֵם אֱלוֹקִים שִׁישׁ בְּאָדָם, כִּוּוֹן שֶׁלְּפִי הַרְמַב"ם הוֹצֵאת הַצֵּלֵם הָאֱלוֹקִי מִן הַכּוּחַ אֶל הַפּוֹעֵל תְּלוּיָה בְּאָדָם עֲצֻמוֹ, וּלְפִי זֶה לְפִי הַרְמַב"ם יֵשׁ חִידוּשׁ בְּאָדָם לְגַבִּי שֶׁאֵר בְּהַמָּה וְחִיָּה אִפִּי בְּנַפְשׁוֹ הַטְּבַעִית וְהַחַיּוֹנִית, כְּלוּמַר כִּוּוֹן שֶׁלְּבַהֲמָה יֵשׁ אֶת טְבַעִיָּה שֶׁנִּטְבַּעוּ בָּהּ מֵרֵאשִׁית עַל יְדֵי הַבּוֹרָא לְכֵן חַיָּה קְבוּעִים מֵרֵאשִׁית וְהִיא אִינְנָה יִכּוֹלֶה לְשַׁנּוֹת אוֹתָם כָּלֵל, כִּוּוֹן שֶׁהַטְּבַע שֶׁלָּהּ קְבוּעַ מֵרֵאשִׁית וּבְכָל מִצְבַּ תַּעֲשֶׂה מַה שֶׁהַטְּבַע שֶׁלָּהּ מוֹרָה לָּהּ, אֲבָל לְאָדָם יֵשׁ בְּחִירָה לְמִירוֹת שִׁישׁ לוֹ נִפְשׁ טְבַעִית בְּלִבָּד (שֶׁהָרִי צֵלֵם הָאֱלוֹקִים בְּהַעֲלֵם וּבַכַּח), כִּי יֵשׁ לְנַפְשׁוֹ הַטְּבַעִית כַּח לְבַחֲרוֹ כְּרִצּוֹנָה כְּשֶׁם שְׁחַפְצִים נּוֹפְלִים לְמַטָּה. ה' הַטְּבַעִיָּה בְּנַפְשׁ הָאָדָם הַחַיּוֹנִית וְהַגּוֹפְנִית אֶת כּוּחַ הַבְּחִירָה בֵּין טוֹב לְרָע, וְאִם שֶׁנִּרְאָה שֶׁכֵּל חַיִּי הָאָדָם

א. (שלילת דטרמיניזם).

ב. (שלילת הפטליזם).

ו [ד] אלו היה האל גוזר על האדם להיות צדיק או רשע, או אלו היה שם דבר שמושך את האדם בעיקר תולדתו לדרך מן הדרכים, או למדע מן המדעות, או לדעה מן הדעות, או למעשה מן המעשים, כמו שבודים מלבם הטפשים הוברי שמים—היאך היה מצוה לנו על ידי הנביאים עשה כך ואל תעשה כך, הטיבו דרכים ואל תלכו אחרי רשעכם, והוא מתחלת בריתו כבר נגזר עליו, או תולדתו תמשך אותו לדרך שאי אפשר לזוז ממנו. ומה מקום היה לכל התורה בלה, ובאיזה דין ואיזה משפט נפרע מן הרשע או משלם שכר לצדיק—"השפט כל הארץ, לא יעשה משפט" (בראשית יח, כה).

הוכחת הרמב"ם שה' לא קובע מראש מה יקרה לכל אדם, הוא מעצם זה שיש ציונים ושכר ועונש, כי אם ה' קובע מראש על כל אדם מה יהיה לא משנה כיצד יתנהג בכל מצב הוא יגיע לאותה נקודת סיום, אז מה הוא השכר והעונש בכלל – אין בזה שום עניין ולא מאיים על אף אדם ועל אדם להתבטל ולומר בין כה אגיע לאותה נקודת סיום.

ז ואל תתמה ותאמר היאך יהיה האדם עושה כל מה שיחפץ, ויהיו מעשיו מסורין לו, וכי יעשה בעולם דבר שלא ברשות קונו ובלא חפצו, והכתוב אומר "כל אשר חפץ ה', עשה: בשמים ובארץ" (תהילים קלה, ו). דע שהכל בחפצו יעשה, ואף על פי שמעשינו מסורין לנו. למרות שכל מה שרוצה יעשה – בכל זאת יש לנו את רשותינו לעשות מה שאנו רוצים – כיוון שכך הוא רצון ה' (אלא שלפעמים הוא גורם שרצונו ימנע לרצונו על ידי הנהגת העולם).

ח כיצד: כשם שחפץ היוצר להיות האש והרוח עולים למעלה, והמים והארץ

מוכרח ממה שירמיהו אומר שה' לא קובע על האדם היות טוב או רע.

ד וכיון שפן הוא, נמצא זה החוטא הוא הפסיד על עצמו; ולפיכך ראוי לו לכבות ולקונן על מה שעשה לנפשו, וגמלה רעה. הוא שכתוב אחריו "מה יתאונן אדם חי, גבר על חטאו" (איכה ג, לט). וחרז ואמר האיל ורשותנו בידינו, ומדעתנו עשינו כל הרעות, ראוי לנו לחזור בתשובה ולעזוב רשענו, שחרשות עתה בידינו. הוא שכתוב אחריו, "נחפשה דרכינו ונחקרה, ונשובה עד-ה'" (איכה ג, מ). כיוון שיש לאדם בחירה חפשית והוא אשם במה שלא עשה מצווה כל שהיא (מפי עליון לא תצא הרעות והטוב) לכן יש לאדם להבין שעוונותיו באשמתו ולכן ורק לכן התשובה צריכה להיות בצער (ולא מצד המצווה עצמה) ויתאונן על חטאיו כדי ש"נשובה עד ה'", שהתשובה היא תוצאה ישירה של הבחירה כנ"ל בתחילת הפרק.

ה [ג] ועיקר זה עיקר גדול הוא, והוא עמוד התורה והמצווה—שנאמר "ראה נתתי לפניך היום, את-החיים ואת-הטוב, ואת-המוות, ואת-הרע" (דברים לט, ו). וכתוב "ראה, אנכי נתן לפניכם-היום: ברכה, וקללה" (דברים יא, כו): כלומר שחרשות בידיכם; וכל שיחפץ האדם לעשות ממעשה בני האדם—עושה, בין טובים בין רעים. ומפני זה הענין נאמר "מי יתן והיה לבכם זה להם" (דברים ה, כה)—כלומר שאין הבורא כופה בני האדם ולא גוזר עליהם לעשות טובה או רעה, אלא לבם מסור להם. עיקר זה (הנגרר עם התשובה) הוא עמוד התורה והמצווה, וחשוב כ"כ כי רק כשאדם מבין אותו הוא יכול להבין את משמעות קיומו בעולם הזה.

הלכות תשובה פרק ה

קנז

השאלה כאן היא לא כיצד יש אפשרות לאדם לבחור למרות שה' יודע את העתיד, אלא כיצד ישנה בחירה אם יש בכלל אמת וידיעה נצחית התקפה בכל מצב והיא למעלה מזמן ומקום ושום דבר לא יכול לשנותה, אם כן אין בחירה ביד האדם אלא מתנהג רק כפי האמת. כלומר השאלה היא לא על בחירת האדם אלא על ידיעת הא-ל הנצחית והאמיתית.

יא דע שתשובת שאלה זו "ארכה מארץ, מדה; ורחבה, מני-ים" (איוב יא, ט), וכמה עיקרים גדולים והררים רמים תלויים בה; אבל צריך אתה לידע ולהבין בדבר זה שאני אומר.

יב כבר בארנו בפרק שני מהלכות יסודי התורה שהקדוש ברוך הוא אינו יודע בדעה שהיא חוץ ממנו כבני אדם שהן ודעתם שנים, אלא הוא יתברך שמו ודעתו אחד; ואין דעתו שלאדם יכולה להשיג דבר זה על בריו. וכשם שאין כוח באדם להשיג ולמצא אמתת הבורא, שנאמר "כי לא יראני האדם, וחי" (שמות לג, כ) – כך אין כוח באדם להשיג ולמצא דעתו שלבורא: הוא שהנביא אומר "כי לא מחשבותי מחשבותיכם, ולא דרכיכם דרכי" (ישעיהו נח, ח). וכיון שכך הוא, אין בנו כוח לידע היאך ידע הקדוש ברוך הוא כל הברואים ומעשיהם. התשובה היא: כיוון שידיעת ה' והידיעה האמיתית איננה סתם אמת כמו שאר אמיתויות שכליות, אלא תוקף אמיתתה היא מצד שהיא מאוחדת עם האין סוף הקדמון והיוצר, אמיתתה הוא לא מצד המציאות אלא מצד עצמה ולכן אין כח ביד הבחירה לשנות את אמיתית ידיעה זו הקיימת מצד עצמה ללא שייכות אל אמת שכלית, ואכן אין אמת שכלית מלבד אמיתויות הבורא, וכיוון שהאמת אינה

יורדים למטה, והגלגל סובב בעגול, וכן שאר בריות העולם להיות פמנהגן שחפץ בו – פכה חפץ להיות האדם רשותו בידו, וכל מעשיו מסורין לו, ולא יהיה לו לא כופה ולא מושך, אלא הוא מעצמו ובדעתו שנתן לו האל עושה כל שהאדם יכול לעשות. כלומר ה' קבע בטבע הגשמי של נפש האדם שתהיה לו בחירה חפשית ויוכל לעשות כרצונו ממש ללא כל מונע.

ט לפיכך דנין אותו לפי מעשיו: אם עשה טובה, מטיבין לו; ואם עשה רעה, מריעין לו. הוא שהנביא אומר "מידכם, היתה זאת" (מלאכי א, ט) לכם; "גם-המה, בחרו בדרךיהם" (ישעיהו סו, ג). ובענין זה אמר שלמה "שמח בחרו בילדותיך . . . ודע, כי על-כל-אלה יביאך האלהים במשפט" (קוהלת יא, ט) – כלומר דע שיש בידך כוח לעשות, ועתיד אתה לתן את הדין. ולענין זה ישנם ראיות מכל ספרי הנביאים שמידכם הייתה זאת לכם ועל הכל יביא האלוקים במשפט (על כל ספר קהלת שמשמע ממנו שאין כל תכלית והכל קבוע מראש).

י [ה] שמה תאמר והלאו הקדוש ברוך הוא יודע כל מה שיהיה קדם שיהיה: ידע שזה צדיק או רשע, או לא ידע; אם ידע שהוא יהיה צדיק, אי אפשר שלא יהיה צדיק, ואם תאמר שידע שיהיה צדיק ואפשר שיהיה רשע, הרי לא ידע הדבר על בריו. כיצד ה' יכול להיות אמת ודיעתו אמת אם ישנה בחירה חפשית, הרי אם יש בחירה אז אין אמת נצחית מאז ומעולם, כי יש ספק בכל מצב – כלומר אם יש אמת (ואלוקים) אזי אין אפשרות שלישית, העתיד היה אמיתי מאז ומעולם, שהרי ידיעת האלוקים היא אמת מצ'ע.

בלבד נדע דבר זה, אלא בראיות ברורות מדברי החכמה. ומפני זה נאמר בנבואה שדנין את האדם על כל מעשיו כפי מעשיו, אם טוב ואם רע. וזה העיקר, שכל דברי הנבואה תלויין בו. אבל ברור לכל שלכל אדם יש את האפשרות לקבוע את גורלו כרצונו, וזה העיקר שכל דברי הנבואה תלויין בו, ולא דברי התורה כנ"ל שציווי התורה אפשר לפרש את ענינם כציוויים המראים מה יהיה, אבל הנבואה היא זו שאומרת אל האדם לשנות את דרכיו ולתקנם, ושהכל תלוי בו ולכן הנביאים מוכיחים את עם ישראל.

תלויה בקיומה כאמת אלא באין סוף שלמעלה מאמת או שקר אלא קיומו בלבד, לכן הבחירה אינה סותרת את הידיעה. כי הסתירה היא בעולם האמת והשקר מה שאין כן ידיעתו של הבורא איננה שם כלל ולא שייכת לעולם זה, וארוכה מארץ מידה היא להבין מה שבכוחנו מריחוק הערך לידיעתו של הקב"ה.

יג אָבֵל נָדַע בְּלֹא סֶפֶק, שְׁמַעְשָׂה הָאָדָם בְּיַד הָאָדָם; וְאִין הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא מוֹשְׁכוֹ, וְלֹא גוֹזֵר עָלָיו לֹא לַעֲשׂוֹת כֶּף וְלֹא שְׂלֵא לַעֲשׂוֹת כֶּף. וְלֹא מִפְּנֵי קִבְּלַת הַדָּת

הלכות תשובה פרק ו

אחרי שהעיקר הגדול של הבחירה המוכרחת על פי שכל נתבאר בהגיון לפי ערך, כעת יוכיח הרמב"ם את שיטתו בתוך הפסוקים הנראים סותרים לזה.

להפרע ממנו; והקדוש ברוך הוא יודע היאך יפרע. יש חטא שהדין נותן שנפרעין ממנו על חטאו בעולם הזה, בגופו או בממונו או בכניו הקטנים: שפניו שלאדם הקטנים שאין בהם דעת ולא הגיעו לכלל מצוות, כקנינו הן—כתוב "איש בחטאו, יומת" (מלכים ב יד, ו); וראה דברים כד, טז), עד שיעשה "איש". זו היא הפעם הראשונה בהלכות תשובה שהרמב"ם מבאר שעל כל חטא נפרעין מן האדם, זה לא שייך אל הדין ומשפט בתחילת ההלכות כיוון ששם בודקים ושוקלים עוונות כנגד זכויות, ואילו כאן לכל חטא יש תוצאה הנגדרת ממנו, ועונש פרטי בעוה"ז או בעוה"ב.

ג ויש חטא שהדין נותן שנפרעין ממנו לעולם הבא, ואין עובר עליו שום נזק בעולם הזה. ויש חטא שנפרעין ממנו עליו

א פסוקים הרבה יש בתורה ובדברי הנביאים שהן נראין כסותרין עיקר זה, ונכשלין בהן רב האדם; ויעלה על דעתם מהן שהקדוש ברוך הוא גוזר על האדם לעשות טובה או רעה, ושאיין לבו שלאדם מסור לו להטותו לכל אשר ירצה. והריני מבאר עיקר גדול שממנו תדע פרוש כל אותן הפסוקים. העיקר הגדול שיתבאר הוא: יש דברים שנפרעין מן האדם בעולם הזה או בעולם הבא, ואת הכל התשובה יכולה לתקן, וישנם אנשים שעשו חטאים כאלו שהעונש עליהם הוא שלא יוכלו לעשות תשובה יותר, ומה בין זה לעונש של מיתת ילדי האדם הקטנים שהם כקניינו.

ב בזמן שאדם אחד, או אנשי מדינה חוטאים, ועושה החוטא חטא שעשה מדעתו ובכרצונו, כמו שהודענו—ראוי

הלכות תשובה פרק ו

קנט

הַעֲמִידְתִּיךָ” (שמות ט, טז)—כדי להודיע לְבְּאֵי הָעוֹלָם, שְׂבֻזְמָן שְׂמוֹנֵעַ הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא הַתְּשׁוּבָה לְחוּטָא, אֵינּוּ יָכוֹל לְשׁוּב, אֲלֵא יָמוּת בְּרִשְׁעוֹ שֶׁעָשָׂה בַּתְּחִלָּה בְּרִצּוֹנוֹ. וְלִכֵּן ה' שִׁלַּח אֶת מֹשֶׁה שִׁיתֵּרָה בַּפְּרָעָה, כְּדֵי שִׁידְעוּ בְּאֵי עוֹלָם שִׁישׁ עוֹנֵשׁ שֶׁהוּא מְנִיעֵת הַתְּשׁוּבָה, כִּי יִרְאוּ שֶׁהַעוֹנֵשִׁים קָשִׁים מִנְשׂוּא, וּמֹשֶׁה מִתְּרָה בַּפְּרָעָה בְּכֹל פַּעַם, וּבְכֹל זֹאת פְּרָעָה לֹא שׁוֹמֵעַ, כִּי אֵין לּוֹ אִפְשָׁרוֹת לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה וְזֶה עוֹנֵשׁוֹ שֶׁל פְּרָעָה.

ז וְכֵן סִיחֹן לְפִי עוֹנוֹת שֶׁהָיוּ לוֹ נִתְחַיֵּב לְמַנְעוֹ הַתְּשׁוּבָה, שֶׁנֶּאֱמַר “כִּי-הִקְשָׁה ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת-רוּחוֹ, וְאָמַץ אֶת-לִבּוֹ” (דברים ב, ל). וְכֵן הַכְּנַעֲנִיִּים לְפִי תוֹעֲבוֹתֵיהֶם מִנְעַם מִהֵן הַתְּשׁוּבָה עַד שֶׁעָשׂוּ מִלְחָמָה עִם יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר “כִּי מָאת ה' הִיָּתָה לְחִזֹּק אֶת-לִבָּם לְקַרְאֵת הַמִּלְחָמָה אֶת-יִשְׂרָאֵל, לְמַעַן הַחְרִימָם” (יהושע יא, כ). וְכֵן יִשְׂרָאֵל בִּימֵי אֱלִיהוּ לְפִי שֶׁהֲרָבוּ לְפָשַׁע, מִנְעַם מֵאוֹתָן הַמְּרִיבִים תְּשׁוּבָה, שֶׁנֶּאֱמַר “וְאַתָּה הִסַּבְתָּ אֶת-לִבָּם, אַחֲרֵיכֵי” (מלכים א יח, לז), כְּלוֹמַר מִנְעַת מִהֵן הַתְּשׁוּבָה.

ח נִמְצְאָתָא אוֹמֵר שְׂאִין הָאֵל גּוֹזֵר עַל פְּרָעָה לְהִרְעֵ לְיִשְׂרָאֵל, וְלֹא עַל סִיחֹן לְחֻטָּא בְּאַרְצוֹ, וְלֹא עַל הַכְּנַעֲנִיִּים לְהַתְּעִיב, וְלֹא עַל יִשְׂרָאֵל לְעַבֵּד עֲבוּדָה זָרָה; אֲלֵא כֻּלָּן חֻטָּאוֹ מִעֲצָמָן, וְנִתְחַיֵּבוּ כֻּלָּן לְמַנְעַם מִהֵן הַתְּשׁוּבָה.

ט [ד] וּבַעֲנִין זֶה שׁוֹאֲלִין הַנְּבִיאִים וְהַצְּדִיקִים בַּתְּפִלוֹתֵיהֶם מִה' לְעֲזָרָם עַל דְּרָךְ הָאֲמָת, כְּמוֹ שֶׁאָמַר דָּוִד “הוֹרְנֵי ה', דְּרָכֶךָ” (תהילים כז, יא); תהילים פו, יא)—כְּלוֹמַר אֵל יִמְנְעוּנִי חֻטָּאי דְּרָךְ הָאֲמָת, שֶׁמִּמֶּנָּה אֲדַע דְּרָכֶךָ וְיִחַדֵּד שִׁמְךָ. וְכֵן זֶה שֶׁאָמַר “נְרוּחַ נְדִיבָה תִּסְמְכֵנִי” (תהילים נא, יד), כְּלוֹמַר תְּנִיחַ רֹחִי לַעֲשׂוֹת

בְּעוֹלָם הַזֶּה, וְלְעוֹלָם הַבָּא. [ב] בְּמָה דְּכָרִים אֲמוּרִים, בְּזִמְן שְׁלֹא עָשָׂה תְּשׁוּבָה; אֲבָל אִם עָשָׂה תְּשׁוּבָה, הַתְּשׁוּבָה פְּתִירִס לְפָנֵי הַפְּרָעָנוֹת. וְכִשְׁם שֶׁאָדָם חוּטָא בְּרִצּוֹנוֹ וּמִדְּעָתוֹ, כִּף הוּא עוֹשֶׂה תְּשׁוּבָה בְּרִצּוֹנוֹ וּמִדְּעָתוֹ.

ד [ג] וְאִפְשָׁר שֶׁיַּחֲטֵא הָאָדָם חֻטָּא גְּדוֹל אוֹ חֻטָּאִים הַרְבֵּה, עַד שֶׁיִּתֵּן הַדִּין לְפָנֵי דִּין הָאֲמָת שֶׁיְהִיָּה הַפְּרָעוֹן מִזֶּה הַחוּטָּא עַל חֻטָּאִים אֵלוֹ שֶׁעָשָׂה בְּרִצּוֹנוֹ וּמִדְּעָתוֹ, שְׂמוֹנֵעִין מִמֶּנּוּ הַתְּשׁוּבָה וְאֵין מְנִיחִין לוֹ רְשׁוּת לְשׁוּב מִרְשָׁעוֹ, כְּדֵי שִׁימּוֹת וְיֵאבֵד בַּחֻטָּאִים שֶׁעָשָׂה. הוּא שֶׁהַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אוֹמֵר עַל יְדֵי יִשְׁעֵיהוּ, “הַשְּׂמֵן לֵב-הַעַם הַזֶּה. . . וְשֶׁב-וְרָפָא לוֹ” (ישעיהו ו, י). וְכֵן הוּא אוֹמֵר “וְיִהְיֶה מִלְּעֵבִים, בְּמִלְאֲכֵי הָאֱלֹהִים, וּבִזְזִים דְּכָרִיו, וּמִתְּעַתְּעִים בְּנִבְאֵיו: עַד עֲלוֹת חֲמַת-ה', בְּעִמּוֹ—עַד-לְאֵין מִרְפָּא” (דברי הימים ב לו, טז)—כְּלוֹמַר חֻטָּאוֹ בְּרִצּוֹנָם וְהֲרָבוּ לְפָשַׁע, עַד שֶׁנִּתְחַיֵּבוּ לְמַנְעַם מִהֵן הַתְּשׁוּבָה שֶׁהִיא הַמִּרְפָּא. עוֹנֵשׁ כֹּזֵה שֶׁל מְנִיעֵת הַתְּשׁוּבָה וּמוֹת בַּחֻטָּאִים הוּא עוֹנֵשׁ גַּם בְּעוֹלָם הַזֶּה וּגַם בְּעוֹלָם הַבָּא.

ה לְפִיכֶךָ כְּתוּב בַּתּוֹרָה “וְאָנִי, אֲחִזֵּק אֶת-לֵב-פְּרָעָה” (ראה שמות ד, כא); שְׂמוֹת יד, ד): לְפִי שֶׁחֻטָּא מִעֲצָמוֹ תַּחֲלָה וְהִרְעֵ לְיִשְׂרָאֵל הַגֵּרִים בְּאַרְצוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר “הִבֵּה נִתְחַכְמָה, לוֹ” (שמות א, י), נִתֵּן הַדִּין לְמַנְעַם מִמֶּנּוּ הַתְּשׁוּבָה, עַד שֶׁנִּפְרָעִין מִמֶּנּוּ; לְפִיכֶךָ חִזֵּק הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֶת לְבוֹ.

ו וְלָמָּה הִיָּה שׁוֹלַח לוֹ כִּיֵּד מֹשֶׁה וְאוֹמֵר לוֹ שִׁלַּח וְעָשָׂה תְּשׁוּבָה, וּכְכֹר אָמַר לוֹ הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא שְׂאִין אֲתָה מְשַׁלַּח, שֶׁנֶּאֱמַר “וְאַתָּה, וְעַבְדֶּיךָ: יִדְעֵתִי. . .” (שמות ט, ל), “וְאוֹלָם, בְּעִבּוּר זֹאת

אָתֶם" (בראשית טו, יג), הרי גִּזֹר על המצריים לעשות רע; וכתוב "וְקָם הָעַם הַזֶּה וַזָּנָה אֶחָדִי אֱלֹהֵי נֹכַח-הָאָרֶץ" (דברים לא, טז), הרי גִּזֹר על ישראל לעבד עבודה זרה. וְלָמָּה נִפְרַע מִהֶן: לִפִּי שֶׁלֹא גִזֹר על איש פְּלוֹנֵי הַיָּדוּעַ, שִׁיְהִיָּה הוּא הַזּוֹנֶה; אֲלֵא כֹל אֶחָד וְאֶחָד מֵאוֹתָן הַזּוֹנִים שֶׁעָבְדוּ עֲבוּדָה זָרָה—אֵלֹו לֹא רָצָה לְעַבֵד, לֹא הָיָה עוֹבֵד. וְלֹא הוֹדִיעוּ הַבּוֹרָא, אֲלֵא מִנְהַגוֹ שְׁלֵעוּלָם. הֵא לָמָּה זֶה דוֹמָה—לֵאמֹר הָעַם הַזֶּה, יִהְיֶה בְּהֵן צְדִיקִים וְרָשָׁעִים. לֹא מִפְּנֵי זֶה יֵאמֹר הָרָשָׁע כִּכֹּר נִגְזֹר עָלָיו שִׁיְהִיָּה רָשָׁע, מִפְּנֵי שֶׁהוֹדִיעַ הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְמִשְׁחָה שִׁיְהִיָּה רָשָׁעִים בְּיִשְׂרָאֵל, כִּפְעֻיָּן שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי לֹא-יִחַדֵּל אַבְיּוֹן, מִקְּרֹב הָאָרֶץ" (דברים טו, יא). ומה שה' גזר על המצרים להצר לישראל זהו מפני שגזר על עם שלם ולא על חוטאים פרטיים, ולכן כותב שלא יחדל אביון מקרב הארץ כי לכל אדם יש אפשרות להיות אביון או עשיר, ומ"מ ברור שיהיו אביונים וברור שיהיו עשירים

יב וכן המצריים, כֹּל אֶחָד וְאֶחָד מֵאוֹתָן הַמִּצְרִים וְהַמְרִיעִים לְיִשְׂרָאֵל, אֵלֹו לֹא רָצָה לְהִרְעֵ לָהֶם, הָרָשָׁוֹת בְּיָדוּ—שֶׁלֹא גִזֹר על איש ידוע, אֲלֵא הוֹדִיעוּ שְׁסוּף זָרְעוֹ לְהַשְׁתַּעֲבֵד בְּאָרֶץ לֹא לָהֶם. וּכְכֹר אֲמַרְנֵנוּ, שְׂאִיִן כּוֹחַ בְּאָדָם לִידַע הַיֶּאֱךָ יָדַע הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא דְבָרִים שֶׁעֲתִידִין לְהִיּוֹת

הַפְּעָה וְאֵל יִגְרְמוּ לִי חֲטָאֵי לְמִנְעֵנִי הַתְּשׁוּבָה, אֲלֵא תְהִיָּה הָרָשָׁוֹת בְּיָדִי, עַד שֶׁאֶחָד וְאֶבִּין וְאִדַּע דְרָף הָאָמֶת. וְעַל דְרָף זֶה הִיּוֹ נְבִיאִים שֶׁהִתְפַּלְלוּ שֶׁה' יִסִּיעַ בִּידָם לֹא לְחִטּוֹא בַעֲוֹנוֹת כֹּאֵל שֶׁהַעוֹנֵשׁ עֲלֵיהֶם חִמּוֹר כֹּל כֵּךְ שֶׁהוּא מְנִיעַת הַתְּשׁוּבָה בְּכֹלֵל, כִּי אֵילוּ הִיּוֹ שְׂבִים בַּתְּשׁוּבָה גַם הֵם בּוֹדָאֵי שֶׁה' הִיָּה מוֹחֵל לָהֶם שֶׁהִיּוֹ זֶה סִיבָה וּמִסּוּבָב.

י [ה] ומה הוא זה שאמר דויד "טוב-וְיִשְׂרָאֵל ה'; עַל-בֶּן יִזְרָה חֲטָאִים, בְּדָרְךָ. יְדָרְךָ עֲנׁוּם, בְּמִשְׁפָּט; וְיִלְמַד עֲנׁוּם, דְרָכּוֹ" (תהילים כה, ח-ט). זֶה שֶׁשָּׁלַח לָהֶם נְבִיאִים מוֹדִיעִים לָהֶם דְרָכֵי ה', וּמְחַזְזִינִין אוֹתָן בַּתְּשׁוּבָה. וְעוֹד שֶׁנֶּתַן בְּהֶם כּוֹחַ לְלַמֵּד וּלְהַבִּין, שֶׁמִּדַּע זֶה בְּכֹל אָדָם, שֶׁכֹּל זְמַן שֶׁהוּא נִמְשָׁךְ בְּדְרָכֵי הַחֲכָמָה וְהַצְדִּיק, מִתְאַוָּה לָהֶן וְרוֹדֵף אוֹתָן. וְהוּא שֶׁאֲמָרוּ חֲכָמִים בְּאֵ לְטָהָר, מְסִיעִין אוֹתוֹ—כְּלוֹמַר יִמְצָא עֲצָמוֹ נֶעֱזֵר עַל הַדְּבָר. ומה שמשמע שה' הוא זה שמורה את החטאים בדרך שרוצה בה, הוּא כִּי ה' שוֹלַח הַרְבֵּה אוֹפְנִים לְסִיעֵי לְכֹל אָדָם לְבַחֵר טוֹב - נְבִיאִים, וְכוֹחַ לְלַמֵּד וּלְהַבִּין אֵת דְרָכֵי ה' וְאֵת הָאֵמֶת, וְזוֹהוּ "הַבֵּא לִיטָהָר וְסִיעִינִי בִידוֹ" וְלֹא שֶׁמִּשְׁמִים מַחְלִיטִים מִי יִטָהָר וְיֵאֵל וְהִלּוֹא כְּתוּב בַּתּוֹרָה "וְעַבְדוֹם, וְעַנּוֹ

הלכות תשובה פרק ז

פרק זה מדבר על שבח התשובה ומעלות החוזרים בתשובה, והוא בא לאחר שבפרקים הקודמים נתבאר שביד כל אדם האפשרות לבחור להיות טוב או רע, לכן גם אם יצא ועבר על כמה מצוות שבתורה, בכל זאת אין זה מורה על כך שהוא רע או רשע, אלא יש לו עדיין את האפשרות לחזור בתשובה, ולחזור להיות טוב כמקודם, ולכן יש להשתדל בכל מצב אפילו הירוד ביותר לחזור בתשובה שלימה, וממילא מבאר הרמב"ם גם את מעלות התשובה לדעת שאל לאדם להתבייש בכך שהוא בעל תשובה, כי יש בזה מעלות גדולות.

הלכות תשובה פרק ז

קסא

מכל דרכיו ויחזור לקיים תומ"צ, כדי שיזכה לחיי עוה"ב.

ג ואל תאמר שאין התשובה אלא מעברות שיש בהן מעשה, כגון זנות וגזל וגנבה. כשם שצריך אדם לשוב מאלו—כך הוא צריך לחפש בדעות רעות שיש לו, ולשוב מהן: מן הפעם, ומן האיבה, ומן הקנאה, ומן התחרות, ומן ההתל, ומרדיפת הממון והכבוד, ומרדיפת המאכלות, וכיוצא בהן—מן הכל צריך לחזר בתשובה. ואלו העוונות, קשים מאותן שיש בהן מעשה, שבזמן שאדם נשקע באלו, קשה הוא לפרש. וכן הוא אומר "יעזב רשע דרכו, ואיש און מחשבתיו" (ישעיהו נה, ז). לא רק החוטא יכול לשוב בתשובה ולהיות נקי כמקודם, אלא כל אדם שחטא במידות יכול וצריך לשוב בתשובה, לכן מביא כאן כו"כ דעות מהלכות דעות (אלא ששם רק הזכיר שיילך אל רופא הנפשות וכאן אומר שיעשה תשובה*).

ד אל ידמה בעל תשובה שהוא מרחק ממעלת הצדיקים, מפני העוונות והחטאות שעשה. אין הדבר כן, אלא אהוב ונחמד הוא לפני הבורא, וכאלו לא חטא מעולם; ולא עוד אלא ששכרו הרבה, שהרי טעם טעם החטא ופרש ממנו וכבש יצרו. אמרו חכמים, מקום שבעלי תשובה עומדין בו, אין צדיקים גמורין יכולין לעמד בו: כלומר מעלתן גדולה ממעלת אלו שלא חטאו מעולם, מפני שהן פובשין יצרם יתר מהן. סיבה לחזור בתשובה לכל אדם בין החוטא בעבירות חמורות ובין לאדם שעוונותיו הן במידות

א הואיל ורשות כל אדם נתונה לו כמו שבארנו, ישתדל האדם לעשות תשובה ולנער פפיו מחטאיו, כדי שימות והוא בעל תשובה, כדי שיזכה לחיי העולם הבא. התשובה היא זאת שתביא את החוטא לחיי העולם הבא, שזהו השכר לצדיקים, אבל לחוטאים יש עונש בעולם הבא (כנ"ל בפרק ו) וכן יתבאר על פי הרמב"ן (בפרק ט), ולא דווקא שיזכו בכל אותם זכויות של הצדיקים שם, ובנוסף כאן הרמב"ם משכנע אדם שכבר חטא ממש ואיננו הולך בדרך הישר ושואל לשם מה עליו לעשות תשובה, והתשובה עבורו היא שכיוון שהרשות נתונה בידו לכן גם הוא יעשה תשובה בכל גיל בשביל שיגיע לחיי עולם הבא.

ב לעולם יראה אדם את עצמו כאלו הוא נוטה למוות, ושמה ימות בשעתו ונמצא עומד בחטאיו; לפיכך ישוב מחטאיו מיד, ולא יאמר כשאזקין אשוב—שמה ימות קדם שיזקין. הוא ששלמה אומר בהכמתו "בכל-עת, יהיו בגדיך לבנים" (קוהלת ט, ח). כיוון שהצורך בתשובה הוא בשביל שיזכה האדם לחיי העוה"ב לכן צריך אדם לעשות תשובה כל הזמן כי לא יודע האדם מתי ימות, וצריך להבין שהרי לכאורה בפרק א' נתבארה מצוות ויודי מהתורה על כל עוונותיו, ובפרק ב' נתבאר שתשובה היא חלק מהחיים של כל יהודי כדי שיוכל לקיים תומ"צ בשלימות ולמה כאן אומר שיעשה תשובה רק כדי שיזכה לחיי העולם הבא? ולכאורה י"ל שכאן מדבר אל אדם החוטא (כנ"ל) ומשכנע אותו לשוב בו

א. ואולי יש חילוק בין חולה הנפשות אל חוטא.

עוד צ"ע בכלל מדוע בפרק ד שמונה את הדברים שקשה לפרוש מהם ולכן לא ישוב בתשובה מהם, מנה חמישה דברים שונים מהדברים שאמר כאן, ומתוך מה שיש כאן כתב שם רק "בעל חמה" וכאן קרא לזה כעס, ושאר הדברים כלל לא הובאו שם ומהו החילוק.

וימרחק ותועבה; והיום הוא אהוב ונחמד, קרוב וידיד. וכן אתה מוצא שבלשון שהקדוש ברוך הוא מרחק את החטאים—בה מקרב את השבים, בין יחיד בין רבים: שְׁנֵאמֶר "וְהָיָה בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר-יֵאמָר לָהֶם, לֹא-עָמִי אַתֶּם, יֹאמֵר לָהֶם, בְּנֵי-אֵל-חַי" (הושע ב, א), וְנֵאמֶר בִּכְנִיָּה בְרַשְׁעָתוֹ "כִּתְבוּ אֶת-הַאִישׁ הַזֶּה עֲרִירִי . . ." (ירמיהו כב, ל), "אִם-יִהְיֶה כְּנִיָּהוּ בְּ-יְהוּיָקִים מִלֶּךְ יְהוּדָה, חוֹתֵם עַל-יַד יְמִינִי" (ירמיהו כב, כד). וכיון ששָׁב בְּגִלּוֹתוֹ נֵאמֶר בְּזִרְבָּבֶל בְּנוֹ "בַּיּוֹם הַהוּא . . . אֶקְחֶךָ זִרְבָּבֶל בֶּן-שָׁאֲלֻיָּאל עַבְדִּי, נָאִם-ה', וְשָׁמְתִיךָ, כַּחוֹתֵם" (חגי ב, כג). אחד ממעלות התשובה הוא שהיא גורמת לאדם השנוי כביכול לפני המקום להיות אהוב, כיוון שלפי הרמב"ם אין שנהא ואהבה לפניו אלא רק אמת, לכן יש לומר שהיחס של ה' לאדם הוא כיחס של אדם שנוי וראוי להתנהג אליו כך, ומ"מ אחרי ששב בתשובה הוא אהוב בחזרה לה', כלומר ה' מתנהג אתו כפי שנוהגים באהוב.

ח [ז] כְּמָה מַעֲלָה מַעֲלַת הַתְּשׁוּבָה: אָמַשׁ הִיָּה זֶה מְבַדֵּל מֵה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, שְׁנֵאמֶר "עֲוֹנֹתֶיכֶם, הִיוּ מְבַדְּלִים, בֵּינְכֶם, לְבֵין אֱלֹהֵיכֶם" (ישעיהו נט, ב). צוּעַק וְאִינוּ נִעְנָה, שְׁנֵאמֶר "גַּם כִּי-תִרְבוּ תַפְלָה, אֵינְנִי שֹׁמֵעַ" (ישעיהו א, טו). וְעוֹשֶׂה מַצּוֹת וְטוֹרְפִין אוֹתָן בְּפָנָיו, שְׁנֵאמֶר "מִי-בִקֵּשׁ זֹאת מִיְדֶכֶם, רָמַס חֲצִירִי" (ישעיהו א, יב), "מִי גַם-בְּכֶם וַיִּסְגֹר דְּלֹתֵיכֶם" (מלאכי א, י), "עֲלוֹתֵיכֶם סָפוּ עַל-זִבְחֵיכֶם, וְאָכְלוּ בְשָׂר" (ירמיהו ז, כא). והיום הוא מְדַבֵּק בְּשִׁכְנֵהָ, שְׁנֵאמֶר

בלבד ולא באיסורי תורה חמורים, מ"מ שניהם יכולים לחשוב שאין סיבה לשוב בתשובה כי לא יגיעו לעולם למעלת הצדיקים שלא חטאו מעולם, ולכן התשובה היא שהתשובה גורמת לאדם לחזור למצבו הקודם ממש, ואשר מבחינה מסויימת בעלי התשובה הם נעלים יותר מהצדיקים, ומשום כך ישנה סיבה גדולה לחזור בתשובה ואפילו מעבירות קלות.

ה פֶּלֶן צוּוֹ עַל הַתְּשׁוּבָה; וְאִין יִשְׂרָאֵל נִגְאָלִין, אֵלֹא בַתְּשׁוּבָה. וְכַבֵּר הַבְּטִיחָה תוֹרָה שְׁסוּף יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה בְּסוּף גְּלוּתָן, וּמִיָּד הֵן נִגְאָלִין, שְׁנֵאמֶר "וְהָיָה כִּי-יָבֹאוּ עֲלֶיךָ כָּל-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה, אֲשֶׁר נִתְּתִי, לְפָנֶיךָ; וְהִשְׁבַּתָּ, אֶל-לְבָבְךָ . . . וְשָׁבָתָ עַד-ה' אֱלֹהֶיךָ . . . וְשָׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת-שְׁבוּתְךָ . . ." (דברים ל, א-ג). מה שנביאים כולם דרשו מעם ישראל היה שיחזרו בתשובה, וגאולת עם ישראל תלויה בתשובה ולכן יש חובה על כל ישראל לעשות תשובה ומיד הם נגאלים.

ו גְּדוּלָּה תְּשׁוּבָה שְׁמַקְרֶבֶת אֶת הָאָדָם לְשִׁכְנֵהָ—שְׁנֵאמֶר "שׁוּבָה, יִשְׂרָאֵל, עַד, ה' אֱלֹהֶיךָ" (הושע יד, ב), וְנֵאמֶר "שְׁבוּ עָדִי, נָאִם-ה'" (ראה יואל ב, יב; וראה עמוס ד, ו; עמוס ד, ח; עמוס ד, ט; עמוס ד, י; עמוס ד, יא), וְנֵאמֶר "אִם-תְּשׁוּב יִשְׂרָאֵל נָאִם-ה' אֵלֵי, תְּשׁוּב" (ירמיהו ד, א): כְּלוּמַר אִם תִּחְזֹר בַּתְּשׁוּבָה, בִּי תִדְבַק.

ז הַתְּשׁוּבָה מְקַרְבֶּת אֶת הַרְחוּקִים: אָמַשׁ הִיָּה זֶה שְׁנוֹי לְפָנֵי הַמָּקוֹם, מְשַׁקֵּן

ב. צריך להבין מה מוסיפה הלכה זו המדברת על קירוב האדם לאלוקות ביחס להלכה שלפניה האומרת את אותו הדבר, ושמה הלכה זו מדברת בחטאים ממש והלכה ו' בכל אדם שמתקרב יותר לשכינה על ידי התשובה.

במעשיהם הראשונים, ואמרו להן אמש היית עושה כך וכך, ואמש היית אומר כך וכך—אל ירגישו להן. אלא שומעין ושמחין ויודעין, שזו זכות להן; ושפל זמן שהן בושין ממעשיהם שעברו ונכלמין מהן, זכותן מרבה ומעלתם מתגדלת.

י וחסא גדול הוא לומר לבעל תשובה, זכר מעשיך הראשונים, או להזכירם בפניו כדי לבישו, או להזכיר דברים וענינים הדומין להן כדי להזכירו מה עשה. הפל אסור, ומזהר עליו בכלל הונת דברים, שהזהירה עליה תורה, שנאמר "ולא תונו איש את-עמיתו" (ויקרא כה, יז).¹

"ואתם, הדבקים, בה', אלהיכם" (דברים ד, ד). צועק ונענה מיד, שנאמר "והיה טרם-יקראו, ואני אענה" (ישעיהו סה, כד). ועושה מצוות ומקבלין אותן בנחת ושמחה, שנאמר "כי כבר, רצה האלהים את-מעשיך" (קוהלת ט, ז). ולא עוד אלא שמתאזים להם, שנאמר "וערבה, לה', מנחת יהודה, וירושלם—מימי עולם, וכשנים קדמנית" (מלאכי ג, ד). מעלת התשובה היא מעולה, כיוון שהשינוי שהיא משנה את האדם הוא מן הקצה אל הקצה, אדם העושה עבירות מרוחק מה' וכו' וכו' ועל ידי תשובה כלבד הוא משתנה לחלוטין וחוזר להיות קרוב ממש.

ט [ח] בעלי תשובה, דרפן להיות שפלים ועניים ביותר: אם חרפו אותן הכסילים

הלכות תשובה פרק ח

פרק זה מבאר את השכר והעונש על המצוות, כל מפרשי הרמב"ם (הראשונים) ביארו את שיטת הרמב"ם בפרק זה לפי ביאור הרמב"ן במכתב שערך אל חכמי צרפת שרצו לגנוז את ספר המדע, שהרמב"ם מדבר כאן על הטובה שאין טובה אחריה והרעה שאין רעה אחריה, אבל בוודאי שיש גן עון שהוא תחילת השכר וגהינום שהוא תחילת העונש, וכמו שהרמב"ם כותב ב"ג העיקרים ביחס אל שכר ועונש שתכליתו וסופו הוא עוה"ב אבל בוודאי שיש שכר ועונש אחרים לפניו, לקמן יובאו כמה וכמה הוכחות לשיטה זו בהבנת דברי הרמב"ם.

א "והארכת ימים" לעולם שכלו ארוך; וזה הוא העולם הבא.

ב שכר הצדיקים—הוא שיוזכו לנעם זה, ויהיו בטובה זו; ופרעון הרשעים—הוא שלא יזכו לחיים אלו, אלא יכרתו וימותו.

א הטובה הצפונה לצדיקים, היא חיי העולם הבא; והם החיים שאין עמהן מות, והטובה שאין עמה רעה. הוא שפתיב בתורה, "למען ייטב לך, והארכת ימים" (דברים כב, ז): מפי השמועה למדו "למען ייטב לך" לעולם שכלו טוב,

ג. בכללות פרקים אלו יש להבין מי הם הנקראים בעלי התשובה שהיו מרוחקים מלפני ה' וכעת קרובים, האם כל אדם שצריך תשובה מעבירות שבידו אפי' עבירות שבמידות הוא מרוחק מלפני ה', או שרק רשעים שעוונותיהם מרובים על זכויותיהם, ושלא בכלל כל גדרי רשע צדיק ובינוני ומחילת עוונות הבינוני בשעה שהוא מת - אינו שייך לכאן לעניין בעלי התשובה, ולכן כאן מדבר רק על מעלות התשובה כפי שיוצאים מן הפסוקים והנוגעים לחיי העולם הזה, כי לאחר הפטירה יש חילוק בין רשע לבינוני (שלא הניח תפילין) ולצדיק (ובינוני רגיל שעוונותיו נמחלין לו).

מתענוגי הגופים, וממילא אין שם צורך לגופים אלא זהו עולם רוחני בלבד, כי מה צורך יש לגוף בתענוגי הנפש, אדרבה לפי הרמב"ם אין אדם בגוף אפי' נביא יכול להשיג את השגת המלאכים כיוון שהם לא מורכבים מחומר וצורה ולכן אין תועלת לגופים בתכלית השכר.

ד הרי נתברר לך שאין שם גוף, לפי שאין שם אכילה ושתייה. וזה שאמרו צדיקים יושבין, על דרך החידה—כלומר נפשות הצדיקים מצויין שם, בלא עמל ולא יגע. וכן זה שאמרו עטרותיהם בראשיהם—כלומר דעה שידעו שבגללה זכו לחיי העולם הבא, מצויה עמקן, והיא העטרה שלהן, כענין שאמר שלמה "בעטרה, שעטרה-לו אמו" (שיר השירים ג,יא). והרי הוא אומר "ושמחת עולם, על-ראשם" (ישעיהו לה,י; ישעיהו נא,יא). ואין השמחה גוף כדי שתנוח על הראש; כף עטרה שאמרו חכמים כאן, היא הדעה. הדעה מצויה עם הצדיקים, זו לשון מעניינת שאינה מבטאת את כוונת הרמב"ם הפשוטה (שכן למדו חכמי צרפת) שאין הנפש נשאת אלא השכל והצורה של הנפש הם לבד הנשואים, וכאן אומר הרמב"ם שדעתן מצויה עמהן בנוסף לנפשותיהם בעצמן, ולכן רואים מכאן שיש נפש גם להרמב"ם, שחיה ויכולה להנות ולקבל ג"ע וגהינום.

ה ומה הוא זה שאמרו, ונהנין מזיו השכינה—שיודעין ומשיגין מאמתת

וכל מי שאינו זוכה לחיים אלו, הוא המת שאינו חויה לעולם, אלא נכרת ברשעו, ואובד כבהמה. וזה הוא הכרת הכתוב בתורה, שנאמר "הכרת תכרת הנפש הקיאה" (במדבר טו,לא); מפי השמועה למדו "הכרת" בעולם הזה, "תכרת" לחיי העולם הבא: כלומר שאותה הנפש שפרשה מן הגוף בעולם הזה—אינה זוכה לחיי העולם הבא, אלא גם מן העולם הבא נכרתה. רשעים נכרתים מעוה"ב לחלוטין.

ג [ב] העולם הבא—אין בו גוף וגויה, אלא נפשות הצדיקים בלבד, בלא גוף כמלאכי השרת. האיל ואין בו גויות, אין בו לא אכילה ולא שתייה ולא דבר מכל הדברים שגופות בני האדם צריכין להן בעולם הזה. ולא יארע בו דבר מן הדברים שמאריעין לגופות בעולם הזה, כגון ישיבה ועמידה ושינה ומיתה ועצב ושהוק וכיוצא בהן. כף אמרו חכמים הראשונים, העולם הבא—אין בו לא אכילה ולא שתייה ולא תשמיש, אלא צדיקים יושבין ועטרותיהם בראשיהם ונהנין מזיו השכינה. אין קשר בין עולם הבא ובין תחיית המתים אלא שהכופר בתחיית המתים לא יזכה לעולם הבא, והכופר בשכר ועונש (עולם הבא) כן יכול לזכות לעולם הבא, וזו נקודה מעניינת.

עיקר חידושו של הרמב"ם מוכח ממרז"ל זה שעוה"ב אין בו לא אכילה ולא שתייה וא"כ אין בו תענוג אחד

א. וצ"ע שהרי בפרק ג' מנה הרמב"ם רק עשרים וארבעה סוגי רשעים שאינם זוכים לחיי עולם הבא, ואם זהו פרעון עשרים וארבעה רשעים בלבד, מדוע הרמב"ם לא מונה את עונשם של שאר הרשעים וכאן כותב שזהו פרעון הרשעים בסתם, ומדוע אינו כותב את פרעון הרשעים שיש להם רוב עוונות, הרי הם רוב רשעי העולם, וצ"ע.
ב. אמנם שיטת הרמב"ן וכן נתקבל ברוב תפוצות ישראל שעוה"ב הוא אחרי תחיית המתים והשכר הסופי הוא לנשמות בגופים, ואפי' המגדל עוז שמישג בכל מקום על הראב"ד, כאן הוא מסכים עימו, וכן הוא פסק תורת החסידות.
ג. אלא שמיד בהמשך מבהיר שכשאומר נפש הכוונה לצורת הנפש, לדעה של הנפש, ואולי גם לצורת הנפש האישית של כל אדם ישנה דעת והיא עטרת הצורה שלהן ועצ"ע.

הלכות תשובה פרק ח

קסה

ח [ה] הנקמה שאין נקמה גדולה ממנה—שתכרת הנפש ולא תזכה לאותן החיים, שנאמר "הפרת תפירת הנפש ההיא, עונה בה" (במדבר טו, לא). וזה האבדן הוא שקוראין אותו הנביאים דרך משל, באר שחת ואבדון ותפתה ועלוקה; וכל לשון פליה והשחתה קוראין לו, לפי שהיא הפליה שאין אחריה תקומה לעולם ויהפסד שאינו חוזר לעולם. אבל לשון גהינום אינה מוזכרת כאן אע"פ שבהלכות יסוה"ת מוזכר לשון זה וכן בגמרא כולה, ולכן יש לראות בזה גם הוכחה לכך שיש עונש לנפש עוד קודם העונש הסופי - הכרת והאבדון.

ט [ו] שמה תקל בעיניך טובה זו, ותדמה שאין שכר המצוות והיות האדם שלם בדרכי האמת, אלא להיותו אוכל ושותה מאכלות טובות ובוטל צורות נאות ולובש בגדי שש ורקמה ושוכן באהלי שן ומשתמש בכלי כסף וזהב ודברים הדומין לאלו, כמו שמדמין אלו הערביים הטפשים האוילים השטופים בזמה.

י אכל החכמים ובעלי דעה ידעו שכל הדברים האלו דברי הבאי והבל הן, ואין בהן תוחלת. ואינם טובה גדולה אצלנו בעולם הזה, אלא מפני שאנו בעלי גוף וגויה; וכל הדברים האלו, צרכי הגוף הן, ואין הנפש מתאנה להן ומחמדתן אלא מפני צרך הגוף, כדי שימצא חפצו ויעמד על בריו. ובזמן שאין שם גוף, נמצאו כל הדברים האלו בטלים. כל אדם שמוח בקדקודו יבין שתענוגי הגוף הרי הם כאין ואפס ביחס אל הנפש והרוחניות, שהרי כל התענוגים הללו הם סה"כ מגבלות מסוימות שיש לגוף ומילוי הדברים הללו גורם לתענוג אבל אין בהם עניין מחמת עצמם, ואין כל סיבה לומר שהם יהיו

הקדוש ברוך הוא, מה שאינן יודעין והן בגוף האפל השפל. כי בגוף המורכב מחומר וצורה אין שום אפשרות להשיג את אמיתות ה' כמ"ש בהל' יסוה"ת.

ו [ג] כל נפש האמורה בענין זה, אינה הנשמה שהיא צריכה לגוף, אלא צורת הנפש, שהיא הדעה שהשיגה הבורא כפי כוחה והשיגה הדעות הנפרדות ושאר המעשים. והיא הצורה שבארנו ענינה בפרק רביעי מהלכות יסודי התורה; היא הנקראת נפש, בענין זה. ראה מש"נ בהלכה ד כאן.

ז חיים אלו—לפי שאין עמקם מנת, שאין המנות אלא ממארעות הגוף ואין שם גוף, נקראו צרור החיים, שנאמר "והיתה נפש אדני צרויה בצרור החיים" (שמואל א כה, כט). וזה הוא השכר שאין שכר למעלה ממנו, והטובה שאין אחריה טובה; והיא שהתאוו כל הנביאים. [ד] וקמה שמות קראו לה דרך משל: הר ה', וקמם קדשו, ודרך הקדש, וחצרות ה', ואהל ה', ונעם ה', והיכל ה', ובית ה', ושער ה'. והחכמים קראו לה דרך משל לטובה זו המזמנת לצדיקים, סעודה; וקורין לה בכל מקום, העולם הבא. היא הטובה שאין אחריה טובה, אבל לפניה יש טובה והוא ג"ע, דלפי הרמב"ם בהקדמה לפרק חלק הוא מקום גשמי שיש בו דברים מיוחדים המועילים לגוף האדם ומקומו יתגלה לעתיד לבוא, אבל הרמב"ן מפרש שג"ע הוא מקום גשמי עדין ובו יש תענוגי הנפש העדינים, והנפש יכולה להיות במקום זה כשם שהנפש מתלבשת בגוף ונשארת במקום מסוים, ויש לעיין אם כאן הרמב"ם חזר בו ממה שכתב בפיה"מ ומסכים עם הרמב"ן שזה עונש לנפשות או שלא.

יג אָבֵל טוֹבֵת חַיֵּי הָעוֹלָם הֵבֵא, אֵינן לָהּ עֵרֶךְ וְדַמְיוֹן, וְלֹא דְמוּהָ הַנְּבִיאִים, כְּדִי שְׁלֹא יִפְחָתוּ אוֹתָהּ בְּדַמְיוֹן. הוּא שְׁיִשְׁעֶיהָ אוֹמֵר "עֵינִי לֹא-רָאִיתָהּ, אֱלֹהִים זוֹלָתָךְ-יַעֲשֶׂה, לְמַחֲכָה-לוֹ" (ישעיהו סד, ג): כְּלוֹמֵר הַטּוֹבָה שְׁלֹא רָאִתָהּ אוֹתָהּ עֵינִי נְבִיא, אֲלֵא עָשָׂה אוֹתָהּ הָאֱלֹהִים לְאֶדָם שְׁמַחֲכָה לוֹ. אָמְרוּ חֲכָמִים, כָּל הַנְּבִיאִים כִּלְיָן לֹא נִתְנַבְּאוּ אֲלֵא לִימּוֹת הַמְּשִׁיחַ, אָבֵל הָעוֹלָם הֵבֵא, "עֵינִי לֹא-רָאִיתָהּ, אֱלֹהִים זוֹלָתָךְ". הַחִידוּשׁ הַמוֹפְלֵא שְׁבַהֲלַכָּה זוֹ הוּא שֶׁאִפִּי כָל הַמְּשֻׁלִּים שֶׁמְשַׁלּוּ הַנְּבִיאִים אֵינֶם יְכוּלִים לְהִיּוֹת מִשַׁל לְגַבֵּי תַעֲנוּגֵי עוֹלָם הַבֵּא, וְרַק לְגַבֵּי יְמוֹת הַמְּשִׁיחַ שֵׁיכִים מְשֻׁלִּים שֶׁל תַעֲנוּג וְנוֹחוֹת בְּעוֹלָם, אֲבָל לְעוֹלָם הַבֵּא כָל מִשַׁל יִפְחִית אֶת הַטּוֹבָה הָאֲמִיתִית שֶׁלָּהּ. אֲלֵא שֶׁהַשְּׂאֵלָה הַיָּדֵיָה אִם הַשֶּׁכֶר הוּא בְּשִׁבִיל שֶׁתְּהִיָּה מוֹטִיבְצִיָּה לְקִיּוֹם הַמְּצוּוֹה מֵהַבְּעִיָּה לְהַמְעִיט בְּמִשַׁל עַל עוֹלָם הַבֵּא, מֵהַבְּעִיָּה שֶׁאֲנָשִׁים יִחְשְׁבוּ שֶׁעוֹלָם הַבֵּא הוּא הַנְּהֵאָה גִשְׁמִית מְסוּיִמֵּת, אוֹ שֵׁיכּוֹ אֶת הַנְּהֵאָה לְגִשְׁמִיּוֹת? וְלִכְאוּרָה הַתְּשׁוּבָה הַיָּדֵיָה עַל פִּי שֵׁיטַת הַרְמַבְּ"ם בְּבִיאור דְּבַרֵּי הַרְמַבְּ"ם שֶׁשֶׁכֶר שֶׁאֲמֹר לְתַת מוֹטִיבְצִיָּה עַל קִיּוֹם הַתּוֹמ"צ הוּא בְּאֲמַת קִיּוֹם בְּג"ע אֲבָל אֵינְנוּ שֵׁיךְ לִכְאֵן כ"כ, וְעִיקַר הַעֲנִיִּין שֶׁל עוֹלָם הַבֵּא הוּא תּוֹצְאָה יְשִׁירָה מְעַבֹּרֶת ה' שֶׁל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וְלִכְאֵן עֲדִיף שֶׁלֹּא יִמְעִיטוּ אֶת שִׁכְרוֹ בְּדַמְיוֹן וְרַק יִדְעוּ שֶׁהוּא נִעְלָה מִכָּל דְּבַר כּוֹה.

יד [ח] זֶה שֶׁקָּרָאוּ אוֹתוֹ חֲכָמִים הָעוֹלָם הֵבֵא, לֹא מִפְּנֵי שֶׁאֵינְנוּ מְצוּי עֵתָה וְזֶה הָעוֹלָם אוֹבֵד וְאַחַר כֵּן יְבוֹא אוֹתוֹ הָעוֹלָם. אֵינן הַדְּבָר כֵּן, אֲלֵא הַרִי הוּא מְצוּי וְעוֹמֵד, שְׁנֵאֲמָר "מָה רַב-טוֹבְךָ, אֲשֶׁר-צִפְנָתָהּ

אִיזָה תַעֲנוּג לְאַחַר הַמּוֹת, וּבְרוּר שֶׁאֵינן לְנַפֵּשׁ עֲנִיִּין כּוֹה.

יא הַטּוֹבָה הַגְּדוֹלָה שֶׁתְּהִיָּה בָּהּ הַנְּפֶשׁ בְּעוֹלָם הֵבֵא, אֵינן שֶׁם דְּרָךְ בְּעוֹלָם הַזֶּה לְהַשִּׁיגָה וְלִידַע אוֹתָהּ, שֶׁאֵינן אֲנִי יוֹדְעִין בְּעוֹלָם הַזֶּה אֲלֵא טוֹבֵת הַגּוֹף, וְלָהּ אֲנִי מִתְאַוִּין; אָבֵל אוֹתָהּ הַטּוֹבָה הַגְּדוֹלָה עַד מְאוֹד, וְאֵינן לָהּ עֵרֶךְ בְּטוֹבוֹת שֶׁלְּעוֹלָם הַזֶּה אֲלֵא דְרָךְ מְשַׁל. אָבֵל בְּדֶרֶךְ הָאֲמַת שֶׁנַּעֲרֹךְ טוֹבֵת הַנְּפֶשׁ בְּעוֹלָם הֵבֵא כְּמוֹ טוֹבֵת הַגּוֹף בְּעוֹלָם הַזֶּה בְּמֵאֲכָל וּבְמִשְׁקָה, אֵינְנוּ כֵּן; אֲלֵא אוֹתָהּ הַטּוֹבָה הַגְּדוֹלָה עַד אֵינן חֲקֵר, וְאֵינן עֵרֶךְ וְאֵינן דַּמְיוֹן. הוּא שֶׁאֲמַר דְּוִיד, "מָה רַב-טוֹבְךָ, אֲשֶׁר-צִפְנָתָהּ לִירְאָיִךְ: פְּעֻלָּתָהּ, לְחַסִּים כִּי" (תהילים לא, כ). [יז] וְכִמָּה תְּמַה דְּוִיד וְהִתְאַוָּה לְחַיֵּי הָעוֹלָם הֵבֵא, שְׁנֵאֲמָר "לּוֹלֵא-הָאֲמַתִּי, לְרֵאוֹת בְּטוֹב-ה': בְּאֶרֶץ חַיִּים" (תהילים כז, יג). וְלֹא רַק שֶׁאֵי אֲפֶשֶׁר לְהַרְגִישׁ וְלִהְבִּין אֶת הַעוֹנֵג הָאֲמִיתִי שֶׁל הַנְּפֶשׁוֹת, אִי אֲפֶשֶׁר גַּם לְהַשׁוֹת אֵלָיו אֶת תַעֲנוּגֵי הַגּוֹף וְרַק דֶּרֶךְ מִשַׁל שֵׁשׁ תַעֲנוּג בְּכֻלָּל, וְהַטּוֹבָה הַזֹּאת הִיא הַטּוֹבָה הָאֲמִיתִית וְהִיא הַשֶּׁכֶר הָאֲמִיתִי שֶׁלֹּא נוֹעַד וְלֹא יְכוּל לְהִיּוֹת מוֹשֵׁג.

ולכֵּן יֵשׁ לֹמֵר שֶׁשֶׁכֶר זֶה הוּא הַשֶּׁכֶר הָאֲמִיתִי כִּי הוּא תּוֹצְאָה שֶׁל מַעֲשֵׂה הַיְהוּדִי.

יב כְּבָר הוֹדִיעֵנוּ חֲכָמִים הָרֵאשׁוֹנִים שֶׁטּוֹבֵת הָעוֹלָם הֵבֵא אֵינן כּוֹחַ בְּאֶדָם לְהַשִּׁיגָה עַל בְּרִיָּה, וְאֵינן יוֹדְעֵי גְדוֹלָה וְיִפְיָה וְעֲצָמָה אֲלֵא הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא לְבִדּוֹ; וְשִׁכְל הַטּוֹבוֹת שֶׁמִּתְנַבְּאִין בָּהֶן הַנְּבִיאִים לְיִשְׂרָאֵל, אֵינְנוּ אֲלֵא לְדְבָרִים שֶׁלְּגוֹף, שֶׁנִּהְיִין בָּהֶן יִשְׂרָאֵל בִּימּוֹת הַמֶּלֶךְ הַמְּשִׁיחַ, בְּזִמְנֵי שֶׁתְּחֹזֵר הַמְּמִשְׁלָה לְיִשְׂרָאֵל.

ד. אֲבָל צִרִיךְ לְהִבִּין שֶׁהִיא קֶשֶׁה הַרְבֵּה יוֹתֵר לְעִשׂוֹת דְּבָרִים בְּגַלְל שֶׁכֶר שֶׁאֵי אֲפֶשֶׁר לְהַשִּׁיג אֶת מְהוּתוֹ בְּשׁוֹם אוֹפֵן.

המתים יהיה עולם הבא ולא דווקא שהוא ישתנה, תחיית המתים תהיה ג"כ לצדיקים בלבד כי רשעים גם בחייהם קרויים מתים (וכמו"ש בפיה"מ).

ליראיך" (תהילים לא, כ). ולא קראוהו העולם הבא, אלא מפני שאותן החיים באין לו לאדם אחר חיי העולם הזה, שאנו קימין בו בגוף ונפש, וזה הוא הנמצא לכל אדם בראשונה. אך גם לאחר תחיית

הלכות תשובה פרק ט

עיקר נוסף הנגרר עם מצוות התשובה והשכר והעונש הוא ימות המשיח, שאפי' בי"ג עקרי האמונה הרמב"ם הפרידו מהעיקר של שכר ועונש הרגיל, כי יש חידוש מיוחד בימות המשיח שלא קיים בשכר ועונש אפילו של עולם הבא, והוא 'שלימות העולם' כלומר שאז העולם יהיה במצבו המושלם שכל פרט ישלים את חברו והכל יפעל בשיתוף פעולה למטרה האמיתית של הבריאה כולה - העולם הבא. ולכן אולי יש חשיבות מיוחדת לרמב"ם לבאר את ימות המשיח בפרק שלם בהלכות תשובה אך מבלי להזכיר בפירוש את הג'ע והגהינום - והשכר והעונש לנשמה עד לעוה"ב, ועצ"ע.

ג כל אותן הדברים אמת היו, ויהיו, ובזמן שאנו עושין כל מצוות התורה, נגיעו אלינו טובות העולם הזה כלן; ובזמן שאנו עוברים עליהן, תקרא אותנו הרעות הכתובות. ואף על פי כן אין אותן הטובות, הן סוף מתן שכרן של מצוות; ולא אותן הרעות, הן סוף הנקמה שנוקמין מעובר על כל המצוות. אלא כף הוא הסע הדברים.

ד הקדוש ברוך הוא נתן לנו תורה זו, עין חיים, וכל העושה כל הכתוב בה, ויודעו דעה גמורה נכונה—זוכה בה לחיי העולם הבא; ולפי גדל מעשיו וגדל חכמתו, הוא זוכה. והבטיחנו בתורה שאם נעשה אותה בשמחה ובטובת נפש, ונהגה בכחמתה תמיד—שסיר ממנו כל הדברים המונעים אותנו מלעשותה, כגון חלי ומלחמה ורעב וכיוצא בהן. וישפיע לנו כל הטובות המתקנים את ידינו לעשות את התורה, כגון שבע ושלוש ורבות כסף

א מאחר שנודע שמתן שכרן של מצוות והטובה שנוכה לה אם שמרנו דרך ה' הכתוב בתורה—היא חיי העולם הבא, שנאמר "למען ייטב לך, והארכת ימים" (דברים כב, ז); והנקמה שנוקמין מן הרשעים שעזבו ארחות הצדק הכתובות בתורה—היא הכרת, שנאמר "הכרת תכרת הנפש ההיא, עונה בה" (במדבר טו, לא).

ב מה הוא זה שכתוב בכל התורה בלה, אם תשמעו וגיע לכם, ואם לא תשמעו תקרא אתכם, וכל אותן הדברים בעולם הזה—כגון שבע ורעב, ומלחמה ושלוש, ומלכות ושפלות, ושיבת הארץ וגלות, והצלחת מעשה והפסדו, ושאר כל דברי הכרת. אם כהסבר הרמב"ם שכל התועלת הגשמית היא רק מילוי הגבלות הגוף, אז מדוע בכלל בתורה מבואר שכר ועונש גשמי, מה נוגע הגשמיות שבעולם בשלימות אם כל כולה היא הגבלה של החומר ולא האמת והדעת.

א. אם על כל עונש כרת אין עולם הבא מה הוא זה שאמור על עשרים וארבעה אנשים שאין להם חלק לעולם הבא, ואם זה לכל רשע ולא רק לחייבי כריתות, אז אותה השאלה בתוקף, וצ"ע"ג.

הדברים אין הגיון שיהיה עולם מושלם כאשר מי שהעולם נוצר בשבילו עסוק בעולם עצמו במקום במטרה האמיתית, אבל המטרה של הגלות היא ש'ושבת עד ה' אלוקיך" שבסוף תתגלה השלימות של העולם על ידי התשובה וביאת המשיח, וזה יהיה לאורך זמן.

ו נמצא פרוש כל אותן הברכות והקלות, על דרך זו: כלומר אם עבדתם את ה' בשמחה, ושמרתם דרכו—משפיע לכם הברכות האלו ומרחיק הקלות, עד שתהיו פנויים להתחכם בתורה ולעסוק בה, כדי שתזכו לחיי העולם הבא, וייתב לך לעולם שכלו טוב ותאריך ימים לעולם שכלו ארוך. ונמצאתם זוכין לשני העולמות, לחיים טובים בעולם הזה המביאין לחיי העולם הבא: שאם לא יקנה הנה חכמה ומעשים טובים—אין לו במה יזכה, שנאמר "כי אין מעשה וחסבון, ודעת וחכמה, בשאול . . .". (קוהלת ט, י).

ז ואם עבדתם את ה' ושגיתם במאכל ומשקה וזנות ודומה להם—מביא עליכם כל הקלות האלו ומסיר כל הברכות, עד שיכלו ימיכם בבהלה ופחד, ולא יהיה לכם לב פנוי ולא גוף שלם לעשות המצוות, כדי שתאבדו מחיי העולם הבא. ונמצא שאבדתם שני עולמות: שבזמן שאדם טרוד בעולם הזה בחלי ובמלחמה ורעבון, אינו מתעסק לא בחכמה ולא במצוה שבהן זוכין לחיי העולם הבא. אדם שעוסק באמת הרוחנית יזכה לאמת הגשמית, ואדם שלא עוסק ברוחניות כלל לא יוכל להשלים את תאוותיו הגשמיות.

ח [ב] ומפני זה התאוה כל ישראל נביאייהם וחכמייהם מות המלך

וזהב—כדי שלא נעסק כל ימינו בדברים שהגוף צריך להן, אלא נשב פנויים ללמד בחכמה, ולעשות המצוה, כדי שזכה לחיי העולם הבא. וכן הוא אומר בתורה אחר שהבטיח בטובות העולם הזה, "ויעדקה, תהיה לנו . . .". (דברים ו, כה). אלא שה' ברא עולם עם כפל מטרות, אחת היא העולם המלא בצרות שיש בו רוע ולא נראית שלימותו בעולם, ויש מטרה שמתוכו על האדם לעבוד את ה' בשלימות ולנסות לטהר אותו עצמו מכל חלאתיו, מטרה שניה היא עולם מושלם שכל חלקיו תואמים אחד לשני ואין בו רוע כלל, והוא עולם שהוא האמת של המציאות, וזו מטרתו - המציאות המושלמת. ואילו היהודי עובד את ה' ומנקה את העולם מהתנהגויות פסולות הוא מביא לכך שהעולם השלם יתגלה מעט מעט, כי בכוחו של היהודי להשלים מצד אחד, וה' מסייע מצד שני ומחזק את ידיו בעולם זה.

ה וכן הודיענו בתורה שאם נעזב התורה מדעתנו ונעסק בהבלי הזמן, פענזן שנאמר "וישמען ישראל ויבעט" (דברים לב, טו)—שדין האמת יסיר מן העוזבים כל טובות העולם הזה, שהן חזקו ידיהם לבעט, ומביא עליהן כל הרעות המונעים אותן מלקנות העולם הבא, כדי שיאבדו ברשעים. הוא שכתוב בתורה, "ועבדת את-איביך, אשר ישלחנו ה' בך" (דברים כח, מח), "תחת, אשר לא-עבדת את-ה'" (דברים כח, מז). אבל כאשר היהודים אינם עוסקים במצוותם הרי הם משולחים וחייבים לעבוד בעולם השקר והמקולקל ולתקן אותו, לכאורה אבל לפי זה העונש לא גורם שום רווח בגילוי אלוקות והטוב שבעולם שהרי היהודים לא מגלים את ה' והעולם לא מגלה אותו, ומ"מ זה הכרח

הלכות תשובה פרק י

קסט

הטובות הגשמיות ממש של ימות המשיח, אפילו שהן מסייעות באותה המידה לקיום המצוות מתוך הרווחה, ובהלכות מלכים ומלחמותיהם מביאין? והרבי עונה שהטובות הגשמיות אכן יהיו כל זמן בהם ישראל יקיימו תומ"צ בשלימות כנ"ל בתחילת הפרק, אבל רק בימות המשיח השלימות תהיה גם מצד הדעה של כל בני האדם (משא"כ בהל' מלכים זהו ללמד שלא יהיה רעב ורוחני).

י וְסוּף הַשָּׂכָר כְּלוּ וְהַטּוֹבָה הָאֲחֵרוֹנָה שְׁאִין לָהּ הַפֶּסֶק וְלֹא גִרְעוֹן, הוּא חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא; אֲבָל יְמוֹת הַמְּשִׁיחַ הוּא הָעוֹלָם הַזֶּה וְעוֹלָם כְּמִנְהַגוֹ הוֹלֵךְ, אֲלֵא שֶׁהַמְּלָכּוֹת תִּחְזַר לְיִשְׂרָאֵל. וַיִּכְבֵּר אָמְרוּ חֲכָמִים הֶרְאֵשׁוּנִים, אֵין בֵּין הָעוֹלָם הַזֶּה לְיְמוֹת הַמְּשִׁיחַ אֲלֵא שְׁעֵבֵד מְלָכוֹת בְּלִבָּד. לְכַאוּרָה אֲפֹשֶׁר לֹמַר שֶׁהַרְמַב"ם רֹמַז שֶׁלֹּא יִהְיֶה שִׁיעֵבֵד מְלָכוֹת בִּיְמוֹת הַמְּשִׁיחַ כִּי יִבְיֶנוּ הַגּוֹיִים אֶת מַעֲלַת שְׁכָלוֹ הַגְּדוּלָה שֶׁל הַמְּשִׁיחַ וְלֹא יִצְטָרְכוּ עוֹד לְשַׁעֲבֵד אֶת יִשְׂרָאֵל (וְאוֹלֵי לֹא יִשְׁעַבְדוּ אֶף אוֹמֵה בַעֲלוֹם), אֲבָל לֹא מִצַּד הַרֹּב טוֹב הַגִּשְׁמִי שִׁיְהִיָּה בִּיְמוֹת הַמְּשִׁיחַ (וְאוֹלֵי כִּי רֹאִים שֶׁגַם כְּשִׁישׁ רֹב טוֹב גִּשְׁמִי אִי"ז מִשְׁנֵה אֶת טַבַּע הָאָדָם לְקִנְיָה וְתַחֲרוּת וְעַדִּין יֵשׁ רִצּוֹן לְשַׁעֲבֵד בְּנֵי אָדָם, אֶךְ בַּהֲדָרֵן מ"ה לֹא מִשְׁמַע כֵּן, וְגַם בַּגִּשְׁמִיּוֹת הַמִּצַּב לֹא מִמַּשׁ כַּךְ).

הַמְּשִׁיחַ, כְּדִי שְׁיִנּוּחוֹ מִמְּלָכוֹת הַרְשָׁעָה שְׁאִינָה מִנְחַת לֵהָן לְיִשְׂרָאֵל לְעֶסֶק בְּתוֹרָה וּבְמִצְוֹת כְּהֶגֶן, וְיִמְצְאוּ לֵהָן מְרֻגּוּעַ וְיִרְבּוּ בַּחֲכָמָה, כְּדִי שְׁיִזְכּוּ לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא. וְלִכֵּן בִּיאַת הַמְּשִׁיחַ כ"כ חֲשׁוּבָה, כִּי כָל עֲנִינִים שֶׁהָעוֹלָם כּוֹלוּ יוֹשֵׁלֵם לְאוֹרֵךְ זְמַן, וְאִז לֹא יוֹכְלוּ לְשֹׂאֵל מִדּוּעַ יֵשׁ רוּעַ כִּי אֵין רוּעַ, הָעוֹלָם יִסְכִּיִם לְעֲצָמוֹ מִכָּל צַד וּפִינָה, וְכָל יִשְׂרָאֵל יוֹכְלוּ לְקִיִּים תוֹמ"צ בְּשִׁלְמוֹת כִּי בַעֲלוֹם כִּזָּה יֵשׁ זְמַן לְהַכֵּל, וּמִמִּילָא יִזְכּוּ לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא.

ט לְפִי שְׁבָאוֹתֵן הַיָּמִים תִּרְבֶּה הַדְּעָה וְהַחֲכָמָה וְהָאֱמֶת—שְׁנֵאֲמַר "כִּי-מִלְּאָה הָאָרֶץ, דָּעָה אֶת-ה'" (ישעיהו יא, ט), וְנֵאֲמַר "וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד, אִישׁ אֶת-רֵעֵהוּ וְאִישׁ אֶת-אֶחָיו" (ירמיהו לא, לג), וְנֵאֲמַר "וְהִסְרֵתִי אֶת-לֵב הָאָרֶץ, מִבְּשָׂרְכֶם" (יחזקאל לו, כו). מִפְּנֵי שְׁאוֹתוֹ הַמְּלָךְ שְׁיַעֲמַד מְזַרְעַ דְּוִיד בַּעַל חֲכָמָה יִהְיֶה יָתֵר מְשֻׁלְמָה, וְנִבְיָא גְדוֹל הוּא קְרוֹב מִמְּשֶׁה רַבְּנּוּ; וְלִפְיָךְ לְמַד כָּל הָעָם וְיִוָּרֶה אוֹתָם דְּרָךְ ה', וְיִבּוֹאוּ כָּל הַגּוֹיִים לְשִׁמְעוּ, שְׁנֵאֲמַר "וְהָיָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים, נִכּוֹן יִהְיֶה הַר בֵּית-ה' בְּרֵאשׁ הַהָרִים" (ישעיהו ב, ב). בִּיְמוֹת הַמְּשִׁיחַ תִּרְבֶּה הַחֲכָמָה וְהָאֱמֶת וְכוֹלֵם יִכִּירוּ אוֹתָהּ וְכָל בְּנֵי הָאָדָם יִבּוֹאוּ לְשִׁמּוֹעַ אוֹתוֹ וְיִבְיֶנוּ אֶת מַטְרַתָּם כּוֹלֵם בַּעֲלוֹם וְכוֹלֵם יִהְיֶה בְּשִׁלּוֹם.

אבל הרמב"ם כלל אינו מביא את

הלכות תשובה פרק י

פרק זה המסיים את הלכות תשובה הוא מאוד מעניין, אחרי שהרמב"ם האריך בעניין השכר והעונש שיש לכל אדם (הן מה שמת ברשעו והן מה שנחתם למיתה, ומי שלא יזכה לעולם הבא) כותב הרמב"ם כאן שאסור לעבוד מפני יראת העונש ויראת חסרון השכר, א"כ מדוע יש צורך להאריך בעניין השכר והעונש בכלל? אלא יש לומר שזה שייך לכל המבואר לעיל: השכר והעונש שעניינו רק שכר ועונש לנשמה אכן לא מוזכר כאן כלל, כי באמת עבודת ה' בשביל שכר ועונש זה רק בעבור הקטנים ועמי הארץ, ורק שכר ועונש שהם תוצאה ישירה של עבודת האדם מבוארים כאן, שעניינם לא להפחיד את

האדם אלא לבאר את התכלית של כל חייו בעולם הזה, ולכן יכולים הנביאים "להתאוות לימות המשיח... כדי שיוכו לחיי עולם הבא" דלכאורה כאן יבואר שזה אסור, אלא ידיעת התכלית איננה עבודה בשביל השכר, כמו שיאמר אדם שעושה רשיון שהשכר על עשיית הרשיון הוא שידע כיצד לנהוג, וזה לא שכר אלא תוצאה ישירה של הפעולה. ומכל מקום אסור לאדם לעבוד את ה' ולחשוב רק על התכלית הוזה הוא צריך לעשות את העבודה (ולקבל את התכלית) רק כיוון שהוא אוהב את ה' כדלקמן.

להיות הרבה יותר קשה, כיוון שצריך להכיר את ה' וכו'.

ד ומעלה זו היא מעלה גדולה עד מאוד, ואין כל חכם זוכה לה. והיא מעלת אברהם אבינו, שקראו הקדוש ברוך הוא אוהבו לפי שלא עבד אלא מאהבה. והיא המעלה שציונו בה הקדוש ברוך הוא על ידי משה רבנו, שנאמר "ואהבת, את ה' אלהיך, בכל לבבך ובכל נפשך, ובכל מאדך" (דברים ו, ה). ובזמן שיאהב את ה' אהבה הראויה, מיד יעשה כל המצוות מאהבה.

ה [ג] וכיצד היא האהבה הראויה: הוא שיאהב את ה' אהבה גדולה יתרה רבה, עזה עד מאוד, עד שתהא נפשו קשורה באהבת ה', ונמצא שוגה בה תמיד—כאלו חולי האהבה, שאין דעתם פנויה מאהבת אותה אשה שהוא שוגה בה תמיד, בין בשכבו בין בקומו, בין בשעה שהוא אוכל ושותה. יתר מזה תהיה אהבת ה' בלב אוהביו, ושוגים בה תמיד, כמו שציונו, "בכל לבבך ובכל נפשך" (דברים ו, ה); דברים יב, ו. והוא ששלמה אומר דרך משל, "כי-חולת אהבה, אני" (שיר השירים ב, ה); וכך שיר השירים משל הוא לענין זה. 'בכל לבבך' זו אהבה רגילה של אדם השוגה בה תמיד, ובכל נפשך' זו אהבה יתירה שצריך רק בשביל הקב"ה, וצ"ע כיצד תתכן אהבה יותר גדולה מאהבה גשמית שהרי האהבה היא

א אל יאמר אדם הריני עושה מצוות התורה ועוסק בהתקמתה, כדי שאקבל הברכות הנתובות בתורה או כדי שאזכה לחיי העולם הבא; ואפרש מן העברות שהזהירה תורה מהן, כדי שאנצל מן הקללות הנתובות בתורה או כדי שלא אפרת מחיי העולם הבא.

ב אין ראוי לעבד את ה', על דרך זו: שהעובד על דרך זו, הוא עובד מיראה; ואינה מעלת הנביאים, ולא מעלת החכמים. ואין עובד את ה' על דרך זו, אלא עמי הארץ והנשים והקטנים, שמחנכין אותן לעבד מיראה, עד שתרכה דעתן ויעבדו מאהבה. גם קטנים ונשים ועמי הארצות מחויבים לעבוד מאהבה, אלא שבתחילה מחנכים אותם שמטרת עבודתם הוא כדי לקבל את השכר או העונש (הגשמי או הרוחני), ואח"כ יוכלו להגיע אל האמת והתכלית.

ג [ב] העובד מאהבה, עוסק בתורה ובמצוות והולך בנתיבות החקמה—לא מפני דבר בעולם, לא מפני יראת הרעה, ולא כדי לירש הטובה; אלא עושה האמת, מפני שהוא אמת; וסוף הטובה לבוא בכלל. 'עושה האמת מפני שהוא אמת' כיוון שיש לאדם יכולת שכלית לעשות את הדבר המתבקש כיוון שזה מה שהכי נכון לעשות, אלא שהמעבר בין האמת בענייני העולם לאמת האלוקית יכול

א. אם אפי' הקטנים ועמי הארצות יכולים לעבוד את ה' מאהבה (כנ"ל), מדוע אומר כאן שאין כל אדם זוכה למעלה זו, הרי זו עבודת ה' הנדרשת מכל אחד אפי' ילדים קטנים (!) וצ"ע.

הלכות תשובה פרק י

קצא

יעסק אדם בתורה, אפלו שלא לשמה—שמתוך שלא לשמה, בא לשמה.

ט לפיכך כשנלמד אין את הקטנים ואת הנשים וכלל עמי הארץ, אין מלמדן אותן אלא לעבד מיראה וכדי לקבל שכר, עד שתרכה דעתן ויתחכמו חכמה יתרה, מגילין להן רז זה מעט מעט; ומרגילין אותן לענין זה בנחת, עד ששיגוהו וינדעוהו ויעבדו מאהבה.

י [ו] דבר ידוע וברור שאין אהבת הקדוש ברוך הוא נקשרת בלבד שלאדם, עד שישגה בה תמיד כראוי ויעזב כל שבועולם חוץ ממנה כמו שצוה ואמר "בכל לבבך ובכל נפשך" (דברים ו, ה); דברים י, יב; דברים ל, ו): אלא בדעה שידעוהו. ועל פי הדעה—על פי האהבה—אם מעט מעט, ואם הרבה הרבה. הלכה זו מחדשת שאהבת ה' אינה כאהבת אישה וכיו"ב, שזו הראשונה יכולה להגיע רק על ידי התבוננות וידיעה בלבד ולא רגש התלוי בחיי הגוף, ולכן מביא שוב את הפסוק "בכל לבבך ובכל נפשך" שהתבוננות הזו צריכה להיות גם הדבר היחיד בחיי האדם 'בכל לבבך'.

יא לפיכך צריך האדם ליחד עצמו להבין ולהשכיל בהכמות ותבוננות המודיעין לו את קונו כפי כוח שיש באדם להבין ולהשיג, כמו שבארנו בהלכות יסודי התורה. וכל הדרך לאהבה נתבארה בהלכות יסודי"ת בארוכה ראה שם.

אחרי הכל ממגבלות החומר? ואולי כאן עוד ראייה לכך שישנה אהבה לאדם גם אחרי מותו כיוון שיש לו נשמה ואהבתו העיקרית איננה לעולם הזה אלא לה' ולכן הדבר היחיד שיכול לאהוב באהבה הנעלית ביותר זה את ה'.

ו [ד] אמרו חכמים הראשונים, שמא תאמר הריני למד תורה בשביל שאהיה עשיר, בשביל שאקרא רבי, בשביל שאקבל שכר בעולם הבא; תלמד לומר, "לאהבה את ה'" (דברים יא, יג; ועוד)—כל שאתם עושים, לא תעשו אלא מאהבה.

ז ועוד אמרו חכמים, "במצותיו, חפץ מאד" (תהילים קיב, א)—"במצותיו", ולא בשכר מצוותיו. וכן היו גדולי החכמים מצוים לנבונים תלמידיהם ומשכיליהם ביחוד, אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל טובה; אלא היו כעבדים המשמשים את הרב על מנת שלא לקבל כלום—אלא מפני שהוא הרב, ראוי לשמשו: כלומר, עבדו מאהבה.

ח [ה] כל העוסק בתורה כדי לקבל שכר, או כדי שלא תגיע עדין פרענות—הרי זה עוסק בה שלא לשמה. וכל העוסק בה לא ליראה, ולא לקבל שכר, אלא מפני אהבת אדון כל הארץ שצוה בה—הרי זה עוסק בה לשמה. ואמרו חכמים, לעולם

ב. מה מוסיפה הלכה זו בכלל? אחרי שהתבאר שעבודה מיראת השכר והעונש הרוחני אינה רצויה, מה מקום לבוא ולהוסיף שיראה גשמת מפני איבוד ממון תהיה יראה רצויה, ומה מקום לאמרת חכמים הראשונים?
ג. השאלה הקודמת אודות הקטנים ועמי ארצות בתקפה עומדת ומתחזקת כאן, שכותב שהיו מצוים כן לנבונים תלמידיהם ומשכיליהם ביחוד, מדוע זה שייך לנבונים תלמידים לכאורה לא רק שזה נדרש מכל אדם הרי זו מצווה בפ"ע שנתבארה בהל' יסודי"ת ומה החידוש הגדול?
ד. ושוב בנוגע לעשייה שלא לשמה חזר הרמב"ם לענין כאילו הוא דבר הפשוט, וילמד אדם שלא לשמה כיוון שברור שיגיע ללשמה, ולכן מלמדים אפי' קטנים ועמי הארצות, ובכל הנ"ל ראה לקו"ש חלק ל"ג שיחה ב לפרשת שלח.

